

«ҚАЗІРГІ ҒЫЛЫМ: ЖАҢА ТӘСІЛДЕР МЕН ӨЗЕКТІ
ЗЕРТТЕУЛЕР»

халықаралық ғылыми конференцияның

МАТЕРИАЛДАР ЖИНАҒЫ

24-25 желтоқсан 2020

PROCEEDINGS

of the international scientific conference

«MODERN SCIENCE: NEW APPROACHES AND CURRENT
RESEARCH»

24-25 December 2020

СБОРНИК МАТЕРИАЛОВ

международной научной конференции

«СОВРЕМЕННАЯ НАУКА: НОВЫЕ ПОДХОДЫ
И АКТУАЛЬНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ»

24-25 декабрь 2020

Алматы, 2020

ӘОЖ 001.8
КБЖ 72(063)
Қ 22

Редакция алқасы:

А.А. Амангелдиев, Н.Б. Сейсенбек, Н.А. Еламанов

Редакционная коллегия:

А.А. Амангелдиев, Н.Б. Сейсенбек, Н.А. Еламанов

Editorial team:

A.A. Amangeldiyev, N.B. Seisenbek, N.A. Yelamanov

Қ 22 Қазіргі ғылым: жаңа тәсілдер мен өзекті зерттеулер: халықаралық ғылыми конф. мат. = Современная наука: новые подходы и актуальные исследования: Сб. материалов межд. науч. конф. = Proceeding sinternational scientific conference: Modern science: new approaches and current research. – Алматы: «Bilim Innovations Group» орталығы, 2020. – 273 б.

ISBN 978-601-08-0320-6

Жинаққа білім алушылардың, ғалымдардың, зерттеушілердің және мектеп мұғалімдерінің қазіргі ғылым мен білім саласындағы өзекті мәселелері бойынша баяндамалары енгізілген.

В сборник включены доклады обучающихся, ученых, исследователей и учителей школ по актуальным проблемам современной науки и образования.

The proceedings includes reports of students, scientists, researchers and school teachers on topical issues of modern science and education.

ӘОЖ 001.8
КБЖ 72(063)

ISBN 978-601-08-0320-6

© «Bilim Innovations Group» орталығы, 2020
© Center «Bilim Innovations Group» 2020

ГУМАНИТАРЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР

ГУМАНИТАРНЫЕ НАУКИ

HUMANITIES

ДЕМАРКАЦИЯ ИСТОРИЧЕСКИХ ГРАНИЦ КАЗАХСТАНА КАК ОДИН ИЗ СЛЕДСТВИЕ ЭФФЕКТИВНОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО И МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ

Р.М. Максат

PhD-докторант, ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, г. Нур-Султан

В статье описывается исторический процесс определения, демаркации и делимитации государственных границ Казахского Ханства, КазАССР (КазССР), Казахстана. Анализируется исторический контекст той или иной эпохи, способствовавшей изменению государственной границы. В конце подводится итог столетнему процессу установлению государственных границ Казахстана в контексте государственного и местного самоуправления.

Ключевые слова: государственная граница, демаркация, делимитация, государственное и местное самоуправление.

Самым первым государственным образованием на территории Казахстана ядро которого составляли преимущественно казахи является Казахское ханство. В XIV–XV веках казахские племена населяли огромные просторы от Иртыша до Урала, от Алтая до Арала и Каспия, от Каратала до Сырдарьи, от Тянь-Шаня до Каратау. Основное население казахских степей составляли такие казахские племена, как уйсуну, канлы, конраты, найманы, керей, мангыты и др. Вышеназванные племена входили в состав населения государств Белая Орда, Ногайская Орда, Могулистан и ханства Абулхаира. Казахские племена накануне образования Казахского ханства (XV в.) жили в следующих географических регионах: найманы – от Улытау до реки Ишим; конраты – от Туркестана до Каратау; аргыны – от Иртыша на западе до Центрального Казахстана; керей кочевали в Жетысу, Тарбагатае, вдоль Иртыша, на берегах озера Зайсан, между реками Обь и Тобол; дулаты жили на берегах рек Или, Чу и Талас, в районе Иссык-Куля, на юге Казахстана; канлы – у подножий Каратау, на берегах Сырдарьи и рек Жетысу; уйсуну – в Жетысу; жалаиры – у подножий Каратау, на берегах Сырдарьи и в Жетысу [1].

Однако вхождение отдельных казахских племен в другие политические объединения – государства привело к межгосударственному раздроблению родственных этнических групп. Беспрерывные войны,

раздоры между родами и племенами были причиной разрыва политических и экономических связей казахских племен, стали преградой на пути их объединения в единую народность. В связи с таким положением встал вопрос об объединении казахских племен и родов в единое независимое государство.

Из-за ослабления ханства Абулхаира и нашествия ойратов султаны Керей и Жаныбек стремились уйти из-под власти Абулхаира. Объединив под своим началом казахские племена, поднявшиеся на борьбу с Абулхаиром, они фактически стали вождями и откочевали в Жетысу, которое входило в состав Могулистана. Хан Могулистана Есен-Буга благосклонно принял казахских султанов Керей и Жаныбека и выделил земли для их поселения на берегах реки Чу. По словам Мухаммеда Хайдара Дулати, поселившись в Западном Жетысу, султаны Керей и Жаныбек создали здесь в 1465-1466 годах Казахское ханство со ставкой в Козыбасы [2]. По последним научным исследованиям в 1457 году султаны Керей и Жаныбек переселились в Козыбасы и Чу в Западном Жетысу. Весной 1458 года султан Керей был избран ханом и было создано Казахское ханство.

Таким образом, в начале XV века казахский народ находился под тяжким бременем политических образований на территории Казахстана. Беспрерывные войны, раздоры между племенами, нарушение экономических связей стали веским основанием объединения казахской народности в единое государство. Могульский хан Есен-Буга приняв султанов Керей и Жаныбека, даровал им земли Западного Жетысу со ставкой в Козыбасы. Первые границы Казахского ханства проходили по линии Западного Жетысу и реки Чу.

В конце XV и начале XVI веков в политической жизни народов Средней Азии и Казахстана произошли значительные исторические события. Династия Тимуридов сменилась Шайбанидами, Могулистан распался на несколько частей, хан Абулхаир утратил свое влияние в Восточном Дешт-и-Кипчаке, на территории Казахстана утратило свою власть государство Золотая Орда, а на исторической сцене появились новые государства, такие как Сибирское, Казанское и Астраханское ханства. При этом в борьбе с наследниками Абулхаира Керей и Жаныбек умело использовали их внешние и внутренние противоречия. Одержав победу над наследниками хана Абулхаира, казахские ханы постепенно стали присоединять к Казахскому ханству Кыпчакскую степь. В 70-х гг. XV века казахи подчинили себе побережье Сырдарьи и прилегающие к нему районы Каратау. В итоге границы Казахского ханства расширились, начался массовый приток казахских племен. В результате кровопролитной войны с ханом Шайбани в состав Казахского ханства вошли города Сыгнак, Сауран и Сузак, усилившие мощь Казахского ханства. Таким образом, к концу XV века границы Казахского ханства определялись побережьем Сырдарьи и

прилегающих районов Каратау на западе, городами Сыгнак, Сауран, Сузак с прилегающими территориями на юге и Западным Жетысу на востоке.

В начале XVI века в титул султана был возведен сын Жаныбека – Касым, а ханский титул согласно праву передавался сыну Керей – Бурундуку. С 1511 года Касым взял ханскую власть в свои руки. Историк Мухаммед Хайдар Дулати подчеркивал могущество казахского хана Касыма: «Он распространил свою власть над Дешт-и-Кыпчаком. Поддынах у него более миллиона человек. После Джучи хана в этом юрте не было хана более могущественного, чем он». Он также подчеркивал, что войско хана Касыма насчитывает 300 тыс. воинов. Расцвету ханства Касыма способствовало ослабление Ногайской Орды. Вследствие этого часть кочевых племен Ногайской Орды переходили под власть Касым хана. В начале XVI века хан Касым значительную часть исконной территории казахов подчинил себе. К этому времени границы Казахского ханства на юге охватили Присырдарьинский регион и присырдарьинские города в Туркестанском регионе. На юге были присоединены Восточное Жетысу, земли от реки Жайык до озера Балхаш. Переселение правителя Могулистана хана Саида в 1514 году в Восточный Туркестан после поражения от кыргызов создало благоприятные условия для усиления власти хана Касыма в Жетысу. Таким образом, в годы правления хана Касыма произошла этническая централизация казахской народности. Границы Казахского ханства проходили Дешт-и-Кыпчаком на севере и востоке, Присырдарьинским регионом на юге, вдоль реки Жайык на западе и озером Балхаш на востоке.

Разразившийся в Казахском ханстве после смерти хана Касыма политический кризис длился 15 лет. В укрепление Казахского ханства и дальнейшее расширение его территории важный вклад внес сын хана Касыма – хан Хакназар. Он сумел установить тесные связи с Ногайской Ордой на западе, Сибирским ханством на севере, с соседним ханством Шайбанидов. В Ногайской Орде непрерывно велись междоусобные войны за власть, народ был доведен до обнищания, часто вспыхивали массовые выступления против правящей власти. Ногайская Орда переживала тяжелейший кризис. Усиление мощи Казахского ханства и улучшение жизни при Хакназаре вызвали откочевку племен, входивших в Ногайскую Орду. Воспользовавшись благоприятной обстановкой, хан Хакназар присоединил к себе большинство племен Ногайской Орды. После смерти Хакназара ханский трон занял внук хана Жаныбека Шигай. Став ханом, Шигай объединил силы с бухарским ханом и начал войну против мятежных узбекских султанов. Благодаря победам казахских войск узбекский хан пожаловал округ Африкент в Самаркандском регионе. Во время правления хана Тауекеля присырдарьинские города-крепости и крупный город Ташкент перешли в состав Казахского ханства [3].

Таким образом, деяния и старания первых казахских ханов способствовали расширению и усилению Казахского ханства, дальнейшая история Казахского ханства связана с отпором джунгарской агрессии и сохранению статус-кво на границах. Территория Казахского отныне простиралась от Урала (Жайыка) на западе, гор Тарбагатай на востоке, Улытау, Иртыша на севере и присырдарьинских городов на юге.

XVIII век задал совершенно другие ориентиры во внешнеполитическом развитии Казахского ханства. Агрессивный натиск Джунгарского ханства очень сильно ослабил Казахское ханство, что в итоге привело к череде событий запустивших процесс присоединения Казахстана к Российской Империи. 19 февраля 1731 года Младший Жуз окончательно вошел в состав России. На протяжении XVIII века границы Казахского ханства постепенно смещались на юг. Так, продвигая политику колониализма и протекционизма, Россия активно продвигается в степь. Строятся крепости в верхнем Прииртышье, Западной Сибири и Урале (Ямышевск, Омск, Павлодар, Усть-Каменогорск, Убинск, Осморыжск, Оренбург, Петропавловск). Создаются казачьи войска для защиты интересов переселенцев (Яицкое, Уральское, Сибирское) [4]. В 1756 году царизм для продвижения своих интересов запретил казахам кочевание и пастьбу скота на правобережье р. Яик. В 1801 году в междуречье Волги и Жайыка создается государственное объединение Внутренняя Орда или Букеевская Орда. Крупным шагом царского правительства в сторону дальнейшего изменения политического статуса казахских земель явилось принятие в 1822 г. «Устава о сибирских киргизах». Средний жуз был разделен на административные единицы: аулы, волости, округа. Округа казахов Среднего жуза составляла «Область сибирских киргизов», которая подчинялась Омской области. Омская, Томская и Тобольская области вошли в состав Западно-Сибирского генерал-губернаторства с центром в Тобольске, а с 1839 г. – Омске. Область Сибирских киргизов граничила на западе с Оренбургской степью, на юге граница проходила по р. Чу. В 1824 году был принят «Устав об Оренбургских киргизах», который также подорвал ханскую власть в Младшем жузе. Центром Западного Казахстана был выбран Оренбург. Таким образом, на протяжении XVIII – первой половины XIX века исторические границы Казахского ханства в связи с колониальной политикой царизма отодвигаются в южном направлении [5].

В 60-е годы в связи с отменой крепостного права в России и перечнем реформ возникла и необходимость административной реформы Казахского края, что сказалось на его границах. 11 июля 1867 г. царь Александр II утвердил «Временное положение об управлении в Семиреченской и Сырдарьинской областях», а 21 октября 1868 г. – «Временное положение об управлении в степных областях Оренбургского и Западно-Сибирского

генерал-губернаторства». Вся казахская территория делилась на три генерал-губернаторства: Туркестанское, Оренбургское и Западно-Сибирское. Уральская и тургайская области относились к Оренбургскому, Акмолинская и Семипалатинская – к Западно-Сибирскому, Семиреченская и Сырдарьинская – к Туркестанскому генерал-губернаторствам. Территория бывшего Букеевского ханства в 1872 году была включена в состав Астраханской губернии. Мангистау (Мангышлакское приставство) в 1870 г. отошел под управление Кавказского военного округа, а позже включен в Закаспийскую область. Деление Казахстана на центры отвечало целям колониальной политики [6].

К концу XIX века административно-территориальное деление Казахстана было пересмотрено. 2 июня 1886 г. было принято «Положение об управлении туркестанским краем», а 25 марта 1891 г. – «Положение об управлении Акмолинской, Семипалатинской, Семиреченской, Уральской и Тургайской областями». По новому закону в 1886 г. в Туркестанском крае были созданы три области: Сырдарьинская, Ферганская и Самаркандская. Акмолинская, Семипалатинская, Семиреченская, Уральская и Тургайская области вошли в состав Степного генерал-губернаторства с центром в городе Омск. Центром Туркестанского генерал-губернаторства стал город Ташкент [7].

Таким образом, накануне революции территория Казахстана была разделена на два генерал-губернаторства: Степное и Туркестанское, а также включена в состав Астраханской губернии и Закаспийской области.

В 1917 году в Российской империи произошла Октябрьская революция. Гражданская война показала большевикам, что необходимо считаться с идеей национальной государственности народов окраин. Советское правительство начало подготовительную работу по образованию Казахской Автономной Советской Социалистической Республики. 10 июля 1919 г. В.И. Ленин подписал «Декрет о революционном Комитете по управлению Киргизским (Казахским) краем» [8]. В ведение ревкома находились казахские территории Астраханской губернии и области: Уральская, Тургайская, Акмолинская, Семипалатинская. 26 августа 1920 г. советское правительство издало декрет «Об образовании Киргизской (Казахской) Автономной Советской Социалистической Республики» в составе РСФСР. В целях объединения исконно казахских земель в одну республику при Киреевском была образована специальная комиссия, которая занималась определением границ будущей республики. Территориальный вопрос вызвал горячие споры. Многие противились присоединению к Казахстану Акмолинской, Семипалатинской, Уральской областей. Другие же требовали включения в состав республики не только казахских земель, но и Омской области, большей части Средней Азии, Барнаульского уезда, Алтайского края и т.д. Важным вопросом было

включение Оренбурга в состав Казахстана. Оренбург, первая столица КазАССР (1920-1924 гг.) сыграл важную роль в ее становлении и развитии. Центральный комитет Российской Коммунистической партии большевиков и Всероссийский центральный исполнительный комитет поддерживали волеизъявление трудящихся Кустанайского уезда. Необходимость включения Кустанайского региона в состав Казахстана была всесторонне доказана А. Байтурсиновым. Непросто шло включение в состав Казахстана Акмолинской и Семипалатинской областей, которые, будучи исконными казахскими землями, относились к Западной Сибири. В 1921 году Акмолинская и Семипалатинская области из подчинения Сибревкома были переданы КазАССР. В том же году декретом КазЦИКа Казахстану были возвращены земли 10-верстной полосы по Уралу и Иртышу, принадлежавшие ранее казачеству. В состав КазАССР вошли области: Семипалатинская (Павлодарский, Семипалатинский, Усть-Каменогорский, Зайсанский и Каркаралинский уезды), Акмолинская (Атбасарский, Акмолинский, Кокчетавский, Петропавловский уезды и часть Омского), Тургайская (Кустанайский, Актюбинский, Иргизский и Тургайский уезды), Уральская (Уральский, Лбищенский, Темирский и Гурьевский уезды), а также Мангышлакский уезд, четвертая и пятая Адаевские волости Красноводского уезда Закаспийской области, часть Астраханской губернии, Букеевская Орда и волости, прилежавшие к приморским округам. Большая работа по государственному размежеванию Средней Азии и формированию казахских земель была завершена. В результате, к Казахстану отошли Казалинский, Ак-Мечетский, Туркестанский, Чимкентский уезды, большая часть Аулие-Атинского, часть Ташкентского, Мирзагульского уездов Сырдарьинской области, несколько волостей Жизакского уезда Самаркандской области, Алма-Атинский, Жаркентский, Лепсинский, Капальский уезды, часть Пишпекского уезда Жетысуйской области. Территория республики увеличилась на одну треть, составив 2,7 млн км² [9].

В 1925 году Оренбург был выделен из состава КазАССР. В марте 1930 года Кара-Калпакская АО выведена из состава КазАССР и подчинена непосредственно РСФСР. В декабре 1934 года небольшой участок на северо-западе республики был передан вновь образованной Оренбургской области. 5 декабря 1936 года VIII Чрезвычайный съезд Советов СССР принял новый основной закон советского государства – Конституцию СССР. Казахстан, входивший в состав РСФСР в качестве автономии, был преобразован в союзную республику и стал называться Казахской Советской Социалистической Республикой (Казахская ССР). В марте 1937 г. X Чрезвычайным съездом Советов Казахстана была принята Конституция Казахской ССР. По Конституции Казахской ССР имела суверенные права, неприкосновенную территорию, высшие законодательные и

исполнительные органы, герб, флаг и гимн. В целом, границы, обозначенные Конституцией КазССР, оставались неприкосновенными и устойчивыми, вплоть до развала Союза.

После распада Советского Союза Стратегией развития Казахстана до 2030 года была поставлена политическая задача по обеспечению национальной безопасности Республики Казахстан. Реализация этой задачи означала гарантию сохранения государством суверенитета, обеспечения территориальной целостности и неприкосновенности границ.

Государственные границы являются одним из фундаментальных принципов международного права, утвержденных Уставом ООН и Заключительным актом ОБСЕ 1975 года.

Согласно этим документам, государства должны воздерживаться от военной оккупации, других прямых или косвенных мер применения силы в нарушении международного права или в объект приобретения с помощью таких мер или угрозы их осуществления.

Изменение границ возможно лишь согласно международному праву, мирным путем и по взаимной договоренности. Нерушимость границ служит важным признаком территориальной целостности и суверенитета страны и неразрывно связана с понятием государства, как субъекта международного права.

Учитывая, что распад СССР привел бывшие союзные республики к необходимости решения территориального вопроса, Казахстан активно включился в переговорный процесс по оформлению границы.

Процесс делимитации и демаркации казахстанско-китайской государственной границы.

До 1991 г. переговоры с Китаем вела советская правительственная делегация с участием представителей сопредельных с КНР союзных республик.

В 1992 г. в соответствии с Соглашением между правительствами Казахстана, Кыргызстана, России и Таджикистана о переговорах с КНР по пограничным вопросам от 8 сентября

1992 г., для ведения переговоров с КНР вместо Правительственной делегации СССР была сформирована Объединенная делегация правительств РК, К Р, РФ и РТ.

Казахстан приступил к переговорам с Китаем, сформировав свою делегацию на основании постановления Кабинета Министров Республики Казахстан от 17 июля 1992 г. № 607 «О переговорах с Китайской Народной Республикой по взаимному сокращению вооруженных сил и укреплению доверия в военной области в районе казахстанско-китайской границы и о переговорах по пограничным вопросам».

Переговоры по делимитации велись в 1992–1998 гг., а демаркация полностью завершилась в 2002 г.

За основу переговорного процесса были взяты восемь договоров и протоколов, заключенных между Российской Империей и Китаем еще в XIX в.

По итогам встреч между РК и КНР были заключены международные договоры, которые точно определили и подробно описали прохождение линии казахстанско-китайской государственной границы и её обозначение на местности пограничными знаками:

1. Соглашение между Республикой Казахстан и Китайской Народной Республикой о казахстанско-китайской государственной границе от 26 апреля 1994 года;

2. Дополнительное Соглашение между Республикой Казахстан и Китайской Народной Республикой о казахстанско-китайской государственной границе от 24 сентября 1997 года;

3. Дополнительное Соглашение между Республикой Казахстан и Китайской Народной Республикой о казахстанско-китайской государственной границе от 4 июля 1998 года;

4. Соглашение между Республикой Казахстан, Китайской Народной Республикой и Российской Федерацией об определении точки стыка государственных границ трех государств от 5 мая 1999 года;

5. Соглашение между Республикой Казахстан, Китайской Народной Республикой и Кыргызской Республикой о точке стыка государственных границ трех государств от 25 августа 1999 года.

Демаркация государственной границы с Китаем осуществлялась Совместной казахстанско-китайской демаркационной комиссией, созданной Правительством РК и Правительством КНР в соответствии со статьей 4 Соглашения между Республикой Казахстан и Китайской Народной Республикой о казахстанско-китайской государственной границе от 26 апреля 1994 года.

Демаркационные работы осуществлялись шестью рабочими группами в период с июля

1996 г. по декабрь 2001 г. и завершились подписанием 10 мая 2002 г. в Пекине Министрами иностранных дел Казахстана К. Токаевым и Китая Тан Цзясюанем Протокола между Правительством РК и Правительством Китая о демаркации линии казахстанско-китайской государственной границы.

Общая протяженность демаркированной казахстанско-китайской государственной границы составила 1 782,75 км, из них сухопутной границы – 1 215,86 км, водной – 566,89 км.

Правовыми документами общего характера, закрепившими принципы признания административно-территориального разграничения бывшего СССР, стали Алма-Атинская Декларация от 21 декабря 1991 года, Декларация о соблюдении принципов сотрудничества в рамках Содружества

Независимых Государств от 14 февраля 1992 года, Декларация о соблюдении суверенитета, территориальной целостности и неприкосновенности границ государств – участников Содружества Независимых Государств от 15 апреля 1994 года, различные двусторонние договоры, законодательные акты Верховных Советов союзного и республиканского уровней.

В соответствии с данными документами, стороны признали административно-территориальное разграничение союзных республик за основу на пограничных переговорах.

Общей характерной особенностью для административных границ между бывшими союзными республиками являлось то, что фактически сложившаяся линия границы на отдельных участках не соответствовала положениям имеющихся правовых актов. В таких случаях стороны принимали взаимоприемлемые решения с учетом национальных и экономических интересов, производя паритетный раздел и обмен площадями.

Казахстанской стороной работы по делимитации государственной границы осуществлялись в соответствии с постановлением Правительства Республики Казахстан от 1 сентября 1999 г. № 1283 «О Правительственной Комиссии Республики Казахстан по делимитации Государственной границы Республики Казахстан с Кыргызской Республикой, Российской Федерацией, Туркменистаном и Республикой Узбекистан (с изменениями, внесенными постановлениями Правительства РК от 24.02.2000 г. № 289; от 06.06.2000 г. № 856; от 17.07.02 г. № 791; от 02.06.03 № 509; от 01.07.04 г. № 726)».

Министерством иностранных дел из состава Комиссии формировались соответствующие правительственные делегации с включением представителей заинтересованных министерств и ведомств, областных, районных и аульных акиматов, в качестве экспертов привлекались специалисты различных учреждений, формировались рабочие группы из числа геодезистов, картографов, землеустроителей, гидрологов.

Были тщательно изучены правовая база и имеющиеся материалы в Центральном Государственном архиве, министерствах и ведомствах, специализированных учреждениях Республики Казахстан, проработаны принципы и методика ведения переговоров с каждым государством.

Члены делегации, а также представители рабочих групп при необходимости встречались с местным населением, общественностью, руководителями.

С целью информирования населения о состоянии и ходе переговорного процесса проводились пресс-конференции, давались интервью для средств массовой информации. При необходимости осуществлялись полевые выезды на местность, аэро и космофотосъемка приграничной полосы и другие мероприятия.

Кыргызстан. Переговоры по делимитации казахстанско-кыргызской государственной границы проводились с ноября 1999 г. по декабрь 2001 г. и завершились подписанием Главами государств в Астане 15 декабря 2001 г. Договора между Республикой Казахстан и Кыргызской Республикой о казахстанско-кыргызской государственной границе.

Двусторонние переговоры прошли в конструктивной и деловой обстановке, базировались на принципах взаимного уважения и равноправия.

Данный Договор вступил в силу 5 августа 2008 г.

Стороны приступили к переговорам по демаркации государственной границы и установке пограничных знаков на границе между Республикой Казахстан и Кыргызской Республикой.

Узбекистан. Процесс делимитации казахстанско-узбекской государственной границы проходил в период с 2000 по 2002 г.

Выявленные проблемные участки и предложения сторон решались на основе принципов взаимного уважения и равноправия, с учетом интересов местного населения.

Процесс делимитации казахстанско-узбекской границы можно разделить на два этапа.

Первый. Подготовка Договора между Республикой Казахстан и Республикой Узбекистан о казахстанско-узбекской Государственной границе, подписанного главами государств 16 ноября 2001 г. в Астане, который определил прохождение 96% линии границы от общей ее протяженности.

Второй. Подготовка Договора между Республикой Казахстан и Республикой Узбекистан об отдельных участках казахстанско-узбекской Государственной границы, подписанного Президентами Казахстана и Узбекистана 9 сентября 2002 г. в Астане, который полностью завершил определение линии совместной границы.

Оба Договора о казахстанско-узбекской Государственной границе вступили в силу 5 сентября 2003 г.

Процесс демаркации казахстанско-узбекской государственной границы начался в 2003 г., а непосредственно полевые работы – 1 апреля 2004 г.

Полевые демаркационные работы по установке пограничных столбов на границе казахстанской стороной практически завершены. Осталась установка пограничного знака в районе точки стыка государственных границ Казахстана, Туркменистана и Узбекистана.

Линия границы на местности обозначена 1620 пограничными знаками, из них 837 установлено казахстанской стороной, 783 – узбекской стороной.

В настоящее время сторонами проводится работа по подготовке итоговых документов демаркации государственной границы.

Туркменистан. Договор между Республикой Казахстан и Туркменистаном о делимитации и процессе демаркации казахстанско-туркменской государственной границы был подписан главами государств 5 июля 2001 г. в Астане.

Переговоры по делимитации казахстанско-туркменской государственной границы прошли в 2000–2001 гг. в конструктивной и деловой обстановке. У сторон не возникало предложений по корректировке той линии границы, которая была согласована в 1972 г. между Казахской ССР и Туркменской ССР.

Мероприятия по демаркации совместной границы начались в 2003 г. К установлению пограничных знаков на границе стороны приступили в 2005 г.

Стороны завершили установку пограничных столбов на казахстанско-туркменской государственной границе, за исключением района точки стыка государственных границ Казахстана, Туркменистана и Узбекистана. Линия границы на местности обозначена 278 пограничными знаками, из них 134 установлено казахстанской стороной, 144 – туркменской стороной.

В настоящее время сторонами проводится работа по подготовке итоговых документов демаркации государственной границы.

Российская Федерация. Переговоры по делимитации казахстанско-российской государственной границы продолжались с сентября 1999 г. по январь 2005 г.

18 января 2005 г. в г. Москве в ходе официального визита Президента Республики Казахстан Н. Назарбаева в Российскую Федерацию главами государств был подписан Договор между Республикой Казахстан и Российской Федерацией о казахстанско-российской государственной границе.

Подписанием Договора о казахстанско-российской государственной границе Казахстан завершил юридическое оформление своей сухопутной границы по всему периметру. Договор вступил в силу 12 января 2006 г.

Совместная комиссия по демаркации казахстанско-российской государственной границы приступила к своей работе в июле 2007 г.

В мае 2009 г. стороны приступили к установке пограничных знаков на границе между Республикой Казахстан и Российской Федерацией.

На государственной границе Казахстана имеются четыре точки стыка с границами сопредельных государств. Так, в трехстороннем формате подписаны и вступили в силу:

1. Соглашение между Республикой Казахстан, Китайской Народной Республикой и Российской Федерацией об определении точки стыка государственных границ трех государств от 5 мая 1999 года;

2. Соглашение между Республикой Казахстан, Китайской Народной Республикой и Кыргызской Республикой о точке стыка государственных

границ трех государств от 25 августа 1999 года;

3. Соглашение между Республикой Казахстан, Кыргызской Республикой и Республикой Узбекистан о точке стыка государственных границ трех государств от 15 июня 2001 года.

Планируется подписать Договор между Республикой Казахстан, Туркменистаном и Республикой Узбекистан о районе точки стыка государственных границ трех государств.

Общая протяженность государственной границы составляет около 13 200 км (без учета границ на Каспийском море), из них:

- с Китайской Народной Республикой – около 1 782,75 км;
- с Кыргызской Республикой – около 1 241,58 км;
- с Республикой Узбекистан – около 2 351 км;
- с Туркменистаном – около 426,08 км;
- с Российской Федерацией – около 7 591 км [10].

Литература

1 История Казахстана с древнейших времен до наших дней. В 5 томах, т. 2, А., 2010.

2 Жолдасбаев С. М.Х. Дулати. Казахские ханства в XV-XVII веках, А., 1966.

3 Абусеитова М.Х. Казахское ханство во второй половине XVI в. А., 1985.

4 Кляшторный С.Г., Султанов Т.И. Казахстан: Летопись трех тысячелетий. А., 1992

5 Абдрахманова Б.М. История Казахстана: Власть, система управления, территориальное устройство в XIX в. Астана, 1998.

6 Жиреншин К.А. Политическое развитие Казахстана в XIX – начале XX в. Алматы, 1996.

7 История Казахстана с древнейших времен до наших дней. В 5 томах, т. 3, А., 2010.

8 История Казахстана с древнейших времен до наших дней. В 5 томах, т. 4, А., 2010.

9 Козыбаев М.К. и др. История Казахстана (с начала XX в. по настоящее время). Алматы, 2013.

10 <http://strategy2050.kz/ru/book/post/id/91>.

ОТЫМЕННЫЕ АДЪЕКТИВЫ В КАЗАХСКОМ ЯЗЫКЕ

Н.Ш. Манасбаева

PhD-докторант, ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, г. Нур-Султан

В современном казахском языке имя прилагательное вызывает большой интерес, поскольку система категориальных признаков имени прилагательного в казахском языке обладает многочисленными способами выражения. В данной статье рассматриваются основные суффиксы образующие прилагательные от именных основ и их семантические особенности.

Ключевые слова: отыменные прилагательные, словообразование, казахский язык, суффиксация.

В современном казахском языке состав имен прилагательных пополняется образованием от других частей речи, число непроизводных прилагательных невелико. Непроизводные прилагательные в казахском языке состоят только из корня. Например: *жаман* – плохой, *ақ* – белый, *көк* – синий, *қара* – черный. Хотя такие слова, как *суық* – холодный, *арық* – худой, *жыртық* – порванный и др. имеют свои первоначальные корни глаголов: *суы* – холодеть, *арықтау* – худеть, *жырт* – рвать.

В казахском языке основными способами образования имени прилагательного являются аффиксальный и синтаксический, в виду отсутствия приставок в казахском языке префиксальный способ образования прилагательных отсутствует [1]. Особое место в категории прилагательных в современном казахском языке занимают заимствованные, в частности обозначающие отношение к науке, искусству, литературе и отвлечённым понятиям. Они нередко встречаются в периодической печати, в научно – популярной литературе и социальных сетях.

В казахском языке для образования прилагательных, особенно от заимствованных именных основ используются следующие суффиксы: -лық, -лік, -тық, -тік. Например: *натуральный* – *натуралды*, *оперативный* – *оперативтік*, *артистичный* – *артистік*, *компьютерный* – *компьютерлік*, *коммуникативный* – *коммуникатті*, *косметический* – *косметикалық*.

К основным суффиксам отыменных прилагательных относятся:

– -лы/-лі, ды/-ді, -ты/-ті.

Данные суффиксы являются одними из многозначных формантов.

Иногда этот аффикс, присоединяясь к наименованиям животных, птиц, людей, предметов, действий и явлений, участвует в создании производных прилагательных со сравнительной семантикой, а именно: «подражать какому-либо предмету, двигаться, действовать, как он» [2].

Например: жаралы, акылды, тасты, көңілді, белгілі, көрікті.

– -сыз, -сіз.

Данные суффиксы образуют отрицательные прилагательные, но также могут быть присоединены к основе существительного отвечающими на вопрос **Кім?** (Кто?) или **Не?** (Что?).

Например: кітапсыз – без книги, баласыз – без ребенка, жұмыссыз – безработный, үйсіз – бездомный, арсыз – бессовестный, ұятсыз – бесстыжий, сүйкімсіз – несимпатичный, шыдамсыз – нетерпеливый, ақысыз – бесплатный.

– дай, -дей, -тай, -тей.

При помощи этих суффиксов образуются прилагательные со значения сходства, сравнения. Например: ағаштай – как дерево, желдей – как ветер, баладай – как ребёнок, сүттей – как молоко, таудай биік – высокий как гора, ол маған қарындастай – она мне как младшая сестра.

– -қыр, -кер, -ғыр, -гер.

Суффиксы относящиеся к разряду сложно-составных аффиксов в основном, рассматривается в ряду древних непродуктивных аффиксов, образующих производные имена прилагательные из глагольных, а иногда из именных основ [3]. Например, өткір, ұтқыр, ұшқыр, заңғар, сотқар.

– -и, -ы, -і.

Эти суффиксы участвуют в образовании не только прилагательных, но и существительных. Например: әдеби – литературный, түркі – турецкий.

– -ғы, -гі, -қы, -кі.

Эти суффиксы образует производные формы, присоединяясь, в основном, к именам существительным, наречиям, иногда – к именам прилагательным. М. Томанов указывает, что аффикс *-қы*, образующий имена существительные, и *-қы*, образующий прилагательные, являются абсолютно разными формами. По мнению ученого, во-первых, они присоединяются к двум разным корням, во-вторых, оба они представлены в качестве способа образования слов, принадлежащих к двум различным лексическим группам:

а) наименования результата действия, орудия, способа действия;

б) слова, принадлежащие к относительным прилагательным со значением времени и места [4, 18].

В нашей статье мы будем рассматривать относительные прилагательные со значением времени и места. Например: қысқы, жазғы, күзгі. Так же эти суффиксы показывают расположение предмета в пространстве, например: төменгі, ішкі, сыртқы; Костанай +да+ғы мұражай

музей, который находится в Костанае.

–*ғы*, –*гі*, –*қы*, –*кі* суффиксы в таких случаях употребляются после падежного окончания, например:

Сейфулин даңғылын+да+ғы үй – дом, который находится на проспекте Сейфулина;

Астана+да+ғы саябақ – парк, который находится в Астане (Астанинский парк);

Парковкасын+да+ғы адамдар – люди, которые на парковке.

Сложение имен прилагательных (синтаксический способ словообразования).

В казахском языке сложные прилагательные (күрделі) образуются двумя способами:

1. Сочетанием двух корней прилагательных или существительных. Например: қара торы, ақ құба, ақ көңіл и т.д.

2. Сочетание прилагательного и существительного без аффиксации. Например: қоңыр ала, торы төбел, тым ұзақ, ақ шулан, ақ шабдар и т.д.

Кроме того, сложные прилагательные в казахском языке образуются путем сочетания прилагательных с другими именами. Они производятся в основном посредством присоединения словообразующего аффикса имени прилагательного –*лы*/–*лі*/–*ды*/–*ді*/–*ты*/–*ті*. Например: көк көзді – голубоглазый, қыр мұрынды – имеющий прямой нос, дөңгілік жүзді – круглолицый.

Некоторые сложные прилагательные состоят из сочетания непроизводного существительного или прилагательного с производным прилагательным, образованным от основ имен существительных. Например: ұзын бойлы, кең пейілді, қой көзді, түлкі тымақты.

В казахском языке, где для именных и глагольных словосочетаний характерно строгое расположение слов, грамматическим и смысловым центром чаще всего служат существительные, которым подчиняются другие имена. Например: қараңғы түн – темная ночь, жуас түйе – смиренный верблюд. При обратном расположении слов зависимые слова употребляются в предикативной функции: түн қараңғы – ночь темна, түйе жуас – верблюд смирен и т.п.

Диминутив и усилительные формы прилагательных.

В казахском языке значение диминутива можно передать прилагательными с частицей қана (ғана) или способом редупликации, обозначающим смягчение или уменьшение качества [5, 42]. Например: жеп-жеңіл ғана, жұп-жұмсақ (жұмсақ қана), топ-толық (толық қана), тәп-тәтті.

Оттенев ласкательности передается за счет суффиксов –*лау*/–*леу*/–*дау*/–*деу*/–*тау*/–*теу* и иногда – *ырақ*/ – *ірек*, выражаются неполноту

качества. Данные аффиксы употребляются в основном с прилагательными, обозначающими цвет. Например: қызылдау, сұрлау, көкшілдеу.

В казахском языке усилительные формы имен прилагательных, обозначающие избыточную меру качества или высокую оценку качества, образуются с помощью специальных слов ең, өте, аса, тым, лық. Слова эти всегда ставятся перед прилагательными: тыс жас – слишком молодой, лық толы – совершенно полный (зал), өте ұсақ – очень мелкий и др.

Способов образования имени прилагательного в казахском языке большое количество начиная от аффиксации, так и на синтаксическом уровне путем сочетания двух основ. Семантика прилагательных многофункциональна и может использоваться как для выражения подобия и уменьшительности (малого размера), так и для обозначения различных свойств (от ласкательности, неполноты проявления признака, место положения в пространстве, времени и отрицания).

Литература

1 Сарбалаев Ж.Т. Из истории имени прилагательного в казахском языке. Вестник Омского университета, 2014, №4, с.202-206.

2 Севортян Э.В. Аффиксы именного словообразования в азербайджанском языке. – М.: Наука, 1966. – 437 с.

3 Кайдаров А. Структура односложных корней и основ в казахском языке. – Алматы: Наука, 1986 – 322 с.

4 Мусабаев Ф. Қазақ тіл білімінің мәселері. Алматы: Арыс, 2008 с 42-49.

5 Томанов М. Қазақ тілінің тарихи грамматикасы. – А: Мектеп, 1981.-206 б.

ПЕДАГОГИКА ЖӘНЕ БІЛІМ БЕРУ
ПЕДАГОГИКА И ОБРАЗОВАНИЕ
FIELD OF PEDAGOGY AND EDUCATION

БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНА АҒЫЛШЫН ТІЛІ ГРАММАТИКАСЫН ОҚЫТУ

С.І. Садыбекова

Ф.ғ.к., доцент, Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті, Қызылорда қ.

М.Б. Болатбек

Магистрант, Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті, Қызылорда қ.

Мектепте оқытудың бастауы – бұл ойын әрекетінен оқу іс-әрекетіне ауысу, сондай-ақ, психикалық үрдістердің қалыптасатын уақыты. Сондықтан, бала алғаш мектепке қадам басуы оның өміріне және оқу үрдісіне үлкен өзгерістер әкеледі. Әсіресе, балаға ерте жастан шет тілін үйретудің маңызы зор. Шет тілі қарым-қатынас пен таным құралдарының бірі ретінде қазіргі заманауи білім беру жүйесінде ерекше орын алады. Шетел тілдерін оқытуға бастауыш мектептен бастап ерекше назар аудару керек, өйткені алынған барлық білім ерте жаста іргетас түрінде қалануы тиіс. Бұл мақалада бастауыш сынып оқушыларына ағылшын тілін оқыту, әсіресе, ағылшын тілі грамматикасын оқыту және оның әдістемесі туралы мәселелер қарастырылады.

Түйін сөздер: шетел тілін оқыту әдістемесі, грамматиканы оқыту, ағылшын тілін оқыту, бастауыш мектепте оқыту.

Қазақстанда 70 жылдан астам уақыт бойы бір тілді мәдениетте өмір сүрді. Бұрын кез-келген ұлттық ортада бір ғана тіл білу жеткілікті болды. Қазақстандағы осындай бір тілді жағдайда бірнеше ұрпақ өсті. Кейін шет тілін оқыту қажеттілігі туындаса да, орта мектептер мен жоғары оқу орындарында шетел тілдерін оқыту көбіне формалді түрде ғана жүрді. Әрбір жаңа ұрпақ үшін екінші, үшінші, төртінші тілді үйренуден бас тарту мінез-құлық нормасына айналды. 1990 жылдардан бастап қазақ және ағылшын тілдерін білуге деген қажеттілік туындады, бірақ халықта тілдерді үйренуге деген мінез-құлық қатынастарының болмауына байланысты біршама қиындықтар болды.

Қазіргі кезде заманауи мектептің негізгі проблемаларының бірі - оқушылардың оқуға деген қызығушылығының төмендеуі. Мотивациялық әлеует мектеп оқушыларының білім беру бағдарламасын тиімді игеруіне бағытталуы үшін оқытудың қандай формасын қолдану керек деген сұрақ туындайды. Енді, бастауыш мектептерде шет тілін оқыту туралы тоқтала кетсек. Бастау сынып оқушыларына шет тілін оқытудың қажеттілігі

— олардың адам құқықтарын ойдағыдай жүзеге асырып, өз елінің пайдалы азаматы бола алуында. Бүгінде олар қарапайым сабақтарға қатысып, бастауыш мектептерде ағылшын тілін үйрену үстінде. Ерекше қажеттіліктердің мақсаты олардың интеллектуалды белсенділігінің жетіспеушілігін өтеу болып табылады, бұл түзету кезеңінен кейін олардың негізгі жалпы орта мектебінде оқуларын сәтті жалғастыруына мүмкіндік береді, сондықтан ерекше қажеттіліктері бар бастауыш мектепте ағылшын тілі сабағының құрылымының ерекшеліктеріне назар аудару қажет. Сонымен, бастауыш мектептегі оқушыларға арналған ағылшын тілі сабағының құрылымы жалпы сабаққа қойылатын талаптарға сәйкес келуі және өзіндік ерекше сипаттамалары болуы керек. Сабақтың басына келесі кезең кіреді: ұйымдастыру сәті, сабақтың тақырыбы мен мақсаты, грамматикалық тапсырмалар мен жаттығулар. Оның екі маңызды функциясы бар: оқушыларды сыныпта жұмыс істеуді ұйымдастыру және оқышыларды шет тілін еркін қолдану мақсатында шет тілдік атмосфераны құру. Сабақтың негізгі бөлігі құрылымына байланысты сабақтың түріне байланысты болады. Оған жаңа материалды ұсыну, оқушыларды тапсырма орындау кезінде түрлі көрнекілік материалды қолдануға үйрету, грамматикалық қабілетті шыңдау, оқылғанды қорытындылау, білім мен білікті тексеру және бағалау, оқуды түзету, сабақты біріктіру сияқты компоненттер кіруі мүмкін. Жаңа материалды енгізуді жоспарлау кезінде материалдың көлемін, оны ұсынудың кезектілігін және материалды түсіндіру мен оқытуға кететін уақытты анықтау маңызды. Әрине, бастауыш сынып оқушылары тапсырма орындау барысында және нұсқауларды орындау кезінде қиындықтарға тап болады. Мұғалімдер оларға жұмыс барысында өздерінің іс-әрекеттерін бақылауға көмектесуі керек, балаларды алынған нәтижелерді үлгісімен салыстыруға және оларды бағалауға үйрету керек. Балалардың өзін-өзі бақылауының негізі әлі толық қалыптаспағанын ұмытпаған жөн. Грамматикалық дағдылары мен басқа да шеттілдік дағдыларын бақылау екі жолмен жүзеге асырылуы мүмкін. Біріншісі – ағымдық басқару, яғни тікелей сабақ барысында жүзеге асырылады. Балалардың назарын жоғарылатқан қызығушылық пен тұрақсыздықты ескеру қажет, қайталаудың жеке және фронталді сұрау түрлерін, ауызша және жазбаша тапсырмаларды орындауды және әртүрлі ертегі материалдары мен жарыстардың әртүрлі түрлерін қолдануды қажет етеді. Бақылаудың екінші түрі белгілі бір тапсырманы немесе оқу кезеңін аяқтау сатысында орындалады, яғни, ол тақырыптық және қорытынды бақылау ретінде беріледі. Бұл жағдайда бақылау сабақтың бөлігі немесе сабақты бағалау функциясы ретінде есептеледі. Сабақтың қорытынды бөлігі немесе сабақтың соңында сыныпта қол жеткізілген нәтижелер қорытылуы керек. Бастауыш мектептерде сабақ беру шыдамдылықты, шығармашылықты, қарым-қатынасты және мүқият жоспарлауды қажет

етеді. Бастауыш сынып оқушылары өте кішкентай, сондықтан сыныпты құру және жоспарлау кезінде олардың жас ерекшеліктерін ескеру қажет.

Грамматика – ағылшын тілінің маңызды бір саласы. Неғұрлым грамматика ережелері жақсы меңгерілсе, соғұрлым түсінікті әрі оңай сөйлемдер құру да қиындық тудырмайды. Сол себепті, ағылшын тілін үйрене бастағанда-ақ, грамматикаға аса үлкен мән берген жөн. Бастауыш сынып оқушылары үшін оқудың алғашқы кезеңдері сөйлемдегі сөздердің ретін білу, артикльдерді, предлогтарды, шылауларды, сондай-ақ, етістіктің шақтарын дұрыс қолдануды қамтиды. Ағылшын тілі грамматикасы – бұл ағылшын тілінде сөз бен сөз тіркестерін қолдануға негізделген тарихи қалыптасқан ережелер жиынтығы. Ағылшын грамматикасын білу – сауатты әрі дұрыс сөйлеу мен жазудың кілті болып табылады. Ағылшын тілінің грамматикасын білмейінше, тілді үйрену және шетел тілін қоғам дамуының қазіргі кезеңінде қажет деңгейде қолдану мүмкін емес [1, 27 б].

«Грамматика – фонетика мен лексиканың кіріктірілуі нәтижесінде пайда болатын тілдің формалді құрылымы». Ағылшын тілі грамматикасы қазақ тілінің грамматикасынан әлдеқайда өзгеше болып келеді, сол себепті оқушылар жиі көптеген қиындықтарға тап болады. Егер де жаңа бір материалды түсіндіру барысында жоғары сынып оқушыларына грамматикалық формалар түсірілген кесте немесе бұрыс етістіктің түрлері жаттауға берілсе, бұл тапсырманы орындау оларға аса қиындық тудыра қоймасы анық. Ал енді, дәл осы тапсырма бастауыш сынып оқушыларына берілсе, олар аса үлкен нәтижеге жете қоймайды. Бастауыш сынып оқушыларын оқытудың ерекшелігі осында, олармен жұмыс жасау барысында оларға шетел тілінде берілетін ауқымды материалдарды бермеген жөн. Себебі, олардың психологиялық жас ерекшеліктері ескерілуі тиіс.

Грамматикалық қабілеттердің қалыптасуы шетел тілін үйренудің алғашқы сатысында басталады. Бастауыш сыныпта оқушылар қарапайым грамматикалық ережелермен танысып, қазақ тілімен салғастыра-байланыстыра отырып грамматикалық шақтарды үйрене бастайды, мысалы, *Present Simple*-осы шақ, *Past Simple*-өткен шақ және *Future Simple*-келер шақ.

Ағылшын тілін оқытудың бастапқы кезеңінде оқушылар грамматиканың қарапайым құрылымдарымен танысады, мұнда көмекші етістіктер негізінен *Be, Have, Modals және Do (es)* тобы арқылы ұсынылады. Бұл етістіктердің грамматикасы мен толық еместігін көрсету өте оңай, тек сөйлемдерді аудару жеткілікті. Мысалы:

Is – He is my friend. Ол менің досым.

Has – She has a lots of toys. Оның көптеген ойыншықтары бар.

Бастауыш сыныпқа ағылшын тілі грамматикасын оқыту орта және жоғарғы сыныптармен салыстырғанда әлдеқайда өзгеше болады. Бірінші

сыныптан оқушылар ағылшын тілін үйрене бастаса, олар тыңдалым, сөйлеу және түсіну сияқты қабілеттерін жақсы дамыта алады. Бұл өз кезегінде оқушылардың грамматикалық қателіктерге қарамастан коммуникативті құзырлы болуына мүмкіндік береді. Шет тілін, әсіресе, ағылшын тілі грамматикасын ерте жастан оқыту барлық ұлттарда секілді ұзақ мерзімді көстілділік перспективасын білдіреді [2, 73 б].

Грамматика ұзақ уақыт бойы жекелей оқытылып келеді, десе де ол кез-келген оқытылатын тілдің ажырамас бөлігі. Шет тілі грамматикасын оқытудың заманауи әдісі оқушыларды біртіндеп бастапқы қарапайымнан күрделіге өткізеді. Оқытылып жатқан тілдің грамматикалық құрылымын жақсы білмей, коммуникативті құзырлықтардың да болуы мүмкін емес. Оқытудың нақты стратегияларын анықтау жас ерекшелік факторларына байланысты. Әртүрлі зерттеушілік және жобалау тапсырмалары оқытудың стратегияларын қалыптастыруы мүмкін және болашақта оқушының тілді дұрыс қолданып, сөйлеуіне септігін тигізеді.

Грамматика болмаса, сөздердің арасында ешқандай байланыс болмайды, сондай-ақ, сөздердің де мағынасы болмайды. Егер оқушыларымыз ең төменгі деңгейде болсын ағылшын тілінде сөйлеп, өз ойларын жеткізе алсын десек, оларда бірқатар грамматикалық білім болуы қажет. Брюстер мен Эллистің сөздеріне сүйенсек, «қарапайым сөйлем түрлері дұрыс меңгерілмесе, бастапқы құрылымдарға байланысты қиындықтар да туындай береді, әрі оқушылар да дұрыс қарым-қатынас жасай алмайды». Осылайша, бір ғана лексиканы оқу жеткіліксіз, осы себепті грамматиканың бастауыш сыныпта алар орны ерекше.

Тілді тиімді пайдалану – тілдің формалары мен қызметін түсінуді, яғни грамматикалық ерекшеліктерді білуді қажет етеді. Балаларды ерте жастан оқытуда шынайы коммуникативті тапсырмалардың негізінде грамматикалық құрылымдарды тәжірибеде көбірек қолдануға мүмкіндік жасау қажет. Соның нәтижесінде грамматиканы үйрену, түсіну қабілеттері сөйлеу, тыңдау, оқу және жазу секілді қабілеттермен қатар дамып отырады.

Ең бастысы, кез-келген сыныпта, әсіресе, бастауыш сыныпта грамматиканы оқыту кестелер мен ережелер тізімімен шектелмейтіндігін ескерген жөн. Кез-келген грамматикалық құрылымның дұрыс қолданылуы үшін, балаларға қызықты болатындай, түсінікті әрі толық мәтін түрінде ұсынылуы керек. Мысалы, бала белгілі бір шақтың барлық формаларының атауын жаттап алуы мүмкін, алайда олардың нені білдіретінін және қалай қолданылатынын түсінбейді. Егер мұғалім балаға бірқатар суреттерді көрсете отырып, ондағы адамдардың іс-әрекеттеріне қарай нақты құрылымдармен таныстырса балаға соғұрлым түсінікті болар еді [3].

Шет тілі грамматикасын оқытуда жас ерекшелігі өте маңызды. Ерте жаста оқушылардың көп бөлігі танымдық және тұжырымдамалық дамуда бірден ауқымды өзгерістерге ұшырай қоймайды. Себебі алты мен он бір жас

аралығындағы балалар әлі оқуды үйренумен болады. Бастауыш мектептің алғашқы жылдарында балалар лексиканы тез үйреніп, құрылымдарды керісінше баяу үйренеді. Мүмкін көптеген сөздер материал түрінде болғандықтан, оларды физикалық тұрғыдан ұсынған тиімдірек болар еді.

Қазіргі күні, адамзат баласының жағдайы жасалған заманда белгісіз нәрселерді білу оңайырақ, әсіресе, тілдерді үйрену. Кез-келген тілде грамматиканың рөлі айқын. Тіл көмегімен сөйлесетін кез-келген адам тілдің грамматикасын біледі. Сонымен, грамматика оқушылардың қателіктерін түзетуге және жазуларын жақсартуға көмектеседі. Бұл шет тілін бейсаналық ассимиляция барысында тек қана мінсіз және дәл үйренуге болатындығын көрсетеді.

Қорыта келгенде, тәуелсіз мемлекетіміздің ертеңі – жас ұрпақтың рухани байлығы, мәдениеті, саналы ұлттық ойлау қабілеті мен білімінің дұрыс қалыптасуымен тығыз байланысты. Сол себепті, білімді де тәрбиелі ұрпақ өсіру барша адамзаттың міндеті.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1 Верещагина И.Н., Рогова Г.В. Методика обучения английскому языку на начальном этапе в общеобразовательных учреждениях. – М.: Просвещение, 2000.

2 Reedy & Bearne, Teaching Grammar Effectively in Primary Schools, 2013.

3 Thornbury, Scott, How to Teach Grammar, Longman, fourth edition, 2002.

4 <https://infourok.ru/problemi-izucheniya-grammatiki-angliyskogo-yazika-v-nachalnoy-shkole-i-puti-ih-resheniya-2024205.html>

5 Гальскова, Н. Д. Теория и практика обучения иностранным языкам : Начальная школа: метод. пособие / Н. Д. Гальскова, З. Н. Никитенко. М. : Айрис-пресс, 2004. 240 с.

6 Byrd, P. Instructed Grammar, in Hinkel, E (ed.) Handbook of Research in Second Language Teaching and Learning, London: Lawrence Erlbaum Associates. 2005, p. 545.

ГРНТИ 14.07.01

ПРЕДПОСЫЛКИ СИНХРОННОГО РАЗВИТИЯ ФЕНОМЕНОВ «КУЛЬТУРЫ» И «ОБРАЗОВАНИЯ» В УСЛОВИЯХ РАЗВИТИЯ ЦИФРОВОЙ НАУЧНО-ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЫ

Р.Л. Калимжанова

*PhD-доктор, доцент, Аркалыкского педагогического института
им. И. Алтынсарина, г. Аркалык*

В данной статье автор рассматривает предпосылки синхронности развития двух общественных феноменов «культуры» и «образования», так как и «образование», и «культура» выступают ведущими факторами общественного прогресса и развития цивилизации. Автор представляет ретроспективный анализ предпосылок синхронного развития культуры и образования мировой историко-педагогической мысли, который показал, что феномены «культуры» и «образования» отражают определенный уровень развития того или иного общества, а также самого человека, его способности, умения и уровень освоенных знаний.

Ключевые слова: предпосылки, культура, образование, цифровая среда, синхронное развитие.

Феномены «культура» и «образование» становятся центром внимания не только в казахстанском обществе, но и всего мирового сообщества. И «образование», и «культура» выступают ведущими факторами общественного прогресса и развития цивилизации.

Античная эпоха заложила основы искусства в целом и ораторского в частности, а многие понятия и категории, используемые в нашем исследовании, этимологически относятся именно к эпохе античности.

Понятие «культура», как одна из категорий общественной науки, вызывает многообразие суждений, трактовок, определений и интерпретаций. Так И.Е. Кертман насчитал более 400 определений культуры. По данным специалистов, к настоящему времени их количество удвоилось, что свидетельствует о сложности и многогранности данного явления [4, с. 235].

Понятие «культура» изначально родилось в Древнем Риме как понятие «натура» с сущностной характеристикой – «природа». С точки зрения лексического анализа латинское слово «*cultura*» образовано от слова «*colo, colere*» и имеет многозначный смысл. Оно обозначает

«обработанное», «возделанное», «искусственное» в противоположность «дикому», «первозданному», «естественному». Применялось это понятие для различения растений, выращиваемых людьми, в отличие от дикорастущих. А в латинском языке этимологический ряд данного понятия по смыслу и значению связан с человеком. Греческий же аналог латинского *colere* имел узкое значение и означал «воспитанность, образованность» [3, с. 5; 4, с. 235].

Впервые, в античности, Марком Фабием Квинтилианом была разработана система обучения ораторскому искусству и исследованы общие проблемы образования. Уже в античном обществе культура как совокупность навыков и умений, результатов деятельности человека была выделена в качестве предмета осмысления. По мнению древних мыслителей, именно человек является творцом культуры.

Во времена Средневековья слово «культура» ассоциируется с личными качествами, с признаками личного совершенствования. Категория «культура» понималась человеком как необходимость «возделывания» собственных умений и способностей, в том числе и веры в Бога: счастье не в познании себя, а в познании Бога. Культура начинается не как воспитание гармонии и порядка, а как преодоление своей ограниченности, как культивирование личности, ее постоянное духовное совершенствование [5, с. 5].

Культуру Средневековья также отличал традиционализм, ретроспективность, символизм, дидактизм, универсальность и энциклопедичность знаний. Для культуры Средних веков характерен догматизм и авторитарность системы ценностей.

Следовательно, характерные черты культуры Средних веков были спроецированы и отражены на системе образования, обучения и воспитания, а также на подготовке будущих граждан и членов средневекового общества.

Хотя педагогические идеи имели религиозную окраску и были пронизаны церковной догматикой, однако преподавались грамматика, риторика, диалектика, арифметика, геометрия, астрономия и др. [2].

Таким образом, культура и образование Средних веков представляет собой единый монолит и тандем.

Средневековое ораторское искусство восприняло основные формы античной риторики и формальной логики, опыт древних ораторов. Отличительной чертой риторики этого периода является умение завладеть чувствами и сознанием людей, влиять на их психику и воображение.

К XIX столетию мир стал качественно иным, и культура избирает путь переоценки ценностей (таблица 1).

Таблица 1. Предпосылки синхронного развития «культуры» и «образования» в XIX веке.

XIX век		
1	2	3
Период	Этапы	Основные характеристики речевой культуры
«Европа XIX века»	XIX в.	– речевая культура и культура в целом базировались на ценностях теорий рационализма, антропоцентризма, сциентизма, на идеи формирования свободной личности, признания роли среды и воспитания в становлении личности; – великие открытия в области физики, химии, биологии, астрономии, геологии, медицины и др. науках повлияли на развитие речевой культуры
«Россия XIX века»	XIX в.	– изучение родного языка и отечественной словесности; – огромное значение придавалось нравственному облику и убеждениям учителя, органическому единству мысли, слова и действия (поведения) человека; – речевая культура формировалась с позиций идеи народности, принципов природосообразности, культуросообразности;
«Казахстан XIX века»	XIX в.	– развитие речевой культуры с позиций природосообразности, культуросообразности; – язык – это ключ к познанию мира, данная идея отражена в педагогических идеях и воззрениях ученых Казахстана XIX века Ш. Уалиханова, И. Алтынсарина, А. Кунанбаева
Примечание – В XIX веке речевая культура продолжила свое развитие, в идеях великих педагогов – просветителей во все времена и у всех народов феномены «культуры» и «образования» представляют собой интегративное, синхронное и органическое единство, и предопределяют речевую культуру личности.		

«Культура» и «образование» XIX века базируются на тех же самых ценностях, что и культура Нового времени – рационализм, антропоцентризм, сциентизм, европоцентризм и др.

Происходит величайший культурный переворот, наука вступила в свой «золотой век», открытия в области физики, химии, биологии, астрономии, геологии, медицины следовали одно за другим (явление электромагнитной дуги, открытой М. Фарадеем, явление радиоактивности П. Кюри и М. Склодовской-Кюри, теория относительности А. Эйнштейна, сложная структура атома ДЖ. Дальтона, строение атома Э. Резерфорда и Н. Бора, периодический закон химических элементов Д.И. Менделеева, теория условных рефлексов И.П. Павлова, теория происхождения человека

Ч. Дарвина).

XIX век – это век железа и стали, появляется первый автомобиль, паровоз, пароход, это век железных дорог, а позже, в начале XX века появился первый самолет.

XIX век – это век электричества, появились радиоприемники, телеграф и телефон, кинематограф братьев Люмьер [5, с. 60].

Благодаря всем этим открытиям и изобретениям жизнь человека в плане культуры кардинально изменилась. Были выдвинуты идеи формирования свободной личности, признания роли среды и воспитания в становлении личности.

Таблица 2. Предпосылки синхронного развития «культуры» и «образования» в XX веке.

XX век		
Период	Этапы	Основные характеристики речевой культуры
«Европа XX века»	XX в.	– речевая культура отражает основные тенденции развития постиндустриального общества с компьютерно-технологическим укладом производства, это культура предпринимательства, бизнеса, деловитости, профессионализма
«Россия XX века»	XX в.	– речевая культура формировалась с позиций идей воспитания яркой личности; соответствия воспитания объективным законам психологического и биологического развития человека; концепции школы как центра воспитания в социальной среде; подлинно гуманистической педагогики, где Человек – высшая ценность; воспитания человека в коллективе и через коллектив
«Казахстан XX века»	XX в.	– речевая культура развивалась как органическое единство феноменов «культуры» и «образования» и часть мирового культурного процесса, имея специфические черты, обусловленные своеобразием жизни казахского народа; – речевая культура отражает генетически заложенное чувство прекрасного, бесценного дара слова казахского народа, особенно это ярко проявлялось в творчестве акынов, жырау, народных сказителей, поэтов и писателей, народных педагогов-просветителей.

Примечание – В XX веке речевая культура продолжила свое развитие, в этот период феномены «культура» и «образование» рассматриваются как равнозначные понятия, высококультурный человек считается образованным человеком, а образованный сотрудник автоматически считается как культурный и разумный человек.

XX век считался постиндустриальным обществом, где основной чертой является формирование компьютерно-технологического уклада производства, для которого характерно производство богатства преимущественно посредством «знаний и информации». Хотя в этот период усиливается роль обучения и воспитания как фактора человеческого развития [5, с. 61].

Уже, в XX веке феномены «культура» и «образование» рассматриваются как равнозначные понятия. Высококультурный человек считается образованным человеком, а образованный сотрудник автоматически считается как культурный и разумный человек.

Действительно, в XX веке изменились люди, их мировосприятие, мироощущение, духовно-умственные установки.

Казахская культура и образование начала XX века развивались как органическое единство и часть мирового культурного процесса, имели специфические черты, обусловленные своеобразием жизни казахского народа.

У казахского народа генетически заложено чувство прекрасного, бесценного дара слова, особенно это ярко проявлялось в творчестве акынов, жырау, народных сказителей, поэтов и писателей, народных педагогов-просветителей.

Таким образом, проведенный нами анализ предпосылок синхронного развития культуры и образования с позиций ретроспективного анализа мировой историко-педагогической мысли показал, что феномены «культуры» и «образования» отражают определенный уровень развития того или иного общества, а также самого человека, его способности, умения и уровень освоенных знаний. Тем самым, человек создает в процессе развития некую культурную и образовательную среду, которая, в свою очередь, способствует формированию определенных личностных качеств и нормам поведения человека – моральных, духовно-нравственных, этических, социокультурных и другие.

Современное образование, как один из важнейших социальных институтов общества и государства, удовлетворяя и формируя потребности развивающейся личности, оказывает целенаправленное влияние на мысли и действия личности, формирует ее мировоззрение.

Именно через образование социальный мир решает важнейшую социокультурную задачу – транслирует культурные ценности новым поколениям, при этом, решая следующие важнейшие задачи:

- 1) создает условия устойчивого развития социума;
- 2) обеспечивает непрерывность культурного развития общества;
- 3) придает процессу социализации человека необходимые характеристики, свойственные конкретной национальной культуре [1, с. 13].

Велика миссия образования в развитии у молодого поколения ответственного отношения и к культуре родного языка и языков международного общения.

Таким образом, современное развитие феноменов «культуры» и «образования» предполагает одновременность, и синхронность в своем развитии, так как мир XXI века – это мир всесторонней и глобальной информатизации и цифровизации всех процессов в обществе и очень важно, чтобы развивая технологическую составляющую данного процесса, не оставляли в забвении другой компонент – культурную составляющую.

Образование человека и образовательная система в целом рассматривается только в конкретном социокультурном контексте, образование всегда отражает уровень культуры общества и, наоборот, в культуре со всей полнотой человек реализует свой образовательный потенциал – это органическое единство двух феноменов.

В связи с тенденцией внедрения информационно-коммуникационных технологий обучения и в условиях развития цифровой научно-образовательной среды сегодня необходимо создавать в вузах такие педагогические условия, которые способствовали бы синхронному развитию и речевой культуры и ИКТ – культуры, которые являются воплощением органического единства феноменов «культуры» и «образования». Этому развитию исторически способствовали все предпосылки единства феноменов «культуры» и «образования».

Литература

- 1 Егорычев А.М. Социально-философские основания интеграции этнокультурных традиций в системе образования России: дис. ... док. философ. наук: 09.00.11. – Барнаул, 2006. – 356 с.
- 2 Игибаева А.К., Мышко Н.С., Изделеуова А.Б., Громова О.А. История педагогики и образования в схемах и таблицах: учебно-методическое пособие. – Усть-Каменогорск: Издательство ВКГУ им. С. Аманжолова, 2008. – 123 с.
- 3 Каган М.С. Философия культуры. – СПб.: ТОО ТК «Петрополис», 1996. – 414 с.
- 4 Калимжанова Р.Л. Генезис развития культуры в образовании // Culture dialogue of the silk road countries: internat.symposium. – Erzurum, 2016. – С. 234-237.
- 5 Теория и история культуры: конспект лекций / ФГОУВПО «Сибирский федеральный университет». – Красноярск, 2008. – 117 с.

FTAMP 14.23.07

МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ СОЛАҚАЙ БАЛАЛАРМЕН ЖҰМЫС ЖҮРГІЗУДІҢ ҒЫЛЫМИ-ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

А.С. Сапарова

Магистрант, Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар қ.

З.Е. Жумабаева

Ғылыми жетекші, Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар қ.

Мақалада солақай балаларды қайта үйретудің мүмкіншіліктері мен салдары жайлы және де оларды мектепке дейінгі шағында қайта үйрету жайлы, қолдың асимметриясы, яғни оң немесе сол қолдың үстемдігі немесе кез-келген қолдың ашылмаған артықшылығы ми жарты шарларының функционалды асимметриясының ерекшеліктері жайлы қысқаша шолу жасалған. Қазіргі кезде солақайлық мәселесі және де оның себебі неде деген сұрақтың әлі нақты анықталған жауабы жоқ, әрі солақайлардың оң қолдардан еш айырмашылығының байқалмайтындығы оның негізінің патологияға қатыссыздығы, әрі ақыл-ойы кемістермен қатысының жоқтығы анықталады. Соңғы кезде сол қолы жетекші «оң жартышарларлы» балаларға көңіл бөлу қолға алынып отыр. Көптеген зерттеушілердің айтуынша, мұғалім баланың іс-әрекеттегі жетекші қолын анықтап оны І-ші оқу күнінен бастап назардан тыс қалдырмағаны абзал. Осы мәселе туралы тереңірек ойлану керек.

Түйін сөздер: солақай, сол жақ жарты шар, қайта үйрету, жетекші қол, мәселе.

Әлеуметтік-экономикалық дамудың қазіргі кезеңінде, оқу тәрбие жұмысының жаңару заманында білім беру саласының әр сатысында көптеген мәселелер туындауда. Атап айтқанда, ол балалардың жеке басын дамыту., психикалық дамуын, даралық ерекшеліктерін, ішкі потенциалын анықтап, жан-жақты зерттеу негізінде оқу-тәрбие жұмысының балалардың жақын арадағы даму аймағына бағыттау.

Баланың мектепке даярлығын анықтауға арналған психологтар мен педагогтардың зерттеулерінде бұл мәселелердің аспектілері жан-жақты зерттелгені еш дау тудырмайды. Алайда «құптарлық емес» құбылыстар қатарына жататын солақайлық мәселесінің де баланың мектепке даярлығы процесінде өзіндік қиындықтарының бірі болуы мүмкін деген пікірді

енгізуді ұсынамыз. Солақай – баланың оқу мен тәрбие үрдісінде ерекше ескеретін маңызды жеке бас ерекшелігінің бірі. Солақайлық мидың жарты шарларының негізгі қызметінің арасындағы бөлісу ерекшелігіне байланысты болып келеді. *Солақай* – қимыл – әрекетке оң қолдан гөрі сол қолдың бейімділігі. Негізінде солақай деген сөз көптеген тілдерден аударғанда «икемсіз, қолайсыз, қабілетсіз» деген мағынаны білдіреді. Ағылшын тіліндегі *«Lefthanded»* деген сөзінің синонимі тек епсіз, икемсіз ғана емес – тұйық және арамза деген мағыналарды білдірсе, ал французша *«Gauche»* – «сол жақ» ебедейсіз, шыншыл емес деген мағына берген, немісше *«Link»* – «сол жақ» «икемсіз» деген мағынаны, нигерияда сол қолды *«owo osu»*, яғни «икемге келмейтін» деп атаған.

Американдық психологтар С.Спингер мен Г.Дейчтің айтуы бойынша, бұл мағыналарға аса зер салмау керек. Тарихта аты әлемге әйгілі көптеген адамдардың солақай болғаны бізге мәлім. Мысалы, А. Македонский, Наполеон, Леонардо да Винчи, Павлов, қазақтың дарынды композиторы Н. Тілендиев т.б. сол сияқты солақайлар да өз өмірінде көптеген жетістіктерге жеткендерін дәлелдеп отыр [1, 14-27 б.].

Солақайларда жазу техникасын қоюы ерекше: солақай бала үшін оң жақпен жазу, сол жақпен жазу сияқты бірдей ыңғайсыз, өйткені жазу кезінде ол жолды жұмыс қолымен жабады. Сондықтан жол ашық болатындай қолын қою керек. Солақайлар үшін дәптерді оң жаққа бұрып және тік (қиғаштаусыз) жазу ұсынылады. Бұл ретте қаламды ұстаудың тәсілі әртүрлі болуы мүмкін: қарапайым оңқай сияқты, немесе инверттелген, қолы жолдың үстінде орналасқан және ілгек түрінде бүгілген кезде. [2, 256 б.].

Солақай бала жазуды меңгергенде өзіне ыңғайлы әріптердің сызба нұсқасын таңдап алуы тиіс (солақай балалар сопақ әріптерді солдан оңға және жоғарыдан төмен қарай жиірек орындайды; олардың жазуларында үзіктер көп, аз байланысқан, әріптер қысқа түзу сызықтармен қосылады). Солақайлардан үздіксіз жазу талап етуге болмайды [3, 364 б.].

Солақай бала, әдетте, баяу жазады. Бала жазғанда, оның бір-бірін ауыстыратын қызметтері екі кезеңнен тұрады: өз қозғалысын бақылау, келесі қозғалысты түзету және бағдарламалау үшін қажетті қозғалыс пен микропауза.

Е.Д. Хомская мидың сол жақ жарты шарының қызметі дамның ауызша, жазба сөйлеу тілін түсініп, грамматикалық жағынан дұрыс жауап беруіне жағдай жасайды және де адам формальды логикамен бұрын меңгерілген ережелер негізінде сандармен математикалық формулаларды жеңіл пайдалана алады. Бірақ мидің сол жақ жарты шарының белсенділігі дыбыс интонациясы мен дауыстың модуляциясын жапыратуға мүмкіндік бермейді. Сол жақ жарты шардың арқасында әлемнің бір тұтас бейнесі қалыптасатын болса, оң жарты шардыбөлек бөлшектерінен әлемнің үлгісін жинақтайды. Сонымен бірге мидың оң жарты шарлары санадан

тыс психикалықпен байлынысты. Солақайлық мәселесі педагогиканың күрделі мәселелерінің бірі – көп уақыт бойы оң жақ қолына қарғанда сол жақ қолымен белсендірек әрекет ететін балаларды, жалпыға бірдей бір түрге келтіру мақсатында қайта үйрету тиіс деп есептелініп келеді. Алайда мұндай әрекеттің еш жақсылыққа әкелмейтіні, керісінше көпшілік балаларда невротикалық реакциялардың пайда болуына жағдай туғызатынын байқауға болады. Солақайлық дербес көзқарасты талап ететін балалардың тобы, өйткені дәл осы балалар астеноневротикалық реакцияға сезімталдыққа бейім келеді [4, 23 б.].

Солақайдың туа және жүре пайда болатын түрлері кездеседі. Жүре пайда болатын түрі түрлі жарақат, қолдың дертке шалдығуы, салдану, т.б. жағдайларға байланысты. Туа пайда болатыны көп жағдайда тұқым қуалайды. Мұның жасырын, яғни бірден байқалмайтын түрі де бар (баланы жасынан дұрыс дағдыландырса, бұл кейін білінбей кетеді). Туа пайда болған солақайды ажырату үшін баланың көзін байлап, бір бағытта түзу жүргізгенде солақай бала көбіне оңға, оңқай солға қарай бұрылады. Солақай баланы қорқытып, ұрып-соғып, не келемеждеп оңқайлыққа үйретуге болмайды. Ондай балалар қорыққаннан қыли көз, тұтықпа, мінез-құлқы өзгеріп, ашуланшақ, ызақор болуы мүмкін. Солақай баланың келешегіне кедергі келтірмей, қателік жібермес, оның еш кедергісіз әлеуметтік ортаға бейімделуі үшін ата-ана, мұғалім, тәрбиеші тарапынан баланың шынымен солақай екенін анықтап алуы басты мәселе. Осыған орай бала туғаннан бастап, оның қай қолы жетекші болатынын білуге болады. Яғни алғаш туған кезде қай жұдырған тығыз жұмса, бесікте жатып сол жағына басын бұра берсе, сылдырмақты сол қолымен ұстаса, ұсынған затқа сол қолын берсе т.б. белгілер бар.

Солақайлардың жоғары эмоционалды, сыртқы және ішкі оқиғаларға және тітіркендіргіштерге күрт реакция жасайтындығы анықталды [5]. Солақайларда эмоционалды сфералары жақсы дамыған, ол мазасыздық және сенімсіздікпен көрінеді. Сонымен қатар, олар қарым-қатынасқа бағытталған, әлеуметтік нормаларды ұстанады, саналылық пен жауапкершілік сияқты қасиеттерге ие. Э.М. Александровская өз зерттеулерінде балалардың жетекші жақтылығы мен тұлғалық ерекшеліктері арасында байланыс бар екенін анықтады. Сол жақ жарты шарда доминантты балалар оң жарты шарда басымдыққа ие балаларға қарағанда анағұрлым тұрақты және кең құрылымға ие [6, 36-38 б.].

Кейбір солақай балалардың эстетикалық, көркем ойлау қабілеті, музыка қабілеті бар, сол қолды балалардың едәуір бөлігінің дүниетанымы жеткілікті дамыған, есте сақтау қабілеті, сөйлеу тілі, сөздік қоры жақсы болып келеді. Олардың көпшілігіне математикадағы жетістіктер тән.

Оқуда проблемалары бар балалар арасында, оңқайларға қарағанда солақайларда 2,5 есе көп. Солақай балалардың ең маңызды ерекшеліктерінің

бірі олардың эмоционалдық сезімталдығы, осалдығы, үрей, ренжу, тітіркену, сондай-ақ еңбекке қабілеттіліктің төмендеуі және шаршағыштық болып табылады. Солақай балалар танымдық қызметтің белгілі бір ерекшелігіне ие. Мидың жарты шары оларға тән емес функцияларды орындайды, бұл шынайы солақайларға сондай-ақ қайта үйретілген солақайларға қатысты [3, 362 б.].

Солақай баланың қызметінде оның танымдық саласын ұйымдастыру ерекшеліктері келесі көріністерге ие болуы мүмкін:

1. Көру-қимыл үйлестіру қабілетінің төмендеуі: балалар графикалық бейнелерді, әсіресе олардың бірізділігін суреттеуге арналған міндеттерді нашар орындайды; жазу, оқу кезінде жолды қиын ұстайды; жазуы нашар;

2. Кеңістіктікті қабылдау және көру жадының кемшіліктері, кеңістіктік қатынасты талдау кезіндегі қиындықтар: солақайларда графикалық сурет кезінде пішін мен фигуралардың пропорцияларының бұрмалануы жазудың кері көрінісі; хат тану кезінде әріптерді тастап кету және орнын ауыстыру; оптикалық қателер, конфигурациясы бойынша жақын әріптерді ауыстырып алу; оң және сол жақ жақтарын анықтау кезіндегі, заттардың кеңістікте орналасуын анықтау кезіндегі қателіктер;

3. Ақпаратты өңдеудің ерекше стратегиясы, танымның талдау стилі: материалмен элементтік жұмыс солақайларға тән, осындай егжей-тегжейлі талдау негізінде қызмет объектісі туралы тұтас түсінік құрылады. Осымен көбінесе солақай балалардың баяу болуы түсіндіріледі, өйткені толық қабылдау немесе түсіну үшін оларға материалды ұзақ кезең-кезеңмен пысықтау қажет [7, 103 б.];

4. Зейіннің әлсіздігі, ауысу және шоғырлану қиындықтары;

5. Сөйлеудің бұзылуы: дыбысты әріптік талдау қателері.

Аталған ерекшеліктер оқу дағдыларын меңгерудің табыстылығына тікелей әсер етеді, ең алдымен жазу (аз дәрежеде – оқу), оны меңгеруде солақай балаларда аса көп қиындықтар байқалады [3, 362 б.].

Ойлаудың креативтілігін зерттеу барысында, оңқайларға қарағанда солақайлар популяцияларында едәуір жоғары болды. Сонымен қатар, сол жақтар мидың компенсаторлық қабілетінің жоғары деңгейімен сипатталады. Сол қолды балалар психикалық қабілеттердің жоғары дамуына, сондай-ақ ақыл-ой процестерінің еркіндігіне байланысты дислексияны оңай жеңеді.

Қорыта келгенде, солақайлық ешқандай кемістік емес, табиғи қалыпты жаратылыс. Ол баланың дағдылануы ғана емес, дүниеге келгендегі жаратылысына байланысты. Барлық адамның миы екі жарты шеңбер бөліктен құралған. Адам денесінің оң жақ жартысын (оң аяқ, қол, құлақ, көз т.б.) мидың оң жақ жарты бөлігі басқарса, сол жақ бөлігіндегі басқа мүшелерді мидың сол жақ жарты бөлігі басқарады. Адамдардың басым көпшілігінде миының сол жақ жарты бөлігі басымдау болса, бірсыпыра жандардың оң жақ бөлігіндегі миы жетекшілік тізгінін алады. Демек, солақайлардың сол жақ ми бөлігі – жетекші. Сондықтан оның сол қолы

оң қолына қарағанда оңтайлы әрі икемді. Егер оларға оң қолмен жұмыс істеуге талап қойылса, оның табиғи қабілеті, икемділігі, зейіні олқылыққа ұшырайды. Сол себепті солақайлықты кемістік көретін көзқарастар арылған абзал. Оның қалыпты дүние екенін ескеріп, балаға ерекше көңіл бөліп, қолдау көрсеткен жөн. Сол кезде ғана баланың икемділігі артып, қабілеті ашыла түседі.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

- 1 Римская Р. Практическая психология в тестах. М., 1999.- 376 с.
- 2 Безруких М.М. Леворукий ребенок в школе и дома. – Екатеринбург: У-Фактория, 2004, 300с.
- 3 Практическая психология образования. / Под ред. И.В.Дубровиной – СПб.: Питер, 2004, 592с
- 4 Спрингер С., Дейч Г. Левый мозг правый мозг. Асимметрия мозга. Пер.с англ. – М.: Мир, . 1983. – 256 с.
- 5 Семенович А. В. Эти невероятные левши. Практическое пособие для психологов и родите-лей. М. : Генезис, 2015. 232 с
- 6 Александровская Э.М. Взаимосвязь между латеральным фенотипом и личностными особенностями у детей и подростков. Левору-кость у детей и подростков. М.: Изд-во МГУ, 1987. С. 126 с.
- 7 Микадзе Ю.В., Корсакова Н.К. Нейропсихологическая диагностика и коррекция младших школьников. – М.: Знание, 1994, 156 с.
- 8 Ахутина Т.В. Нейропсихолог в школе. М.: Секачев В. Ю., 2016. 56 с.

СОЦИАЛЬНАЯ И ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ РЕАБИЛИТАЦИЯ ДЕТЕЙ С ОСОБЫМИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫМИ ПОТРЕБНОСТЯМИ В УСЛОВИЯХ МУЗЫКАЛЬНОГО ТЕАТРА

Е.Ю. Личман

Профессор, PhD, Павлодарский педагогический университет, г. Павлодар

А.М. Лях

Магистрант, Павлодарский педагогический университет, г. Павлодар

А.Н. Павлючик

Магистрант, Павлодарский педагогический университет, г. Павлодар

Статья освещает проблему социализации, адаптации и психолого-педагогической реабилитации детей с особыми образовательными потребностями. Представлены основные теоретические аспекты понятия «социализация» и «психолого-педагогическая реабилитация». В исследовании выявлена и обоснована необходимость создания специальных благоприятных условий развития ребенка, учитывающие его индивидуальные образовательные возможности и способности. Авторы приходят к выводам, что система занятий музыкального театра должна разрабатываться с учетом психофизиологической специфики детей с особыми образовательными потребностями. Занятия в условиях музыкального театра будут способствовать социализации, адаптации и личностному росту детей с особыми образовательными потребностями.

Ключевые слова: дети с особыми образовательными потребностями, инклюзивная педагогика, социальная адаптация, психолого-педагогическая реабилитация, музыкально-театральная деятельность.

В Казахстане, устойчивым остается положение по увеличению детей с ограниченными возможностями. Так, с конца XX века детская инвалидность в Республике Казахстан увеличилась в два раза, что составляет от 6 до 9 % несовершеннолетних. Система общего образования, в которую необходимо включать учащихся с особыми образовательными потребностями, при правильной организации имеет огромный потенциал для создания благоприятной почвы и условий, необходимых для свободного развития личности особенного ребенка. Инклюзивное образование ориентировано на формирование условий доступности

качественного образования для всех. Это предполагает включение детей с особыми образовательными потребностями независимо от их физических, психических, интеллектуальных, культурно-этнических, языковых и иных особенностей в общеобразовательную среду, устранение всех барьеров для получения качественного образования, социальной адаптации и интеграции в социуме.

Развитие инклюзивного образования является ведущим ориентиром образовательной политики многих развитых стран мира: США, Германии, Великобритании, Финляндии, Дании, Италии, Испании, Австралии и др. Дети с особыми образовательными потребностями в этих странах успешно обучаются совместно со сверстниками в общеобразовательных организациях, в которых для их развития и социальной адаптации созданы соответствующие психолого-педагогические условия [1]. В Казахстане проблема создания условий для инклюзивного образования детей находится в стадии становления, хотя, в связи с увеличением количества детей с особыми образовательными потребностями, возрастает ее актуальность.

Целью социализации детей с ООП является создание комплексной системы психолого-педагогических условий, способствующих успешной адаптации, реабилитации и личностному росту детей в социуме.

Проблема развития детей с особыми образовательными потребностями была предметом изучения многих зарубежных ученых, таких как Луи Брайль, А. Вине, Л. Линдворский, а также Э. Торндайк, Э. Линдеман и др. Французский тифлопедагог Луи Брайль разработал рельефно-точечный шрифт для незрячих и слабовидящих людей [2]. Французский психолог Вине Альфред интересовался вопросами олигофрении, обосновывал принципы работы с умственно отсталыми детьми [3]. Л. Линдворский разработал оригинальную концепцию интеллекта, на основе которой рассматривал интеллектуальные дефекты как результат нарушения одного из факторов восприятия отношений. Психологи Э.А. Вийтар, М.М. Нудельман исследовали разные аспекты межличностных отношений глухих и слабослышащих детей и подростков [4].

Изучению развития, а также социальной реабилитации детей посвятили свои работы российские ученые и исследователи Цвейфель Я.К. «Очерк особенностей поведения и воспитания глухонемого ребенка» (1931), Выготский Л.С. «Основы дефектологии» (1983), Акатов Л.И. «Социальная реабилитация детей с ограниченными возможностями здоровья» (2003), Комарова А.А. «Мульт-терапия, как метод реабилитации детей с особыми образовательными потребностями», Игнатьева Н.П. «Инклюзивная образовательная среда как условие развития и социальной адаптации детей с особыми образовательными потребностями» и многие другие.

В Казахстане темой развития и психолого-педагогической реабили-

литацией занимались исследователи Елисеева И.Г. и Ерсарина А.К. «Психолого-педагогическое сопровождение детей с особыми образовательными потребностями в общеобразовательной школе», Ералиева Х.С. «Внедрение инклюзивного образования в Казахстане» и другие.

Психолого-педагогическая реабилитация – это коррекция несформированных высших психических функций, эмоционально-волевых расстройств и поведенческих реакций, нарушений речи, взаимоотношений в семье, детском коллективе, с педагогами/взрослыми; формирование мотивации к обучению, социальных и других навыков.

Социально-педагогическая помощь определяется нами как совокупность действий, нацеленных на развитие личности детей, имеющих особые образовательные потребности, в ходе которых вырабатывается адекватное восприятие собственного «Я» и окружающей реальности, устойчивость к внешним и внутренним травмирующим воздействиям, умение адаптироваться в окружающую среду и эффективно с ней взаимодействовать.

Задача инклюзивной педагогики в настоящее время – найти и использовать специальные методы, которые позволят более детально подойти к развитию личности детей с особыми образовательными потребностями с использованием новых технологий. При работе с детьми с особыми образовательными потребностями речь идет не только о накоплении знаний, навыков и умений, но и о развитии личности ребенка и его познавательных способностей, его адаптации и социализации.

Благотворный эффект, который оказывает искусство на организм человека уже давно является известным в теоретической литературе и в его практическом аспекте применения за рубежом. Искусство с целью терапии, коррекции, стимуляции личностных особенностей используется как для профилактики, так и для лечения ряда психических отклонений и заболеваний. Исследования из области нейрофизиологии и музыкальной терапии доказывают положительное влияние, которое оказывает музыка на человеческий мозг.

Психологи С.Л. Рубинштейн [6], Л.С. Выготский [5], А.Н. Леонтьев [7] считают, что психика человека более активно развивается в процессе деятельности. Наиболее плодотворным средством развития личности и обучения детей с особыми образовательными потребностями и на протяжении всей жизни является музыкально-театральная деятельность, потому как сочетает в себе единство музыки, движения и игры. Танцы, драматизация, музыкально-подвижные игры оказывают всестороннее воздействие. Они способствуют творческому развитию и успешной социальной интеграции детей с ООП.

В процессе овладения движениями под музыку решаются многие

задачи в воспитании детей:

- совершенствование координации движений и мелкой моторики;
- повышение тяги к включению в различные виды игровой моторной деятельности (особенно важна для детей с двигательными ограничениями);
- развитие различных навыков двигательной активности, приобретения уверенности в себе;
- развитие музыкально-ритмического чувства, способность ребенка ощущать музыку, чувствовать выразительность музыкального ритма и уметь его точно воспроизводить;
- овладение семиотическими формами движений, «языком движений», умением передавать музыкальный образ;
- развитие творческих проявлений детей в движениях под музыку, в музыкально-двигательной импровизации, в сюжетно-игровых зарисовках;
- коррекция отклонений в развитии психических функций (внимания, восприятия, памяти, воображения, мышления) и эмоционально-волевой сферы;
- рождается сотворчество, так как театр — это коллективный вид творчества, в котором нужно общаться, решать возникающие творческие проблемы вместе;
- совместные действия всех детей способствуют установлению дружеских отношений между ними, возникновению чувства единства и принадлежности к определенному коллективу, связанному общими интересами и общим делом;
- дети учатся преобразовывать словесные образы действием, так как именно этого требует театральная деятельность.

Процесс формирования музыкально-театральной деятельности детей с ООП имеет свои особенности. Работа должна вестись поэтапно, что является организационным стержнем данного вида деятельности. При этом на каждом этапе ставятся задачи, решение которых обеспечивается в художественном общении ребенка с педагогом и сверстниками.

Первый этап работы направлен на формирование положительного мотивационно-потребностного компонента и интереса к музыкально-театральной деятельности. В этот период основной задачей является создание условий, способствующих интересу и желанию детей участвовать в различных музыкально-театральных играх.

Второй этап работы направлен на обогащение эмоционально-чувственного, художественного опыта, улучшение восприятия, представлений, развитие образного видения ребенка. На данном этапе необходимо расширить кругозор детей, увеличив объем материала, обеспечить усвоение содержания сюжетов сказок, действий героев посредством музыки, понимание характерных особенностей их музыкальных образов, сформировать целостное видение сюжета и образа, представление детей о

композиционной структуре театрализованного действия.

Реализации этих задач в работе с детьми с особыми образовательными потребностями способствует использование знакомых сказок, разнообразных игровых заданий. Например, задание-игра «Угадай, кто это?» Ребенок должен узнать героя сказки, подобрать картинку-образ, или узнать музыкальную тему определенного персонажа из сказки с музыкальными иллюстрациями или вербально описать образ знакомого персонажа по предложенной картинке с изображением детали его костюма. Чтобы дети могли воплотить сюжет или образ героя воспринятой сказки, они должны владеть техникой внешнего воплощения образа, средствами интонационно-пластической выразительности.

Третий этап – это формирование театрализованно-игровой деятельности, поэтому он направлен на овладение в доступной детям форме элементами техники и средствами интонационно-пластической выразительности образов и сюжета. На данном этапе дети приобщаются к «сценическому» воплощению образа в театрализованных, образно-ролевых играх, а так же знакомятся с традиционными способами организации сюжета и структурой построения сказок, закономерностей появления и движения персонажей, учатся подбирать музыкальные характеристики в театрализованном действии. Этому способствуют серии заданий «Музыкальный разговор», «Если бы я был режиссер» и «Если бы я был актер», которые включают в себя специальные упражнения, направленные на овладение детьми с особыми образовательными потребностями техникой воплощения образа и сюжета. В процессе овладения средствами выразительности дети подвигаются к возможности внешнего выражения образов в музыкально-театрализованных ролевых играх [8].

Разыгрывая инсценировки, разговаривая на языке животных, дети учатся понимать, что чувства можно выразить тоном, интонацией, тембром голоса, осознавать, что чувства и звуки взаимосвязаны. Занятия музыкально-театральной деятельностью с детьми с особыми образовательными потребностями, способствуют развитию творческих проявлений ребёнка.

Для того чтобы дети могли почувствовать социальную значимость, детские спектакли могут (а по возможности должны) показываться зрителям (детям и учителям). Такие музыкальные театрализованные представления по сказкам иногда проводятся под фонограмму, так как детям трудно передать и текст, и пластический образ. В этом случае ребенок меньше боится допустить ошибки в тексте роли и больше сосредотачивается на невербальной выразительности персонажа.

Большое значение для детей с ООП имеет создание положительной среды, в которой каждый ребенок может свободно демонстрировать свои способности и таланты, а также формируется понимание общечеловеческих ценностей и поведенческих навыков, которые могут помочь детям в

социализации и общении со сверстниками.

Таким образом, мы можем сделать следующие заключения:

– важно понимать, насколько важна социализация детей в ранние годы, в которых наиболее интенсивно формируется представление ребенка о себе и о мире вокруг, и сколько проблем и трудностей сопровождают этот процесс;

– для полноценной социализации детей с ООП должна быть сформирована система условий и методов, дающих возможность возместить ограничения, мешающие его социализации и индивидуальному развитию. Такой средой является «Музыкальный театр», который оказывает значительное влияние на развитие познавательных процессов, эмоционально-волевой сферы, а также развития навыков межличностного общения у детей с особыми образовательными потребностями.

Литература

1 Концептуальные подходы к развитию инклюзивного образования в Республике Казахстан. <http://15-oskemen.mektebi.kz/o-detskom-sade/normativtk-zhattar/52-koncepcija-razvitija-inkluzivnogo-obrazovanija-v-respublike-kazahstan.html>.

2 Рельефно-точечная система обозначений Л. Брайля: учебное пособие / сост. Н.П. Шведова, В.З. Денискина. – Москва: МПГУ, 2019. – 76 с.

3 Психология лиц с умственной отсталостью: Уч-метод. пособие / Составитель Е.А. Калмыкова. – Курск: Курск. гос. ун-т, 2007. – 121 с.

4 Выготский Л.С. Основы дефектологии – СПб.: Лань, 2003. – 654 с. – (Учебники для вузов. Специальная литература).

5 Выготский Л.С. Игра и ее роль в психическом развитии ребенка. // Вопросы психологии. 1966 – № 6 – с.56-67.

6 Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии – СПб: Издательство «Питер», 2000 – 712 с.

7 Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. – М.: Смысл, Академия, 2005. – 352 с.

8 Медведева Е.А. Артпедагогика и арттерапия в специальном образовании / Е.А. Медведева, И.Ю. Левченко, Л.Н. Комиссарова, Т.А. Добровольская. – М.: Издательский центр «Академия», 2001. – 248 с.

ЖАҢАРТЫЛҒАН БІЛІМ БЕРУ БАҒДАРЛАМАСЫ НЕГІЗІНДЕ КӨРКЕМ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ САБАҚТАРЫНДА ОҚУШЫЛАРДЫҢ ҚАБІЛЕТТЕРІН ДАМУ

Ю.Н. Камалов

П.ғ.к., доцент, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент қ.

Ф.А. Курабаева

П.ғ.к., доцент, Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар қ.

П.Н. Балташева

PhD-докторант, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент қ.

Мақалада авторлар Көркем еңбек пәнінің маңызын, оның даму тарихын және қазіргі күйжайын қарастырған. Көркем еңбек пәні оқушылардың шығармашылықпен жұмыс жасап, дағдыларын дамытып, қалыптастыру үшін қажет және де оқушыларға қол еңбегін үйрету арқылы, қол құралдармен жұмыс жасау барысында олардың пәнге деген қызығушылықтарын, шығармашылық еңбекке деген сүйіспеншілігін, эстетикалық тәрбиесін, дағдыларын қалыптастыру маңыздылығына сипаттама берілген. Мақалада жаңартылған білім беру мазмұны, оның міндеті, жүзеге асыруға дайындау барысы, болашақ көркем еңбек пәні мұғалімдерін конструкциялау мен модельдеу, конструкторлық-технологиялық іс-әрекетке кәсіби даярлығы мазмұнын жетілдірудің маңызды тұжырымдамалық бағыты қарастырылған. Сонымен қоса, бағыттың жүзеге асуын ғалымдар конструкторлық-технологиялық іс-әрекетті жобалау саласындағы болашақ мамандардың шығармашылық даярлығымен, кәсіби даярлықтың мазмұны мен мақсатты бағыттылығын анықтайтын сыртқы факторлардың бірі – болашақ көркем еңбек пәні мұғалімдерін интеллектуалдық және пәндік-түрлендіргіш (жобалық) іс-әрекет бірлігін жүзеге асыратын қазіргі жасампаз еңбек түрлеріне белсенді араласуға алғышарттары қарастырылған.

Түйін сөздер: көркем еңбек, білім беру, жаңартылған білім беру мазмұны, қол өнер, дизайн, шығармашылық, технология, оқу бағдарламасы.

Мемлекет басшысының «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақаласында: «Күллі жер жүзі біздің көз алдымызда өзгеруде. Әлемде бағыты әлі бұлыңғыр, жаңа тарихи кезең басталды. Күн санап өзгеріп жатқан дүбірлі дүниеде сана-сезіміміз бен дүниетанымымызға әбден сіңіп

қалған таптаурын қағидалардан арылмасақ, көш басындағы елдермен тереземізді теңеп, иық түйістіру мүмкін емес. Өзгеру үшін өзімізді мықтап қолға алып, заман ағымына икемделу арқылы жаңа дәуірдің жағымды жақтарын бойға сіңіруіміз керек... Әжептәуір жаңғырған қоғамның өзінің тамыры тарихының тереңінен бастау алатын рухани коды болады. Жаңа тұрпатты жаңғырудың ең басты шарты – сол ұлттық кодынды сақтай білу» – делінген [1].

Бүгінгі таңда халықтың дәстүрлі өнерін жандандыруға, тәрбие мүмкіндіктерін пайдалануға көп көңіл бөлінеді. Тәуелсіз мемлекеттің болашағы ұрпақтардың рухани байлығы мен мәдениетіне, саналы ұлттық ойлауы мен біліміне, іскерлігі мен кәсіби шеберлігіне байланысты.

Жалпы білім беретін мектептердің оқу үдерісінде халықтық қолданбалы өнер дәстүрлерін пайдалануға негізделіп отырып, ұлттық тәрбиелік мәні көптеген ғылыми және педагогикалық еңбектерге негізделген, ғалымдар мен педагогтар Б. Әлмұхамбетов, Ж. Балкенов, А. Камаков, О. Сатқанов және т.б. оқушылардың дүниетанымдық қабілеттерін, шығармашылық қызметінің нысандары мен әдістерін, іскерліктері мен қызығушылықтарын қалыптастыру кезеңдерін егжей-тегжейлі қарастырған [2].

Жоғары оқу орындарының ғылыми әдебиеттері мен бағдарламаларын, кол өнер мамандықтарын және тәжірибелі педагог-мамандардың пікірлерін талдау бұл проблеманың соңына дейін әзірленбегенін көрсетеді. Мұндай жағдай оқушыларды ұлттық өнерге баулуды, оларды өз халқының рухани мұрасына, оның ұлттық мәдениетіне, ұлттық өнердің салт-дәстүрлеріне баулуды талап етеді.

Осыған байланысты қазіргі заманғы білім берудің өзекті міндеті-көркем жұмыс сабақтарында материалдарды қолмен өңдеу процесінде студенттердің дағдыларын қалыптастыру және дамыту, шығармашылық қызметке дайындық.

Осыған байланысты мектепте «көркем еңбек» пәні ерекше орын алады. Өйткені, бұл сабақта студенттер шығармашылықпен жұмыс істейді, өз дағдыларын дамытады және қалыптастырады [3].

Оқушылардың пәнге деген қызығушылығын, шығармашылыққа деген сүйіспеншілігін, эстетикалық тәрбиені, қол еңбегін оқыту арқылы қол құралдарымен жұмыс істеу дағдыларын қалыптастыру әр мұғалімнің кәсіби міндеті болып табылады.

Қазіргі уақытта көркем еңбек пәні бойынша педагогикалық мамандарды кәсіби даярлаудың жүйесі нәтижелі бір жолға қойылмаған. Дегенімен, жаңартылған білім беру мазмұнында көркем еңбек пәні кіріктіріліп оқытылып жатыр. Бейнелеу өнері және сызу, технология пәндерін оқытатын жан жақты кәсіби дайындықтан өткен мамандар қажет. Осыған байланысты, болашақ көркем еңбек пәні мұғалімдерін

кәсіби даярлау қажеттілігі және оны жүйелі жүзеге асырудың теориялық-әдіснамалық тұрғыдан жеткілікті деңгейде негізделмеуі, болашақ көркем еңбек пәні мұғалімдерін жаңартылған білім мазмұны негізінде кәсіби даярлаудың мүмкіндіктері мен оларды пайдалануға байланысты әдістеменің жеткіліксіздігі, болашақ көркем еңбек пәні мұғалімдерін кәсіби даярлаудың, мұғалім мен оқушылардың жаңартылған білім мазмұны негізінде әдістемелік тұрғыдан кешенді қамтамасыз ету мәселелері туындауда.

Интеграция дегеніміз – (латын тілінен *integratio*) – қалпына келтіру, толықтыру, ал *integer* – толық, бүтін деген ұғымды білдіреді және де жеке дифференциалданған бөліктердің атқаратын жүйесін, ғылымдағы байланысты, яғни пәндердің бір-біріне жақындығын, ұқсастығын білдіреді [4].

Демек, көркем еңбек пәні деп бейнелеу өнері және технология пәндерін біріктіріп, тұтас бір пән ретінде қабылдануда. Себебі, технология пәнінде қандай да бір тақырыпты тандасақ, оның алдымен суретін, бейнесін саламыз, атап айтатын болсақ, кез келген бұйымды жасап шығару керек болса, ең алдымен елестетеміз оны, не болмаса суретіне қарап орындаймыз. Сонымен қоса, көркем еңбек пәні қолдың сенсорлық қозғалысы және қолдың буындары үшін өте маңызды. Көркем еңбек пәнінде қандай да бір бұйымды жасап шығару үшін міндетті түрде оның көркемдік жағын қарастырамыз, оның сырт-пішініне, әдемілігіне, әрбір бөлшектерінің құрылысына, сипатына мән береміз. Көркем еңбек пәнінің оқушылардың технологиялық мәдениетін, техникалық-технологиялық құзыреттіліктерін, еңбекке баулу, кәсіби өзін-өзі анықтау, жүзеге асыру және шығармашылықтарын дамытуда рөлі айрықша депайтуға болады [5].

Көркем еңбек пәнінде оқушылар көркем материалдарды меңгеріп, еңбек әрекетінің және бейнелеу өнерінің технологиясын үйренеді. Олар оны зерттей отырып, бұйымның қасиеті мен сапасын анықтай алады. Сонымен қатар, өзінің қоршаған ортасын жан-жақты зерттей отырып, түрлі суреттер салып, оның құрылысын құрастырады немесе оның бейнесін мүсіндей отырып, дайын бұйым шығарады. Және де олардың назарын қоршаған ортадағы адамдардың кәсібіне, мысалы, суретшілерге қажетті іскерліктер: өмірді суретші көзімен көре білу, әрбір көрген затты көңілмен қабылдау, адамның ісіне, табиғаттың әсемдігін түсіне білуді үйрету. Осыған байланысты әрбір педагог оқушылардың көркемдік-эстетикалық тәрбиесінде тарихи-мәдени мұраны, оның ішінде халықтың сәндік-қолданбалы өнерін мақсатты түрде пайдалана білуі тиіс. Өйткені, формасы мен мазмұны бойынша түсінікті сәндік-қолданбалы өнер оларда сұлулық сезімін дамытуға күші бар. Бұл оқушыларға туған және басқа халықтардың ұлттық мәдениетін игеруге, барлық дәуірлердің шығармашылығы үшін сұлулық пен шеберлік идеялын қалыптастыруға көмектеседі [6].

Сайып келгенде, көркем еңбек пәнінде оқушылар бойында мәдени құндылықтарды қалыптастыру үшін біздер ағашты ұлттық элементтері бар бұйымдар дайындау үдерісінде кең түрде қолдануымыз және мектепте оқу-тәрбие үдерісінде тиімді пайдалана алатын кәсіби мамандар қажет [7].

Сәндік-қолданбалы өнердің бағыттарын, композициялық құрылысын, шикізат объектілерінің типін, сәндік сұлулығын көрнекі көрсететін және дәлелдейтін өнер туындылары, қолдан жасалған бұйымдар, заттардың өздері туралы мәдени мұраны, сәндік - қолданбалы, көркем-эстетикалық білімді дамыту. Өнер объектілерінің эстетикалық сұлулығына және олардың үйлесімдеріне-күнделікті өмірде практикалық қолдану саласының формасына, түріне, композициялық экспрессивтілігіне және ажырамас тұтастығына ғылыми-теориялық зерттеу жүргізу қажет [8].

Осындай көлемді, ауқымды мәселелердің, өнер мұраларының тек қана үй тұрмысына, шаруашылық қажетіне, адамның тәжірибелік пайдасына, ғана керек деп қана қараудың қате түсінік, тарөрістілік, шешімін таппаған ой. Оның себебі, қол өнер заттарының өмірде тұрмыста қолданудан басқа да, эстетикалық әсемдік сипаты, көркемдік бейнелері, туынды образдарының көрерменге тұтынушыға шынайы беретін әсері айғақ [9].

Бұның бәрін ғылыми тұрғыдан дәлелдеу, ажырату біздің ғалымдардың, өнер теориясының тарихын зертеушілерінің, практикалық тәжірибе негізінде суретші-шебер мамандарының үлесі болып табылады. Қазіргі уақытта қолданбалы өнердің сан алуан түрлерін қолдана отырып, түрлі бұйым дайындау арқылы білім алушылардың көркемдік талғамын, шығармашылық қабілеттерін, ақыл-ой дамуын, төзімділігін, ұқыптылығын т.б. тұлғалық сезімдік қасиеттерін дамытуға болады. Яғни, көркем еңбек сабақтарында көркемдік материалдарды қолдану қазақ халқының қолөнер саласындағы таптырмас құрал болып табылады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1 Назарбаев Н.Ә. Қазақстанның үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік // Қазақстан халқына Жолдауы – Астана: Ақорда. – 2017.

2 Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2016 жылғы 23 тамыздағы № 1080 (РК МЖМС 1.4.002-2012) қаулысымен бекітілген Орта білім берудің (бастауыш, негізгі орта, жалпы орта білім беру) мемлекеттік жалпыға міндетті стандартына сәйкес әзірленген.

3 Көркем еңбек (Визуалды өнер және технология). Орта білім беру мазмұнын жаңарту аясында негізгі орта білім беру деңгейінің 5-9 сыныбына арналған оқу бағдарламасы – Астана, 2016. – 111 бет.

4 Садықов Т.С., Әбілқасымова А.Е. Жоғары мектепте оқытудың дидактикалық негіздері: оқу құралы. Алматы: Ғылым, 2003, 187 б.

5 Суретшілер табиғатпен сырласуды қойды. // Алаш айнасы: Республикалық қоғамдық-саяси ақпараттық газет. – 2009. - 21 сәуір.

6 Камалов Ю.Н., Балташева П.Н. Көркем еңбек пәнінде оқушылардың шығармашылығын дамыту. ҚР қол өнер саласының қас шебері Б.Симованың «Өмірім – өнерім» атты аймақтық ғылыми практикалық конференциясының материалдары. Шымкент: 2018.

9 Жолдасбекова С.А. Еңбек технологиясы және кәсіпкерлік мұғалімін кәсіби даярлау : монография / С.А. Жолдасбекова. – Алматы : Әрекет-Print, 2008. – 330 б.

FTAMP 14.01.11

БІЛІМ БЕРУ ҮДЕРІСІНДЕ СМАРТ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУДЫҢ МАҢЫЗЫ

М.А. Шаймұрзын

Магистрант, Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, Алматы қ.

Мақалада смарт технологияларын тілдік оқыту жүйесіне интеграциялау мәселелері қарастырылған. Смарт технологиясын білім беруде қолдану дәстүрлі оқыту әдістерін жетілдіруге көмектеседі және оқытуда оң нәтиже береді. Алайда, бұл технологияларды пайдалану оқытушылармен қатар білім алушылардың күнделікті тіл үйрену мен үйрету мәселелерімен бетпе-бет келу мүмкіндігінен туындаған. Мақаланың мақсаты – шетел тілін оқыту үдерісіне енгізілген ақылды технологиялардың қолданылуын қарастыру және бағалау.

Түйін сөздер: екінші тілді игеру, смарт технологиясы, цифрландыру, тіл оқыту платформалары.

Адамзаттың сандық дәуірге енуі және төртінші өнеркәсіптік революцияға аяқ басуы, орын алған пандемия әлеуметтік, мәдени және экономикалық өмірдің барлық салаларында түбегейлі өзгерістерге әкелді, мысалы, «ақылды» қоғамның пайда болуы, «ақылды» кәсіпорындар құру, өндірістік интернет және заттар интернеті тұжырымдамасы енгізілді.

Жоғары деңгейлі білім беру жүйесін құру интерактивті білім беру ортасындағы икемділік қағидаларын (цифрландыру арқылы білім беру) ұстану,

әлемдік мазмұнға еркін қол жеткізу, жобалық тәсіл және интерактивті ғылыми-шығармашылық кеңістік құру секілді мәселелерді іске асыруды көздейді. Ал бұл білім алушылардың қажетті дағдыларды интерактивті түрде алуына, ақпаратпен алмасу, кері байланыс алу және білім беру әдістерін дамытуға жағдай жасайтын ақылды технологияларды қолдануға деген қажеттілікті туындатады. Осы мақсатта, көптеген білім беру орындары заманауи оқу-әдістемелік құралдарын шығаруды ұйымдастырады, қашықтықтан оқытуың заманауи формаларын (e-learning және b-learning) дамытады, сонымен қатар қашықтықтан оқыту курстарының жаңа форматтарын енгізеді.

Ақылды технологиялар әртүрлі сандық платформалардан (Facebook, Vkontakte, Google Docs), желідегі қауымдастықтардан (блогтар, Twitter), мобильді қосымшалар, сандық оқулықтар, электрондық кітаптар, презентация құралдары, LMS (Moodle, Coursera, EdX), вебинарлар және стационарлық компьютерден немесе басқа қолдану мүмкіндігі бар басқа сандық медиа ноутбук, және ақылды құрылғылардан (планшет, смартфон, смарт теледидар) тұрады. Сонымен бірге смарт технологияларды қолдану дәстүрлі оқыту құралдарын, формалары мен әдістерін қолдануды жоққа шығармайды, тек білім беру апаратын игеру мен таратудың баламалы тәсілдерін, оқытушылар мен білім алушылардың өзара әрекеттесуінің жаңа арналарын ұсынады. Ақылды технологияларды дұрыс қолдану өзін-өзі бағыттауын (S), ынталандыратын (M), бейімделетін (A), ресурстармен байытылған (R), технологиямен біріктірілген (T) ақылды оқыту ортасын жасайды [1].

Білім беру барысында ақылды технологияларды енгізудің негізгі себептері, оқытудың шынайы және заманауи байланыстарын ынталандыратын заманауи ресурстармен байыту қажеттілігімен байланысты, сонымен қатар аудиториядан тыс ағылшын тілін қолдана отырып қарым-қатынас жасау және студенттердің шет тілін автономды түрде үйрену қабілетін дамытудан туындаған. Алайда, ақылды технологияларды білім орындарындағы шет тілін жаттықтыруда қолданудың сөзсіз артықшылықтарына қарамастан, білім беру мен оқу процесінің барлық қатысушылары мұндай инновациялық құралды пайдалануға енгізудің маңыздылығы мен қажеттілігін түсіне бермейді. Себептері әр түрлі болуы мүмкін: білім беруді цифрландыруға деген жағымсыз қатынас, компьютерлік сауаттылықтың төмен деңгейі, таңдалған технология және педагогикалық мақсаттар мен міндеттер арасындағы сәйкессіздік, курстарды әзірлеудегі проблемалар, енгізу және қолдау үшін көп уақыт пен күштің қажеттігі.

Білім беру саласына жаңа технологияларды енгізу ескі репродуктивті білімді беру схемасынан оқытудың жаңа, шығармашылық түріне көшуге әкеледі. Қазіргі білім берудің негізгі міндеттерінің бірі – оқушылардың білімді алуына тұрақты мотивацияны қалыптастыру, екіншісі – оқушылардың шығармашылық шешімдері көмегімен осы білімді игерудің жаңа формалары мен құралдарын іздеу.

Ақылды білім беру тұжырымдамасын іске асыру электрондық оқытудың жинақталған тәжірибесінсіз мүмкін емес. Ақылды білім берудің басты міндеті – студенттер мен оқытушыларға білім беру үдерісінде жаңа тиімділік алуға жағдай жасау. Ақылды білімді қолдану кешенді тәсілді қажет етеді. Ақылды білім менеджменттің білім беру мекемесінің стратегиясын немесе жол картасын қабылдауымен қамтамасыз етілетін ақылды білімді дамыту үшін жағдай жасау және қолдау туралы стратегиялық шешіміне негізделген.

Қазіргі уақытта жаңартылған мектеп мұғалімінің міндеті – «заман ағымына ілесу» АКТ-ға құзыретті болу. Мұғалім ақылды білім берудің мүмкіндіктерін түсініп қана қоймай, барлық гаджеттермен және мобильді қосымшалармен жұмыс істеудің жақсы дағдыларына ие болуы керек.

Республика мұғалімдеріне көмек ретінде көптеген әр түрлі білім сайттары құрылды.

Осы сайттардың бірі – Bilim Media Group құрған Bilimland.kz білім беру платформасы. Бұл сайттың көптеген артықшылықтары бар. Бұл мектеп бағдарламасына негізделген 10 000-нан астам интерактивті сабақ. Бұл ағылшын, неміс немесе француз тілдерін үйренушілер үшін тілге енуді қамтамасыз ететін қазақ, орыс және ағылшын тілдеріндегі оқу ресурстары. Бұл физика, математика, химия, биология және география бойынша әлемдегі ең жақсы виртуалды зертханалардың бірі. Бұл ҰБТ мен КТА-ға дайындық. Бұл орыс және қазақ тілдеріндегі аудиокітаптар. Мұның бәрі мүмкіндігі шектеулі балаларға сапалы білім алуға мүмкіндік береді; денсаулығы нашар балалар; психофизиологиялық ерекшеліктеріне байланысты материалды бірінші рет еске түсіре алмайтын балалар, және олар бейнені үйде қайта қарау керек. Сайттың мұндай мүмкіндіктері сапалы білімді бәріне қол жетімді етеді.

Сайт мұғалімге сыныптағы жұмысты қызықты әрі тиімді етуге көмектесу үшін құрылған. Әр мектеп мұғалімі осы білім беру платформасының барлық ресурстарына тегін қол жеткізе алады. Оқушыларға осы сайттың мүмкіндіктерін көрсету, оны сабақта да, сыныптан тыс уақытта да қолдану өте маңызды.

Интернеттен бас тарту, оны өмірімізден алып тастау мүмкін емес, ол біздің күнделікті өмірімізге, білім беру үдерісіне мықтап еніп кетті. Любопытные балалар мен жауапкершілікті ересектер үшін мультимедиялық ресурстар үлкен білім беру және білім беру әлеуетіне ие. Бұл мектеп оқушыларының бұл ресурстарды қаншалықты тиімді және тиімді пайдаланатындығы мұғалімге байланысты.

Технологиялар тілді оқып, үйренуге қажетті мотивацияны арттыратын құрал ретінде.

Ондаған жылдар бойы, мотивация – екінші тілді игерудегі эмпирикалық және теориялық зерттеулердің негізгі бағыты болды [2].

Зерттеу нәтижелері ақылды технологияларды шет тілдерін үйренуде де, оқытуда да кеңінен қолданудың маңыздылығын көрсетеді. Әр түрлі интеллектуалды технологиялардың интеграциясы тілді оқыту процесінің өзгеруіне, жалпы білім беру үдерісін оңтайландыру мен модернизациялауды ынталандыруға ықпал ететіні анық. Шағын талдау нәтижелеріне сүйенсек, қысқаша сұхбат пен сауалнама студенттердің технологияларды белсенді түрде қолданатындығын және кейбір смарт технологияларының тілдік дайындықты жеңілдететіндігін көрсетті. Дәл осы жерде арнайы Moodle (университеттің оқытуды корпоративті басқару жүйесі) арқылы жасалған «Ағылшын тілі жалпы мақсатта» жаңа онлайн тілін дамыту курсы болды және онда оқытушылар кейбір тілдерді оқыту платформалары (Edmodo, TEDED) мен танымал әлеуметтік желілерді (ВКонтакте, Facebook) біріктірген.

Білім алушылар арасында алынған сауалнамада келесідей сұрақтар орын алды:

«Ағылшын тілі жалпы мақсатта» онлайн тіл дамыту курсы.

Оқытушылардан ағылшын тілін оқытып үйретуде, игеруде смарт технологиялардың қандай түрін және қалай қолдану қажет екендігін сұрағанда, жоғары оқу орындарында көбіне корпоративті оқытуды басқару жүйесі Moodle туралы айтты. Жалпы бұл оқыту платформасы тілдік деп бөлінбеген, кез-келген оқу орындарының білім алушыларына арналған еді. Ал түрлі платформаларды қолдана отырып тілді игеру курстарының басты мақсат – білім алушыларға негізгі материалдарды игеру үшін көптеген қосымша материалдар беру мен тілдік дағдыларды жаттықтыру арқылы шетел тілін оқытудың тиімділігін арттыру. Онлайн оқыту курстарында сөйлеу дағдысы, лексика, грамматика, оқу, тыңдау, жазу және практикалық ағылшын тілі сияқты жеті өзара байланысқан модульдер бар. Барлық модульдер тілдік дағдыларды кешенді дамытуға бағытталған; жеке қажеттілікке негізделген тәсіл түрлері. Түрлі платформаларды қолдана отырып игерілетін курс қарапайым, оны тіпті техниканы мүлдем білмейтін студенттер мен оқытушылар да еркін пайдалана алатын ыңғайлы интуитивті құрылым мен интерфейстен тұрғаны жөн.

Қазіргі қоғамды интернет, әлеуметтік желілер және әртүрлі мобильді қосымшаларсыз елестету мүмкін емес. Қазіргі халықаралық қатынас дамыған қоғамда адамдардың басым бөлігі, әсіресе жастар, алдыңғы жылдарға қарағанда ағылшын тілінде көбірек байланысқа шығып, хат жазысады, сөйлеседі.

Әлеуметтік желілер (ВКонтакте, Facebook).

Біздің талдау көрсеткендей, әлеуметтік желі ең жиі қолданылатын смарт технология түрі болып табылады. Смарт технологиялардың өзін ешқашан қолданбайтындардың өздері де, білім беру мақсатында әлеуметтік желілерді пайдаланатындарын мойындайды. Ең жиі аталатын әлеуметтік

желі – Вконтакте, сондай-ақ Facebook-те соңғы кездерде жиі қолданылатын болды, өйткені ол бүкіл әлемде танымал және ағылшын тілінде интерфейсі бар, студенттердің әлемдік қоғамдастыққа енулеріне септігін тигізеді [3].

Әлеуметтік желілер жедел байланыс құралдары болғандықтан, жастарды қызықтырады, сол себепті де әлеуеті бар білім беру мақсатында да қолданылады. Студенттер мен оқытушылар блогтар, миниблогтар, қызығушылық топтарын жасайды, сонымен қатар өздерінің жобалық жұмыстарын, бейнелерін, суреттерін, аудио файлдарын жүктейді; онлайн-дебаттарға қатысады.

Оқытушылар басқа сайттарға немесе ресурстарға сілтемелер енгізе алады, осылайша олар қосымша ақпарат беріп, сыныпта талқыланған тақырыптарды байыта алады. Барлық студенттер пост жариялауға, түсініктемелерін жеткізуге, пікірталастарға белсенді қатысуға және тақырыпқа қатысты ақпаратпен бөлісуге шақырылады. Демек, білім алушылар да өз идеяларымен, пікірлерімен алмасуға және оқу процесіне өз үлестерін қосуға ынталандырылады. Әлеуметтік желіні шетел тілін оқыту процесіне қолдануды жүзеге асыру жоғары оқу орнындағы жетістіктерді, белсенді ынтымақтастық пен үлес қосуды, идеялармен бөлісу және басқа да сайттарға пайдалы мақалалар немесе қызығушылық тудыратын мәселелерді талқылауға итермелейді [4]. Осылайша білім алушылар ақпараттың пассивті тұтынушысы ғана емес, сонымен қатар оқу процесінің белсенді қатысушысы бола алады.

Білім алушылардың шет тілін үйренудегі смарт технологияларды пайдалану туралы біліктілігін түсіну үшін жасалған зерттеу, пандемияға дейін оқушылардың басым бөлігінде смарт технологияларының түрлері туралы нақты түсініктері жоқ екені белгілі болды. Бұл оқытушылардың сабақтарында смарт технологияларын қолданбайтындығының белгісі екендігін байқаймыз. Сәйкесінше, бұл білім алушылардың жаңа технологияларды пайдаланудағы біліктілігінің жетіспеушілігін көрсетеді. Бұл технологияларды пайдаланудағы біліктілікті арттыруға кедергі болатын мәселе, ал ол әдетте, техникалық қиындықтармен және оны игеруге уақыттың жетіспеушілігімен байланысты болып тұр.

Жалпы, білім алушылар да, оқытушылар да смарт технологияларын меңгерудің және тілді оқыту үдерісіне енгізілуінің оңды шешім беретініне және оң көзқараспен қарайтындарын айтты. Шет тілдерін оқытудағы дәстүрлі тәсілдерді заманауи жолмен және жаңа смарт технологияларымен өзара қолдау көрсете отырып жетілдіру, көптеген жаңа оқу жетістіктеріне жетелейді деген сенімдемін. Білім беру мекемелері өздерінің, смарт технологияларды кеңінен интеграциялау жөніндегі саясатын қайта қарап, жаңартулары керек, өйткені дәстүрлі білім беру әдістері білім алушыларды қазіргі заман талабына сай сауатты ету үшін мүлдем жеткіліксіз. Әрбір білім алушының өзіндік оқу стилі, қажеттіліктері мен талаптары бар болғандықтан, түрлі жаңа технологиялар осы алуан түрлілікті қанағаттандыру үшін, оқу

ортасын жақсарту, білім беру үдерісін оңтайландыру мен модернизациялауға ынталандыру үшін ресурстар мен құралдарды ұсынды. Бұл технологияларды жүйелі түрде пайдалану және оларды дұрыс таңдау, білім беруші ұстаздардың тежеуші факторларын жойып, осы технологияларды тиімді түрде қолдануларына зор мүмкіндік ашады. Смарт технологияларын сыныптағы іс-шараларға және оқушылардың жеке жұмыстарына дұрыс интеграциялау оқыту мүмкіндіктері мен тілдік дағдылардың дамуына ықпал етеді.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1 Yu Yanan, Qi Aili. Аэробика курсы үшін ақылды оқу ортасын оқыту жүйесі. Оқудағы дамушы технологиялар туралы халықаралық журнал. 2018. <http://dx.doi.org/10.3991/ijet.v13i05.8440>

2 Shi Shaohua. Мультимедиялық платформа негізінде компьютерлік ағылшын тілін оқыту моделі. 2016. Оқудағы дамушы технологиялар туралы халықаралық журнал (iJET), <http://dx.doi.org/10.3991/ijet.v11i08.6050>

3 Кузьмина Н., Кошкина Д. Болашақ менеджерлер университетінің оқу үдерісінде іскери хат алмасуға дайындықты қалыптастыру моделін енгізу, ICERI2017 материалдары, 10-жылдық Халықаралық білім, ғылыми-зерттеу және инновация конференциясы, 2017. <https://doi.org/10.21125/iceri.2017.0758>

4 Кошкина Д., Кузьмина Н. Инновациялық технологияларды жұмысқа орналастыру шет тілдерін оқыту процесінде қолдау ретінде, ICERI2017 материалдары, 10-шы жыл сайынғы Халықаралық білім, ғылыми-зерттеу және инновация конференциясы, 2017. <https://doi.org/10.21125/iceri.2017.0757>.

FTAMP 14.15.01

ЖАРАТЫЛЫСТАНУ ПӘНДЕРІНДЕ ЖАҢАРТЫЛҒАН БІЛІМ БОЙЫНША ӘДІС-ТӘСІЛДЕРДІ ТИІМДІ ПАЙДАЛАНУ

Ж.Б. Шамгонова

А.А. Саркеева

Құрманғазы атындағы саз колледжі, Орал қ.

Жаңартылған білім беру бағдарламасы негізінде оқыту мен оқу тәжірибесіндегі жаңа тәсілдердің тиімді жақтарын көрсету, оқушылардың алған білімдерін өмірде пайдалана білу, олардың функционалдық сауаттылығы мен танымдық белсенділігін арттыруға, өз бетінше білім алуға, шығармашылығын қалыптастыруға ықпал ету. Материал жалпы білім беретін мектеп ұстаздарына, колледж оқытушыларына арналған. Баяндамада жаңартылған білім беру мазмұнының тиімділігі мен ерекшелігі, биология және география пәні сабақтарында қолдануға болатын жаңартылған білім бойынша әдіс-тәсілдерді әдіс тәсілдер туралы айтылады.

Түйін сөздер: жаңартылған білім беру, жаңартылған білім бойынша әдіс-тәсілдердер, жаңа технология, жаратылыстану пәндері.

Оқу процесіне жаңа тәсілдерді пайдалану – қазіргі заман талабы. Бүгінгі оқушыны қазір еш нәрсемен таң қалдырып, қызықтыра алмайсың. Оның әрдайым ізденісте болып, пәнге деген қызығушылығын арттыру үшін педагог сабаққа үлкен дайындықпен келуі тиіс. Бұл тұрғыда оның сабақ барысында жаңа технологиялардың пайдалануы оң әсерін тигізеді. Яғни, оқушылардың интеллектін, шығармашылық ойлауын, ғылыми көзқарасы мен белсенділігін қалыптастыру, өз бетімен білім алу дағдыларын дамытпақ.

Дегенмен, өзінің оқыту жоспарына жаңа тәсілдерді енгізу барысында ұстаздың біліктілігі әсер етеді. Оны жайдан жай алып қоса салмай, оқушыға түсінікті етіп жеткізу, сабақ сапасын арттыру, шәкіртке пәннің қажеттілігін түсіндіру, алған тәлімін өмірде қолдана білу. Осының барлығы ұстазды аландатуы тиіс. Осындай талапқа сай қызмет етуі үшін мұғалім өзінің теориялық және әдістемелік білімін үнемі толықтырып, үздіксіз ізденуі, өз мамандығын барынша жетілдіруі және осы саладағы жаңалықтар мен озық тәжірибені үнемі пайдалануы шарт. Оқушы білімінің сапалы болуы ұстаздың дәріс беру шеберлігі мен жаңа технологияларды тиімді пайдалана білуіне, яғни кәсіби құзыреттілігіне тікелей байланысты.

«Биология» және «География» пәндері бойынша оқу бағдарламасындағы оқу мақсаттары оқушылардың өздерінің дағдыларды үйренуі туралы ой пікірлерін білдіріп, оны талдай және бағамдай білуді талап етеді. Әдістердің тиімділігі мұғалімнің оларды әдістемелік тәсілдермен байыта білуіне байланысты. Әңгімелесу, сұхбаттасу барысында табиғи объектілерді, суреттемелерді, сызбаларды, жүйелеуші және жинақтаушы кестелерді пайдалану оқушылардың танымдық белсенділігін арттыруға, негізгі материалды игеруге жағдай жасайды. Жаратылыстану пәндерін оқыту үдерісінде әдіс таңдаған кезде оқу материалының мазмұнын және шешілуге тиісті нақты оқу-тәрбие міндеттерін, биология кабинетінің оқу жабдығымен жабдықталуын, үлестірмелі материалдың болуын, оқушылардың жас ерекшеліктерін, олардың дайындық деңгейін ескеру қажет. Оқу оқушылардың ойлауын дамытуға септігін тигізуі үшін оларды біліммен қатар, талдау, жинақтау, салыстыру, сәйкестендіру, ортақ, жеке және ерекше белгілерін анықтау, жалпылау, қорытындылар жасай білуді қалыптастыру қажет. Біз өз сабағымызда әртүрлі әдіс-тәсілдерін қолдану барысында оқушылардың сабаққа деген қызығушылықтарының артатындығын аңғардық. Сабақ барысында ресурстарды молынан қолдануға тырысамыз. Яғни, қолжетімді ресурстарды дұрыс, әрі ұтымды пайдалану тиімді. Ал осы әдіс-тәсілдерді сабақ үдерісінде тиімді пайдалану үшін сабақ мақсаты нақты әрі қолжетімді болуы керек. Өйткені сабақтағы ең маңыздысы қойылған дұрыс мақсат пен күтілетін нәтижелер. Сондықтан сабақтарымды жоспарлауда мен үшін маңызды сабақ мақсатын нақты әрі қолжетімді етіп құру болды. Төменде өз сабақтарымызда қолданып жүрген бірнеше әдістерімді ұсынуды жөн санадық.

«Серпілген сауал» әдісі. Ой қозғау. Оқушыларға доп лақтыра отырып өткен тақырыптар бойынша сұраққа жауап аламыз. Оқушыларды қызыл, сары, жасыл фишкамен бағалау.

«Құпия зат» әдісі. Оқушыларға затты көрсетіңіз. Олардан оның не екенін және сабақпен қалай байланысқанын анықтауды сұраңыз. Берілген затты пайдалана отырып, бүгінгі сабақтың тақырыбын анықтауға болады. (оқушылардың жауаптары тыңдалады)

«Галлерияға саяхат» әдісі. Алдымен оқулықтағы мәтінді оқу және бейнебаян көрсету арқылы постер құру және таныстыру. Қабырғаға дайындалған постер ілінеді. Топтар кабинет ішінде қозғалысқа түседі, постерлерін қарайды, сараптайды, талдайды және жапсырма қағазға пікірін жабыстырып кетеді. Галлерияға саяхат аяқталған соң, топтар жұмыстарға шолу жасап, постерлеріне жазылған сыныптастарының пікірін сараптайды, талқылайды.

«А,В,С» әдісі. Тақырыпқа сай мәтін ұсынылады. А тобы сұрақ қояды. Б тобы жауап береді. С тобы айтқан жауаптарды бақылайды, салыстыра отырып толықтырады.

«Зейінге шолу» әдісі. Тақтаға жаңа тақырыптың терминдері мен сөз тіркестері ілінеді, терминдерге анықтама беріліп болған соң тақтадан алынып тасталынады, оқушылар есте сақтау арқылы терминдерді қайта орнына қояды.

Шындық/Жалған (True/False) әдісі. Оқушылар берілген сөйлемдерден шындық пен жалған ақпаратты анықтайды. Шындық болса екі қолын жоғарыға көтереді, жалған болса екі қолы бел тұсында оң жаққа иіледі, білмейтін ақпарат болса басын шайқайды.

«ДЖИГСО» әдісі. Оқушыларға жаңа ақпаратты өздігінен меңгерту үшін қолдануға болады. Тақырып шүбөлікке бөлінеді, оқушылар тақырыптың маманы ретінде сарапшылар тобында зерделеіп, талдап, бастапқы тобына қайтып, білгендерін өз тобының мүшелеріне үйретеді. Мұнда алдымен жеке, сосын жұппен, кейін шағын топта бөліктер бойынша түсіндіреді, түсінгенін бөіеседі.

«Есте сақтау картасы» әдісі. Бұл әдістің ерекшелігі топтағы оқушылардың визуальды, есте сақтау қабілеттерін дамытады. Әр топқа берілген сурет, сөздер, терминдер, символдары бар А4 форматын әр топтың оқушыларын жеке-жеке шақыру арқылы 1-секунд көрсетеді. Оқушы не көргенін тобындағы А4 форматына түсіріп отырады. Барлық топ осылай қайталап шығады. Мұғалім дұрыс картаны оқушылардың қолына береді. І-топ ІІ топтың, ІІ-топ ІІІ топтың, ІІІ-топ І топтың жұмыстарын тексеріп бағалайды.

«FILA» әдісі. Мәтін беріледі. Сол мәтін негізінде кесте толтырылады. Кесте 3 бағаннан тұрады. 1. Мәтін ішінен түйінді сөздерді жазады. 2. Мәтіннің негізгі идеясын сипаттайтын сызба құрастырады. 3. Мәтін бойынша сұрақтар ұсынады.

«Дәліз» әдісі. Бұл әдісті өткен тақырыптарды қайталау кезінде немесе бекіту сәтінде пайдалану өте тиімді. Оқушылар бір- біріне қарап тұрады, тарау немесе тақырып бойынша оқушылар сабаққа байланысты мәлімет айтып отырады. Бірінің айтқанын бірі қайталамауын ескертіп отыру керек.

«Стикердегі диалог» әдісі. Бұл – үй тапсырмасын тексеруге, қорытынды сынақ немесе қарапайым ереже сұрауға таптырмас әдіс. Өйткені, бұл әдісті қолданған кезде оқушы оқылған сұрақтың жауабын білуі тиіс. Сонымен қатар бұл әдіс оқушыны тез ойлануға, есте сақтау қабілетін дамытып, шапшаңдыққа үйретеді. Себебі, қағазда жазылған сұрақ басқа, жауап та басқа. Осы жерде оқушының шапшаңдығын, аңғарымпаздығын тануға болады. Сонымен қатар, бұл әдіс сыныптағы ынтымақтастық атмосферасын орнатуға да мүмкіндік береді. Оқушылар өз сұрағының жауабын естуге тырысады және өзіндегі жауаптың сұрағын тыңдауы тиіс. Осы жерде сынып оқушыларының арасында сыйластық қалыптасып, бір-бірінің сөзін тыңдауға бейімделе бастайды.

«Құрылысы ойыны» әдісі. Мәтін бөліктерін тез жинау. Оқушылардың оқу шапшаңдығын және өз ойын еркін жеткізу қабілетін дамытудағы үлесі зор.

«Көршіңмен сырлас» – бұл әдіс оқушылардың өз ойын ауызша білдіруіне үйретеді. Сұрақ қойып, ойлануына уақыт беріңіз. Өз ойын көршісімен бөлісіп, ақылдасуын сұраңыз.

«Мұғалімге хат жазу» – сабақ аяғында оқушылар өтілген тақырып бойынша сұрақ қояды немесе түсінбеген, түсініксіз сұрақтар бойынша ұсыныстарын жазады.

«Әссе жазу» – 3 минут ішінде өтілген тақырып бойынша не түсінгенін жазады. Сабақты қорытындылауға өте тиімді әдіс тәсілдердің бірі.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

- 1 Құсайынов А.Қ. Әлемдегі және Қазақстандағы білім берудің сапасы. №1, 79 б.
- 2 Әлімов А. Диалог – адам өмірінің мәні мен мақсаты. №5, 108 б.
- 3 Блум таксономиясы – оқудағы әдіс-тәсілдер. <https://adister.weebly.com/1041108310911084.html>
- 4 <http://bilim-all.kz/jospar/1472-El-zhastarga-senedi>.

ГРНТИ 14.35.09

ПОВЫШЕНИЕ УРОВНЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ СТУДЕНТОВ ВУЗА В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ ФИЗИКИ

Г.К. Наурызбаева

PhD-докторант, КазНУ им. аль-Фараби, г. Алматы

Г.Л. Габдуллина

К.ф.-м.н., ст. преп., научный руководитель, КазНУ им. аль-Фараби, г. Алматы

В статье рассматривается вопрос повышения уровня профессиональных компетенций студентов университета на примере естественнонаучных дисциплин, дано определение профессиональных компетенций по результатам анализа современных литератур.

Ключевые слова: компетенция, физика, студент, университет, обучение

Образовательные реформы настоящего времени ориентируют студентов на новый стиль и нацелены на развитие умений и навыков для дальнейшего обучения в течение всей жизни. Исследования в области физического образования являются частью усилий по улучшению фундаментального естественнонаучного образования и инициированы растущей очевидностью того, что традиционные методы оказываются все более неэффективными.

Для достижения образовательных целей мирового уровня требуются от молодых бакалавров быстрое вхождение в профессию, высокий уровень профессиональной квалификации, определенные профессионально значимые качества личности, повышающие конкурентоспособность специалиста – умение быстро осваивать новые технологические средства, специальности, повышение свой профессиональный уровень. Указанные качества особенно важны для осуществления профессиональной деятельности, которая связана с необходимостью наличия сформированных компетенций, которые отражают способность к самообразованию, саморазвитию и самостоятельному освоению новаций.

Ориентацию всех компонентов учебного процесса на приобретение бакалавра компетенций, необходимых для осуществления профессиональной деятельности, чтобы наилучшим образом выполнять свою работу, понимаем как компетентностный подход к учебному процессу. В свою очередь, компетенция – перечень стандартов, включающий в себя совокупности взаимосвязанных индивидуальных качеств личности, определяющих эффективность решения задач, которые возникают в процессе продуктивной профессиональной деятельности. Так же, анализ литературных источников показывает, что профессиональные компетенции – это готовность и способность целесообразно действовать в соответствии с требованиями дела, методически организовано и самостоятельно решать задачи и проблемы, а также самооценивать результаты своей деятельности. Иными словами, это связанные с предметом навыки – соответствующие методы и технические приемы, присущие различным предметным областям.

Вместе с тем, в литературе нет однозначного подхода к определениям терминов «компетенция» и «компетентность» [2], как и нет в теории и практике педагогики технологий и методик их формирования в условиях подготовки специалистов технического профиля. Особенно это касается подготовки бакалавров в процессе обучения естественнонаучным дисциплинам.

Студент может быть охарактеризован по наличию у него знаний, умений и навыков, владению способами деятельности, задаваемыми по отношению к определённым кругу предметами и процессами и необходимыми, чтобы качественно продуктивно действовать по отношению

к ним, по его личным качествам, «заточенным» под выполняемую учебную деятельность, по его отношению к институту, его руководству, по его умению «вписываться» в обстановку вуза. Все эти показатели и составляют понятие компетенций студента. Понятие «компетенция» не ново в отечественных методиках обучения. Например, лингвистические компетенции давно рассматриваются и используются специалистами методики обучения языкам. В языках и информатике говорится о коммуникативных компетенциях. В последние же годы понятие «компетенция» стало всё больше выходить на общедидактический, общепедагогический и методологический уровень.

В свою очередь, значительную необходимость представляют профессиональные компетенции (ПК) как профессионально-ориентированная подготовленность и способность студента или специалиста к выполнению задач и обязанностей не только в повседневной деятельности, но и совокупность определенных качеств личности с высоким уровнем профессиональной подготовленности к профессиональной деятельности и эффективному взаимодействию с преподавателями и будущими коллегами.

Таким образом, профессиональные компетенции являются одним из важнейших качеств студента. Компетенции включают в себя, как было отмечено, содержательный (знания) и процессуальный (умения) компоненты, т.к. компетентный студент не только понимает сущность возникшей проблемы, но и умеет решать ее практически (навыки).

Формирование ПК студентов необходимо начинать уже на младших курсах, т.к. исследования по проблемам инженерного образования в условиях НТР указывает на значимость ПК студентов в качестве решающего фактора успешности их обучения, а также последующей профессиональной деятельности (А.В. Хуторской, Ю.В. Фролов, Е.В. Новосельский, И.А. Зимняя, Л.Х. Мажитова, Н.Д. Хмель, Б.Т. Кенжебекова).

В этой связи нами разрабатывается технология эффективного формирования профессиональных компетенции студентов на младших курсах вуза на основе профессионально-ориентированного подхода к обучению как ориентация всех компонентов обучения на приобретение будущим специалистом компетенций, необходимых для осуществления профессиональной деятельности. В свою очередь, профессиональные компетенции включают в себя совокупность взаимосвязанных индивидуальных качеств личности (знаний, умений, навыков, способов деятельности, способностей), определяющих эффективность решения задач, которые возникают в процессе продуктивной трудовой деятельности. При этом компетентность – это перечень стандартов, которые четко описывают, что необходимо студенту для того, чтобы наилучшим образом выполнять свою работу в будущем (рисунок 1).

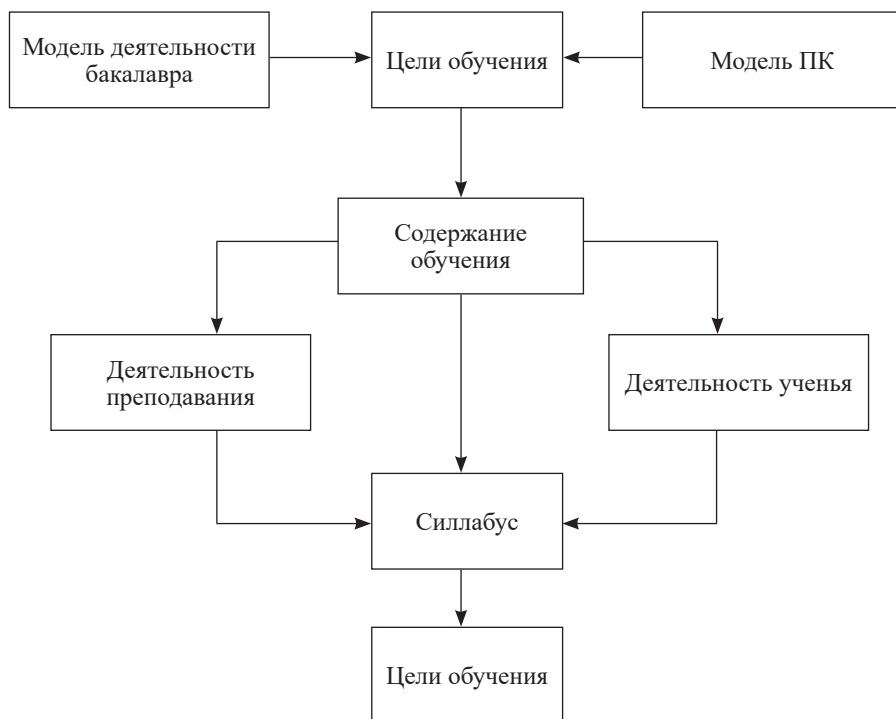

Рис. 1. Модель профессионально-ориентированного обучения.

Использование такой технологии дает возможность студенту, оказавшемуся в новых условиях обучения, успешно адаптироваться к ним, приобщиться к профессионально-ориентированным знаниям, умениям, навыкам, если его деятельность в вузе способствует формированию готовности к выполнению требований вуза, т.е. она должна осуществляться в особом образом созданных педагогических условиях, способствующих этому /3/.

Предлагаемая нами технология формирования ПК основана на использовании профессионально-ориентированного обучения с ориентацией его на объект будущей профессиональной деятельности специалиста. Такая технология способствует созданию педагогических условий по сближению учебно-познавательной деятельности студентов с их будущей профессиональной как основы формирования ПК [4]. В нашем случае она включает модель профессионально-направленного обучения, содержащей следующие блоки: модель деятельности бакалавра, модель ПК, цели обучения, содержание, силлабус (методы, средства, формы

обучения) и деятельности преподавания и учения, а также результат обучения по формированию ПК.

Студент, приобретая новое, сформированное им самим знание, ощущает его практическую ценность – он сразу же должен использовать его для решения конкретной задачи, укрепляет уверенность в своих силах, ориентированные на перенос знания в новых условиях. При этом происходит освоение новой модели компетенции, которая многократно используется в течение будущей работы.

Таким образом, если уровень подготовки студента непосредственно связан с его профессиональных компетенций, предполагающих самостоятельность, способность принимать ответственные решения, способности к сотрудничеству и т.д., то ценностные ориентации, имея личностный смысл для студента, принципиально характеризуют индивидуальный стиль его деятельности, определяя процедуры поиска и формирования поставленной задачи.

Литература

1 Мажитова Л.Х., Карсыбаев М.Ш., Наурызбаева Г.К. Информационно-деятельностное обучение как условие формирования профессионально-ориентированных компетенций бакалавра /Вестник АУЭС/ №1(24) 2014, С.47-53.

2 Наурызбаева Г.К. Информационно-деятельностный подход к профессиональной подготовке в техническом вузе//Материалы международной научно-теоретической конференции «Инновационные направления в современном довузовском образовании». Алматы: КазНУ, 2014, С. 198-202.

3 Кунакова К.У. К вопросу определения терминов «компетенция и компетентность»//«Открытая школа» №5, 2006.

4 Государственные образовательные стандарты высшего профессионального образования: перспективы развития / Под ред. Я.И. Кузьмина, Д.В. Пузанкова, И.Б. Федорова, В.Д. Шадрикова. – М., 2004.

ОРТА МЕКТЕП ХИМИЯ КУРСЫНДАҒЫ БИЛИНГВИСТИКАЛЫҚ ОҚЫТУДЫҢ ТИІМДІЛІГІ

А.Е. Өмірзақ

Студент, Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, Алматы қ.

Билингвалдық білім беру теориясы соңғы уақытта Қазақстанда да, шетелде де қарқынды дамуда. Бұл әдісті қарастырудағы негізгі мәселе екі тілді оқытудың негізгі факторы тек екінші/шет тілін оқу пәні ретінде оқып қана қоймай, оны химия пәнін оқытуда оқыту құралы ретінде пайдалану. Билингвистикалық әдіс арқылы әртүрлі салаларынан қосымша ақпарат алу үшін шет тілін қолдану дағдыларын дамытуға ықпал етеді, пән бойынша екі тілді лексиканы қалыптастырады, шет тілін пәндік білімді тереңдету құралы ретінде пайдалану қажеттілігін тәрбиелеуге ықпал етеді, оқушылардың коммуникативтік құзыреттілігін, мәдениетаралық құзіреттілігін және ұлтаралық қарым-қатынас мәдениетін қалыптастырады және дамытады.

Түйін сөздер: білім беру, жаңа технология, билингвистикалық оқыту, тиімді методика, ағылшын тілі.

Химияны билингвалды оқытуда оқу іс-әрекетін ұйымдастырудың формалары: фронтальды, топтық, жұптық, жеке.

Оқу жұмысының фронтальды формасы әңгімеде, оқу дискуссиясында, дидактикалық карталармен жұмыс жасауда, жаттығуларды орындауда, химиялық мәселелерді шешуде, рөлдік және дидактикалық ойындарды билингвалды түрде, яғни екі тілде: ана және шет тілдерінде жүзеге асырылады. Билингвалды оқытудағы фронтальды жұмыстың кемшілігі – шет тілін меңгерудің әртүрлі деңгейі ескерілмейді, студенттердің тілдік дайындығына байланысты тапсырмаларды саралау жоқ.

Оқу жұмысының топтық формасы жаттығуларды орындау, есептерді шешу, рөлдік ойындарды өткізу және т.б. кезінде жүзеге асырылады. Бұл жағдайда тапсырмалар әр түрлі деңгейде берілуі керек: «А» – шет тілін жоғары деңгейде білетін оқушылар үшін, «В» – шет тілін жақсы білетін оқушылар үшін, «С» – шет тілін жетік білмейтін оқушылар үшін. Сонымен қатар, топқа химия білімінің көрсеткіші бойынша жіктеуге де болады. Бұл жағдайда бір топқа әртүрлі тілдік дайындығы бар, бірақ химиялық білімі мен дағдылары бірдей студенттер кіруі мүмкін.

Оқу іс-әрекетінің жұптық формасы екі оқушының жұмысын қамтиды, ал олар шет тілін білудің бірдей немесе әртүрлі деңгейімен болуы мүмкін. Жұмыстың жұптық формасы оқушылардың экспериментінде (зертханалық және практикалық жұмыстарды орындау), жаттығуларды орындауда, дидактикалық карталармен жұмыс жасауда және т.б. жүзеге асырылады.

Жұмыстың жеке формасында оқушылардың тілдік және химиялық дайындығы жақсы ескеріледі. Бұл жағдайда тапсырмаларды екі критерий бойынша ажыратуға болады: химияны білу деңгейі және шет тілін білу деңгейі. Жеке жұмыс есептерді шешуде, жаттығуларды орындауда, тесттермен, әртүрлі әдебиеттермен және интернет көздерімен жұмыс жасауда, екі тілді химиялық сөздіктерді толтыруда және т.б. жүзеге асырылады.

Ең бастысы сабақтағы негізгі назар ағылшын тіліне ауысып кетпеуі баста назарда болуы қажет. Себебі ол – ағылшын сабағы емес, – химия сабағы. Сондықтан химия сабағында көп кездесетін сөздердің қарапайым терминологиялардың дәйекті аударма әдісінен бастаған дұрыс.

Екі тілде білім беру процесінде кез-келген химия сабағында қолдануға болатын әмбебап әдістемелік әдіс – бұл белгілі бір кідірістер кезінде спикерден кейін жеке сөйлемдерді немесе сөйлемнің мағыналық бөліктерін аударуды көздейтін дәйекті аударма.

Дәйекті аударманың мақсаты – оқытушының немесе студенттердің шет тілінде ұсынған ақпаратты студенттердің толық түсінуі, демек, жақсы игеру. Дәйекті аударма кезінде тұжырымдама бір уақытта екі тілде қалыптасады: ана тілінде және шетел тілінде. Тізбектей түсіндіру химиялық таңбаларды, формулаларды, теңдеулерді, заттардың терминдері мен атауларын оқу және айту қабілеттерін дамытады.

1. H – сутек – hydrogen,
2. C – көміртек – carbon,
3. N – азот – nitrogen,
4. O – оттегі – oxygen,
5. S – күкірт – sulphur.

Бұл жағдайда химиялық элементтердің атауларын білу және оларды екі тілдік жүйеде бірден айту қабілеті қалыптасады: ана және шет тілдері. Ана тілінен шет тіліне аударған кезде сөздердің дұрыс айтылуына назар аудару керек, өйткені сөз тек семантикалық және грамматикалық аспектілерді ғана емес, сонымен қатар фонетикалық аспектілерді де қамтиды.

Жаңа терминді үйрену кезінде мұғалім оны шет тілінде анықтайды және оны бірден ана тіліне аударды немесе оны оқушыдан сұрайды. Мысалы,

<u>Қазақша:</u> Химиялық құбылыс – бұл бір немесе бірнеше жаңа заттар пайда болатын құбылыс. Физикалық құбылыс – бұл зат бір физикалық күйден екіншісіне жаңа заттар пайда болмай өтетін құбылыс.	<u>Ағылшынша:</u> Chemical change is a change in which one or more new substances are formed. Physical change is a change in which a substance changes from one physical state to another but no new substances are formed.
--	--

Дәйекті аударма барысында студенттер терминнің семантикалық жағына, оның мағынасына көбірек көңіл бөледі, бұл терминнің химиялық мазмұнын жақсы игеруге ықпал етеді, сонымен қатар химиялық ақпарат пен термин арасында байланыс орнату қабілетін дамытады.

Номенклатураны зерделеу кезінде дәйекті аударма заттарды атау, олардың аттарын ана және шет тілдерінде байланыстыру қабілетін дамытуға ықпал етеді. Мысалы, 9-сыныпта «Көміртектен» тақырыбын оқыған кезде студенттер шет тіліндегі мәтінді оқып, оның дәйекті аудармасын жүзеге асырады. Нәтижесінде олар көміртектің аллотропты модификацияларының атаулары туралы білімді және осы атауларды қолдана білуді дамытады.

<u>Қазақша:</u> Көміртектің бірнеше аллотропты модификациялары бар, олардың ішіндегі ең танымалдары графит пен алмаз. Көміртектің физикалық қасиеттері әр түрлі аллотропты формаларда өте ерекшеленеді. Мысалы, алмаз мөлдір, ал графит мөлдір емес және қара. Алмаз ең қатты заттарға жатады, ал графит жұмсақ. Алмаздан айырмашылығы, графит-электр тогының өткізгіші. Қалыпты жағдайда Алмаз барлық белгілі заттардың ең жоғары жылу өткізгіштігіне ие.	<u>Ағылшынша:</u> There are several allotropes of carbon of which the best known are <i>graphite</i> and <i>diamond</i>. The physical properties of <i>carbon</i> vary widely with the allotropic form. For example, <i>diamond</i> is highly transparent, while <i>graphite</i> is opaque and black. <i>Diamond</i> is among the hardest materials known, while <i>graphite</i> is soft. Unlike <i>diamond</i>, <i>graphite</i> is an electrical conductor. Under normal conditions, <i>diamond</i> has the highest thermal conductivity of all known materials.
---	--

Мәтінде студенттерге белгісіз шетелдік сөздер болуы мүмкін болғандықтан, мұғалім өзінен кейін қиындықтар тудыруы мүмкін сөздер мен сөз тіркестерінің аудармасы мен транскрипциясын береді. Мысалы, «Көміртектен» мәтіні үшін:

Graphite – [ˈgræfɪt] – графит.
Diamond – [ˈdaɪəmənd] – алмаз.

Transparent – [trænz'pær(ə)nt] – мөлдір.

Opaque – [ə'peik] – мөлдір емес.

Conductivity – [kəndʌk'tivəti] – электрөткізгіштік.

Қорытындылай келе, химияны билингвалды оқыту процесін ұйымдастыруда мұғалім сабақтың мақсаттары мен міндеттеріне, зерттелетін химиялық материалдың мазмұнына және оқушылардың химиялық және тілдік дайындық деңгейіне байланысты әр түрлі әдістерді, әдістемелік тәсілдер арқылы оқушылардың білім алу процесіндегі өнімділігін арттыруға мүмкіндік алады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1 Запрудский, Н.И. Современные школьные технологии-2 / Н.И. Запрудский. – Мн: Сэр- Вит, 2010. 252 с.

2 Ы.Алтынсарин атындағы ұлттық білім академисы Кіріктілген пәндерді оқыту бойынша әдістемелік құрал Астана 2016

3 Ranta L., Lyster R.A cognitive approach to improving immersion students' oral language abilities: The awareness-practice-feedback sequence. In DeKeyser, R. (Ed.) // Practice in a second language: Perspectives from applied linguistics and cognitive psychology. 2007. С. 141–160.

GTAMP 14.15.01

ЖАҒАНДАНУ ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ БІЛІМ БЕРУ МӘСЕЛЕСІ ЖАЙЛЫ

Қ.Қ. Шакен

Студент, Нархоз университеті, Алматы қ.

С.Ж. Болтаева

Аға оқытушы, ғылыми жетекші, Нархоз университеті, Алматы қ.

Жаһандану заманында еліміздің педагогика саласы, яғни білім беру айтарлықтай жоғары деңгейде деп айта алмаймыз. Әр саланың дамыған, жақсы тұсымен қатар, әрқашан нашар тұстары да қатар жүреді. Бұл мақала еліміздегі білім беру жүйесінің кемшіл тұстары қандай екенін айқындап, саралап көруге, осы мәселе тұрғысында жаңа идеялар қарастыруға көмектеседі. Автор бұл мақалада еліміздің білім беру саласының деңгейін

басқа дамыған мемлекеттердің білім жүйесімен салыстыра қарау арқылы анықтайды. Сол арқылы елімізде білім беру жүйесіне не жетіспейді және қалай өзгертуге болады деген сияқты сауалдарға ерекше назар аударады. Бұрынғы уақыттағы білім беру саласының маңызын қазіргімен салыстыра отырып, қаншалықты өзгеріс болғанын бақылайды. Автор осы тақырыпты негізге алып, жан жақты ізденіске түскен себебі, бұл тақырып қазіргі уақытта аса көп зерттелмеген, ой қозғалмаған тақырып деп есептейді. Және жаһандану заманында ең керекті, маңызды да өзекті тақырып деуге болады.

Түйін сөздер: Жаһандану, педагогика, білім беру жүйесі, шығармашылық, қашықтықтан оқыту, пандемия, азаматтық капитал, инвестиция.

Білім беру жүйесі қоғамның әлеуметтік экономикалық дамуында жетекші роль атқарады. Қазіргі жаһандану заманындағы білім беру жүйесінің мақсаты бәсекеге қабілетті маман дайындау. Жаңа технологияның небір түрі дамыған ақпараттық заманда білім берудің біз назар аударма бермейтін мәселелері жеткілікті. Жаһандану заманына дейін білім беру – рухани байлық деген түсінік беріп келсе, қазір – өмір сапасына керек құрал, таптырмас қазына. «Бұл заман білекке сенетін емес, білімге сенетін заман», – деп Елбасымыз Н.Назарбаев айтып өткендей, елдің бәсекелестік қабілеті оның білімділік деңгейімен айқындалады. Яғни, ұлт жағдайын, экономикасын арттыру үшін ең алдымен білім беру саласының сапасын арттыру керек.

Қазақстандағы білім беру жүйесінің көлеңкелі тұстары баршылық. Оны оңтайландыру жолын қарастырып, әлем елдерінің тәжірибесін енгізудегі мәселелерге талдау жасау керек. Мәселен, білім беру жүйесі озық елдердің бірі Финляндияның білім беру жүйесін алайық. 2000 жылғы PISA зерттеулерінің қорытындысы бойынша Финляндия білім жүйесі бірінші орынға ие болды. Фин мектептері білім беруде өзгеше бағыт ұстанатын әлемдегі ең жоғары дәрежедегі мектептердің санатына кіреді. Нақтылап айтқанда, фин үкіметінің бір үлкен құпиясы бар. Бұл құпияға әлемнің ең үлкен держава мемлекеттері де қызығып отыр. Ең қызығы, фин мектептерінде оқитын оқушылар мектептен бас алмайды емес, керісінше олар басқа елдегі мектептерден қарағанда аз оқиды. Ал бос уақытын ақылға қонымды үйірмелерге жұмсайды. Сонымен қатар бұл елде «жақсы» немесе «нашар» оқушы деп бөлінбейді. Балаларды бір-бірімен салыстыруға тыйым салынған. Егер де мұндай жағдай орын алса, оқушы мұғалімге шағым жазуға хақылы. Тағы бір ерекшелігі – әрбір бала өзі қалаған пәнде оқып, сол пәннің тапсырмаларын орындайды. Финляндия мектептерінде сыныпта бір сабақты екі ұстаз өткізеді. Олар – ұстаз бен оның көмекшісі [1]. Қазіргі ахуалға қарасақ, дәл осындай үрдіс біздің елге де аса қажет. Себебі, оқушы өзі қаламайтын пәнді оқыса, ешқандай нәтиже болмайды. Одан да

баланың қабілетін ашатын, бейімділігі бар, өзіне жақын пәннің сағатын көбейтіп, тыңғылықты оқитудың дұрыстығы белгілі болып отыр. Сонымен қатар, сабақ уақытының тым ұзақ болуының пайдасынан зияны көп. «Қазір сауаттылықпен қатар шығармашылық маңызды», – дейді Кен Робинсон. Заманауи әлемде шығармашылыққа жақын адамдар ерекше қабілетке ие. Тіпті, жұмыс берушілер де көбінесе шығармашыл қызметкерлер іздеп жатады. Өйткені мұндай жұмысшылар мәселені стандартты қалыптан тыс шеше алады. Демек, қазір шығармашылықпен айналысатын мамандарға деген сұраныс жоғары. Алайда, біздің қоғамда олардың саны онша көп емес, оған біздің білім беру жүйесінің аса дамымағандығы себеп болып отыр.

Жаңа технология дамыған уақытта білім беру саласы да түрлі жүйемен толығып жатыр. Соның ішінде орта білім, жоғары білім беру ісі соңғы үрдістерді енгізді. Ал Қазақстан әлем елдері баяғыда көшкен сан алуан платформаларды қолдануды енді ғана меңгеріп келеді. Қазіргі таңдағы ең жаңа әрі өзекті білім берудің түрі – қашықтан оқу. Бұл жүйе дамыған елдерде талай жылдан бері болса да, біздің елде коронавирус індеті салдарынан кейін ғана қолданысқа енгізіле бастады. Айталық, әлемнің алпауыт елі АҚШ-та 20 миллион студенттің үштен бірі қашықтан білім алады. Бұл пандемияға дейінгі көрсеткіш. Және ең қызығы, осы қашықтықтан оқу форматы білім алушыларға айтарлықтай мықты білім бере алмайды. Білім және ғылым министрлігі өкілдерінің пайымдауынша, сырттай оқыған студенттердің үлгерімі басқалармен салыстырғанда төмен. Олар материалдың 65 процентін ғана игереді [2]. Еуропада XIX ғасырдан бастау алған қашықтан оқыту, біздің елде коронавирус індеті болмаса дамымас па еді?!

Бұл жайлы еліміздің білім министрі де ашығын айтқан болатын. Қазақстан Республикасының Білім және ғылым министрі Асхат Аймағамбетовтің пікірінше, Қазақстанның білім беру мекемелері індет кезеңінде жаңа жүйеге көшті, ол – қашықтан оқу жүйесі. Яғни, ол бұл жүйеге дайындықсыз келсек те, аз уақытта мұғалімдер жаңа форматқа дайындалғанын жеткізді. «Ол үшін көршілес елдердің тәжірибесі зерделенді. Қашықтан оқыту жүйесі бойынша қиындықтың туындауы мүмкін екенін жақсы түсінеміз. Бір отбасында бірнеше оқушы оқыса, бір компьютер мен бір смартфонды пайдаланудың ыңғайсыздығы немесе қажетті техниканың мүлдем болмауы мүмкін. Кейбіреулерде интернет байланысы да жоқ» деген болатын [3]. Яғни, білім министрінің өзі айтып өткен мәселелерді шешу тез қолға алыну керек.

Қазіргі таңда қазақ тілінде білім берудің әлеуметтік мәселелері жетерлік. Оларға қазақ тілінде әлі де оқу-құралдарының, ақпараттың аздығы, бар болған жағдайда орыс тілінен аударылған оқулықтардың мағынасы мен грамматикалық жағынан нашар болуы жатады. Бұл көбіне

жоғарғы оқу орнында оқу барысында кездесетін мәселе. Мектеп кезінде қазақша оқулықтар үкіметтен арнайы бөлінеді, алайда қосымша мәлімет қарастырған жағдайда қазақ тілінде ақпарат табу қиынның қиыны. Сонымен қатар, айта кетер мәселе мемлекет тарапынан білім саласына бөлінген қаржының дұрыс бағытта жұмсалмауы. Білім беру экономикалық табыстан басқа, өзге әлеуметтік табыстарға алып келеді, әлеуметтік капиталды қалыптастыруға көмектеседі.

Ұлттық білім беру жүйесін сақтай отырып, бір орында тұрып қалмауымыз маңызды. Білім беру – әрдайым ізденісте болып, үнемі дамып отыруы керек сала. Бұл тұста басты рөл мен үміт – жаңа, прогрессивті нәрселерге құштар ұрпақты тәрбиелеуге қабілетті мұғалімдерде. «Өткенді қаперге ала отырып, жаңаны аша алатын адам ұстаз болуға лайық...» – бұл сөздер алғашқы кәсіби мұғалім ретінде танымал болған ежелгі қытай ойшылы және философы Конфуцийге тиесілі. Бұл автордың тұжырымымен келіспеу мүмкін емес, өйткені ғасырлар өткеннен кейін де бұл сөздердің өткірлігі мен дәлдігі жоғалмады. Мұғалім рөлі қоғамның қай уақытында да қадірін жоғалтпады. Себебі, педагог қоғамдағы басты, шешуші тұлға және бүкіл білім беру жүйесіндегі негізгі буындардың бірі болып қала береді. Балалардың тәрбиесі мен білімі тікелей мұғалімге байланысты, демек бүкіл елдің болашағы ұстаздарымыздың қолында десем қате болмас. Сондықтан да, еліміздің білім ордаларында кездейсоқ келген көлденең көк аттылар емес, дарынды нағыз педагогтар сабақ беруі тиіс. Дегенмен, осы мәселе біздің қоғамда өкінішке орай баршылық. Әсіресе ауылды елді-мекендерде мұғалім маманының тапшылығы салдарынан, белгілі бір пән мұғалімі өзіне жат, өзге пәндерден де сабақ өтіп жатады. Бұл өз кезегінде, толық білім алуға лайық оқушының мүмкіндігін жоғалтады. Яғни, өзге пәндерден біліксіз мұғалім оқушыға лайықты білім бере алмауынан, оның қалыптасып келе жатқан немесе қалыптасар білімі мен санасын дамуына кері әсерін тигізеді. Бұл өз кезегінде, ұлттың болашағына да әсерін тигізбей қоймайды. Сол себепті, білім беру саласында мұғалім біліктілігі мен мұғалім санының жеткіліктілігіне аса назар аударылу керек. Мектеп – үйрететін орта, мұғалім – оның жүрегі. Ізденімпаз мұғалімнің шығармашылығындағы ең басты фишкасы – оның сабақты түрлендіріп, оқушының санасына жеткізіп білім беру. Қазіргі қоғамның жаға формация мұғалімі – педагогикалық құралдардың барлығын меңгерген, өзін өзі әрқашан жетілдіріп жүретін, рухани дамыған, бәсекеге қабілетті, кәсіби шеберлігі жоғары, сауатты шығармашыл тұлға болуы тиіс. Сонда ғана Қазақстан мектептерінің оқушылары сапалы, терең біліммен сусындап шығады [6].

Қазақстанның білім беру жүйесі тұрғысында алға қойған мақсаттары да жетерлік. Соның бірі – 12 жылдық білім беру жүйесі. Мемлекеттің 12 жылдық білім беру тұжырымдамасы бойынша педагогтардың мәртебесін,

құзіреттілігін қалыптастыру басты мақсат болып табылады. Құзіреттілік дегеннің өзін қазіргі заман талабына сай педагог қауымының өзін өзі өзгерте алу қабілеттілігі деп түсінуге болады. Болашақ педагогтарымыздың ақпараттық қоғамнан қалыспай, жедел ойлаушы, жедел шешім қабылдаушы, ұйымдастырушылық қабілеті жоғары, нақты бағыт бағдар беруші болып шығуы – қазіргі заманның талабы болып отыр [7].

Жалпыға бірдей жаһандану мен жаңғыру жағдайында сыртқы шарттардың талаптарына сәйкес білім беру жүйесіндегі өзгерістер аса маңызды болып табылады. Азаматтық капиталға, оның ішінде білім беру жүйесіне салынған инвестициялар экономика мен қоғам үшін маңызды. Меніңше, Қазақстанға білім беруді түбегейлі өзгерту қажет: білім беруге инвестицияларды айтарлықтай және тұрақты арттыру, оның сапасын жақсарту. Жаһандану жағдайында білім беруді жаңарту бұл – бағалау жүйесін өзгерту, «мұғалім-оқушы» арасындағы қарым-қатынасты және жалпы оқу үрдісін жаңарту. Яғни, білім берудің мазмұнын ғана емес, барлық компоненттерін жаңарту керек. Солардың бірі: білім беру мазмұны, әдістері, нысандары мен құралдары. Жаһандану жағдайындағы аталған білім беру мәселелері ерте ме кеш пе өз шешімін табарына сенімім мол.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

- 1 https://el.kz/news/ARCHIVE/fin_mektebini_-piyasy-ne-rlym_az_oya-so-rlym_k-p_bilesi-/ «el.kz» интернет порталы, 23.01.2015.
- 2 <https://24.kz/kz/zha-aly-tar/ekonomika-zhnyalyktary/item/292013-ashytan-o-ytu-bojynsha-aj-elder-k-sh-bastap-t-r> «Хабар 24» сайты, 24.01.2019.
- 3 https://www.nege.kz/news/basty/kashiktan_okitu_kalai_zhuzege_asadi_20200329190533
- 4 Щелкунов М.Д. Жаһандану дәуіріндегі білім. Вестник экономики, права и социологии. №2, 2008 г.
- 5 <https://e-history.kz/upload/iblock/2ae/2aecca9869e3a627163973f8f9d6b1baa.pdf>
- 6 Тұрғынбаева Б.А. Мұғалімнің шығармашылық әлеуметін біліктілікті арттыру жағдайында дамыту: теория және тәжірибе // Алматы. 2005, 174 б.
- 7 Құдайбергенова К. Құзырлылық – тұлға дамуының сапалық критерий / «білім сапасын бағалаудың мәселелері: әдіснамалық негізі және практикалық нәтижесі» атты халықаралық ғылыми – практикалық конференцияның материалдары. – 2008. 30-32 б.

ГРНТИ 14.07.09

РАЗВИТИЕ НАВЫКА АНАЛИЗА ДАННЫХ ЧЕРЕЗ ПРИМЕНЕНИЕ МЕТОДОВ ПРЕДМЕТНО – ЯЗЫКОВОГО ИНТЕГРИРОВАННОГО ОБУЧЕНИЯ (CLIL) НА УРОКАХ ФИЗИКИ

О. Тоқтарбайұлы

Научный сотрудник, ЧУ «NLA», Назарбаев Университет, г. Нур-Султан

Б.С. Бекболатов

Магистрант, Международный Университет Астана, г. Нур-Султан

Данная работа направлена на исследование эффективности использования стратегии CLIL в обучении физики для улучшения навыков анализа учащихся. В частности, работа исследует потенциал практических задач на уроках физики через стратегии CLIL, которые могут служить площадками для использования и изучения предметного языка, концептуализированного как в виде специальных понятий и терминологии, так и в качестве предметных способов конструирования смысла контента. Используя дискурсивный анализ, внимание было направлено на практические задачи, а также на этапы до и после выполнения задачи. Полученные данные показывают, что, несмотря на очевидную ориентацию на содержание задач, язык имеет значение при выполнении задач.

Ключевые слова: анализ, стратегия, методы, обучение, практические работы, эффективность, CLIL.

Интегрированное изучение содержания и языка (CLIL) – это двуязычный метод обучения, при котором предметы из области содержания преподаются с использованием иностранного языка в качестве языка инструкции, в то время как первый язык не играет никакой роли или играет лишь второстепенную роль. Все большее количество школ предлагают программы, основанные на этом двуязычном подходе к предметам. Однако эта тенденция не одинакова для естественных наук, особенно для физики. Преподаватели естественных наук, похоже, весьма обеспокоены тем, как использование иностранного языка в качестве средства обучения влияет на успеваемость и мотивацию их учеников.

При обсуждении преимуществ и рисков, связанных с CLIL, необходимо учитывать две разные области: аспект изучения второго языка и аспект изучения контента. Что касается успеваемости учащихся в изучении второго языка, большое количество исследований доказали, что

CLIL предлагает лингвистические преимущества. Позитивное влияние на изучение языка, уже известны благодаря множеству исследований в области образования. По сравнению с учащимися с обычным обучением, учащиеся CLIL значительно более компетентны в своем втором языке. Они более бегло говорят и обладают значительно большим активным и пассивным словарным запасом. Грамматика, однако, не подвержена значительному влиянию CLIL.

Тем не менее есть опасения, что учителя, не являющиеся носителями языка, с низкой квалификацией во втором языке, могут отрицательно повлиять на успеваемость учащихся и помешать их развитию иностранного языка в целом. Эмпирических доказательств этому нет, так как просто нет исследований, которые проверяют и связывают языковые способности учителей CLIL и их учеников.

При фокусировке на предмет конкретных аспектов, связанных с CLIL, могут быть выделены три спорных вопроса. Первый – это влияние CLIL на мотивацию, связанную с предметом. Часто говорят, что CLIL может повысить мотивацию учащихся. Однако другая линия аргументации утверждает, что особенно слабые учащиеся или учащиеся, не интересующиеся языками, могут быть разочарованы подходом CLIL. Во-вторых, CLIL может также способствовать более глубокому пониманию предмета за счет более глубокой обработки информации. Нельзя отрицать, что уроки CLIL когнитивно более сложны, чем обучение родному языку.

В-третьих, CLIL может способствовать приобретению надежных научных концепций. Использование второго языка может снизить риск смешения повседневных концепций с научными концепциями, связанными с одним и тем же термином. Когда маленькие дети осваивают свой первый язык, они учатся сопоставлять слова с понятиями, приобретенными из повседневного опыта. Когда учащихся обучают физике, им очень трудно добавить дополнительное научное значение к уже знакомому термину. В результате смешение научных и повседневных понятий часто приводит к неадекватным представлениям о физических явлениях. CLIL, однако, облегчает получение научных концепций, поскольку обычно нет временного промежутка между приобретением термина и соответствующей научной концепцией.

Убеждения в существующей практике преподавания, а не эмпирически подтвержденные аргументы были основой для этого собрания идей относительно эффективности CLIL в области обучения содержания. То, что мы знаем из исследований, показывает иную картину. Хотя несколько оценок классифицируют CLIL как успешную по уровню достижения содержания, более тщательное изучение этих результатов выявляет слабые места.

В данной статье дается краткий обзор исследований, проведенных на основе использования стратегий CLIL. Основная часть посвящена исследованию, изучающим влияние языковых интегрированных уроков физики на улучшение навыков анализа данных.

Целью данного исследования в действии является применение наиболее приемлемых стратегии CLIL для повышения эффективности понимания и использования физических терминологий учащихся и использование приобретенных навыков исследования. Исследование проводилось в 10 классах, где согласно программе, предмет физики преподается на английском языке.

При планировании уроков, мы определяли подходы к обучению, через которые требовалось развить языковую компетентность учащихся на английском языке. Так как у учащихся, согласно последним работам, были сложности в анализе данных, мы решили развивать языковую компетентность учащихся через ряд практических работ которые будут наталкивать учащихся на анализ полученных данных. В ходе выполнения практических работ учащиеся записывали, собирали, проверяли, обрабатывали данные, докладывали результаты, делали научные суждения, оценивали результаты и описывали способы расширения метода эксперимента.

Уровень достижения учащихся поставленный нами цели измерялся согласно критериальному оцениванию по восьми бальной шкале. Согласно подготовленным к анализу заданий, были выявлены общие три командных термина: интерпретация данных, анализ и описание. Результатом обучения являлось то, что ученики смогут, используя научный язык интерпретировать построенный ими график и анализировать полученные результаты опираясь на предоставленную информацию и поставленную гипотезу эксперимента.

Для того чтобы развить навыки анализа учащихся во время проведения практических работ мы строили задачи с применением стратегии CLIL. Выбранные стратегии развивали навыки, которые необходимы для обработки данных и предоставления результатов. Например, после интерпретации полученных данных учащиеся должны были объяснять результаты, используя научный английский язык, после оценки обоснованности гипотез на основе результатов исследования обсудить обоснованность метода и описать усовершенствование и расширение, пути улучшения метода используя научный язык.

Так как ожидаемые результаты по применению стратегии CLIL были не только усвоение предметного содержания, но и развитие научного языка для мониторинга уровня достижений учащихся были проведены три промежуточных работ, где учащиеся должны использовать научный язык для анализа, оценки экспериментальных данных.

В результате проведения ряда суммативных работ были видны различия между группами, в которых применялись стандартные подходы преподавания физики и в которых применялись стратегий CLIL. Выполненные работы были основаны на выполнении измерений, представлении результатов в виде таблицы; построение графика зависимости одной переменной от другой; анализ данных и результатов эксперимента.

Различия в уровнях достижения можно увидеть на рисунке №1 где представлены все три работы двух групп учащихся.

Уровень достижения учащихся по анализу полученных данных в различных группах

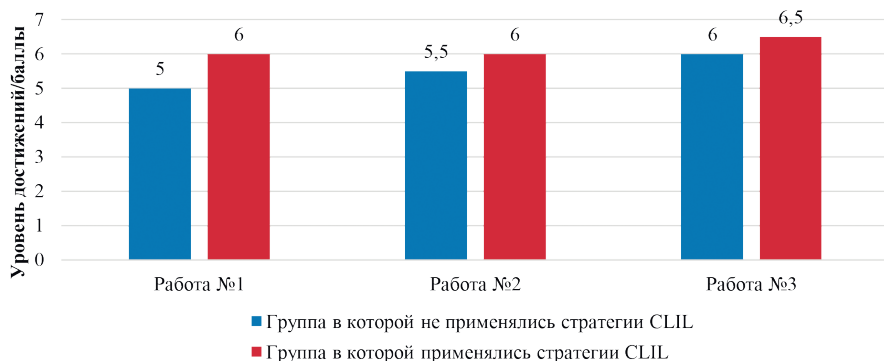

Рисунок 1. Уровень достижения учащихся.

Согласно представленному графику мы видим что применение стратегии CLIL при обучении физики дает очевидный результат. Важно подчеркнуть, что обучение навыкам через стратегии CLIL являются эффективными именно потому, что ученики целиком погружены в коммуникативную экспериментальную среду преподавания и извлекают выгоду. Благодаря этим возможностям учащиеся с погружением в среду обучения развивают навык анализа данных.

В заключение можно сказать, что представленные исследования показывают, что CLIL может иметь потенциал для содействия лучшему пониманию содержания и мотивации, особенно учащихся, мотивированных на языки и на физику. Однако необходимы дополнительные исследования, посвященные различным темам и различным группам учащихся.

Литература

1 An Integrated View of Language Development. edited by P. Burmeister, T. Piske, and A. Rohde (WVT, Wissenschaftlicher Verlag Trier, Trier, 2002), pp. 357–379.

2 Dalton-Puffer C. «Outcomes and processes in content and language integrated learning (CLIL): current research from Europe». in Future Perspectives for Englisch Language Teaching, edited by

3 Delanoy W. and Volkmann L. (Universitätsverlag Winter, Heidelberg, 2008), pp. 139–158.

4 Harrop E. Content and Language Integrated Learning (CLIL): Limitations and possibilities, Encuentro, vol. 21, pp. 57-70, 2012

5 Harris J. and P. Ó Duibhir, «Effective Language Teaching: a Synthesis of Research», NCCA report #13, Dublin: NCCA, 2011.

6 Lopez-Mesa M.S., Applying CLIL to a Physics and Chemistry Unit (2014), Master Thesis, Universidad de Oviedo, Spain, online available digibuo.uniovi.es.

FTAMP 14.07.09

ҚАШЫҚТЫҚТАН ОҚЫТУ ЖАҒДАЙЫНДА ХИМИЯНЫ ОҚЫТУДА АҚПАРАТТЫҚ–КОММУНИКАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУ

Н. Шабар

Студент, Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, Алматы қ.

А.Ш. Ережепова

Х.ғ.м., аға оқытушы, Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, Алматы қ.

Мақалада ақпараттық технологияларды оқыту білім беру процесінде қолдану туралы айтылады. Қазіргі ақпараттық дәуірде ақпараттық технологияларды қолдану әр түрлі проблемаларды құрумен бірге студенттердің оқушыларды танымдық сапасын арттыруда және оқу материалдарының сапасы мен қолданылуын жақсартуда тиімді.

Мақалада оқытудың негізгі мақсаты – оқытудың озық технологияларын қолдана отырып, білім беру процесінде ғылыми-педагогикалық қызметті дамыту, үнемі жетілдіру, практикалық қалыптастыру, қоғам мен қоршаған орта арасындағы байланысты қалпына келтіру және студенттердің өзіндік

жұмысын дамыту. Іс-әрекетке бейімделу кезінде педагогикалық іс-әрекет, танымдық сапаны жақсарту ескеріледі. Жаңа технологияны пайдаланудың мүмкіншіліктері, соның ішінде ақпараттық технологияның мүмкіншіліктері қарастырылады.

Түйін сөздер: білім, инновациялық технология, белсенді техникалық құралдар, ақпараттық технология.

«Қазіргі заманда жастарға ақпараттық технологиямен байланысты әлемдік стандартқа сай мүдделі жаңа білім беру өте қажет» – деп Елбасы Н. Назарбаев атап өткендей, жас ұрпаққа білім беру жолында ақпараттық технологияны оқу үрдісіне қолдану мен оның тиімділігін арттырудың маңызы аса зор. Себебі ақпараттық технология ғана жаңа педагогикалық технологиялардың мүмкіндіктерін іске асыра алады. Егер жаңа ақпараттық технологияны химия сабағында тиімді пайдаланса, оқушылардың пәнге деген қызығушылығы, танымдық белсенділігі, зерттеушілік іскерлігі, шығармашылығы артады.

Көптеген жаңа технологиялар мен қатар соңғы кездері химия пәні сабақтарында ақпараттық технологиялар жиі қолданылуда. Заттардың құрамы мен құрылымын, қасиеттерінің құрылымына тәуелділігі, қасиеттері белгілі жаңа заттар мен материалдар алуды, химиялық өзгерістердің заңдылықтары мен оларды басқарудың жолдарын зерделеу – мектепте химия пәнін оқытудағы негізгі мәселелер. Заттар әлемін (олардың құрамын, құрылымын, бір заттың басқа затқа айналуын) зерделей отырып, оқушылар практикалық қызмет үшін тиянақты білім алуы тиіс. Осыған байланысты күнделікті сабақта:

- Мультимедия (видео, аудио қондырғылары мен теледидарды, электрондық оқулықтарды);
- Зертханалық тәжірибиелер;
- Компьютер (компьютерлік бағдарламалар, интерактивті тақта);
- Анықтамалық мәліметтер (сөздік, энциклопедия, карта, деректер қоры);
- Интернет және т.б. көрнекі материалдарды пайдалану айтарлықтай нәтиже береді [1].

Ақпараттық технология негіздері тұлғаның химия пәнінен алған білім сапасы мен сауаттылығын кеңейтуге жәрдемдеседі, мысалы: интернет сайты арқылы жоғары деңгейдегі көрнекіліктерді пайдалануға болады. Заман ағымына қарай сабақта видео, аудио қондырғылар мен теледидарды, компьютерді қолдану оқушының дүниетанымын кеңейтеді. Әсіресе оқулықтағы тарауларды қорытындылау кезінде оқушылар қосымша материалдар жинақтап, білімдерін кеңейтіп, қисынды ойлау жүйесін қалыптастырып, шығармашылығын дамытады. Ақпараттық технологияларды сабақ үстінде пайдаланудың формалары мынадай болып

келеді:

- Сабақ барысында техниканы қолдану арқылы материалды түсіндіру, оқушыны сөйлету және пікірталас, бекіту, оқушылардың білімін бақылау, жеке жұмыс, талдау, тестілеу, қажет ақпаратты іздестіру;

- Сабақтан тыс уақытта оқушының дербес, өздігінен қолдануы, яғни үй тапсырмасын орындау, рефераттар даярлау, өзіндік бақылау;

- Мұғалімнің сабаққа даярлық кезеңінде қолдануы, яғни арнайы материалды іріктеп алу, тапсырмаларды дайындау және т.б.

Ақпараттық оқыту технологиясы оқушыларды ақпараттық қоғамға дайындау, компьютермен оқытуды жүзеге асырады. «Ақпараттық технология» академик В.М. Глушков енгізген. Білім беру процесін ақпараттандыру оқушыға білім берумен байланысты болғандықтан, В.Глушковтың анықтауынша, «Ақпараттық технологиялар» ақпаратты өңдеумен байланысты процестер болып табылады. Ал білім беруде компьютерді және оның құралдарын пайдалана бастаған кезде оқытудың ақпараттық технологиялары ұғымы пайда болды. Жаңа ақпараттық технологиямен орындалатын қызмет өзінің кез келген нақты формасында тиімдірек орындалады, адам өркениетті бола бастайды. Ұрпақ үшін кітаптың маңызы қандай болса, компьютерде оқушы үшін қоршаған әлемді танудың құралы болып табылады. Олай болса барлық сабақтарды компьютерлердің қуаттануымен жүргізуді үйрену – бүгінгі күннің кезек күттірмейтін өзекті мәселелерінің бірі.

Қазіргі заманғы ақпараттық технологияларды пайдалану өз білімін көтеру тиімділігін де арттырады. Бұл бірінші кезекте сандық түрде жазылған ақпараттарды пайдалану кезінде қажетті мәліметтерді оңай табуға мүмкіндік береді. Қазіргі кезде көптеген әлемге танымал энциклопедиялар, сөздіктер электронды түрге айналдырылған [2].

Компьютердің көмегімен тек белгілі бір аудиторияларда ғана емес, сонымен бірге қашықтықтан оқыту үрдісі де дамып келе жатыр. Ол үшін Интернет желісіне қосылған компьютер керек.

Жаңа технологияларды пайдаланудың мүмкіншіліктері: Қазіргі уақытта «қоғамды ақпараттандыру», «білім беруді ақпараттандыру» деген сөз тіркестері біздің сөздік қорымызда жиі кездеседі. Олай болса, қоғамды ақпараттандыру дегеніміз – ғылыми – техникалық прогресс: жетістіктерінің күнделікті тұрмысқа ауқымды енуінің нәтижесі, яғни адам өміріне іс-әрекеттік интеллектуалды түрлерінің жан-жақты әсер етуі мен рөлінің жоғарлауына байланысты объективті прогресс. Компьютерлік оқыту технологиясы – педагогтың мүмкіндігін күшейтетін құрал, бірақ ол мұғалімді алмастыра алмайды. Компьютер мүмкіндіктері психология мен дидактика тұрғысынан талданып, керек кезінде педагогикалық талаптарға сай қолданылуы керек.

Дидактиканың негізгі принципі – білім беру кезінде көрнекіліктерді

пайдалану, осы себепті компьютерлік технологияны пайдалану оқу барысында қойған мақсатқа қол жеткізуге мүмкіндік береді. Көптеген жаңа технологиялармен қатар соңғы кездері химия пәні сабақтарында ақпараттық технологиялар жиі қолданылуда. Заттардың құрамы мен құрылымын, қасиеттерінің құрылымында тәуелділігін, қасиеттері белгілі жаңа заттар мен материалдар алуды, химиялық өзгерістердің заңдылықтары мен оларды басқарудың жолдарын зерделеу – мектепте химия пәнін оқытудағы негізгі мәселелер.

Заттар әлемін (олардың құрамын, құрылымын, бір заттың басқа затқа айналуын) зерделей отырып, оқушылар практикалық қызмет үшін тиынақты білім алуы тиіс. Педагогикалық және әдістемелік әдебиеттерде оқытуда ақпараттық технологияларды пайдаланудың бірнеше бағыттары бар. Солардың ішінде ең қолайлы және уақытты үнемдеу жағынан тиімді пайдалануға болатын бағыттары мыналар:

- Компьютер – оқушы білімін бағалау құралы;
- Компьютерлік модельдеуді қолданатын электронды оқулықтар;
- Презентация;
- Мультимедиа – технология, жаңа материалды түсіндірудегі құрал;
- Дербес компьютер, білім жетілдіру құралы;
- Интерактивті тақта.

Қазіргі заман талабы бойынша білім беруді ақпараттандырудың негізгі талаптарының бірі – оқу үдерісіне электрондық оқулықтарды енгізу. Өйткені бүгінгі таңдағы білім беру саласында тек мұғалімнің, айтқандарын орындау немесе оқулықты пайдалану заман талабын қанағаттандырмайды. Сондықтан қазіргі ақпараттандыру қоғамында электрондық оқулықтарды пайдаланбай алға жылжу мүмкін емес.

Мультимедияның құрамына кіретін электрондық оқулықтың мақсаты – «Оқыту процесін үздіксіз және толық деңгейін бағалау, ақпараттық ізденіс қабілетін дамыту». Қазіргі уақытта Қазақстанның жалпы орта білім беретін мектептерінің барлығы дерлік интерактивті тақтамен қамтамасыз етілген. Тақтаны қолдану арқылы оқушылардың қызығушылығын, интеллектуалдық танымын, білім сапасын арттыруға болады. Интерактивті тақтаны пайдалану арқылы оқушылардың білімін тексеру үшін әр тарауды аяқтаған кезде, немесе жаңа сабақты бекіткен уақытта тестілеу әдісін қолдануға болады.

Оқушылардан бір уақытта жауап алуға мүмкіндік береді. Жаңа ақпаратты техникаларын пайдалану соңғы уақытта мектептегі білім беру жүйесінде маңызды бағыттардың бірі болып табылады. Мультимедиялық технологиялар көбіне компьютерлік сыныптарда қолданылады. Қазуруғы уақытта сабақ материалына байланысты көптеген компакт – дискілер бар.

Мектептегі химия сабағын компьютердің көмегіне сүйеніп өткізуге көп мүмкіндіктер жасалған. Қазақстандағы барлық орта мектептердің компьютермен жоспарлы түрде жабдықталуы оның айқын дәлелі. Заман

ағымына сай күнделікті сабаққа видео, аудио қондырғылары мен теледидарды, компьютерді, интерактивті тақтаны қолдану айтарлықтай нәтижелер береді. Мұндай қондырғылар оқушылардың қызығушылығын арттырып, зейін қойып тыңдауға және алған мәліметті нақтылауға мүмкіндік береді [4].

Интерактивті тақта – бұл компьютердің қосымша құрылғыларының бірі және де дәріс берушіге немесе баяндамашыға екі түрлі құралдарды біріктіретін: ақпараттың кескіні мен қарапайым маркер тақтасын біріктіретін құрал. Бүгінгі күні бірнеше ИТ түрлері бар. Олардың ішінде білім саласында қолданып жүргендеріне қысқаша шолу жасайық.

ACTIVboard (Promethean компаниясы) – ACTIV studio программасы арқылы іске қосылады. Бұл құрылғы компьютер, мультимедиялық проектор және ақпараттарды енгізуге арналған активті қаламнан тұрады.

Активті қалам – бұл меңзерді басқару құрылғысы және компьютер мен тақта арасындағы байланысты іске асырушы құрылғы.

ACTIVwandy казқасы. Электронды ACTIVwand указкасының ұзындығы 54 см тақтаның жоғары бөлігінен кішкентайларға да қол жеткізуге мүмкіндік береді. Жанында орналасқан батырма тышқанның сол жақ батырмасының қызметін атқарады.

ACTIVstudio PE программасы арнайы презентацияларды өткізуге және оны сабақ барысында қолдануға негізделген программа. Бұл программа ACTIVboard және ACTIVpen қаламымен жұмыс жасау үшін жасақталған.

Флипчарт – бұл бірнеше қажетті беттерден тұратын негізгі жұмыс аймағы. Бұл аймақта презентацияны құруға және оны көрсетуге қажетті құралдардың барлығы көрсетіледі. Бірнеше флитчарттарды бірден ашып, бір флипчарттан келесі флипчартқа, объектілерге сілтемелер қоюға немесе объектілерді бір мезетте келесі бетке көшіруге болады. Флипчартты басу құрылғысынан шығаруға немесе әр түрлі форматтарда экспорттауға болады.

«Активті экран» кешені білім үрдісінде қолданылатын ақпаратты көрсетуге және оны компьютермен басқаруға тағайындалған әмбебап интерактивтік жүйе болып табылады.

«Активті экран» бағдарламалық-техникалық кешенінің дидактикалық мақсатта пайдалану барысында олардың негізгі қызметі – жалпы ақпаратпен кәсіби біліктілікті жетілдіру бағытында қолданып, сонымен қатар бұл құралдың оқушылардың, ойлау және ойын қысқа және түсінікті түрде жеткізе білу қабілетін, арттырып өз ойларын жаңа технология құралдары көмегімен жүзеге асыруын қалыптастыруды қамтамасыз ете алатыны белгілі болды [8, 9 б.].

Сабақта уақытты үнемдеу, демонстрациялық материалдар даярлау мақсатында интерактивті тақтаны пайдаланған тиімді. Интерактивті тақтаның үш режимінде де жұмыс жасауға болады.

– Ақ тақта режимі – ең қарапайым режим. Ақ тақта режимін

қолданғанда оны ақ бет қағазбен жұмыс жасағандай және тақырыпқа қажетті жерін белгілеулермен, негізгі ұғымдарын ерекшелеу үшін түрлі түсті қаламды қолдануға болады. Ақ беттің артына фон ретінде мазмұнды суретті пайдалануға болады. Ақ беттің артына фон ретінде мазмұнды суретті пайдалануға болады. Ақ беттің артына фон ретінде мазмұнды суретті пайдалануға болады. Тақтаның бұл қасиеті, мысалы географиядан, физика, биологиядан, химиядан және т.б. пәндерден сабақ жүргізгенде ыңғайлы.

– Екінші режим – office режимі. Бұл режим сабаққа қажетті дайындық жұмыстарын, яғни материалдар даярлауға ыңғайлы. Сабаққа дайындық жұмыстары Word мәтіндік редакторының, Excel электрондық кестесінің құжаттары, Power Point – презентациясы болуы мүмкін. Мысалы, Microsoft Word құралдарымен төрт түрлі мәтіндік тапсырмаларды қамтитын құжат әзірлеуге болады. Осы құжатта тапсырмаларды қамтитын құжат әзірлеуге болады.

– Үшінші режим – тақтаның интерактивті режимдегі жұмысы.

Сабақтарды жүргізуде өткен материалды қайталау қажет, сондай жағдайда интерактивті тақтаның сілтеме жасауға арналған икомпонентін қолдануға болады. Бұл компонент арқылы Microsoft Office құралдары арқылы құрылған құжаттарға, графиктік редакторлардың немесе программалау ортасының көмегімен құрылған файлдарға, интернет беттерінен сілтемелерді ұйымдастыруға мүмкіншілік береді [6].

«Қазіргі заманда жастарға ақпараттық технологиямен байланысты әлемдік стандартқа сай мүдделі жаңа білім беру өте қажет» деп Елбасымыз атап өткендей, жас ұрпаққа білім беру жолында ақпараттық технологияны оқу үрдісіне қолдану мен оның тиімділігін арттырудың маңызы аса зор. Себебі, ақпараттық технология ғана жаңа педагогикалық технологиялардың мүмкіндіктерін іске асыра алады. Оқушы – оқу үрдісінің басты субъектісі, сондықтан баланың дамуына, оның ойлау қабілетін дамытуға оқушы мен оқытушының өзара ынтымақтатсығы оқу процесіне қалыптастыру мен әр түрлі оқу іс – әрекетін қамтитын оқыту әдістерінің үйлесімдігі нәтижесінде жүзеге асырылуы тиіс.

– Егер жаңа ақпараттық технологияны химия сабағында тиімді пайдаланса, оқушылардың пәнге деген қызығушылығы, танымдық белсенділігі, зерттеушілік іскерлігі, шығармашылығы артады.

– Жаңа ақпараттық технологияны қолданса әрбір оқушы оқу процесінің субъектісіне айналуы нәтижесінде оқу жүйесінің қарқыны, білім сапасы артады.

– Жаңа ақпараттық технологияны тиімсіз пайдаланғанда, өажетті талаптарды сақтамаса оқушының білім сапасына танымды белсенділігі мен денсаулығына кері әсерін тигізуі мүмкін.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

- 1 Кертаев Г. Оқытудың кейбір әдістері. Алматы, 2006 ж.
- 2 Қалиева.М. Білім беру технологиялары және оларды оқу-тәрбие үрдісіне енгізу жолдары. Алматы, 2002 ж.
- 3 Кукушкин. В.С. Педагогикалық технологиялар. Алматы. 2002 ж.
- 4 Халикова .А. «Жаңа технологиямен оқыту» Шымкент, 2010 ж.
- 5 Жадрина.М.Ж. Жалпы білім берудегі жаңа үрдістер.\\Открытая школа, 2004 ж. №5
- 6 Бекболова Д.Т. Компьютерлік бағдарламалар – сабақта \\ Қазақстан мектебі 2006 ж. №9. 23-24 б.

FTAMP 14.35.01

ФИЗИК-СТУДЕНТТЕРДІҢ ЗЕРТТЕУ ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЖОЛДАРЫН НЕГІЗДЕУ

А.Г. Кәкімжан

Магистрант, І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

Г.К. Калжанова

Ф-м.ғ.к., І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

Мақалада студенттердің зерттеу құзыреттіліктерінің мәні мен мазмұны және зерттеу құзыреттілігін қалыптастыру жолдары қарастырылады. Зерттеу құзыреттілігін қалыптастырудың негізгі бағыты студенттердің дұрыс ұйымдастырылған зерттеу қызметі болып табылады. ЖОО студенттерін оқыту процесінде оны ұйымдастыру және іске асыру зерттеу құзыреттілігінің жоғары деңгейіне қол жеткізудің маңызды шарттарының бірі болып табылады.

Түйін сөздер: студент, құзырет, құзыреттілік, зерттеу құзыреттілігі, зерттеу құзыреттілігін қалыптастыру.

«Қазақстан Республикасындағы білім беруді дамытудың 2015-2020 жылдарға дейінгі тұжырымдамасында» қазіргі заманғы жоғары білімнің мақсаты мен басты стратегиялық бағдары айтылған, онда білімге бағытталған мазмұнды құзыреттілік, яғни нәтижеге бағдарланған білім беру мазмұнын алмастыру қажеттілігі жайлы айтылған [1].

«Құзыреттілік» ұғымы қазіргі таңда білім беру үрдісінде білімді қолданудың ақырғы нәтижесі ретінде қарастырылуда. Білім беру үрдісінде

«құзыреттілік» ұғымы білімгерлердің білімі мен тәжірибесін, дағдылары мен біліктерін белгілі бір мәселені шешуде қолдануы болып табылады.

Құзыреттілік – студенттердің іс-әрекетін меңгеруден көрінетін білім нәтижесі. Қазіргі таңда білім беру мазмұнын жаңалау – негізгі мақсаттардың бірі болып табылады. Басты мақсаттың бірі – білім игеру кезінде күтілетін нәтижеге қол жеткізу. Бүгінде білім беру стратегиясын «құзыретті білім беру» деп те атап жүр. Құзыреттілік жеке тұлғаның танымы мен тәжірибесіне қатысты. Студенттердің құзыреттілік мәселелері туралы пікірлер жайлы отандық және шетелдік ғалымдар, педагогтар, психологтардың еңбектерінен көруге болады. Білім беру үрдісіндегі құзыреттіліктерге ғалымдар әртүрлі анықтамалар берген.

Атап айтар болсақ, ғалым С.М. Вишнякованың «Кәсіптік білім беру» сөздігінде: «Құзыреттілік (латын сөзі *competenens*) – қабілетті, қатысты деген мағынаны білдіреді. Белгілі бір саланың тұлғаларының білімінің, білігінің, тәжірибесінің сәйкестігінің мөлшері» деген анықтама берілген болса, А.В. Баранниковтің айтуынша: «Құзыреттілік дегеніміз өз бетінше іске асырылатын қабілеттілік, ол студенттің алған білімдеріне, өмірдегі тәжірибелеріне, құндылықтарына негізделеді». Ғалымдардың пікірлерін басшылыққа ала отырып, «құзыреттілік» ұғымына – білімгерлердің жеке тұлғалық психологиялық ерекшеліктеріне байланысты меңгерген білімдерін, дағдылары мен біліктерін, танымдық және тәжірибелік іскерлігін өмірде дұрыс қолдануы деген анықтама бере аламыз [2].

«Құзырет», «құзыреттілік» – педагогикадағы өзекті және жиі талқыланатын ұғымдар. «Құзыреттілік» ұғымы «білім, білік және дағды» ұғымдарына қарағанда кеңірек. Құзырет қызметке жатады, құзыреттілік қызмет субъектісін сипаттайды. Құзырет пен құзыреттілік кез-келген деңгейде және кез-келген аспектіде білім беру нәтижесінің тұтастығы мен интегралды мәнін көрсетеді [3].

Ал, зерттеу құзыреттілігі белгілі бір құзыреттердің өзара байланысты кешенін білдіреді. Олар білімді, қабілеттерді, біліктілікті, іс-әрекетті, оқу немесе ғылыми зерттеу саласындағы тәжірибені және мәселелер мен проблемаларды шешуді үйлестіретін әмбебап сипаттамалары болып табылады.

Студенттердің зерттеу құзыреттілігін қалыптастыру – қазіргі таңда жалпы білім беруді дамытудың негізгі бағыттарының бірі, педагогика теориясы мен тәжірибесіндегі стратегиялық міндет.

Студенттердің зерттеу құзыреттілігін қалыптастыру жолдары тек білім берудің жаңа мазмұны арқылы ғана емес, сонымен қатар, жаңа оқыту әдістері мен технологияларына да қатысты. Технологиялар мен әдістердің әлеуеті өте жоғары, ал оларды оқыту барысында қолдану тікелей зерттеу құзыреттілігін қалыптастыруға ықпалын тигізеді.

Зерттеу құзыреттілігін қалыптастыру және дамыту кезінде оқытудың дұрыс әдістері мен құралдарын таңдау қажет. Негізгі әдістер проблемалық-

ізденіс, эвристикалық, эмпирикалық болып табылады. Олар білім мен іс-әрекет әдістерін тәуелсіз игеруді, шығармашылық ойлауды дамытуды, білімді бейтаныс жағдайға ауыстыруды, дәстүрлі жағдайдағы жаңа проблеманы көруді, белгілі іс-әрекет тәсілдерін өзгертуді және жаңаларын тәуелсіз құруды қамтиды.

Біздің ойымызша, студенттердің зерттеу құзыреттілігін қалыптастыру мәселесін зерттеу аясында келесі педагогикалық жағдайлар негізгі болып табылады. Студенттердің зерттеу құзыреттілігін қалыптастырудың бірнеше жолдарына тоқталсақ:

- зерттеушілік қабілеттерін дамытатын орта жасау керек, яғни сабақтан тыс ғылыми-зерттеу жұмыс (ҒЗЖ) барысында;
- физикадан есептер шығару барысында;
- эксперимент және өзіндік жұмыс нәтижесінде;
- студенттердің өз бетінше танып білу қабілеттерін дамытып отыратын оқыту технологияларын пайдалану арқылы қалыптастыру.

Жоғарыда аталған зерттеу құзыреттілігін қалыптастыру жолдарының әрқайсысын толығырақ қарастырайық.

Сабақтан тыс ғылыми-зерттеу жұмыс барысында студенттердің іс-әрекеті - бұл студенттердің оқу зерттеулерін ұйымдастыру арқылы зерттеу құзыреттілігін қалыптастыру мүмкіндігі болып табылады.

Зерттеу жобаларын орындау нәтижесінде қалыптасқан зерттеу құзыреттілігі жалпыға бірдей оқу іс-әрекеттерінен тұратын студенттердің зерттеу қабілеттерін қамтиды.

Олар:

- жеке: өзін-өзі дамыту, өзін-өзі реттеу, өзін-өзі бақылау және өзін-өзі бағалау;
 - реттеуші: зерттеу қызметін ұйымдастырумен байланысты барлық компоненттер;
 - танымдық: модельдеу, мәселелерді шешудің тиімді әдістерін таңдау, ақпаратпен жұмыс істеу;
 - коммуникативті: қарым-қатынас ережелері, ауызша және жазбаша түрде сөйлеу әрекетін жүзеге асыру барысында қалыптасады.
- Ғылыми-зерттеу жұмыстары барысында студенттер зерттеушілік дағдыларын игереді:
- зерттеудің мақсаты мен міндеттерін тұжырымдай білу, гипотеза жасау;
 - зерттелетін құбылыс туралы белгілі ақпаратты табу және талдау;
 - зерттеу әдістемесін таңдау негіздемесі;
 - эксперименттер жүргізу;
 - эксперимент нәтижелерін талдау;
 - нәтижелерді тұжырымдау;
 - алынған нәтижелерді практикалық қолдану мүмкіндігін табу.

Ғылыми зерттеу жұмыстарына қатыса отырып, студент алған білімдерін бекітеді, толықтырады және оны жоғары сатыға көтереді. Олар өз бетімен жұмыс жасаудың әдістерін меңгереді, ғылыми эксперименттің техникасын игереді, оның қорытындысын түсінікті әдіспен өңдеуді жүргізеді және алынған мәліметтерден қорытынды жасайды. Сонымен, ғылыми-зерттеу жұмыстары аясындағы білім, білік, дағды болашақ мамандарды дайындаудың іргетасы болып табылады және жеке тұлғаның дамуында маңызды орын алады.

Зерттеу құзыреттілігін қалыптастыру жолдарының бірі физикалық есептерді шығару болып табылады. Студенттердің зерттеу құзыреттіліктерін есеп шығаруда қалыптастыру үшін келесі тапсырма түрлерін анықтадық:

- негізгі мәселеде қарастырылған объектінің жаңа қасиеттерін ашатын салдары бар тапсырмалар;
- бірнеше тәсілмен шешілетін тапсырмалар;
- ашық мәселеге айналуы мүмкін тапсырмалар;
- практикалық мазмұны бар тапсырмалар немесе қолданбалы есептер;
- қандай да бір тұжырымның растығын анықтайтын тапсырмалар;
- шешім табудың логикасы мен әдістерін көрсетуге мүмкіндік беретін тапсырмалар (талдау және синтез, индукция және дедукция, аналогия, жалпылау және т.б.);

Есеп шығару барысында студенттерде келесідей зерттеу құзыреттілігі қалыптасады:

- проблемаларды көру және окшаулау, оларды шешу туралы болжамдар жасау, тапсырманы орындай білу, ондағы жағдайларды анықтау;
- есепті анықтау және оны шешу;
- педагогикалық жағдайды талдай білу;
- проблеманы көру және тұжырымдау мүмкіндігі;
- есепті шешу жолдарын таба білу;
- есептің шешімін тексеру мүмкіндігі;
- нақты мәселелерді шешуде өз білімдерін қолдану.

Зерттеуді ұйымдастырудағы кең қызмет саласы эксперимент болып табылады. Эксперименттік тапсырмалардың негізгі мақсаты – физика бойынша берік білімді қалыптастыру; қарапайым бақылауларды, өлшеулер мен эксперименттерді орындай білу; аспаптармен жұмыс істеу; эксперимент нәтижелерін талдау; жалпылау және қорытынды жасау болып табылады.

Эксперименттік зерттеу тапсырмаларының түрлері әртүрлі, мысалы:

- физикалық құбылыстарды бақылау және зерттеу;
- заттың қасиеттерін зерттеу;
- физикалық шамаларды өлшеу;
- физикалық шамалар арасындағы байланысты зерттеу;

– физикалық заңдарды зерттеу және басқалар.

Эксперименттік тапсырмаларды орындағанда келесі құзыреттіліктерді қалыптастыруға болады:

– бақылау, өлшеу, эксперимент жүргізу, эмпирикалық тәуелділіктерді, индуктивті пайымдау мен модельдерді құру;

– фрагменттер жасау және эксперименттік қондырғыны жинау мүмкіндігі;

– құрылғыларды баптау және ақаулықтарды жою мүмкіндігі;

– эксперимент нәтижелерін дәлелдеу мүмкіндігі;

– зерттеу нәтижелерін ұсына білу;

– қолдану шектерін бағалау мүмкіндігі (құбылыстар, процестер, зерттелген заңдылықтың көріністері, теориялар);

– алынған нәтижелердің орны мен маңыздылығын анықтау мүмкіндігі;

– алынған нәтижелерді жүзеге асыру мүмкіндігі;

– күрделі қондырғылар мен өлшеу құралдарын қолдана отырып экспериментті өз бетінше жүргізу мүмкіндігі;

– алынған нәтижелерді дәлелдеу үшін тәуелсіз эксперименттер жүргізу мүмкіндігі;

– ақпараттық технологияларды меңгеру, ақпараттың барлық түрлерімен жұмыс істеу.

Жоғарыда айтылғандарды қорытындылай келе, зерттеу құзыреттілігі жоғары оқу орнының студентін оқытудың негізгі элементтерінің бірі болып табылады, ол оның кәсіби қызметінің табыстылығын анықтайды. Студенттердің зерттеу құзыреттілігін қалыптастырудың жүйелі және белсенді тәсілін жүзеге асыру нәтижесінде студент келесі жеке қасиеттерге ие болады деп болжанады:

– өз бетінше жаңа білім ала білу, оларды практикада тиімді қолдану;

– сыни және шығармашылық ойлау, қиындықтарды жеңудің ұтымды жолдарын табу, жаңа идеялар тудыру;

– ақпаратпен сауатты жұмыс істеу: қажетті фактілерді жинай білу, оларды талдау, мәселені шешу гипотезаларын ұсыну, заңдылықтарды белгілеу, дәлелді тұжырымдар жасау, шешімдер табу;

– әртүрлі әлеуметтік топтарда қарым-қатынаста, байланыста болу;

– өз адамгершілігін, интеллектісін, мәдениетін дамыту бойынша өз бетінше жұмыс істеуге дағдыланады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1 Қазақстан Республикасының 2015-2020 жылдарға дейінгі білім беруді дамыту тұжырымдамасы // Орталық Қазақстан, 27 желтоқсан, 2003.

2 Вишнякова С.М. Профессиональное образование: Словарь. Ключевые понятия, термины, актуальная лексика – М.: НМЦ СПО, 1999. – 538 с.

3 Коджаспирова Г.М. Педагогический словарь: для студентов высш. и сред. пед. учеб. Заведений / Г.М. Коджаспирова, А.Ю. Коджаспиров. – М.: Изд. центр «Академия», 2000. – 176 с.

GTAMP 15.41.49

ОТБАСЫЛЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАР – ҰЛТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАРДЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУ НЕГІЗІ

Г.Р. Бахтиярова

*П.ғ.к., профессор, кафедра меңгерушісі, Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті,
Ақтөбе қ.*

Н.М. Жаксыбай

Магистрант, Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, Ақтөбе қ.

Мақалада қазақ халқының отбасы құндылықтарының дәріптелуі, отбасылық тәрбиесінің мазмұны, қазақ дәстүрлі мәдениетінің, соның ішінде салт-дәстүрлер мен мәдени-тарихи дамуы мазмұндалған.

Мақалада сонымен бірге отбасындағы қарым-қатынас мәдениеті бүгінгі заманмен байланыстыра отырып, отбасы мәдениетінің қысқаша құндылықтары жазылған.

Түйін сөздер: Салт-дәстүр, әдет-ғұрып, отбасы, жеті ата, мәдениет, құндылық.

Отбасылық құндылықтар ежелден пайда болып, мыңдаған жылдар бойы қалыптасты. Оны түрлі тарихи кезеңдерде өмір сүрген өз еліміздің ғалымдары мен шетел ойшылдарының жазған шығармалары дәлелдейді.

Отбасы – адам баласының дүниеге келіп, өсіп-өнетін, тәрбие алатын қасиетті алтын бесігі. Адамзат ұрпағына отбасының ерекше құнды ықпалын ешнәрсенің күшімен салыстыруға болмайды.

XIX ғ. екінші жартысында қазақ даласына келіп, қазақ халқының салт-дәстүрі мен әдет-ғұрпын жан-жақты зерттеп, ұлттық мәдени-рухани құндылықтарымыздың кейінгі ұрпаққа жетуіне өзіндік мол үлес қосқан көрнекті тюрколог-ғалым, академик В.В.Радлов жазбаларынан-ақ байқауға болады. Жазбада қазақ отбасының өмір сүру қалпы, шаруашылығы, тұрмыс

жағдайы туралы мәліметтерді көруге болады. Ол: «Қазақтар – әдет-ғұрып, салт-сана тілі жағынан біртұтас ұлт» - деп көрсеткен [1, 208 б].

Қазақтар өмір сүру барысында жас ұрпақты тәрбиелеуде өрісі кең, бай тәжірибесін жасаған халық. Оған халық өмірінде ғасырдан ғасырға ұласып, жалғасын тауып келе жатырған салт-дәстүрлерімізді, әдет-ғұрыптарымызды, көптеген тәрбие құралдарын жатқыза аламыз. Бұл туралы ғылыми тұрғыдан өзіндік мол үлес қосып жүрген профессор Қ.Б. Жарықбаев: «Ата-бабаларымыз өздерінің сан ғасырлар бойғы ұлы тарихында жас ұрпаққа тәрбие берудің бай тәжірибесін жинақтап, өзіндік салт-сана мен әдет-ғұрып, дәстүр рәсімдерін қалыптастырды. Бұлар адамдардың тұрмысына сіңген жөн-жосық, жол-жоралғылары, әр адамның іс-әрекетінің қоғамдық ортада қалыптасқан нормалары мен принциптерінің көріністері еді» деген тұжырымын айтады [2, 160 б.].

Бұл ғалымдардың түрлі пайымдаулары қазақ халқының ата-баба дәстүрінің ізін жоймай, ғасырлар бойы жинақталған дәстүрлі мәдениетін өзгеге ұқсамайтын дара этнос иесі екендігін дәлелдейді. Қазақтар өмір сүру барысында жас ұрпақты тәрбиелеуге ерекше көңіл бөлген. Бала тәрбиесіндегі басты ұстанымы – адам бойындағы адами қасиеттерді тәрбиелеу. Қазіргі заманда отбасындағы тәрбиенің табысты болуы ата-аналардың өмірлік тәжірибесіне, педагогикалық шеберлігіне, отбасы мүшелерінің бір-бірімен түсінушілігі мен өзара қарым-қатынасына, өмірлік мақсат мүдделерінің, көзқарастарының бірлігіне, ынтымақтастығына байланысты. Бала сол отбасыдан мейірімділікті, риясыз қамқорлықты, шексіз махаббатты сезіне отырып, өз-өзіне деген сенімділігі, өз іс-әрекеті мен мінез-құлқын реттей алуға деген қабілеті нақтыланады. Отбасылық құндылықтарды қалыптастыру отбасының әрбір мүшесінен ұзақ мерзімде үлкен шыдамдылықты талап ететін ерекше қайталанбайтын күрделі үдеріс.

Қ.Т. Атемованың еңбектерінде: «Отбасында балалар мен ересектер де тәрбиеленеді. Әсіресе отбасының ықпалы жасөспірімдерге ерекше әсер ететінін айтады. Сонымен бірге отбасының тәрбие берушілік қызметін үш аспектіде бөліп қарастырған.

– бірінші – баланың жеке басын қалыптастыру, оның қызығушылығы мен қабілетін дамыту;

– екінші – үйдегі әрбір баланың жеке басына отбасы ұжымының үнемі жүйелі түрде тәрбиелік ықпал етіп отыруы;

– үшінші – отбасындағы балалардың үнемі ересектердің өздерін-өздері белсенді түрде тәрбиелеп отыруына мәжбүр ететіндей әсер етуі. Осы айтылғандарды ескере отырып, жастардың ұлттық сана сезімін жетілдіруде маңызын негізге алады. Отбасыдағы құндылықтарды ескеруде қарым-қатынас ерекшеліктерін айтуға болады. Қазақ халқы ұрпағының бойына асыл қасиеттерді сақтауды бір көрсеткіші ата-ананы, үлкенді сыйлау. Кезінде Э.С. Вульфсон «Қазақ баласын үлкенді сыйлауға кішкентайынан үйретеді» – деп бекер айтпаса керекті [3, 121 б].

Отбасылық құндылықтарды қалыптастыруда отбасындағы тәрбиенің тиімді болуы ондағы қарым-қатынас түрлерінің орнығуына да байланысты. Онда түрлі жағдаяттардың орын алуымен сипатталады.

- ынтымақтастық қарым-қатынас, яғни отбасы мүшелерінің өзара қарым қатынасы түсіністік пен көмекке бағытталған;
- ортақ мүддеге бағытталған қарым-қатынас;
- өзара жетістікке жетуді көздейтін қарым-қатынас;
- бәсекелестік, яғни барлық жағдайда өзінің бәсекеде ұтуын көздеген қарым-қатынас;
- түрлі себептермен туындағын отбасындағы қайшылықты қарым-қатынас;

Әр отбасында жоғарыдағыдай түрлі қарым-қатынастың орнығуынан баланың жеке тұлғалық қалыптасады [4, 93 б.].

Қазіргі кезде заман ағымына қарай әр отбасы мүшесі тең құқықты қарым-қатынасты орнатуды көздейді. Тәрбиелеу үрдісінің әсерлілігі негізінен қарым-қатынас сипатына тәуелді. Тәрбиенің тиімділігі ата-ананың баламен құрған қарым-қатынасына тәуелді болғандықтан басқа адамдарға деген сыйласымды қатынас осыдан басталады. Қазақ халқы адамның қалыптасуы бала кезден бастау алатынын есте есте шығармаса керекті. «Сыйласаң сый көрерсің», «Ата-ананды сыйласаң – көп жасарсың, сыйламасаң – жан кинарсың», «Ел сыйлаған есікте отырмас», «Өзіңді-өзің сыйласаң, жат жанынан түңілер» деп адамды сыйлауға, құрметтеуге бағалауға тәрбиелеген. Өз-өзін сыйлау арқылы ата-баба дәстүрін, тарихын, дүниетанымын, мәдениеті мен әдебиетін, өнерін, отбасын, шыққан тегін құрметтеген және озық мәдениет үлгісі ретінде қадір тұтқан.

Әр отбасының өзіндік тәртібі, өмірлік ұстанымдары және құндылықтар жүйесі қалыптасқан. Сол үйдің өзіндік ережесі, балаларына қоятын талаптары бәрі маңызды. Отбасындағы бала, әсіресе, ұл тәрбиесінде әкенің орны ерекше. Баланың болашағына жауапкершілік алдымен әкеге жүктеледі. Әкенің ықпалы мен ақылы болмай баланы адал еңбекке, мағыналы өмірге баулу және адами қасиеттерді қалыптастыру мүмкін емес. Абай атамyzдың өзі баланы «толық адам» етіп тәрбиелеу үшін де ең алдымен ата-ананың өздері дәрежесіне сай, үлгілі, өнегелі болуын талап етеді. Осы орайда әкенің ізгі қасиеттері – оның адамгершілік, еңбексүйгіштік, отбасына деген сүйіспеншілік сезімі баланы жақсы мінезге, асыл қасиетке тәрбиелене алатыны сөзсіз. Сонымен қатар, ұрпақ тәрбиелеуде ананың орны ерекше. Дана халқымыз:

*«Отбасында шырақ болып жанaды,
Мейірімділік тарататын жанары.
Анасының тәрбиесін, тәлімін,
Сәби болса иште жатып алады».*

– деп, ана өз баласының алғашқы аяулысы, басты тәрбиешісі екендігін баса көрсеткен. Бала рухани сауаттылықтың бастауан абзал анадан, ардақты әкеден алады.

Сондықтан, ата-бабаларымыз отбасы құндылықтарын сақтауда ұрпағына аса көңіл бөліп, дені мен жан саулығына аса мән берген. Қазақ отбасында ата текті білу, ұрпақ тазалығын сақтауға ерекше көңіл бөлген. Баланың өзі шыққан тегін білуі оның азаматтық, отансүйгіштік, елжандылық қасиеттерін қалыптастырып, әрі оны білуді азаматтық парызға жатқызған. «Жеті атасын білген ұл, жеті жұрттың қамын жер» – деген аталы сөзі содан қалса керек.

Қазақ халқы ұлттық құндылықтарының қатарына салт-дәстүрлерді, әдет-ғұрыптарды жатқызған. Салт-дәстүр ұлтымызда қоғам заңы болып негізделіп, тағылым, тәрбие ережесі ретінде ел зердесіне рухани байлық болып, өнеге тәжірибесін құраған. Бұл талаптар мен ережелерді халық бұлжытпай орындаған және оны құрметтемеген, сақтамаған адамдарды сол заң негізінде жазаланып отырған. Салт-дәстүрдің ел арасындағы тәлімдік, тәрбиелік, халықтық мәні зор және бұлжымас заң рөлін атқарған. Халықтың атадан-балаға көшіп, дамып отыратын тарихи әлеуметтік, мәдени-тұрмыстық, кәсіптік, салт-сана, мінез-құлық, тәлім-тәрбие көрінісі салт-дәстүр арқылы танылады. Қай кезде де салт-дәстүр отбасылық тәрбиеден бастау алады. Жеке адам жаңа салтты өз ойлағанындай шығара алмайды және бұрынғы қалыптасқан салтты да жоғалта алмайды. Тек халық арасында уақыт озған сайын салт-дәстүрге жаңалық еңгізіп, оны қоғамдық болмыс көріністеріне сәйкес өзгертіп отырады.

Қазіргі кезде отбасы тәрбиесі мәселесі әлемдік деңгейде қарастырылуда. Соған сәйкес көптеген шығып жатырған тұжырымдамалар, зерттеулер, заңдар дәлел бола алады. Қазіргі жастардың отбасы құндылықтарын ұмыт қалдырып, шетелдік ұстанымдарға бой ұсынуы, қазіргі қазақ қоғамының өзекті мәселесіне айналып отыр. Жалпы біз, «жастар – болашақтың қожасы» деп оларға үлкен сенім артамыз және үміт күтеміз. Кешегі Мағжан ақын ізімен жастарға сенім артқан да дұрыс шығар. Бірақ, көбіне «Ерім дейтін ел болмаса, елім дейтін ер қайдан тусын» деген ұлы Ахаңның сөзі көп адамның қаперіне кіре бермейді. Әрбір қазақ жастары бойына адамгершілік қасиеттерді сіңіріп, ұмыт қалып жатырған қазақтың салт-дәстүрлерін жаңғыртып, сонымен қоса отбасы құндылықтарын дәріптеу, қадір тұту басты мақсатқа айналып отыр.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

- 1 Қалиев С. Үлгілі үйдің ұл-қызы. – Алматы: Санат, 2000. – 208 б.
- 2 Жарықбаев Қ.Б. Қазақ психологиясының тарихы. – Алматы: Қазақстан, 1996. 160 б.

3 Ұзақбаева С. Қазақ халық педагогикасы. – Алматы: Глобус, 2013. – 121 б.

4 Жүндібаева Т.Н. Отбасы педагогикасы. – Алматы: «Экономика» баспасы ЖШС, 2014. – 93 б.

GTAMP 13.11.28

ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ САЛТ-ДӘСТҮРІН ДӘРІПТЕУ АРҚЫЛЫ ҰЛТТЫҚ САНА-СЕЗІМДІ ҚАЛЫПТАСТЫРУ

И.Д. Аужанова

Студент, А.Мырзахметов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау қ.

Қ.С. Қасымжанова

*Т.ғ.к., доцент, ғылыми жетекші, А. Мырзахметов атындағы Көкшетау университеті,
Көкшетау қ.*

Мақалада қазіргі жастарымыз еліміздің салт-дәстүрі яғни адамды адастырмас тура жолмен жүруге үйрететін, жөн-жосықты біліп, оны өмірде қолдануға дәріптеуге үйрету. Салт-дәстүріміз кейінгі келе жатқан ұрпақ тәрбиесі үшін аса қымбат қазына екенін келе жатқан жас ұрпаққа саналы түрде бойына сіңіру.

Түйін сөздер: қазақ халқының салт-дәстүрі, ұлттық сана-сезім, этникалық мәдениет, қазақы тәрбие, ұлттық идеология.

Қазақстан Республикасының тұңғыш президенті Н. Назарбаев: «Жаңа тұрпатты жаңғырудың ең басты шарты – сол ұлттық кодынды сақтай білу. Жаңғыру атаулы бұрынғыдай тарихи тәжірибе мен ұлттық дәстүрлерге шекеден қарамауға тиіс. Керісінше, заман сынынан сүрінбей өткен озық дәстүрлерді табысты жаңғырудың маңызды алғышарттарына айналдыра білу қажет. Егер жаңғыру елдің ұлттық-рухани тамырынан нәр ала алмаса, ол адаса бастайды. Сонымен бірге, рухани жаңғыру ұлттық сананың түрлі полюстерін қиыннан қиыстырып, жарастыра алатын құдыретімен маңызды.

Мен халқымның тағылымы мол тарихы мен ықылым заманнан арқауы үзілмеген ұлттық салт-дәстүрлерін алдағы өркендеудің берік діні ете отырып, әрбір қадамын нық басуын, болашаққа сеніммен бет алуын қалаймын» [2] – деген тұжырымдамасымен ақиқатқа тура қарайтын болсақ, ол халықтық мәдениет яки этникалық мәдениет. Жалпы этникалық

мәдениетке: салт-дәстүр, әдеп-ғұрып, ырымдар, тыйымдар, сол халықтың тілі, діні т.б. кіреді.

Әр халықтың өзіне тән жеке ұлттық наным-сенімі, әдет-ғұрпы, салт-дәстүрі бар. Қазақ халқы ежелден ата-салтын, әдет-ғұрпын берік ұстанған халық. Бабаларымыз өз ұрпақтарын қасиетті салт-дәстүрмен, өнегелі әдет-ғұрыппен, ырым-тиыммен тәрбиелеп, ұлағатты ұл, ақылы көркіне сай қызды тәрбиелей білген. Қазақ халқы негізінен дәстүрге өте бай, ал салт-дәстүрге бай болу – елдің мәдениетті әрі тәрбиеге зор мән беретіндігінің айғағы болмақ.

Салт-дәстүр – адамды адастырмас тура жолмен жүруге үйрететін, жөн-жосықты біліп, оны өмірде қолдануға дәріптейтін мызғымас заң десем артық айқаным емес. Салт-дәстүріміз кейінгі келе жатқан ұрпақ тәрбиесі үшін аса қымбат қазына. Алайда, қазіргі таңдағы көптеген дәстүрлеріміз қолданыстан шығып ұмытылып бара жатыр. Жаңадан қауызын ашқан гүлдей өсіп келе жатқан ұрпақтың салт-дәстүр жайлы білімдерінің таяздығы мені қатты алаңдатады.

«Кеше ғана тәуелсіздік алған еліміз өзінің балауса, ұрпағын ұлттық, халықтық және этникалық арнада тәрбиелеуі қажет болып отыр», – дейді С.Қалиұлы [1]. Расыменде, ақ білектің күшімен, ақ найзаның ұшымен келген тәуелсіздігімізді қадірлемей, бос жүріспен уақыт өткізіп, өзге тілде сөйлейтін болсақ, не болмақ?

Өз еліміздің тарихын, ана тілін білмей, мәдениетіміз бен салт-дәстүрлерімізден мақұрым болсақ, ұлттық мүдде мен ұлттық стратегиямызды қалай өрлетпекпіз?

«Бүгінгі күн ертеңгі тарих» деген екен Қорқыт ата, расымен де бүгінгі күніміз ертеңгі күні тарихқа айналады емес пе?!

«Ұрпақ тәрбиесі – ұлт болашағы» деп ежелден қазақ елі бала тәрбиесіне аса қатты мән берген. Оны қоғамға пайдалы азамат етіп тәрбиелеуді киелі парыз деп санаған. Бала бойына жақсы қасиеттерді ғана дарытып қана қоймай, білімі мен білігі сай келіскен тұлға қалыптастыруды көздеген. «Ұяда не көрсе, ұшқанда соны іледі» демекші бала тәрбиесі отбасынан басталады. Отбасынан алған саналы да жақсы тәрбиенің барлығы дерлік қыз баланың инабатты да, ибалы бой жетуіне, ұл баланың халқына жаны ашитын, ірі тұлға болып ер жетуіне әсер етеді.

Қазіргі заманда арзан күлкі мен бос жүріс етек ала бастағаны бәрімізге аян. Абай атамыз айтпақшы шығысымыз батыс батысымыз шығыс болып батыс пен шығыстың мәдениетіне еліктеп, қазақшылықтан қол үзіп барамыз. Батыс жаққа еліктеуде ұялы телефонға тәуелді болудан белең алып жатқаны бәрімізге айқын. Бұндай жағдайды болдырмас үшін ұлттық мәдениетімізді бала бойына дүние есігін ашқаннан бастап дәріптеуге тиіспіз.

Еліміздің тарихын, дәстүрін, тілін, дінін білмегендік – мәнгүрттік. Менің ойымша, қазіргі таңда жастардың салт-дәстүр жайлы аз білуі ол

кітапты аз оқып, әлеуметтік желіде сағаттап отырулары себеп. Оған қарсы болудың бірде-бір жолы, ең алдымен ана тілді жақсы меңгеруден басталады. Қазіргі қоғамда ана тілін түсінгенімен екі ауыз сөздің басын қосалмайтын жандар көбірек етек алуда. Ана тілін жақсы меңгеріп құрметтейтін пенде төл тарихын да, дәстүрінде ардақтамақ. Кішкентай бүлдіршіндеріміздің ұлтына, туған жеріне, қазақ халқына жанашыр патриоттарды тәрбиелеу біздің парызымыз.

Әрбір бала балалық шағында жаңа отырғызылған шыбық тәріздес болады. Ата-ананың алақанынан, жылуынан, мейірімінен бой түзіп, балапан өз ұясынан, қоршаған орта мен қоғамнан болашақтағы болмысын өз бойына сіңіріп қалыптасады. Тәрбие тал бесіктен басталатынын ұмытпайық.

Түркия елінің тұңғыш президенті М.К. Ататүрік өз жұртына осылай үн қатқан еді: «Әлем бізді құрметтесін десек, өз ұлтымызды және ұлттық бейнемізді алдымен біздің өзіміз бар сезімімізбен, ақыл-ойымызбен, бүкіл қимыл-әрекетімізбен құрметтеуіміз керек. Өзінің ұлттық бейнесін таба алмаған ұлттардың басқа ұлттарға жем болатынын білгеніміз дұрыс». Қай ел болмасын әлемдік аренада тек өзін ұлттық мәдениетімен басқаларға мойындатары хақ. Мәдениетіміз ол біздің тура айнамыз іспеттес. Тіліміз, дінімізді бағаламасақ өз мәдениетімізден мақрұм бола берсек, өзге елдің өзегіне көне береміз.

Бүгінгі нарық жастарға заманның жауапкершілігі мен міндетін арқалап отыр. Сөз бен істі саралау дәл осы тұста еркіндіктің еншісіне берілген. Біздің жастарымыз қоғамымыздың ел болашағын өздеріне тікелей байланыстыратын талапқа қалай түсіністік танытып келеді? Жастар өзара бірлік арқылы келешекке қалай бағыт түземек? Еліміздің стратегиялық даму сипатындағы ұланғайыр міндеттерді орындауға яғни саяси экономикалық және әлеуметтік бағдарламаға қосар үлесі қандай болмақ? Міне, әрбір жас осыны ойлап, осы қайғымен өзіне жауапкершілік алуы керек-ақ. Жастыққа тән күш-қуатты қажетсінер қоғам әр заманда табылған. Жастар өзі өмір сүріп отырған қоғамның ескіріп, әбден тозығы жеткен идеяларымен келіспей, оларды лақтырып тастап, жаңа идеялар әкелуді ойлағаны дұрыс. Қайтсем қоғамымды көркейтем деген ой әрбір жасты мазаламай қоймауы керек. Қоғамының өркендеуін өзінің жауапкершілігі деп сезінсе, алда үлкен жетістіктерге қол жеткізеді. Мемлекетіміздің жаңа нарықтық қатынасқа көшуіне байланысты жеке адамның тікелей өз басына жауапкершілігі өсе түсуі заңды. Мемлекет адамзат үшін қызмет етеді деген қағиданың мәнін осылай түсінуі керек. Әрбір жас ең алдымен Қазақ елінің азаматы екенін сезініп өсуге, ұлттық сана-сезімін оятуға, ұлттық мәдениетке деген дұрыс көзқарасын қалыптастыруға, дінге деген шынайылығын білдіруге, қоғамда халықтық санамен өмір сүруге, үйде, оның ішіндегі тұтынған заттарында, киген киімдерінде, тіпті ішетін тамақтарында да ұлттық нышандарды сақтауға үлкен жауапкершілікпен қарауға тиіс [3].

Біздің болашағымыз қазақ елінің алдағы өмірі тек осы жас ұрпаққа байланысты. Ата-бабадан келе жатқан салт-дәстүрді бұзбай, ұмытып қалуына жол бермей және де ары қарай келешек ұрпаққа аманат ретінде жеткізу. Ол әрбір ұлттың азаматы мен азаматшасының басты борыштарының бірі деп ойлаймын. Өйткені, тарихы сақталмаған елдің ел болып ұзақ жасайтына күмәнім бар. Өзін қазақпын деп санайтын өсіп келе жатқан жас өркен ата-салты мен дәстүрін, дінін, тілін құрметтеуге міндетті. Келешек ұрпақ бізге қарап бой түзетіндіктен әрбір жасқа ұлттық тәрбие мен ұлттық идеология серік болуы керек. Сонда ғана өскелең ұрпақ өз ісін нық әрі сенімді басқан болады.

Қазақ халқының салт-дәстүрі мен әдет-ғұрпы еліміздің мызғымас нышаны. Себебі, онсыз біздер елімізді ешкімге таныта алмайтынымыз тайға таңба басқандай. Қазақ елінің қазақтық өмір салтын ұлттық бояумен әшекейлеп болашақ буынға кіршіксіз мирас ретінде жеткізу біздердің борышымыз. Қазақы тәрбиемен адамгершілігі мол, байсалды, турашыл, батыл да батыр ержүрек, жанқияр да жанкешті, бірлік бар жерде тірлік бар екенін білетін ұйымшыл, патриот азамат тәрбиелеу керек.

Ата-ана өсіп келе жатқан бала бойына өз ұлтының әдет-ғұрып, салтын, дәстүрін кішкентай кезінен бойына сіңіртіп өсуі тиіс. Сол кезде ғана біздің салт-дәстүр мәңгі жасап, мемлекетіміздің беріктігі және оның одан әрі көркейіп, гүлденуі, өркениетті елдердің қатарына қосылуы негіз болмақ.

Әр қазақ ұлтының көкейінде «Мен қазақпын» дей алатындый ұлттық мені әрдайым жоғары тұрмақ. Сондықтан, туған жеріміздің өткені мен қазіргі тарихын ардақтап, ана тілін құрметтеп, ұлттық намысты қолға алып, келешегіміздің фундаментін нық қалайық. Осыларды тек қана қызыл тілмен ғана емес, нақты нық істермен дәлелдейік.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

- 1 Шакузадаұлы Н. «Ұлағат». – Алматы. Құс жолы, 2002. – 184 б.
- 2 «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақаласы https://www.akorda.kz/kz/events/akorda_news/press_conferences/memleket-basshysynyn-bolashakka-bagdar-ruhani-zhangyru-atty-makalasy
- 3 Қожахметова К.Ж. Қазақ этнопедагогикасы (әдіснамалық аспект). – Алматы, Алматы, 1999. – 223 б. <https://articlekz.com/kk/article/17447>
- 4 Дүйсембінова Р.Қ. Қазақ этнопедагогикасын мектептің оқу-тәрбие процесіне ендірудің ғылыми-педагогикалық негіздері: Пед. ғыл. докт. дисс. автореф. – Алматы, 2001. – 46 б.
- 5 Қазақ мәдениеті. Энциклопедиялық анықтамалық. Алматы: “Аруна Ltd.” ЖШС, 2005. <http://gylymordasy.kz/kaz/bos-orindar/oldanbaly-nerdi-azahalal-y-ny-d-nietany-my-na-seri>.

ОРГАНИЗАЦИЯ ДИСТАНЦИОННОГО ОБУЧЕНИЯ ПО МАТЕМАТИКЕ ДЛЯ УЧАЩИХСЯ 5-Х КЛАССОВ

Д.Б. Тойбазаров

Старший преподаватель, магистр, Жетысуский университет имени

И. Жансугурова, г.Талдыкорган

Е.В. Осипова

Учитель математики, средняя школа-гимназия №1 им. Абая, г. Талдыкорган

В связи распространением коронавирусной инфекции по всему миру большинство стран мира, в том числе и республика Казахстан, перешли на дистанционное обучение, которое является основной формой обучения, как в школах, так и в высших учебных заведениях. Данный способ обучения достаточно актуален и эффективен для обучения учащихся среднеобразовательных школ и студентов ВУЗов. В статье рассматриваются преимущества и недостатки дистанционного обучения, а также представлен образец поурочного плана по математике в 5 классе при синхронном и асинхронном формате обучения.

Ключевые слова: Математика, дистанционное обучение, синхронное и асинхронное обучение, педагог.

Дистанционное обучение – это форма обучения, которая основана на интерактивном обучении как между обучающим и обучающимся, так и между ними и интерактивным источником информационного ресурса, которая отражает все необходимые компоненты для учебного процесса и в свою очередь осуществляемые в условиях реализации средств информационно-коммуникационных технологий [1]. То есть, говоря простыми словами, это обучение на расстоянии, посредством использования информационно-коммуникационных технологий. В данном формате обучения многое зависит от отношения учащихся к учебному процессу.

Можно выделить преимущества дистанционного обучения:

- гибкость. Учащийся в любое время может изучить пройденный материал по заданному предмету;
- проявление самоорганизации и самостоятельности;
- быстрое освоение компьютерных технологий;
- повышение творческого потенциала обучающихся;
- технология дистанционного образования открывает множество перспектив для людей с ограниченными возможностями.

Дистанционная система обучения не является совершенной и имеет ряд недостатков. Недостатки дистанционного обучения:

- недостаточное взаимодействие учителя с учеником;
- тяжело осуществить контроль при написании СОР или СОЧ;

– при возникновении технических неполадок с интернетом, могут возникнуть определенные сложности при прохождении учебного материала.

Что такое дистанционный урок в школе? Это один из способов взаимодействия учителя с учащимися на расстоянии. Дети общаются с учителем по видеосвязи, делают задания онлайн на специальном сайте или отправляют работы по электронной почте [2].

Один из преимуществ дистанционного обучения является то, что учащегося по причине болезни или по другой уважительной причине сможет изучить самостоятельно пройденный учебный материал на учебной платформе с использованием видео-уроков и выполняя различного рода упражнения для закрепления новой темы урока. Если ученику нравится изучать математику, то он может расширить свой кругозор, выполняя различные творческие задания, используя дополнительный материал к урокам. Кроме того, данные разработки подходят для коррекции знаний учащихся по математике

В процессе дистанционного обучения по математике для учащихся 5 классов используется 2 методики дистанционного обучения:

Методика асинхронного обучения посредством взаимодействия обучающегося.

Данная методика для дистанционного обучения предполагает в основном самообучение учащихся при минимальном взаимодействии учителя, посредством использования учебных материалов, видео-уроков, просмотр обучающих презентаций, учебных платформ (на сегодняшний день самая распространенная учебная платформа для учащихся средних школ является Online Mektep). При использовании данной методики учитель предоставляет тему урока, ссылку на видео-материал и задания для самостоятельного выполнения после просмотра видео-урока. А затем, после выполнения заданий, учащиеся могут отправить выполненные задания на электронный мессенджер WhatsApp, электронную почту или же прикрепить задания в электронный журнал «Kundelik».

При асинхронной методике обучения учитель и учащиеся на уроке математики могут пользоваться следующими материалами:

1. Электронные учебники. Например: Учебник для 5 класса по математике (А. Е. Абылкасымова, Т. П. Кучер, З. А. Жумагулова), литература для дополнительного изучения, учебники со множеством задач и примеров и т.д. И все это в электронном формате.

2. Статьи, в которой можно найти всю необходимую информацию по данной теме.

3. Интерактивные презентации по математике.

4. Тематические сайты и форумы, способствующие более глубокому изучению предоставленного материала по математике.

5. Специализированные видео-уроки по заданной теме урока.

6. Тесты, задания, упражнения по заданной тематике.

Образец поурочного плана для асинхронного формата обучения по математике для 5 класса (Таблица 1):

Таблица 1. Образец поурочного плана при асинхронном обучении.

Учитель	Осипова Екатерина Владимировна				
Предмет: Математика	Класс: 5	I четверть	Урок № 23		
Тема	Признак деления числа на 3 и на 9 без остатка.				
Раздел	5.1 В Делимость натуральных чисел (15 ч)				
Ресурсы	Учебник: А. Е. Абылкасымова, Т. П. Кучер, З. А. Жумагулова				
	Дополнительные материалы (ссылки на видеоматериалы): https://bilimland.kz/ru/subject/matematika/5-klass/osnovnye-svoystva-delimosti				
	Иллюстративный материал:				
Цель урока	5.1.2.5 применять признаки делимости натуральных чисел на 2, 5, 10; 5.1.2.6				
Работа с терминами	применять признаки делимости натуральных чисел на 3 и 9; «делитель», «делимое», «четное число», «нечетное число»,				
Краткий тезисный конспект урока	1. Признак деления числа на 3 без остатка Пример 1 Выпишите числа , делимые на 3 без остатка: 513,702, 963, 516, 9326, 3429, 517, 318, 1020, 1033, 1740, 1350, 1150, 1200. Сформулируйте правило деления числа на 3 без остатка. Вывод запишите в тетради.				
	2. Признак деления числа на 9 без остатка. Пример 2 Выпишите числа, которые делятся на 9 без остатка: 27, 81, 463, 468, 1341, 1800, 937, 468, 343, 342. Сформулируйте правило деления числа на 3 без остатка. Вывод запишите в тетради.				
Учебные задания	Задание №1 Задание по учебнику (А. Е. Абылкасымова, Т. П. Кучер, З. А. Жумагулова): № 171(2, 4) (стр. 60); № 174(стр. 60); № 180 (стр. 60)				
	Задание № 2 Запишите по три натуральных числа, которые делятся : А) на 2 без остатка В)на 3 без остатка С) На 5 без остатка D) На 9 без остатка Е) На 10 без остатка				
	Задание №3 Заполните таблицу.				
		Числа, делимые на 2 без остатка	Числа, делимые на 3 без остатка	Числа, делимые на 5 без остатка	Числа, делимые на 9 без остатка
	Больше 23, но меньше 32				
	Больше 78, но меньше 90				
Больше 112, но меньше 125					
Обратная связь с учителем	Работу выслать в группу. Перейти на ОМ (Онлайн Мектеп), выполнить урок, отправить результат в группу.				

Учитель заранее подготавливает учебный материал для учащихся и схему обучения, а учащийся самостоятельно усваивает информацию без интерактивно

го взаимодействия. Так же учащимся в обязательном порядке предоставляется видео-материал по данной теме урока. Не стоит считать, что при данном формате обучения теряется связь между учителем и учащимся, она осуществляется посредством использования электронных мессенджеров или электронной почты.

Данный формат обучения рекомендуется применять в тех классах, в которых у учащихся имеются какие-либо проблемы с интернетом.

Методика синхронного обучения для учащихся школы.

Синхронная методика обучения основывается на прямом взаимодействии учителя с учащимися школы в режиме реального времени, посредством использования видео-конференций. Синхронная методика обучения позволяет мгновенно задавать учащимся вопросы учителю при объяснении учебного материала (например при объяснении какого либо примера по математике на доске), мгновенно осуществляется обратная связь между учеником и учителем. Данный формат обучения является наиболее эффективным на уроке математики для учащихся 5 класса. Так как ученики в 5 классе еще недостаточно самостоятельны и требуют относительно больше внимания со стороны учителя. При синхронном формате обучения урок проводится в определенное время, и поэтому учащиеся заходят на видео-конференции в специально назначенное время по расписанию, которое заранее организует администрация школы.

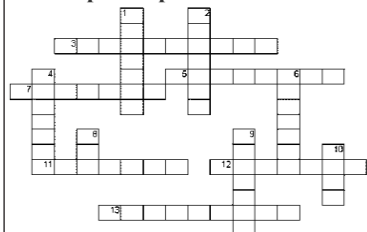
При синхронном формате обучения на уроке математики необходимо использовать видео-конференции, для 5 класса не более 30 минут. Самые распространенные: ZOOM, Google meet, Class Room, Online Mektep. Наиболее удобными являются ZOOM и Google meet. В ZOOM есть несколько интересных и необходимых функций для обучения: это демонстрация экрана и использование доски White Board на уроке. Демонстрация экрана позволяет учителю на уроке математики продемонстрировать учащимся учебный материал при помощи презентаций, примеров решений задач или видео-материалов. А так же демонстрацию экрана можно использовать симуляторы (Например: Phet Interactive simulations), игры, таких как Kahoot или Learnis (квесты). Эти игры заранее организуются и подготавливаются учителем. Кроме этого, ученики имеют возможность решать примеры по математике на виртуальной доске, что позволяет учителю более субъективно провести оценивание учащихся.

Образец поурочного плана для синхронного обучения для педагога организаций среднего образования (Таблица 2):

Таблица 2. Образец поурочного плана при синхронном обучении.

Этап урока/ Время	Действия педагога	Действия ученика	Оценивание	Ресурсы
Этап №1. Организационно-мотивационный этап. (5 мин)				
1.Вход в учебную среду	Вход в учебную среду ZOOM	Вход в учебную среду ZOOM		https://us05web.zoom.us/j
Приветствие	Приветствие учащихся	Приветствие учителя.		
Разминка	Предоставляет учащимся задание для разминки	Находят ответы на поставленные вопросы		

Реши кроссворд.

1. Число, которое делят на данное число.
2. Произведение одинаковых множителей.
3. Представление числа в виде произведения простых множителей.
4. Правило, позволяющее определить, делится ли одно число без остатка на другое, не выполняя самого деления.
5. Натуральное число, на которое делится данное число без остатка.
6. Число, не относящееся ни к простым числам, ни к составным.
7. Натуральное число, имеющее только два делителя: единицу и само это число.
8. Наименьшее простое число.
9. Результат деления.
10. Число, нацело делящееся на любое другое число.
11. Натуральное число, которое делится на данное число без остатка.
12. Что мешает получить «круглый» результат при делении натуральных чисел, если они некратные.
13. Натуральное число, имеющее более двух делителей.

Постановка целей урока.		Формулирование темы урока посредством наводящих вопросов		
-------------------------	--	--	--	--

Этап №2. Теоретическо-практический (30 мин)

1.Объяснение нового материала	Изложение нового материала с демонстрацией экрана. Использование доски	Слушает новую тему урока и задает вопросы.		
2.Закрепление нового материала	В процессе выполнения учащимися заданий постепенно делает проверку	Выполнение заданий по предоставленному учителем листком заданий		Рабочий лист учащихся

Задание №1

Найти наибольший общий делитель следующих чисел:

- a) 48 и 28 c) 45 и 32
b) 12 и 15 d) 24 и 88

Задание №2

Найдите НОД чисел: А) НОД (120; 140; 260) В) НОД (105; 225; 385)
С) НОД (25; 100; 200) D) НОД (300; 400; 600)

Задание №3

Работа про учебному материалу: № 234 №240 (А. Е. Абылкасымова, Т. П. Кучер, З. А. Жумагулова)

Этап №3. Рефлексивно-завершающий этап (5 мин).

1.Подведение итогов	Подведение итогов совместной и индивидуальной деятельности учащегося.	А теперь ребята продолжите предложение: – Сегодня на уроке я повторил... – Сегодня на уроке я закрепил... – Сегодня на уроке я поставил себе оценку – Какие виды работ вызвали затруднения ...	Самооценивание	
2. Завершение урока	попрощаться с учеником	попрощаться с учителем		
	Выйти из учебной среды ZOOM	Выйти из учебной среды ZOOM		

При асинхронном формате обучения необходимо провести рефлексию в конце урока, так как рефлексия показывает, насколько хорошо учащийся усвоил учебный материал.

В завершение стоит отметить, что данные два формата обучения при дистанционном обучении должны применяться вместе. Так как использование только синхронного, или только асинхронного формата обучения на уроках математики могут привести к менее прогрессивным результатам.

Насколько эффективным будет любой вид дистанционного обучения, зависит от четырех факторов:

- эффективности взаимодействия преподавателя и обучаемого, несмотря на то, что они разделены расстоянием;
- используемых при этом педагогических технологий;
- эффективности разработанных методических материалов и способов их доставки;
- эффективности обратной связи [3].

Эффективность дистанционного обучения зависит от организации и методического качества используемых материалов, а также мастерства педагогов, участвующих в этом процессе.

Литература

1 Андреев А.А. Введение в дистанционное обучение: учебно-методическое пособие. – М.: ВУ, 1997.

2 Экстернат и домашняя школа «Фоксфорда» [Электронный ресурс] / <https://externat.foxford.ru/polezno-znat/chto-takoe-distancionnaya-shkola>

3 Методики дистанционного обучения // Дмитренко Е.Н. 2015 г. <https://infourok.ru/statya-metodika-distancionnogo-obucheniya-3483798.html>

GTAMP 14.07.01

БІЛІМ БЕРУ ОРТАНЫҢ ЦИФРЛАНДЫРУЫ МЕН ЭКОНОМИКАНЫ ЦИФРЛАНДЫРУДЫҢ ӨЗАРА БАЙЛАНЫСЫ МЕН ҚҰҚЫҚТЫҚ НЕГІЗДЕРІ

И.Т. Мусабекова

Аға оқытушы, Абай атындағы қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ.

Ж.А. Пернебай

Студент, Абай атындағы қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ.

Мақалада қазіргі білім беру мен экономиканы цифрландырудың байланысы анықталған. Постиндустриалды кезеңнің қағидалары мен құндылықтарын басшылыққа алатын қазіргі қоғам өміріндегі білім берудің ерекше рөлімен анықталады. Адам әлеуетінің сапасы, адамдардың табиғи және әлеуметтік-экономикалық қиындықтарға қарсы тұруға дайындығы көп жағдайда білім беру жүйесінің тиімділігіне байланысты.

Ұлттық білім беруді жетілдіру барысында заманауи технологиялар жыл сайын өсіп келеді, олардың енгізілуі білім берудің жаңаруы мен дамуына, сондай-ақ болашақ мамандарды даярлаудың сапасын арттыруға және білімді ғылымға жеткізуге ықпал етіп еліміздің экономикасына оң әсер етеді. Сонымен бірге, мұндай технологиялар білім беру қызметіндегі қолданыстағы тәсілдерді қайта қарауды, сондай-ақ олардың қоғамға және жеке әлеуметтік топтарға әсерін талдауды қажет етеді. Осыған байланысты білім беру мен экономиканы цифрландырудың байланысы зерттеудің өте өзекті бағыты болып көрінеді.

Түйін сөздер: білім беру, экономика, цифрландыру, цифрлық Қазақстан, цифрлық білім беру, цифрлық технологиялар, цифрлық трансформациялау.

Қазіргі уақытта Қазақстан экономикасын цифрландырудың өсіп келе жатқан өзектілігі одан әрі экономикалық өсу мен әлемдік аренада елдің бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз етеді. Осы мақсатқа жетудің негізгі құралы – бұл «Цифрлық Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасы. Цифрландыру ұлттық экономиканың қозғаушы күшіне айналуы және тұрақты жұмыс орындарын құруы мүмкін. Цифрландыру Қазақстан экономикасындағы жаңа технологияларды бейімдеу мен дамытудың қозғаушы күшіне айналады, бұл жұмыс орындарын құрудың жаңа

толқынын бастауға мүмкіндік береді.

Цифрлық қоғамға көшу үшін жағдай жасау қадамдарының бірі 2017 жылы бекітілген «Цифрлық Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасы болды [1]. Ел экономикасын цифрлық трансформациялаудың негізі ретінде бұл бағдарлама келесі факторлардың дамуына ықпал етті: ақпараттық қоғамға көшу, мемлекеттік басқаруды жетілдіру, «ашық және мобильді үкімет» институттарын құру, корпоративтік құрылымдар үшін ғана емес, сонымен қатар ел азаматтары үшін ақпараттық инфрақұрылымның қол жетімділігін арттыру. «Цифрлық Қазақстан» Мемлекеттік бағдарламасын іске асырудың үш жылының нәтижелері бойынша іс-шаралардың 70% -ы аяқталды, мақсатты индикаторлар 40 %-дан асып түсті. Алайда, жаһандық ауқымдағы АТ-ның қарқынды дамуы өзіндік ережелерді талап етеді және тиісті және уақтылы жауап беруді талап етеді. Сондықтан, Қазақстан үшін келесі қадам – ұлттық экономиканың, білім берудің, денсаулық сақтаудың негізгі салаларын, сондай-ақ мемлекет пен қоғам мен бизнестің өзара іс-қимыл саласын трансформациялау процесін уақтылы бастау [2].

Бүгінгі күні академиялық ортада, бизнес өкілдері мен үкімет деңгейінде біз «цифрлық экономика» деген тіркесті жиі естиміз. Әйтпесе, оны ақпараттық типтегі экономика деп атау әдетке айналған. Ақпарат – бұл ақпараттық өнім мен қызмет түрін алатын ерекше тауар (экономикалық игілік).

Цифрлық экономикада ақпарат ең құнды ресурс бола отырып, ақпараттық-коммуникациялық технологиялар арқылы қалыптасады, сақталады, беріледі және өңделеді. Дүниежүзілік банк ұсынған анықтамаға сәйкес, цифрлық экономика – бұл сандық ақпараттық-коммуникациялық технологияларды қолдануға негізделген әлеуметтік, экономикалық және мәдени қатынастар жүйесі. Неғұрлым жалпы мағынада сандық экономика ұлттық өнімнің басым бөлігі ақпаратты өндірумен, өңдеумен, сақтаумен және таратумен байланысты қандай-да бір қызметпен қамтамасыз етілетін экономикалық жүйенің түрін қамтуы керек.

Ақпараттық қоғамның жалпы сипаттамасы қазіргі қоғамның одан әрі дамуын ақпараттық қоғам атауын алған қоғамдық дамудың жаңа кезеңінің қалыптасуы туралы айтуға мүмкіндік беретін АКТ-сыз елестету мүмкін емес. Қарапайым тілмен айтқанда, ақпараттық қоғам дегеніміз – көпшілігі ақпарат пен білімді өндіру, өңдеу, сақтау және сатумен байланысты процестермен айналысатын қоғам. Шындығында, бұл адамзат дамуының келесі кезеңін білдіреді. Ақпараттық қоғамның, сонымен қатар цифрлық экономиканың негізінде ақпараттық-коммуникациялық технологиялар жатыр. Уақыт өте келе әлемдегі экономикалық, әлеуметтік және

технологиялық жағдайлар бұрын-соңды болмаған қарқынмен дамыды. Ал өзгермелі, үнемі дамып отыратын қоғамда ғылым мен техниканың барлық салаларда көрініс табуы және алдыңғы қатарлы елдермен қатар жүрудің тиімді құралына айналуы заңды. Бүгінгі күні біздің елде цифрландыру жүйесі белсенді түрде енгізілуде. Атап айтқанда, білім беруді цифрландыру – жетекші шаралардың бірі.

Білім беруді цифрландыру үш негізгі бағытта жүзеге асырылатыны бәрімізге белгілі. Олар: білім беру процесін цифрландыру, сандық білім беру мазмұны, білім беруді басқаруды цифрландыру.

Бұл бағыттарға экономиканың дәстүрлі секторларын цифрлық трансформациялау, адами капиталды дамыту, мемлекеттік органдардың қызметін цифрландыру, цифрлық инфрақұрылымды дамыту, сондай-ақ цифрлық технологиялар саласындағы кәсіпкерліктің экожүйесін дамытудағы серпіліс және нәтижесінде экономиканың нақты секторында өндіріс модельдері мен қосымша құн өзгеруі жатады.

Бүгінде адамзат прогресстің жемістеріне қуанатындай дәрежеге көтерілдік – ақпаратқа қол жетімділік, цифрлық қызметтер мен шексіз байланыс мүмкіндіктері, сонымен бірге жаһандық цифрландыру өзімен бірге болатын өзгерістерден дабыл қағып, оның таралуын шектеуді талап етіп, сонымен бірге реттеушілердің кез-келген бастамасын қастықпен қабылдайды. Соған қарамастан, қоғамның өмірдің барлық салаларында болып жатқан жаһандық өзгерістерге деген реакциясы табиғи, сонымен қатар, мүмкін болатын жалғыз нәрсе. Алайда, дәл осындай табиғи процесс – бұл сандық білім беру құралдарын кеңінен енгізу – біреудің жаман ниетімен емес, әлем өзгергендіктен. Жаңа әлем қоғам мен мемлекет алдына жаңа міндеттер қойып, тиісті жауаптарды талап етеді.

Жағдайдың артықшылығы және оның қорқыныштылығы мынада: цифрландыруға шек жоқ. Толығымен «цифрлық форматқа» аударыла алмайтын бірде-бір қызмет саласы жоқ. Біз тек адам мен технология арасындағы, жеке өмір мен қауіпсіздік арасындағы шекараны анықтауымыз керек. «Цифр» саяси мәселеге айналуға және бірнеше жыл бұрын цифрландырудың қызу қолдаушылары болған адамдар бүгінде шектеулер туралы ойлануға міндетті.

Күрделі мәселелердің бірі – маман мәселесі. Жоғарыда айтылғандай, цифрландыру барлық жерде еніп, бірінші кезекте өндіріс пен қызмет көрсету саласына әсер етеді. Жақында мәңгілік болып көрінетін мамандықтар жоғалады немесе орындаушыдан жаңа дағдыларды талап етеді. Сонымен қатар, «цифрлық» мамандықты алғаннан кейін еңбек нарығының өзгеруімен қатар жүру үшін білімді үнемі жетілдіру және құзыреттілікті

арттыру қажет. Постиндустриалды экономикаға тән серпінді өзгеріп отыратын еңбек нарығы білім беру жүйесінен әр адамға өмір бойы оқыту принципін жүзеге асырудың жаңа тәсілдерін енгізуді талап етеді. Дамудың жеке траекторияларын құру қабілеті – бұл тек кәсіби емес, сонымен қатар жеке тұлғаның – маңыздылығына ие.

«Мәліметтерді қарқынды қолданумен» ғылым белсенді түрде дамып келеді, мысалы, биоинформатика, геномика, геоинформатика, нейроинформатика және т.б., интеллектуалды және машиналық оқыту технологиялары ғылымның өнімділігін арттырудың орасан зор әлеуетіне ие. Алайда, жасанды интеллект әдістерін кеңінен қолдануға оларды нашар құрылымдалған мәліметтерге және хаустық тез өзгеретін зерттеу жағдайларына бейімдеу қажеттілігі кедергі келтіреді, оларды қолдану кезінде шешім қабылдау процесінде ашықтықтың болмауына алаңдаушылық, алдыңғы қатарлы AI зерттеулеріне арналған есептеу ресурстарының жоғары құны; IT бойынша мамандандырылған білім беру және оқыту курстарының болмауы.

Осы салада мемлекет қабылдаған шаралар, бір жағынан, мәжбүрлі, ал екінші жағынан, экономикалық формацияның өзгеруінен туындайтын энергияны азаматтардың өмір сүру деңгейін жақсарту үшін пайдалануға, сондай-ақ өзін-өзі тану мен ашуға жағдайлар мен мүмкіндіктер жасауға бағытталған. Өйткені, өзгерістер – бұл жаңа қиындықтар ғана емес, сонымен қатар жаңа мүмкіндіктер.

«Цифрлық экономиканың қалыптасуы жағдайында маман мәселесін шешу тек ақпараттық технологиялар саласында мамандарды даярлауды ғана көздемейді. Қазірдің өзінде цифрлық компонент әртүрлі салалардың негізгі салаларына – өндірістен медицинаға дейін интеграцияланған. Технологиялар нарығы тез өзгеруде, университеттерге бұл өзгерістерді ескеріп қана қоймай, оларды болжау қажет. Білім беру бағдарламаларын жасау кезінде уақыттың жаһандық сын-қатерлерін ескеру қажет. Бізге бұл қиындықтарды ескермеуге болмайды, оларға жауап беру үшін ең заманауи тәжірибелерді іздеу керек [3].

Аралас оқыту принципіне негізделген: заманауи технологиялар материалды көбірек көрнекі түрде оқытудың тиімділігін арттыруға мүмкіндік береді, оқушылардың жеке қасиеттерін дамытуға көмектеседі – жоспарлау қабілеті, өзін-өзі ұстай білу, жауапкершілікті сезіну. Сонымен қатар, ең шалғай аймақтардың студенттері еліміздің жетекші жоғары оқу орындарының профессорлары мен оқытушыларымен бірге дайындалған және ілесіп жүретін онлайн-курстарға қол жеткізе алады, ал оқытушылар – дәрістердің мазмұнын үнемі жаңартып отыруға мүмкіндік алады.

Бұл тәсіл білім беру қауымдастығы тарапынан да, студенттер тарапынан да түсінікті болады. Білім беруді цифрландыру тек жоғарыдан басталған процесс деп айтуға болмайды.

Қазақстан Республикасының Білім және ғылым министрлігі университеттердің жаңа білім беру технологияларын әзірлеуге және енгізуге бағытталған бастамаларын қолдауға үлкен мән береді. Педагогикалық кадрларды даярлау саласында бөлек үлкен жұмыс жүргізілуде. Онлайн-оқыту кәсіптік және жоғары білім берудегі цифрландыру процесінің бір ғана аспектісі болып табылатынын атап өткен жөн.

Ғылыми зерттеулерге арналған цифрлық платформалардың қалыптасуы эксперименттер жүргізуге, ақпараттарды жинауға және өңдеуге, дамыған ғылыми инфрақұрылымға қашықтықтан қол жеткізуге мүмкіндік беретін уақыт пен материалдық шығындарды едәуір азайтуға мүмкіндік береді. Жаңа зерттеушілік тәжірибелер мен бастамалар дамып келеді, бұл актерлердің көбеюін ғылыми қызметке интеграциялау (мысалы, смартфондарды пайдалану арқылы қала құрылысын жоспарлау) арқылы мәліметтердегі олқылықтарды қалыптастыруға көмектеседі. Цифрлық технологиялар ғылымдағы әлеуметтік маңызды шешімдерді қабылдау кезінде қоғамның пікірін жақсы ескеруге, тұрғындарды мәліметтерді жинау және зерттеу сұрақтарын қоюға тартуға мүмкіндік береді.

Цифрлық білім ешкім артық болып қалмасы анық. Тарихи тұрғыдан қысқа мерзімде, шын мәнінде, екі ғасырды ғана қамтитын әлем – әрдайым жедел кадр тапшылығына тап болған үш өндірістік революцияны бастан өткерді. Біз қандай мамандар туралы сөйлескеніміз маңызды емес – теміржол инженерлері, энергетиктер немесе бағдарламашылар: технологиялық прогрестің әрбір жаңа кезеңі білім беру жүйесінен жедел және тиімді реакцияны талап етті. Бүгінде әлем төртінші – «цифрлық» революцияның алдында тұр, яғни жаңа – цифрлық – білім беру технологияларын енгізу қажеттілігі туындайды. Қай сала маманы болмасын цифрлық білім деңгейлері жоғары болса, еліміздің экономикасының дамуына септігі тиері анық.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1 «Цифрлық Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2017 жылғы 12 желтоқсандағы № 827 қаулысы. <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1700000827>

2 «Қазақстанның Үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік» Мемлекет басшысы Н. Назарбаевтың Қазақстан халқына

жолдауы. 2017 жылғы 31 қаңтар. <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1700002017>

3 Жаңа әлемге бастайтын жаңа жобалар. Айқын, 2018, 24 сәуір.
<https://old2.aikyn.kz/2018/04/24/50523.html>.

ҚҰҚЫҚ ҚОРҒАУ, ӘСКЕРИ ІС ЖӘНЕ ҚАУІПСІЗДІК
ЮРИСПРУДЕНЦИЯ, ВОЕННОЕ ДЕЛО И БЕЗОПАСНОСТЬ
LAW ENFORCEMENT, MILITARY AND SECURITY

ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРЫНДАРЫНДАҒЫ ЭНДАУМЕНТ ҚОРЛАРЫНЫҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ

А.Қ. Қамысбаева

Магистрант, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан қ.

Мақала шет елдердегі жоғары оқу орындарының эндаумент қорлары қызметінің сипаты мен тәжірибесін негізге ала отырып, мұндай қорлардың маңыздылығына арналған. Сол себепті де автор жоғарғы оқу орындарындағы эндаумент қорлары туралы отандық және шетелдік тәжірибелерді зерттеді.

Алдымен, автор мақаласында отандық және шетелдік тәжірибелердің негізінде эндаумент қорларының құрылу мақсаттары мен қызметіне сипаттама береді. Сәйкесінше, бүгінгі күні халықаралық деңгейде эндаумент қорларының қызметі бойынша жақсы нәтижелер мен көрсеткіштерге ие болып отырған үздік жоғарғы оқу орындарының осындай қорларының қызмет ету үрдісіне баса назар ауда отырып, аталмыш қордың қызметіне байланысты Республикамыздың шеңберінде қалыптасқан тәжірибемен салыстырды. Сонымен қатар, елімізде заңнама деңгейінде эндаумент қорларының қызметін реттейтін нормативті құқықтық актілердің нормаларына анализ жүргізді.

Зерттеулерінің нәтижесі ретінде автор бүгінгі күнгі еліміздегі эндаумент қорларының қызметіне қатысты тұманды сәттерді сейілту мақсатында бірқатар ұсыныстар жасаған.

Түйін сөздер: эндаумент қоры, қаржыландыру, жоғарғы оқу орны, нысаналы капитал, фандрейзинг, инвестициялық табыс, негізгі мүлік.

«Қазақстан жолы – 2050: бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» атты жолдауында Елбасымыз Н.Ә. Назарбаев үлгерімі жақсы студенттер мен оқушыларды қолдаудың тиімді жүйесін жасау қажеттігін атап, университеттердің академиялық және басқарушылық автономияға көшу жоспары туралы айтқан болатын [1]. Біріншісі екіншісімен тығыз байланысты жүйелер екендігі анық, өйткені ЖОО автономияға көшкен сәттен бастап, жеке қаржыландыруды қажет етеді. Осы орайда мақала аясында жоғарғы оқу орындарында (бұдан әрі – ЖОО) білім алушыларды ғылыми-зерттеу жұмыстарында қолдау, ынталандыру мақсаттарында құрылатын эндаумент қорларының маңыздылығын сөзімізге арқау етпекпіз.

Елбасының жолдауынан кейін елімізде жоғарғы оқу орындарын қаржыландыру көздерін ұлғайту мен әлеуметтік саясат саласындағы мемлекеттік шығыстарды азайту мақсаттарында жеке қаражаттарды тарту үшін оңтайлы әрі тиімді жолдарды қарастыру өзекті мәселелердің біріне айналған болатын. Осы мәселені шешу жолдарының бірі – эндаумент қорлары сипатында көрініс тапты. Дегенмен, аталмыш қор Қазақстанда алғаш жарық көрген жоқ, бұл халықаралық тәжірибеде бар құбылыс. Эндаумент қорларының қалыптасуы өз бастауын фандрайзинг тетігінен алады, яғни білім беру саласына қаржы тарту мақсатында фандрайзинг тетігінің бірі эндаумент қорлары қолданылған. Бүгінгі күні әлем бойынша ірі қорлардың және АҚШ территориясындағы алғашқы қорлардың бірі – Гарвард университетінде құрылып, қызмет етуде.

Эндаумент қоры алғаш болып Қазақстан территориясында әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінде құрылған болатын. Осы университет шеңберінде құрылған эндаумент қоры өзінің мақсаттары ретінде ерекше мәртебесі бар университет және халықаралық білім, ғылым және мәдениет орталығы ретінде бұл ЖОО-ның дамуына жан-жақты ықпал ету, әлемдік білім беру кеңістігінде ЖОО-ның рөлі мен рейтингін арттыру және ғалымдарды, педагогтар мен білім алушыларды, яғни студент, магистрант, докторанттарды қолдауды көрсеткен болатын [2]. Бұдан бөлек, «М.С. Нарикбаев атындағы КАЗГЮУ Университеті» акционерлік қоғамының қабырғасында құрылған «КАЗГЮУ Эндаументі» Корпоративтік қоры өзінің мақсаты ретінде азаматтық қоғамды дамыту, жастарды, балаларды, азаматтар мен ұйымдарды әлеуметтік-құқықтық қорғау, сонымен қатар, университет студенттерін, оқытушылары мен түлектерін әлеуметтік-құқықтық қорғау, қаржылық жағдайын жақсарту және әл-ауқатын арттыру қажеттігін көреді [3].

Елбасы Н. Назарбаев үлгерімі жақсы студенттерді қолдау қажеттігін атқарылуы тиіс міндеттердің бірі ретінде көрсетсе, эндаумент қоры бұл жолда тиімді шешім ғана емес, бұл қордың қаржы бөлу бағытынан да басқа өзіне жүктеген жауапкершілігінің негізінде жоғарғы оқу орындарында құрылуы қажет қорлардың бірі деп ойлаймыз.

Шетел тәжірибесіне көз жүгіртсек, эндаумент қорларының қызмет етуіне қарай бірнеше түрін бөліп шығаруға болады. Олар: классикалық, жедел және квази.

Жедел эндаументтер белгілі бір мерзімге немесе арнайы жағдайларда құрылады. Мұндай қорлар негізгі қордың қаржысын кезек-кезек жұмсауды мақсат тұтады, сондай-ақ бастапқы капитал қаражаты жетіспеушілігін толықтыруды көздейді.

Классикалық эндаумент қорлары жалпы мақсаттар үшін салымшының немесе сыйға берушінің жұмсалу мақсатын айқындауының нәтижесінде құрылады.

Квази эндаументтер көп жағдайда жоғарғы оқу орындарында құрылады. Классикалық және квази эндаументтер шектелген және шектелмеген деп бөлінеді. Әдетте, бұндай қорлар қызмет ету уақытына, кірісті жұмсау бағытына қарай және тағы да басқа себептер бойынша шектелуі мүмкін [4].

Нысаналы қорлардың тағы бір ерекше түрі – кейінге қалдырылған жарналар. Бұл тұста эндаументті құрайтын қорлар, сонымен қатар олардан түскен инвестициялық кіріс белгілі бір уақыт өткеннен кейін жұмсалатын болады, яғни қор салымшысы немесе сыйға тартушы өмірден өткен жағдайда ғана қолданылады [5].

Мақала аясында қарастыратын келесі мәселе – эндаумент қорларының қызмет ету жүйесі. Бұл қорлардың ұзақ қызмет етуіне бірден-бір септігін тигізетін тұсы – нысаналы капиталға қолсұғылмаушылық, яғни қажетті капитал жиналғаннан кейін оны инвестициялау арқылы түскен инвестициялық табыстың негізінде ғана қор қызмет атқарады. Айтқанымызға айқын мысал ретінде Гарвард университетінің эндаумент қорының қызметін келтіре аламыз, өйткені жоғарыда атап өткеніміздей, бүгінгі күнгі әлем бойынша тиімді әрі жоғары деңгейде жұмыс жасап жатырған эндаумент қоры Гарвард университетінің қабырғасында құрылған. Сол себепті де осы мақаламызда Гарвард университетіндегі қордың қызметін зерттеп өтейік.

2019 қаржылық жылды Гарвард университетінің эндаумент қоры 2018 қаржылық жылындағы 196 млн АҚШ долларымен салыстырғанда 298 млн АҚШ доллары көлемінде профицитпен аяқтаған болатын. Қайырымдылықтың, салымдардың және қаржылық менеджментке ұқыпты назар аударғандықтан, университеттің таза активтері 2019 жылы 49,3 млрд АҚШ долларына дейін жетіп 2,3 млрд АҚШ долларына өскен болатын. Гарвард университетінің кіріс портфелі негізгі үш табыс көзінен тұрады: білім беру, қаржыландырылатын зерттеулер және қайырымдылық. 2019 қаржылық жылы табыстың 43 %-ын қайырымдылық салымдарына, 13 %-ы қаржыландырылатын зерттеулерге, ал қалғаны білім беруден түсетін табысқа тиесілі. Қайырымдылықтың негізінде 2019 қаржылық жылы 613 млн АҚШ долларын құраса, 2018 қаржылық жылы 646 млн АҚШ долларын құраған болатын.

Гарвард университетінің тәжірибесі көрсеткендей, эндаумент табысын жұмсау тәжірибесі тұрақты және болжамды бөлінуі бар операциялық бюджетті қаржыландыру қажеттілігі мен эндаументтің ұзақ мерзімді құнын ұстап тұру міндеттемесі мақсаттарының арасында балансты қамтамасыз етуі қажет. Шын мәнінде, қайырымдылықтан түскен қаражаттың негізінде Гарвардтың шығындарындағы икемділігі оның мәңгілік өмірге арналғандығымен шектеледі, яғни бұл кірістер кез келген уақытта әртүрлі қажеттіліктермен жұмсала бермейді, бұл студенттерге

қызмет етуге және маңызды мәселелер бойынша зерттеулер жүргізуге арналған мекеме үшін өте маңызды фактор болып табылады.

Гарвард университетінде эндаумент қаржыландырудың негізгі көзі болғанымен, қаржыландырудың жыл сайынғы бөлісінің 70 % шамасы белгілі бағдарламалармен, айқындалған мақсаттармен және салымшымен көрсетілген талаптар бойынша шектеліп, жұмсалуды қажет. Салымшының тарапынан талаптар бекітілмеген салымдар икемді болып келеді, өйткені қор бұл қаражаттарды өздеріне тиімді әрі қажетті мақсаттарда қолданады. Бұл арқылы эндаумент қорларының келесі ерекшелігі шығады – салымшы салымының жұмсалудың мақсатын белгілеу алуы [6, 5 бет].

Гарвард университетінің жоғарыда аталған цифрлар мөлшеріндегі таза активтерінің болуы және бұл сомманың жартысына жақын мөлшерін қайырымдылықтан келіп түсуі, біріншіден, эндаумент қорының өте тиімді жұмыс жасап жатқандығын көрсетсе, екіншіден, университетке, оның көрсететін қызметіне деген адамдардың сенімділігін көрсетеді. Осындай көрсеткіш бірнеше жүзжылдық бойы жасалған еңбектің нәтижесі ретінде көруге болады.

Ендігі кезде елімізде қалыптасқан тәжірибеге назар аударайық. Қазақстан территориясында алғашқы эндаумент қоры 2014 жылы құрылған болатын. Бүгінгі күнге дейінгі алты жылдық тәжірибеде еліміздің бірқатар жоғарғы оқу орындарында эндаумент қорлары құрылған болатын. Солардың ішінде бүгінгі күні қарқынды жұмыс жасап жатырған қорлардың бірі – «КАЗГЮУ Эндаументі» корпоративтік қоры. Қор 2018 қаржылық жылын 739 692 070 теңге көлемінде профицитпен аяқтаса, 2019 қаржылық жылда 744 614 070 теңге көлеміндегі кірісінің 284 923 781 теңге мөлшерін айқындалған мақсаттарға жұмсаған болатын, осылайша бір жылдың ішінде 4 922 000 кіріс түскен болатын [7]. Бұл көрсеткіштер алтыжылдық тәжірибеде жақсы болып келеді.

Дегенмен, бұл мәселеде АҚШ тәжірибесі мен Қазақстан тәжірибесін салыстыру орынсыз болып келеді, өйткені, екі елдің тәжірибесінің уақыт жағынан аралықтары тым үлкен, сәйкесінше 350 жыл мен 6 жылдық тәжірибені салыстыру қисынсыз, сонымен қатар, маңызды факторлардың бірі ретінде ел азаматтарының құқықтық санасын да көрсете аламыз. Сол себепті де тарихы мол елден өз елімізге ыңғайлы әрі тиімді тәжірибені алғанымыз жөн.

Мақаламыздың өзектілігін анық ашатын, қарастырғалы отырған келесі мәселе – келіп түскен кірістердің жұмсалудың бағыттары. Мақаламыздың басында эндаумент қорларының құрылу мақсаттары туралы сөз қозғаған болатынбыз, соған сәйкес эндаумент қорлары тек білім алушыларды қаржылай қолдап, ынталандыру мақсаттарынан да басқа ауқымды мақсаттарды көздейтініне көзіміз жеткен болатын. Ендігі кезде сол мақсаттарға сай кірістердің жұмсалудың бағыттарын талқылайық.

Біріншіден, жоғарыда айтып өткеніміздей Гарвард университетінің эндаумент қоры 2019 қаржылық жылындағы кірісінің 70 %-ы алдын-ала айқындалған мақсаттарға келесідей көлемде жұмсалады:

- Стипендия мен студенттерді қолдауға – 19 %;
- Зерттеу жұмыстарына – 7 %;
- Бағдарламалық қолдауларға – 4 %;
- Профессорлыққа – 24 %;
- Кітапхана және мұражайларға – 4 %;
- Профессорлық-оқытушылық құрамға – 2 %;
- Конструкция, құрылыс жұмыстарына – 1 %;
- Басқа да мақсаттарға – 9 % [6, 5 бет].

Екіншіден, «КАЗГЮУ Университеті» корпоративті қорының 2019 қаржылық жылындағы кірісті бөлудің негізгі бағыттары келесідей:

- Студенттерге арналған стипендиялар;
- Студенттерді қаржылай қолдау;
- Университет атынан қайырымдылық;
- Құрылыс, конструкция жұмыстары [7].

Эндаумент қорларының университетте қабырғасында білім алушыларды қаржылық тұрғыда қолдау арқылы оларды білімге ынталандырса, екінші жағынан құқықтық санасы биік адамдарды тәрбиелеуде маңызды рөл атқарады. Сәйкесінше, құқықтық санасы биік тұлғалар азаматтық қоғамды біртіндеп қалыптастырады.

Сондай-ақ, еліміздің заңнамасына назар аударсақ, 16 қараша 2015 жылғы «Қайырымдылық туралы» ҚР заңының нормаларына сай, ЖОО эндаумент қорларына қайырымдылық ретінде берілетін мүлік не салынатын салым меценаттық қызмет ретінде қаралады. Меценаттық қызметті жеке тұлғалармен қатар заңды тұлғаларда жүзеге асыра алады. Жеке тұлғалар эндаумент қорларына өздеріне жеке меншік құқығымен тиесілі мүлікті бере алады және қайырымдылық көмек көрсету мақсатында мүлікті пайдалану үшін мүліктік құқықтарды бере алады. Заңның 30-бабына сай, заңды тұлғалар қайырымдылық гранттарын және жеке стипендияларын тағайындала алса, сол тағайындалған гранттар мен стипендиялардың игерілмеген бөлігі міндетті түрде заңды тұлғаға қайтарылуға жатады.

Осы ретте, шет елдердегі эндаумент қорларына қатысты қайырымдылықты жүзеге асыратын қайырымдылық жасаушы – салымшы, жеке және заңды тұлғаларға қатысты салықтық жеңілдіктер көзделгені мәлім. Сол сияқты еліміздің «Салық және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдер туралы салық кодексіне» назар аударатын болсақ, қайырымдылықпен айналысушы тұлғаларға да салықтық жеңілдіктер белгіленген.

Алдымен, салық кодексіне сай, қайырымдылық көмек ретінде көрсетілген пунктердің бірі – коммерциялық емес ұйымдарға жарғылық

қызметтерін атқару үшін ақысыз берілетін мүлік анықталған [8], сондықтан эндаумент қорларына берілетін мүлік не қаражат салық кодексі бойынша қайырымдылық көмекке жатады. Осындай қайырымдылық көмек көрсеткені үшін тұлғаларға берілетін және қайырымдылық көмекті алғаны үшін коммерциялық емес ұйымдарға берілетін салықтық жеңілдіктердің негізгілеріне тоқталып өтейік:

1. Салық кодексінің 288-бабының 1-тармағына сай, салық төлеуші көрсеткен қайырымдылық көмегінің мөлшеріне сәйкес салық салынатын табысын азайтуға құқылы;

2. Салық кодексінің 289-бабының 2-тармағына сай, коммерциялық емес ұйымдар жылдық жиынтық табыстан қайырымдылық көмек ретінде түскен табыс алып тасталынады.

Бұл екі нормадан көретініміз, қайырымдылық көмек мөлшері салық салынбайтын табыс әрі шығыс болып келеді. Салық кодексінде негізгі жеңілдіктер осы екі нормаға негізделсе, бұлардан да басқа жеңілдіктер көрсетілгенін айта кеткен жөн.

Эндаумент қорының нысаналы капиталының біршама бөлігін осы қайырымдылық көмектер құрайтыны анық. Дегенмен, эндаумент қорындағы нысаналы капиталды қалыптастыру, оны пайдалану және тарату мәселелері заңмен жан-жақты реттелгеніне қарамастан, зерттеу барысында бірнеше сұрақтар туындаған болатын, сондықтан соларды талқылап өтейік:

Біріншіден, нысаналы капитал (эндаумент) деп қайырымдылық жасаушы капиталдың бастапқы мөлшерін сақтау шартымен қайырымдылық көмекті жүзеге асыруға бағыттайтын қайырымдылық жасаушы капиталының бастапқы мөлшерінен түсетін инвестициялық кіріс айтылады [9], яғни инвестициялық кірісті нысаналы капитал деп алсақ, сол инвестициялық кірістен түсетін капиталдық бастапқы мөлшері эндаументтің «денесі», басқаша айтқанда қордың негізгі мүлкі ретінде қарастыра аламыз. Енді осы эндаументтің «денесі» туралы Заң жан-жақты реттелген нормаларды қамтымайды, сондықтан, қордың ҚР «Қайырымдылық туралы» заңына негізгі мүлкінің минималды мөлшері туралы норма енгізу өте орынды болар еді деген ойдамыз, өйткені минималды шекті айқындау, бірқатар жоғарғы оқу орындарына соның негізінде эндаумент қорын құруға жетелеп, минималды шекке қажетті мүлік пен қаражатты жинауға себепші болар еді.

Екіншіден, қайырымдылық көмекке және эндаумент қорына, жалпы қайырымдылық қорға келгенде көпшілікті уайымдататын жайт – қор қызметінің, қайырымдылыққа берілген мүлік пен қаражаттың қолданылу, жұмсалу барысының ашықтығы, өйткені есептіліктің ашық болмауы, тұлғалардың белгілі қорға деген сенімділігін түсіретін фактор болып келеді. Осы мәселені алдын-алу мақсатында «КАЗГЮУ Эндаументі» корпоративті

қорының жұмысын Қазақстан аумағындағы бірден-бір ашықтықты сипаттайтын, сенімділікке шақыратын эталондардың бірі деп айта аламыз. Бұл қор жыл сайынғы есептілікті, яғни инвестициялық кіріс пен шығысты барша жұрттың назарына шығарып, ресми сайттарына орналастырып келеді. Сондықтан, бұл үрдісті басқа да жоғарғы оқу орындары ескеріп, кейіндері қолданысқа енгізу мақсатында аталмыш есептілікті міндет ретінде жүктейтін императивті норманы ҚР «Қайырымдылық туралы» заңына енгізуді жөн көреміз, өйткені бұл елімізде эндаумент қорларының қызметі қарқынды жүріп, оларға халықтың сенімі артар еді деген ойдамыз.

Мақаламызды қорытындылай келе айтарымыз, эндаумент қорлары университеттердің қабырғасында білім алушыларына көрсеткен қолдаулары қоғамымызды дамытуға, халқымыздың құқықтық санасын жоғарылатуға септігін тигізетініне сенімдіміз. Эндаумент қорларының маңыздылығы туралы осы мақала аясында жазғанымыздан бөлек қоса кетеріміз, эндаумент қорларының қызметі арқылы көмек алған білім алушылар мен басқа да адамдар кейіннен сол көмек үшін эндаумент қорларына өздері көмек көрсете бастау мүмкіндігін жоққа шығармаймыз, керісінше солай болу мүмкіндігінің жоғары екендігіне нық сенімдіміз. Сондықтан, эндаумент қорларының маңыздылығын түсіну арқылы олардың қызметін дамытудан мемлекетте, жоғарғы оқу орны да, қоғам да, халық та ұтымды жағдайда болатыны анық.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1 Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. 2014 жылғы 17 қаңтар. // https://www.akorda.kz/kz/addresses/addresses_of_president/kazakstan-respublikasynyn-prezidenti-nenazarbaevty-n-kazakstan-halkyna-zholdauy-2014-zhylgy-17-kantar >(04.09.2020).

2 В Казахстане создан первый эндаумент-фонд: https://www.inform.kz/ru/v-kazahstane-sozdan-pervyy-endaument-fond_a2712084 (04.09.2020)

3 КАЗГЮУ «Эндаументі» қорының Жарғысы, 2.1-тармақ-<https://endowment.kazguu.kz/documents/ustaff.pdf> (04.09.2020)

4 Субанова О.А. Организация работы эндаумент-фондов университетов США: Научно-практический семинар «Системный анализ в экономике». – ФГБОУ ВПО «Финансовый университет при Правительстве Российской Федерации». // <https://docplayer.ru/33748477-Subanova-olga-sergeevna-organizaciya-raboty-endaument-fondov-universitetov-ssha.html> (04.09.2020)

5 Эндаумент-фонды как альтернативный источник финансирования высших учебных заведений: // <https://www.facebook.com/groupglobal.org/posts/902205789876193/> (04.09.2020)

6 Financial report fiscal year 2019, Harvard University // https://www.harvard.edu/sites/default/files/content/fy19_harvard_financial_report.pdf

7 Поступление денежных средств 2019, «Эндаумент КАЗГЮУ» <https://endowment.kazguu.kz/ru/otchetnost-2/>

8 «Салық және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдер туралы салық кодексі» Қазақстан Республикасының кодексі (02.07.2020 жылғы өзгерістер мен толықтыруларға сай), 1-бап 1-тармақ 38)-тармақша // https://online.zakon.kz/document/?doc_id=36148637

9 «Қайырымдылық туралы» ҚР Заңы 2015 жылғы 16 қарашадағы № 402-V ҚРЗ// <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1500000402>.

ГРНТИ 10.41.01

ЗАЩИТА АВТОРСКИХ ПРАВ И ПРАКТИКА БОРЬБЫ С НЕЗАКОННЫМ ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ БОРЬБЫ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ СОБСТВЕННОСТИ В СЕТИ ИНТЕРНЕТ

Р.С. Шуханов

Студент, Евразийского гуманитарного института, г. Нур-Султан

А.К. Балжанова

Магистр юридических наук, стар. преп., Евразийского гуманитарного института, г. Нур-Султан

Развитие современной экономики неразрывно связано с использованием в хозяйственной деятельности объектов интеллектуальной собственности, в виде соответствующих прав на знания. Вопросы авторского права возникают постоянно. Авторское право как самостоятельный институт решает конкретные задачи, которые включают в себя, в том числе всемирную охрану имущественных и личных неимущественных прав и законных интересов авторов. Институт авторского права имеет специальные и своеобразные черты, отличающие его от всех других институтов гражданского права.

Ключевые слова: объекты интеллектуальной собственности, авторское право, интернет, интернет-пространство, гражданское право.

Появление и развитие авторского права большинство исследователей связывают с развитием печатной техники. Изобретение печатного станка позволило распространять дешевые копии литературных произведений. Как

право страховое или воздухоплавательное, оно не имеет глубоких корней в истории и ведет свое происхождение от новых условий общественной жизни и культуры. Лишь в конце XVII в. был принят первый законодательный акт, закрепивший право на воспроизведение и распространение произведений за их создателями. Этим актом, ознаменовавшим переход от системы привилегий к авторскому праву, явился Статус королевы Анны принятый 10 апреля 1710 г.

В XIX в. стали заключаться первые международные акты, в частности в 1886 г. в Берне принята Конвенция об охране литературных и художественных произведений. В начале 90-х гг., в эпоху бурного развития рыночных отношений, в мире потребность в защите автора возросла как никогда. Теперь любое произведение имеет постоянную финансовую стоимость, которая варьировалась в соответствии с потребностями рынка. С 2010 г. начинается новый этап, когда правообладатели начинают привлекать правоохранительную и судебную системы для защиты своих прав в Интернете против индивидуальных пользователей [2].

Авторское право – это отношения, возникающие в связи с созданием и использованием произведений науки, литературы и искусства. Объектами авторского права могут являться литературные, драматические, сценарные или аудиовизуальные произведения, произведения декоративного и прикладного искусства, сборники и другие декоративные произведения. А раз есть объекты правоотношений, значит, должны быть и субъекты, которые этими правоотношениями обладают, соответственно субъектами авторского права могут быть авторы произведений, наследники и правопреемники или организации, управляющие имущественными правами авторов на коллективной основе.

Авторское право как самостоятельный институт решает конкретные задачи, которые включают в себя, в том числе всемирную охрану имущественных и личных не имущественных прав и законных интересов авторов, обеспечение правовыми средствами наиболее благоприятных условий для создания научных и художественных произведений; широкое использование их обществом. Институт авторского права включает в себе специальные и своеобразные черты, отличающие его от всех других институтов гражданского права.

Авторское право регулирует отношения, связанные с производством и обменом результатов интеллектуального труда, которые сохраняются вне трудового процесса. Вместе с тем создаваемые произведения неотделимы от их авторов, и поэтому права последних носят личный и исключительный характер. Данные обстоятельства оказывают существенное влияние на правовое регулирование авторских отношений, предопределяя выделение норм авторского права в относительно самостоятельное подразделение. В объективном смысле авторское право представляет собой совокупность

правовых норм, регулирующих отношения по поводу создания, использования произведений науки, литературы и искусства. В субъективном смысле авторское право – те личные имущественные и неимущественные права, которые принадлежат лицам, создавшим произведения литературы, науки и искусства. Как и всякий другой правовой институт, авторское право имеет принцип свободы творчества, что позволяет автору выбирать интересующую его тему, форму будущего произведения, метод создания, использовать произведения всеми дозволенными законными способами.

Конституционное законодательство гарантирует свободу научного, технического и художественного творчества путем широкого развертывания научных исследований, изобретательской и рационализаторской работы, развития литературы и искусства [3].

В Конституции Республики Казахстан закреплено:

1. Свобода слова и творчества гарантируется (Статья 20).
2. Граждане Республики Казахстан обязаны заботиться о сохранении исторического и культурного наследия, беречь памятники истории и культуры (Статья 37) [1].

Каждый гражданин имеет право быть собственником культурных ценностей. Приобретение, пользование и распоряжение частной собственностью регулируются законами Республики Казахстан.

Каждый гражданин в соответствии с законодательством Республики Казахстан имеет право вывозить за рубеж и организовывать выставки или иными путями представлять и реализовывать свою творческую деятельность. (Статья 10. Права граждан на творческую деятельность в области культуры) [1].

Конституционные права граждан подтверждены Законом «Об авторском праве и смежных правах».

Роль авторского права в формировании культуры несомненна. Охрана интеллектуального, культурного достояния, безусловно, является важнейшей задачей на сегодняшний день. Ситуация с соблюдением законодательства в сфере интеллектуальной собственности нуждается в улучшении. Уровень охраны прав интеллектуальной собственности прежде всего зависит от соответствующей нормативной и правовой базы и от того, насколько эффективной она будет. Уже недостаточно наличия декларативных норм, главное – чтобы эти нормы работали. Однако, учитывая рост информационных технологий, преступлений, связанные с плагиатом незаконных научных разработок, не дремлют, а идут в ногу со временем. Необходимость совершенствования законодательства налицо. Это связано и со вступлением Республики Казахстан во Всемирную торговую организацию и формированием Единого экономического пространства.

Среди актуальных проблем, с которыми сталкиваются сегодня

практически все Центральнo-Азиатские государства, незаконное использование объектов интеллектуальной собственности и противодействие пиратству, распространению поддельной продукции. Именно поэтому в Центральнo-Азиатских странах продолжается процесс совершенствования всего комплекса международных соглашений, гармонизации национальных законодательств и правоприменительной практики в области интеллектуальной собственности. Но все это пока мало отражается на повышении инновационной активности.

Вне всякого сомнения, наименее защищены авторские права именно в сети Интернет. Это вызвано не только спецификой работы виртуального пространства с его глобальным характером и космическими скоростями обмена информацией, но также с твердо выработанной привычкой самих потребителей к легкому доступу к любой необходимой информации, что рано или поздно неизбежно приводит к нарушению прав их законных обладателей. Существующие нормы закона не в состоянии равно удовлетворить интересы всех участников процесса потребления информации неким универсальным решением. А тем временем авторские права и продукты интеллектуальной деятельности в нашей стране становятся все более уязвимыми [5].

В последние годы в мировой практике все большее внимание стали уделять информации, извлекаемой посредством электронных ресурсов. Возникает вопрос, что дает автору регистрация авторского права?

Во-первых, созданное произведение сразу становится презумпцией автора на данное произведение. Это означает, что автору не придется доказывать в суде, что он имеет исключительное право на данное произведение, применяя дорогостоящие почерковедческие, автороведческие, филологические и прочие судебные экспертизы.

Во-вторых, зарегистрированные авторские права являются юридически правомочными в отношениях с контрагентами при заключении, как лицензионных, так и иных авторских договоров.

Проблема авторского права в Интернет-пространстве в настоящее время стоит очень остро, поскольку, предоставляя свои ресурсы, их владельцы забывают о том, что популярность профессиональных сайтов создана трудом тех, чьи материалы они используют. С развитием Интернета появились и новые виды объектов авторского права (например, программное обеспечение для функционирования Интернет-сайтов и т.п.), а также новые формы распространения объектов авторского права. И в итоге авторское право не поспевает за развитием авторских отношений.

Сегодня Интернет становится общедоступным и зачастую является кратчайшим путём в мир информации. Начало этой в полном смысле – революции было положено в 1993 г., когда в недрах Internet «соткалась» своего рода электронная паутина – подсеть World Wide Web, или сокращенно

www. Фактически www – это набор программ, позволяющих упорядочить разнородную информацию, содержащуюся в разбросанных по сети компьютерах – www-серверах, и вместе со всеми указателями организовать эту информацию таким образом, чтобы она могла быть представлена на экране компьютера в виде легкочитаемых информационных страниц. Следует отметить, что в Интернете содержится как полезная информация (научно-технические статьи и популярная разноплановая научно-техническая информация, библиотечные архивы, википедии, живописные фотографии и графика, а также прогноз погоды, курсы акций и валют, сводки новостей, электронные версии газет и журналов, музыка, спорт и пр.), так и много бесполезной и поверхностной информации [6].

Вопросы легализации авторского онлайн-контента сегодня обсуждаются активно, как никогда. Контент – (от англ. content – «содержание») – это абсолютно любое информационно значимое либо содержательное наполнение информационного ресурса или веб-сайта. Контентом называются тексты, мультимедиа, графика. Однако чаще всего контентом называют текстовое наполнение веб-сайта. Обсуждение авторского онлайн-контента связано не только с общими тенденциями перехода информационного общества на цифровой формат, но с конкретными происходящими в мире событиями.

В эпоху традиционных бумажных носителей информации урегулировать правовые аспекты воспроизведения и использования авторских материалов было на порядок проще: ведь в экономической цепочке участвовали лишь автор или издатель, посредник (библиотека или книжный магазин) и конечный пользователь контента.

Сегодня число заинтересованных сторон в авторском праве растет. Это и промышленная, и фармацевтическая, и строительная индустрии, где каждое решение должно учитывать интересы правообладателей, агрегаторов контента, провайдеров Интернет-услуг, онлайн-библиотек и других ресурсов, профессиональных объединений, организаций коллективного управления... Естественно, каждая сторона лоббирует свои интересы и пытается перетянуть правовое «одеяло» на свою половину. В то же время абсолютно очевидно, что становление и стабильное развитие отрасли требует общих усилий и единой стратегии всех без исключения участников рынка. Без сомнения, авторское право в Интернете должно найти соответствующее правовое регулирование. Необходимо, чтобы законы контролировали перемещение интеллектуальной собственности, распространение и использование информации, и гораздо больший спектр проблем. А пока авторам приходится искать другие способы защиты своих произведений. И порой, пытаясь защитить свои права, авторы нарушают права пользователей.

Возможность соблюдения баланса и договорённостей с Интернет-

обществом – это на сегодняшний день единственная возможность для правообладателей, потому что судебная практика в области интеллектуальной собственности малоэффективна, а уголовное преследование – не панацея. Тем более, что правоохранительные органы не готовы эффективно защищать интересы правообладателей, не имея соответствующих специалистов [7].

На наш взгляд, Республика Казахстан, как и другие Центрально-Азиатские страны нуждается в глобальном реформировании судебной системы в сфере прав интеллектуальной собственности в порядке гражданского судопроизводства. Кроме того, одной из проблем является эффективность и компетентность судопроизводства, рассматривающего дела, связанные с объектами прав интеллектуальной собственности, в первую очередь промышленной собственности. Исходя из предполагаемого в ближайшем будущем увеличения объема творческой, изобретательской и патентной активности, декларируемой государственной властью, соответственно можно предположить рост числа гражданско-правовых споров в сфере интеллектуальной собственности, что делает проблему судопроизводства по данным делам особенно актуальной.

Споры в сфере прав интеллектуальной собственности основаны на творческо-художественных, научных и технических вопросах, поэтому требуют специфических знаний и опыта у судей. Например, по делам в сфере изобретательства судье необходимо обладать значительным объемом специфичных знаний эксперта патентного ведомства, в частности, в области методологии определения патентоспособности изделия, для квалифицированного и правильного рассмотрения спорного правоотношения.

Для этого целесообразно обратиться к соответствующему зарубежному опыту. Так, во многих странах, учитывая все недостатки рассмотрения споров в сфере интеллектуальной собственности в рамках общегражданского судебного процесса, разрешают данную проблему специализацией судопроизводства, одним из аспектов которого является наличие «технических» судей с соответствующим научно-техническим образованием. При этом в некоторых странах имеется особое процессуальное патентное право, регламентирующее патентное судопроизводство. Вероятно, было бы полезно разработать Казахстанскую модель судопроизводства по делам в сфере прав интеллектуальной собственности, как с учетом позитивного зарубежного опыта, так и с учетом исторически сложившейся в стране ситуации, при этом оптимально приспособленной к казахстанским реалиям в сфере интеллектуальной собственности [8].

Для решения существующих задач эксперты ассоциации Интернет-издателей, принимающие участие в создании документа, регламентирующего свободный оборот информации в Интернет-пространстве, предложили,

чтобы основой новой международной конвенции по авторскому праву стали реалистичные принципы, соответствующие интересам общества в целом, защищающие и права авторов на использование произведений, и права общества на доступ к культуре.

Только при условии выполнения этих требований авторское право будет вызывать уважение, и создавать новые возможности для творчества и развития общества. Вполне здравые мысли, но здесь всё зависит от их практической реализации. Например, чтобы поддержка оказывалась не на словах, а на деле, сегодня в некоторых странах государство поддерживает общественное достояние путем введения законодательно установленного процентного сбора от его использования. Пока в нашей стране все ограничиваются рассуждениями о важности сохранения и поддержки культурного достояния, но если уж Интернет хочет поддержки, то, пожалуйста, есть хорошее международно-признанное решение – за использование общественного достояния все будут платить [9].

На самом деле необходимо заботиться не только об интересах авторов, но и об интересах общества, а именно об охране и поддержке общественного культурного достояния и возможности доступа к его уникальным интеллектуальным источникам.

Выводы. Обобщая все вышесказанное, можно сделать вывод, что какой бы закон не приняли в будущем, он должен учитывать интересы не только авторов, но и простых пользователей. Для простых потребителей необходим стимул не пользоваться нелегальным контентом, т. е. предлагать им лучшие варианты использования информационных ресурсов. Например, выставлять высококачественный контент, выставлять актуальный материал по доступной цене. Ведь в первую очередь пользователей привлекают низкие цены. Нередко при выборе: цена или качество – пользователи делают выбор в пользу цены, несмотря на плохое качество. Поэтому, если предоставить пользователям контент хорошего качества по низкой цене, то нарушителей авторского права, возможно, станет гораздо меньше.

Литература

- 1 Конституция Республики Казахстан (с изменениями и дополнениями по состоянию на 23.03.2019 г.)
- 2 Гушин А.А. Авторское право и Интернет / XIV Лебедевские чтения. – Пенза: «Гумниц», 2013.
- 3 Ажибаев М.Г. Институт авторского права в Республике Казахстан // Вестн. КазНУ. – Алматы, 2009.
- 4 Закон Республики Казахстан О культуре (с изменениями и дополнениями по состоянию на 13.01.2014 г.)
- 5 Абдуллин А.И. Правовая охрана баз данных в Европейском союзе //

Журн. междунар. частного права. – 1997. – № 2. – С. 24-41.

6 Жабко Е.Д. Авторское право в Интернет. – С.-Петербург, 2005.

7 Абдеев Р.Ф. Философия информационной цивилизации. – М.: Владос, 1994. – 336 с.

8 Анализ судебной практики по административным делам в сфере интеллектуальной собственности. <http://pda.zakon.kz/pravovye-novosti/4556758-trebuetsya-obobshheniya-i-rekomendacii.html>

9 Авторское право и веб-пространство, что к чему подстроить? / <http://www.copyright.ru/ru/news/main/2011/11/28/position>.

FTAMP 10.47.91

ПРОБЛЕМАЛЫ БОРЫШКЕРЛЕРДЕН АЛИМЕНТТІ ӨНДІРІП АЛУДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Е.З. Зайтым

*Магистрант, ҚР Бас прокуратурасының жанындағы Құқық қорғау органдары академиясы,
Ақмола обл.*

Елімізде ажырасатындар саны жылдан-жылға артып бара жатқанына байланысты, алимент мәселесі өзекті бола түсуде. Себебі нарық заманында жалғызбасты аналарға бала асырау оңайға түспейді. Өкелердің көбі ай сайынғы табысын балаларымен бөлісе бергісі келмейді, бір өкініштісі. Баланы асырау – ата-анасының заңмен бекітілген міндеті, бұл жерде ата-анасының некеде болуы, азаматтық некеде немесе ажырасқан болуы да мүлде маңызды емес. Ерлі-зайыптылар ажырасқаннан кейін алимент төлеу жайлы келісімге келе алмаған жағдайда немесе тараптардың бірі алимент төлеуден бас тартса, онда сот арқылы алиментті мәжбүрлі түрде төлеткізу заңда қарастырылған.

Мақалада алименттерді талап ету, өндіру тәртіптері мен жолдары, мөлшері және борышкерлерден алиментті өндіріп алудың өзекті мәселелері баяндалады.

Түйін сөздер: алимент, алимент төлеуден жалтару, отбасы, борышкер, сот орындаушысы.

Қазақстанда алименттік міндеттемелерді орындамау проблемасы отбасы ішіндегі шеңберден шығып, мемлекеттікке айналды. Алименттік

қарыздар сомасы жыл сайын азаймайды, ал борышкерлер тізімі тек артады. Сондықтан, алимент өндіріп алу мәселесі өте өзекті күйінде қалып отыр. Құзырлы органдар тарапынан небір амалдар жасалып жатса да өзгенің тәрбиесінде қалған баласына қарайласпақ түгілі халін сұрамайтындардың саны азаяр емес.

Сот табалдырығын тоздырып, баласына аз да болса көмек алудың қамымен жүгіретін жалғызбасты ана, жұмысы жоқтықтан қарызға белшесінен батып, сот орындаушыларынан «қайтсем, құтыламын» дейтін әке, толық емес отбасында тәрбиеленетін бала – үшеуі де ажырасу зардабын тартқан жандар.

Елімізде балаға және бұрынғы жұбайлардың бір-біріне төлейтін алименті кең таралған. Десе де алименттік міндеттемелер тек осы екі топпен шектелмейді. Алименттің де көбісі біле бермейтін бірнеше түрі бар.

Ең біріншісі, ата-аналардың кәмелетке толмаған балаларына төлейтін алименттік төлемі. Екіншісі, кәмелет жасына жеткен балалардан әкешешесін асырауға өндірілетін алимент. Тағы бір түрі – некеде тұрған ерлі-зайыптының және бұрынғы жұбайлардың бір-біріне төлейтін алименті. Ерлі-зайыпты дәм-тұзы жараспай, ажырасып кетсе де, бір-бірінен заңда көрсетілген тәртіппен алимент өндіруге құқылы.

Бұдан бөлек, оның айтуынша, басқа отбасы мүшелерінің алименттік міндеттемелері де бар. Мәселен, кәмелетке толмаған, еңбекке жарамсыз балалар ата-анасынан алимент өндіруге мүмкіндігі болмаған жағдайда, өздерінің кәмелетке толған, еңбекке жарамды, қаражаты бар туған аға-апаларынан сот тәртібімен алимент өндіруге құқылы.

Сондай-ақ, ата мен әженің де немерелері алдында алименттік міндеттемелері болады. Егер кәмелет жасына толмаған бала әке-шешесінен, туған аға-апаларынан алименттік төлем өндіруге мүмкіндігі болмаса, онда материалдық жағдайы бар атасы мен әжесінен алимент алуға құқылы. Және де, керісінше, көмекке мұқтаж атасы мен әжесінің еңбекке жарамды, кәмелетке толған немерелерінен алимент өндіріп алуға құқығы бар.

Бұған қоса, өгей ұлдар мен өгей қыздардың өгей әкесі мен өгей шешесін күтіп-бағу жөніндегі міндеттері де бар.

Бұлардың ішінен әсіресе балаға және бұрынғы жұбайлардың бір-біріне төлейтін алиментіне қатысты істер басым.

«Неке және отбасы» туралы кодекстің 139-бабына сәйкес, сот кәмелетке толмаған балаларға олардың ата-анасынан мынадай мөлшерде алимент өндіреді: Бір балаға – ата-анасы табысының немесе өзге де кірісінің төрттен бір бөлігі; Екі балаға – үштен бір бөлігі; Үш және одан да көп балаға – тең жартысы. Алайда, сот тараптардың материалдық, отбасылық жағдайына қарай бұл мөлшерді кемітуі немесе көбейтуі мүмкін.

Алимент ресми табыстың барлық түрінен (еңбекақы, сыйақы, үстеме ақша, қосымша кірістер, т.б.) ұсталады. Жұмыссыз азамат алиментті күнкөріс деңгейінің мөлшерімен төлейді.

Бала 18 жасқа толған кезде, әке-шешенің алименттік міндеттемесі де тоқтайды. Алайда, егер 18 жасқа толған бала күндізгі ақылы бөлімге оқуға түссе, оқуын тәмамдағанға дейін, яғни 21 жасқа дейін ата-анасынан алимент өндіруге сотқа талап-арыз бере алады. Оқу орнынан анықтама әкеледі, кейін сот шешімімен әкесінен немесе шешесінен 20, 30 немесе 50 айлық есептік көрсеткіш мөлшерінде ай сайын алимент бекітіледі. Мүгедек балаларға да 18 жасқа толғаннан кейін алимент төленбейді.

Елімізде, өкінішке қарай, бауыр еті баласы үшін қалтасынан бір тиын да шығарғысы келмейтін безбұйрек әкелер жетерлік. Сот алимент өндіру туралы шешім шығарғанмен, оны орындайтындар аз. Жауапсыз әкелерден алимент алудың ең тиімді жолы – ай сайынғы жалақысынан тікелей ұстап қалу. Жеңіл түрі – сот орындаушылары қаулы шығарады да, әлгі әкенің жұмыс орнына жолдайды. Соған сәйкес, бухгалтерия ай сайын жалақы түскеннен кейін үш күн ішінде алимент мөлшерін әйелге аударуға міндетті. Осылайша, бала 18 жасқа толғанға дейін жалақысынан ұсталып отырады. Ал жұмыссыздардан балаға алимент өндірумен сот орындаушылары айналысады.

Қазақстанда алимент төлеуден жалтарғандардың қарызы 5,7 млрд теңгеден асқан. Алиментке берешек екі мыңға жуық адам қашып жүр.

Билік органдары алиментті борышкердің ата-анасынан өндіріп алуды ұсынады. Сонымен қатар, жаңадан құрылған әлеуметтік қор алимент төлеуге несие бермек.

Жыл сайын борышкерден алимент өндіріп алу жөніндегі 200 мыңға жуық іс сот орындаушыларының өндірісіне беріледі. Қазіргі кезде проблемалық болып саналатын 13 мыңға жуық іс бойынша алиментке берешек қаржы 5,7 миллиард теңгеден асып кеткен. Алиментті қасақана төлемейтіндерге ықпал ету тетіктерінің тиімділігі жеткілікті деңгейде емес екенін мойындау керек.

Өткен жылы елде алимент төлеуден жалтарғаны үшін ресми іздеу салынған 1864 азаматтың тек 9 пайызы ғана анықталған. Полиция борышкерді тек сот орындаушысына келуге міндеттей алады, бірақ ұстап, қамауға құқығы жоқ. Бұл ретте, алимент төлеуден жалтарған азаматтардың жауапкершілігін күшейту мақсатында әкімшілік құқық бұзушылық туралы заңға тиісті өзгеріс енгізу қажет.

Алимент өндіру туралы соттың бұйрығы келген соң сот орындаушысы үш күннің ішінде борышкерді оған қатысты өндіріс ашылғаны туралы хабардар етеді. Борышкер өзі жайлы барлық ақпаратты ұсынуға міндетті. Бірақ әдетте ол міндетін орындамайды, себебі ол үшін ешқандай жауапкершілік қарастырылмаған.

Сондықтан, сот орындаушысы борышкердің мүлкі туралы мәліметті тек ашық ақпарат көзінен ғана алады. Ал оның жасырын табысы бар-жоғын анықтау сот орындаушысының құзырына жатпайды.

Сот орындаушысы борышкердің қайда жұмыс істейтіні, айлық табысының көлемі мен зейнетақы қорына қанша ақша аударатыны, өз атында қандай мүлік тіркелгені тәрізді деректерді анықтайды.

Егер мысалы, борышкердің ресми табысы 30 мың теңге деп көрсетілсе, одан артық ақшадан алимент өндіре алмайды. Қымбат көлігінің бар екені, оны қайдан алғаны, шетелге қандай ақшаға шығып жүргенін талап ету сот орындаушысының қызмет өкілетін асыра пайдалану болып саналады.

Әділет министрі М. Бекетаевтың айтуынша, министрлікке азаматтардан түскен шағымдардың жартысы, ал министрдің жеке қабылдауында болған азаматтардың жартысынан көбінің мәселесі – алиментке байланысты. Министр алимент төлеуден жалтарған борышкер үшін жауапкершілікті оның ата-анасының мойнына жүктейтін Италия тәжірибесін негізге алуды ұсынды. Италия заңы бойынша, алимент үшін жауапкершілікті борышкердің ата-анасына жүктеуге болады. Оның үстіне олар бөтен емес, өз немерелерін қамтамасыз етуі тиіс. Қазір осы тәжірибені қоғам талқысына салуды ұсынып отыр. Борышкердің ата-анасы зейнеткер болса, олардың үйі, көлігі дегендей әйтеуір бір мүлкі болады. Егер немерелері мектепке баратын киімге жарымай отырса, бұл мүлік сол қарызды өтеуге жарайды.

Министр мысалға келтірген шетелдік тәжірибеге ұқсас ереже Қазақстан заңында да бар. Дәлірек айтсақ, «Неке және отбасы туралы» Заңының «Атасы мен әжесінің немерелерін күтіп-бағу жөніндегі міндеттері» деп аталатын 152-бабында «еңбекке жарамды ата-анасынан, бірге туған кәмелетке толған еңбекке жарамды ағалары мен әпкелерінен күтіп-бағу қаражатын алуға мүмкіндік болмаған жағдайда, кәмелетке толмаған көмекке мұқтаж немерелердің алимент төлеуге қажетті қаражаты бар әжесі мен атасынан сот тәртібімен алимент алуға құқығы бар» деп жазылған.

Өткен жылы жеке сот орындаушыларының съезінде әлеуметтік қор құру туралы шешім қабылданған болатын. Әлеуметтік және қаржылық қиындыққа тап болған азаматтарға жәрдем көрсету мақсатын көздейтін қордың қаржысы сот орындаушыларының республикалық палатасы мүшелерінің жарнасы мен ерікті салымдардан құралады деп белгіленген. Уақытша жұмыссыз қалып, табыссыз отырған борышкерге алиментін төлеуге қордан несие беріледі, кейін жағдайы түзелгенде алған ақшасын қайтарады, деп мәлімдеген болатын парламенттегі үкімет сағатында Әділет министрі М. Бекетаев. Оның сөзінше, жұмыс істеуге құлықсыз, есірткі мен ішімдікке әуес адамдарға қордан несие берілмейді.

Қордың қаражаты шектеулі болатынын және жұмысын сот орындаушылары палатасының қамқоршылар кеңесі қадағалайтынын хабарлаған министр қордың қызметі алиментпен ғана шектелмейтінін,

алайда алиментке маңыз берілетінін айтқан болатын. Сонымен бірге министр «борышкерлердің алиментін мемлекет төлеп береді деген масылдық түсінік болмауы тиіс», деп ескертті. Оның сөзінше, қор алдағы уақытта жұмысына кіріседі.

Елімізде заң бойынша алимент төлемегені үшін ең ауыр жаза ретінде қылмыстық жауапкершілік қарастырылған. Яғни, Қылмыстық кодекстің 139-бабында алимент төлеуден қасақана жалтарғаны үшін екі жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыру жазасы қарастырылған. Десе де жауапсыз әкелерді темір тордың ар жағына тоғыту өте сирек кездесетін жағдай, тіпті тәжірибеде кездеспейді деуге де болады. Оның себебі, әр ата-ана келешекте баласының өзіне лайықты жұмыс орнын тапқанын қалайды, сол үшін мамандығы бойынша оқытады. Кейіннен әкесінің соттылығы баласының болашағына кері әсерін тигізбес үшін, оған қатысты арыз жазып қылмыстық жауапкершілікке тартудан бас тартады.

Сонымен қатар, алиментке қатысты басқа да проблемалар бар. Қазір сот жолдаған атқару парақтарын сот үкімін орындаушылар көбіне алмай қалады, тиісінше, атқару өндірісі қозғалмайды. Осылайша іздеуге көп уақыт жұмсалады. Атқару өндірістерінің 80-90%-ы жеке сот орындаушыларының үлесінде.

Сондай-ақ, түрмелерде жазасын өтеп жатқандардан алимент өндіріліп алынбайды.

Жергілікті деңгейде алимент өндіріп алу жөніндегі сұратулар көп жағдайда жауапсыз қалады. Балалардың мүліктік құқықтарын қорғау бойынша ата-аналардың, қамқоршылық және қорғаншылық органдарының құқықтары мен міндеттері туралы түсіндіру жұмыстары тиісті түрде жүргізілмейді.

Аталған өзекті мәселелерге назар аударуды сұрай отырып, заңдағы ақтаңдақтарды жою үшін мынадай ұсыныстар жасаймын:

- азаматтар сот орындаушысының алимент өндіріп алу ісі бойынша жұмысын электрондық құжат бойынша қадағалап отыру мүмкіндігіне ие болуы тиіс;

- Мемлекеттік қызметтердің бірыңғай порталында жеке кабинет ашу арқылы онлайн режимде атқару өндірісінің барысы туралы тараптарды хабарландырып отыру жүйесі құрылуы тиіс;

- тараптар дәл осындай режимде кредиттік ұйымдарға жолданған сұратуды, жылжымайтын мүлік нысандарын тіркеу іс-әрекеттерін жүргізуге тыйым салу туралы қаулылар мен электрондық түрдегі мекемеаралық сұратуларды, борышкер қай жерде, қандай мерзімде, қанша қаржы алатыны туралы зейнетақы қорына сұратуларды қадағалап отыруына мүмкіндік туғызу қажет;

- қылмыстық қудалау органдары тарапынан қылмыстық жауапкершілікке тарту туралы таныстыру қабылдау, істерді уақытылы

қарамау және басқа да заң бұзушылық бойынша өздеріне белгілі деректерді сот орындаушылары тиісті прокурорлардың назарына дер кезінде жеткізіп отыруы қажет;

- алименттер бойынша берешекті өндіріп алу ісін шешу үшін жергілікті атқарушы билік органдарының алименттен берешегі бар тұлғаларға квота белгілеу құзыретін кеңейту бойынша «Халықты жұмыспен қамту туралы» заңға өзгерістер мен толықтырулар енгізу;

- алименттің ең жоғарғы мөлшері баланың жасына және кіріс мөлшеріне қарай анықталуы тиіс. Сонымен бірге, бұнда денсаулық бойынша шығындардың жоғарылығына байланысты төлемі жоғары болатын ерекше сұранысы бар балалар санатын да ескеру қажет;

- борышкердің табысын толық бақылау және шынайы көлемін жасырғаны үшін жауапкершілікті қатайту.

Алимент мәселесіне келгенде бірінші кезекте баланың болашағын ойлау қажет. Ерлі-зайыпты екі азаматтың арасындағы түсініспеушілікке балалардың еш қатысы жоқ. Балалар ата-анасын таңдамайды. Бала-болашағымыз, өміріміздің жалғасы. Сол себептен ата-анасы үшін баланың зардап шеккені дұрыс емес. Алимент өндіру қашанда қордаланған мәселелердің қатарынан түспейтіні де содан. Бұл мәселенің шешімі табылмауы халықтың әлеуметтік осал топтарын, яғни аналарды тұрмыстық қиындықтарға соқтыратынын естен шығармағанымыз абзал. Сондықтан ерлі-зайыптылар отбасының берекесін сақтап қалуға, балаларға бақытты болашақ сыйлауға тырысса екен деймін.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1 Қазақстанда алименттен жалтарған әкелерге қылмыстық жауапкершілік қарастырылған, Астана қаласы Сарыарқа аудандық сотының судьясы Г. Рашқалиева, 03.11.2018 ж. <https://sputnik.kz/society/20181102/7892749/qazaqstan-aliment-jalgyzbasty-ana.html>.

2 Асаутай М. Алимент төлеуден қашатындар азаймай отыр. Е. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, 25.12.2019 ж.

3 Нұрқаева П. Алимент төлемей – заңға қарсы келу. «Талғар» қоғамдық-саяси, әлеуметтік-экономикалық газеті, 23.10.2020 ж. <http://talgargazeti.kz/>.

4 Қазақстанда алимент: алименттің мөлшерін есептеу және өндіріп алу тәртібі, Қазақстан Республикасының Электрондық үкіметі, 12.11.2020 ж.

НЕКОТОРЫЕ ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ СУБЪЕКТА УГОЛОВНОГО ПРАВОНАРУШЕНИЯ

К.У. Байжанова

К.ю.н., ассоциированный профессор, Председатель Палаты юридических консультантов

«Юридические консультанты НКО», г. Алматы

Ж.М. Нурмаханова, Б.Р. Рыскулбекова

Старшие преподаватели, магистры, Казахский национальный аграрный университет, г. Алматы

В данной статье рассматривается один из признаков объективной стороны состава уголовного правонарушения – субъект уголовного правонарушения. Указанная тема, хотя и является одной из самых разносторонне изученных, с развитием казахстанского уголовного законодательства некоторые нюансы требуют детального теоретического изучения, особенно такие вопросы как вменяемость и невменяемость, признаки специального субъекта и др.

Ключевые слова: объективная сторона, состав уголовного правонарушения, вина, мотив, вменяемость,отягчающее обстоятельство, смягчающее обстоятельство.

Одним из признаков объективной стороны состава уголовного правонарушения является субъект уголовного правонарушения.

Субъектом уголовного правонарушения по уголовному праву считается лицо, совершившее запрещенное уголовным законом общественно опасное деяние и способное нести за него уголовную ответственность, т.е. характеризующееся указанными в законе признаками:

1. вменяемость;
2. достижение установленного уголовным законом возраста.

Положение о том, что субъектом уголовного правонарушения уголовного правонарушения может быть лишь физическое лицо, вытекает из ряда статей УК. Например, в ст.15 УК РК говорится о том, что субъектами преступления и уголовной ответственности могут быть граждане РК, иностранные граждане и лица без гражданства. Отсюда можно сделать вывод, что субъектами преступления не могут быть юридические лица.

В теоретическом плане проблема ответственности юридических лиц остается дискуссионной. Классическим принципом уголовного права является принцип личной ответственности виновного, т.е. ответственности

лишь вменяемого, достигшего определенного возраста физического лица. Провозглашен он был еще в 18 веке во время Великой французской революции. В феодальную эпоху уголовная ответственность наступала не только за виновное совершение преступлений, но и за причинение любых вредных и опасных последствий. Профессор А.В. Наумов приводит такой факт: в России в 1553 году был осужден за государственное преступление церковный колокол, «призывавший» народ к восстанию в Угличе, мятежный колокол был наказан кнутом и выслан в Сибирь [1].

В американском уголовном праве уголовная ответственность для юридических лиц была восстановлена в конце 19 века для борьбы с преступной деятельностью синдикатов и трестов. Экологические проблемы вызывают необходимость признания юридических лиц субъектами уголовного права и в Казахстане. На Западе уголовно-правовые санкции, применяемые за экологические преступления, призваны сделать экономически невыгодным занятие экологически вредной производственной деятельностью для всех работников соответствующих предприятий. Европейские страны подумали об этом еще в 70-х годах. В 1978 г. Европейский комитет по проблемам преступности Совета Европы рекомендовал европейским государствам признать юридических лиц субъектами уголовной ответственности за экологические преступления. Административное право Казахстана отреагировало на эту рекомендацию, Экологическим Кодексом РК такие административно-правовые санкции как штрафы могут налагаться на предприятия и организации, виновные в совершении экологических правонарушений.

Субъектом уголовного правонарушения должно быть обязательно вменяемое лицо, т.е. способное осознавать фактический характер и общественную опасность своего действия (бездействия), либо руководить ими.

Также уголовный закон устанавливает определенный возраст (ст.15 УК РК), по достижении которого лицо может быть привлечено к уголовной ответственности. Ч.1 ст.15 устанавливает 16-летний возраст, ч.2 ст.15 предусматривает уголовную ответственность по достижении 14-лет за особо тяжкие преступления (убийство, похищение человека, изнасилование, кражи, грабеж и т.д.)

Эти три признака являются общими юридическими признаками субъекта преступления. Они обязательны, и отсутствие хотя бы одного из них означает отсутствие в деянии состава преступления.

Рассмотрим подробнее понятия вменяемости и невменяемости (ч.1 ст.16 УК РК). Как уже говорилось, субъектом преступления может быть только вменяемое лицо, т.е. обладающее сознанием и волей, способные руководить своими деяниями и осознавать их. Понятие невменяемости раскрыто в Особенной части УК РК и складывается из двух критериев: юридического и медицинского.

Юридический (психологический) подразделяется на два признака интеллектуальный (предполагает невозможность лица осознавать опасность своего действия, бездействия, непонимание причинной связи между деянием и последствиями, а главное неосознание социального смысла своего деяния) и волевой (неспособность лица руководить своими действиями (бездействием). Для признания наличия юридического критерия требуется установления хотя бы одного из этих признаков – либо интеллектуального, либо волевого.

Но наличие только юридического признака не является основанием для признания лица невменяемым. Необходимо установить, что лицо не осознавало фактического характера своих деяний или не могла руководить ими именно по причинам, относящимся к медицинскому характеру (ч.2 ст.17 УК РК хроническое психическое расстройство или иное болезненное состояние психики).

Медицинский критерий подразделяется на такие признаки: хронические психические расстройства (длительно протекающее расстройство психики, приступообразное или постоянное, это шизофрения, эпилепсия, прогрессивный паралич, маниакально-депрессивный психоз и т.д.); временное психическое расстройство (психическое заболевание продолжающееся тот или иной срок и заканчивающееся выздоровлением, это патологическое опьянение, реактивные симптоматические состояния), слабоумие (снижение или полный упадок психической деятельности); иное болезненное состояние психики (воспаление легких может сопровождаться помрачением сознания, галлюцинациями, опухоль мозга может нарушить способность к умственной или волевой деятельности и т.п.)

Только совокупность юридического и медицинского критериев дает основание для признания лица невменяемым и освобождения его от уголовной ответственности. Вывод о вменяемости лица или его невменяемости делает суд (при производстве предварительного расследования орган дознания, следователь или прокурор). Проведение судебно-психиатрической экспертизы обязательно для оценки психического состояния обвиняемого или подозреваемого обязательно при возникновении сомнений по поводу их вменяемости.

Состояние невменяемости определяется только на момент совершения преступления. Невменяемое лицо не может быть признано субъектом преступления, однако ему могут быть назначены принудительные меры медицинского характера не являющиеся наказанием (ст.17 ч.2 УК РК).

В новом УК РК предусмотрена уголовная ответственность для лиц с психическим расстройством, не исключаяющим вменяемости (ст.17 УК РК). Под психическим расстройством, упомянутым в ст.17 УК РК подразумевается существенно уменьшенная способность лица,

совершившего преступление, сознавать опасность содеянного или руководить своим поведением.

В ст. 18 УК РК говорится «Лицо, совершившее преступление в состоянии опьянения, вызванном употреблением алкоголя, наркотических веществ или других одурманивающих средств, не освобождается уголовной ответственности». Позиция нового УК и прежний УК исходят из того, что состояние опьянения может повышать опасность преступления, если оно обозначило решимость виновного совершить преступление, содействовало созреванию умысла. Поэтому суды признавали такое состояние отягчающим обстоятельством.

Специальный субъект характеризуется дополнительными признаками (не только как физическое, вменяемое и достигшее определенного возраста лицо). Эти признаки можно классифицировать следующим образом:

1. по гражданству субъекта (ст. 175 – государственная измена, 176 – шпионаж);
2. по полу (ст. 120 – изнасилование);
3. по возрасту (ст. 132 – вовлечение несовершеннолетнего в совершение уголовного правонарушения);
4. по семейным отношениям (ст. 139 – злостное уклонение от уплаты средств на содержание);
5. по должностному положению (ст. 156 – нарушение правил охраны труда);
6. по отношению к воинской обязанности (ст. 443 – уклонение от прохождения военной службы) [2].

Признаки специального субъекта могут выступать конструктивными признаками состава уголовного правонарушения (т.е. без которой данный состав отсутствует, например, ст. 240 – ложное банкротство, специальным субъектом может быть только руководитель предприятия или собственник); квалифицирующим признаком, образующим состав уголовного правонарушения при отягчающих обстоятельствах (ст. 189 УК РК присвоение или растрата вверенного чужого имущества).

Литература

- 1 Наумов А.В. Уголовное право. Общая часть. М. Изд-во Бек 1996 г. с. 175.
- 2 Уголовный Кодекс РК. Алматы, 2020 г.

ҰЛТТЫҚ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҚАУІПСІЗДІКТІ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУДЕГІ ПРОКУРАТУРА ОРГАНДАРЫНЫҢ РӨЛІ

Ж.Х. Тайшықов

*Магистрант, ҚР Бас прокуратурасы жанындағы Құқық қорғау органдары академиясы,
Ақмола обл.*

Н.Ш. Жемпейісов

*З.ғ.к., аға әділет кеңесшісі, кафедра меңгерушісі, ҚР Бас прокуратурасы жанындағы Құқық
қорғау органдары академиясы, Ақмола обл.*

Ұсынылған мақала экономикалық қауіпсіздік пен оны қамтамасыз етудегі прокуратура органдарының рөлін анықтауға арналған. Жаһандану заманында Қазақстан Республикасының экономикалық қауіпсіздігіне әсер ететін жаңа қатерлер мен тәуекелдердің туындауы мемлекеттің барлық салаларына әсер етіп, оған қарсы прокуратура органдарының үйлестіруімен жүйелі, бірлескен іс-әрекеттер қабылдауды қажет етеді және экономикалық қауіпсіздік ұлттық қауіпсіздіктің ажырамас бөлігі болып саналады.

Түйін сөздер: ұлттық қауіпсіздік, экономикалық қауіпсіздік, ұлттық мүдде, қауіпсіздік түрлері, прокуратура органдары, прокуратураның рөлі, қадағалау.

Әлемде қазіргі уақытта қалыптасқан әр түрлі күрделі жағдайлар: пандемия, экономикалық тоқырау, батыс пен шығыс елдері арасындағы діни араздық, көрші елдер аумағындағы қарулы және сауда соғыстары салдарынан жаңадан пайда болған қауіп – қатерлерді, алып мемлекеттер арасындағы шиеленістер пен құбылмалы геосаяси жағдайды ескерсек, ұлттық қауіпсіздіктің негізін құрайтын экономикалық қауіпсіздік мәселесі басты орынға шығады.

Қазіргі экономика қоғам өмірінің барлық салаларына тікелей әсер етіп ғана қоймай, мемлекеттің негізін құрай отырып, оның нығаюы мен күшеюі Қазақстан Республикасының демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде орнықтыруына, оның ең қымбат қазынасы – адам және адамның өмірі, құқықтары мен бостандықтары болып бекітуіне үлкен әсер етеді [1].

Еліміздің экономикасына әлеуметтік-экономикалық қарым-қатынастардың жетілмегендігі, шаруашылық байланыстардың дұрыс жүргізілмеуі, қалыптасып жатқан нарықтық қатынастардың күрделі жүйесі, экономика

саласындағы құқықтық нормалардың жүйесіздігі мен әлсіз реттелуі тән.

Бұдан басқа, экономикамыздың жеткілікті дәрежеде тиімді болмауы, оның азаматтардың тиісті әл-ауқат жағдайын қалыптастыру мен мемлекеттің қызмет етуінің нақты экономикалық базасын қамтамасыз ете алмауын көрсеткен жөн.

Осы ретте, экономикалық тұрғыдан әлсіз мемлекет өзінің экономикалық қауіпсіздігін, азаматтарының қауіпсіздігін қамтамасыз ете алмай, жалпы ұлттық қауіпсіздікке төнген кез келген қауіп-қатерлерге тиімді қарсы тұра алмайды.

Сол себепті экономикалық қауіпсіздік ұлттық қауіпсіздіктің ажырамас бөлігі болып саналады.

Жаһандану жағдайында елдің ұлттық қауіпсіздігі әр түрлі саладағы мамандардың қызығушылығын тудыратын ғылыми зерттеудің жаңа пәні болып табылады. Ұлттық қауіпсіздік түсінігі мен құрылымы, объективті шынайылығының барабарлығы философия, саясаттану, әлеуметтану мен құқықтану ғалымдарымен қарастырылуда.

Ұлттық қауіпсіздік анықтамасының көптілігіне қарамастан экономикалық қауіпсіздік ұлттық қауіпсіздіктің тұғыры болып қала береді.

Сондықтан профессор В.И. Дуженков «ұлттық экономикалық қауіпсіздік» түсінігін ұлттық мүдденің кепілді қорғалуын қамтамасыз ету, мемлекеттің жалпы әлеуметтік бағытталған үндестік дамуын, ішкі және сыртқы неғұрлым қолайсыз жағдайында да жеткілікті қорғаныс және экономикалық әлеуетін қамтамасыз ететін экономика мен билік институттарының жай-күйі ретінде енгізді [2].

Біздің ойымызша, экономикалық қауіпсіздікті жалпы ел экономикасы мен оның жеке аймақтарында тұлғалардың, шаруашылық субъектілерінің, аймақтар мен мемлекеттің тұрақты дамуы мен экономикалық мүдделерінің тиісті дәрежеде қорғалуын қамтамасыз ету мүмкіндігі деп түсінеміз. Мемлекеттің экономикалық қауіпсіздігі экономикалық салада ішкі және сыртқы қауіп-қатерлерден елдің барлық тұрғындарының, қоғам мен мемлекеттің өмірлік маңызды мүдделерін қорғауды қамтамасыз ету тұрғысынан да қаралуы мүмкін.

Экономикалық қауіпсіздік кең мағынада тиісінше жоғары және тұрақты экономикалық өсімді қамтамасыз ететін, экономикалық қажеттілікті тиімді қанағаттандыру, ұлттық ресурстардың қолданылуы мен қозғалысын мемлекеттік бақылау мен қадағалау, мемлекеттің экономикалық мүддесін ұлттық және халықаралық деңгейде қорғау жағдайына жетуді пайымдайды.

Ал, «Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігі туралы» Қазақстан Республикасы Заңының 4-бабы 4-тармақшасына сәйкес экономикалық қауіпсіздік – экономиканың орнықты дамуы және оның тәуелді болмауы қамтамасыз етілетін, Қазақстан Республикасы ұлттық

экономикасының нақты және ықтимал қауіп-қатерлерден қорғалуының жай-күйі ретінде көрсетілген [3].

Ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету жүйесіндегі әр мемлекеттік органның алатын орны мен оған жүктелген міндеттерді, жауапкершілікті айқындау өте маңызды болып табылады. Бірақ ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз етудегі прокуратураның рөлі мен бірегей түсінігі анықталмаған.

Бірақ, прокуратура өзінің көп функционалдылығымен, әмбебап қызметімен және құзыреттілігімен ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету жүйесінде ерекше орын алып, қоғам мен мемлекеттің барлық өмір салаларына тәжірибеде нақты әсер етуге мүмкіндігі бар.

Прокуратура органдары конституциялық қағидаттарға сүйене отырып, ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету бойынша өзекті мәселелерді, оның ішінде ішкі қатерлерді жою арқылы тиімді шешуге қауқары бар. Прокурорлық қадағалау мемлекеттегі заңдылықты қамтамасыз етудің негізгі жолы болып табылады.

Бұл Қазақстан Республикасы Конституциясының 83-бабында айқындалып, «Прокуратура мемлекет атынан Қазақстан Республикасының аумағында заңдылықтың сақталуына заңда белгіленген шекте және нысандарда жоғары қадағалауды жүзеге асырады, сотта мемлекеттің мүддесін білдіреді және мемлекет атынан қылмыстық қудалауды жүзеге асырады» деп көрсетілген [1].

Прокуратура органдарының ұлттық экономикалық қауіпсіздікті қамтамасыз етудегі рөлі мен прокуратураның осы саладағы қызметінің басым бағыттары, біздің ойымызша, конституцияның ескі редакциясы мен прокуратура туралы бұрынғы заңда, соның негізінде қабылданған төменде көрсетілген нұсқаулықтарда мейлінше нақты анықталған еді.

Атап айтқанда, Конституцияның ескі редакциясында 83-баптың 1-тармағына сай прокуратура мемлекет атынан Республиканың аумағында заңдардың, Қазақстан Республикасының Президенті жарлықтарының және өзге де нормативтік құқықтық актілердің дәлме-дәл әрі біркелкі қолданылуын, жедел-іздістіру қызметінің, анықтау мен тергеудің, әкімшілік және орындаушылық іс жүргізудің заңдылығын жоғары қадағалауды жүзеге асырады, заңдылықтың кез келген бұзылуын анықтау мен жою жөнінде шаралар қолданады, сондай-ақ Республика Конституциясы мен заңдарына қайшы келетін заңдар мен басқа да құқықтық актілерге наразылық білдіреді. Прокуратура сотта мемлекет мүддесін білдіреді, сондай-ақ заңмен белгіленген жағдайда, тәртіпте және шекте қылмыстық қуғындауды жүзеге асыратындығы көрсетілді.

Сонымен қатар, Қазақстан Республикасы Бас прокурорының 2017 жылғы 31 қаңтардағы №7 бұйрығымен бекітілген Әлеуметтік-экономикалық саладағы прокуратураның құқық қорғау функцияларын іске асыру жөніндегі нұсқаулық әлеуметтік-экономикалық саладағы прокурорлық қадағалаудың

жүзеге асырылуын нақтылап, жоғары қадағалаудың нысаналары ретінде: 1) Әлеуметтік саладағы заңдылықты қадағалау; 2) Экономикалық саладағы заңдылықты қадағалау болып айқындалды.

Бұдан басқа, Қазақстан Республикасының Бас Прокурорының 2014 жылғы 2 қыркүйектегі №85 бұйрығымен бекітілген Әлеуметтік-экономикалық саладағы заңдардың қолданылуын, адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарының сақталуын прокурорлық қадағалауды ұйымдастыру жөніндегі нұсқаулықта экономикалық саладағы прокурорлық қадағалауға баса назар аударылып, қадағалау саласының бағыттары ретінде салық, бюджет, кеден, банк, мемлекеттік сатып алу, кәсіпкерлерді қорғау бекітіліп, прокуратурамен экономика саласындағы заңдылықты қадағалау жүзеге асырылатын еді.

Алайда, экономикалық саладағы заңдылықты қадағалау өте маңызды сала болуына қарамастан, прокуратура органдарында жүргізілген реформалардың нәтижесінде 2017 жылы 30 маусымда жаңадан қабылданған «Прокуратура туралы» Қазақстан Республикасы Заңының нәтижесінде прокуратураның өкілеттіктері шектеліп, тек сотта мемлекеттің мүддесін білдіру мен мемлекет атынан қылмыстық қудалау қызметтері ғана қалды.

Жаңа заң қабылданғаннан кейін жоғарыда көрсетілген әлеуметтік-экономикалық саладағы заңдардың қолданылуына прокурорлық қадағалауды ұйымдастыратын нұсқаулықтардың күші жойылды және жаңадан қабылданған нұсқаулықта экономика саласы мүлдем назардан тыс қалды.

Біздің ойымызша, ұлттық қауіпсіздіктің негізгі болып табылатын экономикалық қауіпсіздік саласындағы прокуратураның өкілеттілігін шектеу салдарынан қазіргі кезде еліміздегі кәсіпкерлердің құқығын прокурорлық ықпал ету шараларын қолдану арқылы тиісінше дереу қорғау мүмкіндігі жойылып, кәсіпкерлер ұзаққа созылатын сот тартыстарына жүгінуге мәжбүр болды және мемлекеттік қаражаттарды қалыптастыру мен игеру саласы жоғары қадағалаусыз қалды деп есептейміз.

Қазақстан Республикасының Конституциясы мен «Прокуратура туралы» Заңға сәйкес прокурорлық қадағалау мемлекеттік қызметтің өзінше дербес және айрықша саласы болып саналады және оның орнын ешбір өзге орган баса алмайды.

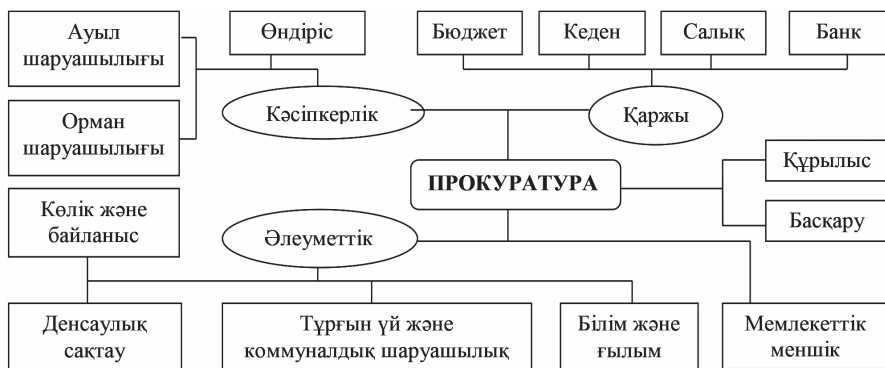
Прокурорлық қадағалаудың мемлекеттік қызмет түріндегі дербестігін оның мазмұны анықтайды, оның мәнісі заңдардың, Қазақстан Республикасы Президентінің жарлықтарының, басқа да нормативтік-құқықтық актілердің республика аумағында дәл және бірыңғай қолданылуына жоғары қадағалауды жүзеге асыруға және кез келген заң бұзушылықты айқындап, оны жою үшін шара қолдануға келіп тіреледі. Бұл қызметті прокуратурадан басқа ешқандай мемлекеттік және басқа орган жүзеге асыра алмайды, себебі прокуратурада оларға қарағанда айрықша функция бар [4].

Прокурорлық қадағалаудың ерекшелігі сонда, прокуратура биліктің ешқандай тармағына жатпайды, ол біртұтас орталықтандырылған және басқа органдарға, мемлекеттік органдардың лауазымды тұлғаларына тәуелді емес, тек президент алдында есеп береді.

Прокуратура ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету жүйесінің маңызды буыны, ол өзінің конституциялық құқықты қорғау функциясын пайдала отырып, ең алдымен, республика президентінің өкілеттілігін қамтамасыз етеді және заң тұрғысынан биліктің барлық тармағына ықпал етуге, олардың қызметін қадағалауға құқылы. Осы жерде прокуратура биліктің өкілдік, атқарушы және сот органдарын алмасытырмайды, тек ғана өз өкілеттіктерін тиімді пайдалана отырып оларды толықтырады [5].

Ұлттық экономикалық қауіпсіздікті қамтамасыз етудегі прокуратура органдарының рөлін кәсіпкерлік субъектілерін мемлекеттік бақылаушы және қадағалаушы органдармен тағайындалған тексерулерін тіркеу мен олардың заңдылығын қадағалаушы қызметінен, қаржы саласында бюджет, салық, кеден, банк саласындағы заңнамалардың сақталуына қадағалау қызметін қамтитын әлеуметтік-экономикалық саладағы заңдылықты қадағалау құзыретінен анық көреміз [6].

Прокуратура органдарының әлеуметтік-экономикалық саладағы заңдылықты қадағалау қызметіне қатысты ұлттық экономикалық қауіпсіздікті қамтамасыз етудегі рөлін анықтау мақсатында талдау жүргізсек, прокуратураның экономиканың барлық салаларымен тығыз қатынаста екендігіне көз жеткізіп, маңызды рөлін анықтаймыз (Сурет-1).

Мысалы, прокуратура органдарының кейбір құрылымдық бөлімдері тіптен экономиканың жекелеген маңызды салаларына маманданып, көлік прокуратурасы арқылы көлік саласында, мамандандырылған табиғатты қорғау прокуратуралары арқылы орман, геология мен табиғатты пайдалану

салаларында, ал аумақтық прокуратуралардың әлеуметтік-экономикалық саладағы бөлімшелері жалпы экономика саласындағы заңдылықтың сақталуына қадағалау жүргізеді.

Алайда, заң шығарушы тарапынан прокуратура органдарының экономикалық саладағы қызметі ескерілмей, жүргізілген реформалар нәтижесінде прокуратура органдарының өкілеттілігі шектеліп, қылмыстық қудалау мен сотта мемлекет мүддесін білдірумен қалды.

Сондықтан ұлттық экономикалық қауіпсіздікті қамтамасыз ету мақсатында 2017 жылғы 30 маусымдағы «Прокуратура туралы» Қазақстан Республикасы Заңын қайта қарап, прокуратураның экономика саласындағы өкілеттілігін кеңейту керек.

Қорытындылай келе, прокуратура органдары ұлттық экономикалық қауіпсіздікті қамтамасыз етуде айтарлықтай үлкен рөл атқарады және ол мемлекет алдында тұрған көптеген мәселелерді шешуге қауқарлы, ұлттық мүддені қорғау саласында орасан күшке ие.

Сонымен бірге, прокуратураның әлеуетін толық қолдану үшін ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету жүйесіндегі оның рөлін, қызмет нысандары мен әдістерін жүйелі заңнамалық реттеу керек деп санаймыз.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

- 1 Қазақстан Республикасының Конституциясы.
- 2 Бугубаева Р.О., Айнабек К.С. Экономическая безопасность и проблемы ее обеспечения в Республике Казахстан /Монография. – Караганда: КЭУ Казпотребсоюза, 2013. — 183 с.
- 3 «Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігі туралы» Қазақстан Республикасының 2012 жылғы 6 қаңтардағы № 527-IV Заңы.
- 4 Жүрсімбаев С.К. Қазақстан Республикасының құқық қорғау органдары / Оқулық. Алматы. 2010 ж. 131-132 б.
- 5 Нәрікбаев М.С., Өтебаев Ғ.Қ., Әлиев М.М. Қазақстан Республикасындағы прокурорлық қадағалау / Оқулық. – Астана. 2005 ж. 355 б.
- 6 Гальченко А.И. Роль прокуратуры по обеспечению национальной безопасности // Журнал «Законность» №12. 2015 ж. 15 б.

РАССЛЕДОВАНИЕ ЖЕЛЕЗНОДОРОЖНЫХ АВАРИЙ – МЕЖДУНАРОДНОЕ СРАВНЕНИЕ

А.А. Исабаев

*Магистрант, капитан полиции, Академии правоохранительных органов при
Генеральной прокуратуре РК, Акмолинская обл.*

Данная статья посвящена исследованию железнодорожных аварий в разных странах. Это исследование было необходимо, поскольку имеется не так много информации о расследовании железнодорожных аварий. Насколько известно, подобных обзоров по этому вопросу ранее не делалось.

Во многих странах Европы и других континентах железные дороги претерпевают изменения. Во многих странах, например, государственные железные дороги отделяются от государства и инкорпорируются, а затем подразделяются на различные организации. В то же время в отрасль приходят новые конкурирующие предприятия. Когда железные дороги начинают функционировать в соответствии с законами рыночной экономики, пристальное внимание следует уделять обеспечению безопасности. Поэтому в связи с организационной реструктуризацией должна быть создана независимая и надежная организация по расследованию несчастных случаев. Такая новая организация могла бы также исследовать возможную роль железнодорожной администрации в авариях.

Ключевые слова: безопасность движения, железнодорожные аварии, расследование

В настоящее время расследование железнодорожных аварий во многих странах находится на довольно низком уровне. Это обычно становится очевидным из того факта, что такие расследования проводит сама железнодорожная администрация или оператор. Кроме того, в некоторых странах расследования слишком тесно связаны с судебными разбирательствами, возбужденными по факту аварии. Соответственно, цель повышения безопасности затемняется вопросами вины и компенсации.

Статья также касается того, как организации разных стран сотрудничают друг с другом. Это было сопоставлено с сотрудничеством между авиационными и морскими следователями, которые, как известно, хорошо организованы. В диссертации делается вывод о том, что сотрудничество в расследовании железнодорожных аварий практически отсутствует.

Например, на уровне Европейского союза не существует единой директивы по расследованию. В статье рассматривается вопрос о том, зачем нужно сотрудничество и как его развивать.

Международное сотрудничество в расследовании авиационных происшествий имеет давнюю традицию. С 1944 года Международная организация гражданской авиации ИКАО координирует осуществление конвенции о международной гражданской авиации, которая была одобрена 185 государствами. Приложение 13 к Конвенции включает стандарты и рекомендуемую практику расследования аварий.

Морские операции также хорошо организованы на международном уровне с тех пор, как Международная морская организация ИМО была основана в рамках Организации Объединенных Наций в 1948 году. Однако расследование морских происшествий было организовано на международном уровне гораздо позже, чем в авиации. Организация по расследованию морских аварий была основана в 1992 году. Кроме того, в 1997 году ИМО опубликовала кодекс расследования морских аварий, который является рекомендацией для практики расследования.

Железнодорожные перевозки традиционно были национальными, и тесное сотрудничество между странами было редкостью. Поэтому расследование железнодорожных аварий в основном организовано на национальном уровне. Из-за отсутствия международной практики имеется лишь небольшое количество информации о практике расследования железнодорожных аварий.

Цель настоящего исследования-составить диаграмму состояния расследования железнодорожных аварий в различных странах.

Время для проведения этого исследования выбрано удачно, поскольку железные дороги во многих странах в настоящее время находятся на переходном этапе, поскольку бывшие национальные железные дороги инкорпорируются и подразделяются на различные организации. В то же время ведутся дискуссии об открытии рельсов для открытой конкуренции. Когда железные дороги начинают функционировать по законам рыночной экономики, пристальное внимание должно быть уделено обеспечению безопасности.

Для поддержания и развития безопасности на железных дорогах каждая страна должна иметь надежную организацию по расследованию железнодорожных аварий. Организация должна быть независимой от железнодорожных властей, поскольку расследование также должно быть в состоянии поставить под сомнение организацию и правила властей. Для создания и развития надлежащей организации расследования железнодорожных аварий было бы полезно широко применять методы, используемые при расследовании авиационных происшествий. Кроме того, при развитии расследования железнодорожных аварий сотрудничество

с аналогичными зарубежными организациями помогло бы извлечь уроки из успехов и ошибок друг друга. Международное сотрудничество, естественно, также необходимо, когда существует частое движение поездов через границы.

Например, железнодорожные аварии в Финляндии расследуются следователями железнодорожного оператора, полицией, органами здравоохранения и безопасности, страховыми компаниями, органами по технике безопасности, Советом по расследованию несчастных случаев и в серьезных случаях Следственным комитетом, назначаемым Советом по расследованию несчастных случаев или правительством Финляндии. Задача всех этих организаций-выяснить, что же произошло на самом деле. Однако конечная цель каждой организации различна.

В данном исследовании термин «расследование несчастного случая» означает расследование, которое проводится в первую очередь для выяснения:

1. Что произошло?
2. Как это произошло?
3. Почему это произошло?
4. Что можно сделать, чтобы предотвратить повторение?

Единственной целью расследований является повышение безопасности, и поэтому вопросы вины и ответственности за возмещение ущерба игнорируются.

Во - первых, цель расследования несчастных случаев состоит в том, чтобы повысить безопасность полетов, изучив как можно больше информации о произошедших авариях или инцидентах. В ходе расследования все факты собираются, анализируются и фиксируются в публичном отчете. Наиболее важной частью доклада являются рекомендации. Если меры, предложенные в рекомендациях, будут выполнены, то подобных аварий можно будет избежать в будущем или, по крайней мере, минимизировать их последствия.

Одной из очень важных целей расследования несчастных случаев является то, что люди, участвовавшие в аварии, их родственники и обычные граждане имеют право получить ответы на такие вопросы, как: что же произошло на самом деле? Что пошло не так? Почему все это произошло? Как избежать подобных происшествий в будущем?

Расследование несчастных случаев также может быть оправдано с экономической точки зрения. На стене Управления по расследованию авиационных происшествий Финляндии висит афоризм: «Если вы считаете, что безопасность слишком дорого обходится, попробуйте несчастный случай». Например, прямые затраты на авиакатастрофу DC-10 в Су-Сити США составили более 300 миллионов долларов США. Еще дороже обошлось дело с танкером Exxon Valdez crude oil. Несмотря на то,

что в результате аварии никто не пострадал и не погиб, стоимость операции по очистке нефти составила 2-3 миллиарда долларов США.

На финских железных дорогах самыми дорогостоящими последними авариями были аварии в Jokela в 1996 году (прямые затраты более 4 миллионов долларов США), в Jyväskylä в 1998 году (прямые затраты более 3 миллионов долларов США) и в Suonenjoki в 1998 году (прямые затраты более 2,5 миллионов долларов США).

Хотя издержки, связанные с авариями, могут быть довольно высокими, основная цель расследования аварий — защитить граждан от гибели или травм и предотвратить ущерб окружающей среде.

С 1950 года финские государственные железные дороги сами расследовали железнодорожные аварии в Финляндии. Расследование было разделено на две части: технические причины и человеческий фактор. В большинстве случаев технические причины были исключены только путем заявления об отсутствии технических причин аварии.

С 1932 года финские государственные железные дороги нанимают исследователей, задача которых даже сегодня состоит в том, чтобы прояснить роль человеческого фактора. Выводы были переданы вышестоящему руководству участника и, в случае необходимости, суду.

Государственные железные дороги подготовили более 200 отчетов о железнодорожных авариях и инцидентах в период с 1977 по 1995 год.

В 1986 году в рамках Министерства юстиции была создана независимая комиссия по расследованию крупных аварий. Его задачей была подготовка к расследованию крупных аварий в любом секторе общества. Эта организация опубликовала 20 отчетов о крупных авариях в период с 1986 по 1996 год. Два сообщения касались железнодорожных аварий.

В 1996 году действие закона о расследовании несчастных случаев было расширено, и был создан Совет по расследованию несчастных случаев Финляндии. Чтобы гарантировать, что эта организация является как можно более независимой, она также была расположена в Министерстве юстиции. Совет по расследованию несчастных случаев является независимым департаментом Министерства юстиции и не имеет никакого отношения к судебным или прокурорским процессам.

Задача Комиссии по расследованию несчастных случаев заключается в повышении безопасности полетов путем расследования несчастных случаев и подготовки публичных отчетов о расследовании. Основной целью отчетов является повышение безопасности, и поэтому они не должны использоваться для выяснения вопросов вины и возмещения ущерба.

Совет по расследованию авиационных происшествий имеет постоянный персонал для железнодорожных, морских и авиационных происшествий. Все аварии на этих видах транспорта расследуются. Кроме того, расследуются все крупные несчастные случаи в любом

секторе общества. Комиссия по расследованию авиационных происшествий располагает реестром, содержащим имена примерно 250 специалистов для различных сценариев, которые будут вызваны в случае необходимости. Когда эксперты привлекаются к расследованию комиссией по расследованию несчастных случаев, их правовой статус становится статусом государственного служащего.

Комиссия по расследованию авиационных происшествий имеет двух штатных следователей для расследования железнодорожных аварий. Их задача состоит в расследовании всех несчастных случаев, происходящих в движении поездов, и всех маневровых аварий, в которых кто-то погиб или серьезно пострадал, или если авария связана с опасными грузами. Подземные и трамвайные аварии расследуются, если несколько человек погибли или получили ранения.

Инциденты расследуются, когда можно ожидать, что расследование может дать ценную информацию для предотвращения несчастных случаев в будущем. Аварии на железнодорожных переездах классифицируются как дорожно-транспортные происшествия. Поэтому они не расследуются, если только поезд не сойдет с рельсов или кто-то в поезде не будет убит или серьезно ранен.

Поскольку Комиссия по расследованию аварий расследует аварии на море, в воздухе и на рельсах, она называется организацией по расследованию мультимодальных аварий. Хотя эти виды транспорта значительно отличаются друг от друга и имеют свои собственные международные инструкции, практика проведения расследований также имеет много общего. Исследователи различных режимов взаимодействуют на ежедневной основе. Дискуссии приносят пользу, и они помогают каждому режиму находить новые идеи и разрабатывать свой курс действий. Мультимодальная организация также имеет преимущества, когда администрация одинакова и все они могут использовать общее оборудование. Это экономически выгодно. Кроме того, в сотрудничестве разрабатываются формы и процедуры печати докладов. Однако в то время как структура окончательных отчетов определяется международными соглашениями по авиационным и морским авариям, отчеты о железнодорожных авариях разрабатываются в процессе расследования.

Отчеты о железнодорожных авариях включают фактическую информацию, описание спасательных работ, описание проведенных расследований, анализ причин аварии и, наконец, рекомендации. Отчеты являются публичными и публикуются в Интернете (www.onnettomuustutkinta.fi).

В таблице ниже приведены описания организаций по расследованию железнодорожных аварий в различных странах. Подводя итог, можно сказать, что расследование лучше всего организовано в организациях,

действующих на международном уровне. К сожалению, в большинстве стран расследование все еще ведется по старинке. В этих странах расследования проводятся железнодорожной администрацией или даже самим оператором. В результате выводы могут быть субъективными и поэтому не всегда заслуживающими доверия. Кроме того, доклады часто бывают краткими и не являются публичными. Однако дальнейшие расследования, проводимые железнодорожной администрацией или оператором в целях управления качеством или НИОКР, конечно же, также приветствуются, в дополнение к расследованиям, проводимым независимой организацией.

Независимые следственные организации, особенно по сообщениям безопасности, существуют в Финляндии, Нидерландах, Швеции, США, Канаде, Австралии, Новой Зеландии и Индии. Во многих странах процедуры и организационные мероприятия, приведенные в таблице ниже, не применяются к крупным авариям. В случае крупной аварии правительство страны часто вмешивается и организует расследование.

Таблица 1. Независимые следственные организации разных стран.

Государство	Железнодорожная администрация	Расследование аварий
Германия	Немецкая железная дорога DB	Крупнейший оператор DB расследует все аварии, которые происходят на их железнодорожной сети (также 240 других операторов работают на сети DB)
		При крупных авариях железнодорожное управление ЕВА проводит расследования на месте аварии, но они проводятся для судебных процессов.
		БД готовит отчет о происшествии, но он не является публичным
		Однако отчеты представляются в виде полного отчета или резюме в ЕБА
		Необходимость в новых механизмах расследования очевидна, поскольку поезда курсируют через границы

Франция	Крупных аварий: CGPC, других несчастных случаев: железнодорожный вокзал	Расследование проводится государственными железными дорогами Франции, SNCF
		Министерство наземного транспорта принимает решения о расследовании крупных аварий. Обычно он поручает дорожно-транспортной организации CGPC провести расследование. В этом случае CGPC создает комитет экспертов.
		Отчеты не являются публичными
Италия	Государственные железные дороги (ФС)	Государственные железные дороги расследуют аварии самостоятельно
		Кроме того, несчастные случаи расследуются органами юстиции
США	Национальный совет по безопасности на транспорте (NTSB)	Основана еще в 1967 году
		Катастрофы находится под контролем Конгресса
		NTSB расследует авиационные, железнодорожные, автомобильные, трубопроводные и морские аварии
		Также расследуются инциденты
		Целью расследования является повышение безопасности и предоставление информации выжившим и семьям погибших
		NTSB, вероятно, является самой опытной организацией по расследованию несчастных случаев в мире. Соответственно, ИТ-следователи участвуют в расследованиях по всему миру.
		Доклады являются публичными

Япония	Комитет по расследованию и изучению несчастных случаев	Основана в 1998 году в рамках Министерства транспорта. Расследует только железнодорожные аварии. Организация слаба, потому что в Японии нет закона о расследовании несчастных случаев
		Цель - повысить безопасность. Полиция играет заметную роль в расследованиях.
Россия	Министерство путей сообщения (МПС)	Несчастные случаи расследуются инспекторами/следователями МПС
		Для крупных аварий создается отдельная следственная комиссия, но мелкие аварии расследуются местными организациями МПС
		Печатается лишь небольшое количество экземпляров отчетов и они предназначены только для внутреннего пользования
		Расследование часто проводится для того, чтобы найти виновного в аварии
		Процедуры расследования были одинаковыми на протяжении десятилетий
		Вся железнодорожная система контролируется МПС
<i>Примечание: составлено автором</i>		

Как уже упоминалось ранее, расследование железнодорожных аварий во многих странах организовано не лучшим образом. Поэтому было бы желательно, чтобы как можно больше стран создали независимую и заслуживающую доверия следственную организацию. Это не только повысит безопасность, но и заставит граждан почувствовать, что кто-то заботится об их безопасности. В этом контексте следует отметить, что, конечно, следственная группа в составе железнодорожной администрации может выполнять хорошую работу, но для обеспечения достоверности не должно быть никаких сомнений в независимости следователей.

Кроме того, тот факт, что следственная организация отделена от железнодорожных властей или операторов, дает и другие преимущества. Национальный совет по безопасности на транспорте США опубликовал на своих интернет-страницах перечень пунктов, в которых их роль отличается от роли властей. Эти положения можно рассматривать как общие для независимых следственных организаций:

1. У организации нет никаких обязанностей по разработке нормативных актов или обеспечению их соблюдения для защиты.

2. Персонал комиссии специально обучен проводить расследования несчастных случаев с целью определения вероятной причины и выработки рекомендаций по превентивным мерам.

3. Расследования, проводимые другими организациями, часто имеют гораздо более узкий охват, например, выполнение требований по сбору данных.

4. Совет является единственной организацией с формальным процессом рекомендаций по безопасности полетов, который не зависит от процесса регулирования.

5. Организация всегда делает свои выводы публичными.

6. Совет, в отличие от других организаций, участвующих в расследовании несчастных случаев, не имеет интересов ответственности, которые могут омрачить объективность.

7. Другие организации не работают с таким же уровнем независимости, как NTSB.

Многое еще предстоит сделать для развития организаций по расследованию железнодорожных аварий в различных странах. Лучшим способом начать работу могло бы стать международное сотрудничество между следователями по железнодорожным авариям. На этих встречах все хорошее и плохое должно обсуждаться настолько тщательно, чтобы каждая страна была готова создать и развивать современную организацию по расследованию железнодорожных аварий. Кроме того, следует использовать информацию, полученную из опыта расследования авиационных и морских аварий.

Сегодня существует одна организация, которая хоть в чем-то связывает следователей по железнодорожным авариям в разных странах. Название этой организации – Международная ассоциация транспортной безопасности (ITSA). Его членами являются организации из Канады, Нидерландов, Швеции, США, Финляндии, Индии, Новой Зеландии, СНГ и Великобритании.

Все организации, за исключением членов из СНГ, Индии и Великобритании, являются так называемыми мультимодальными организациями, которые расследуют несчастные случаи на различных видах транспорта.

ITSA является организацией по расследованию аварий в целом, и поэтому она не уделяла особого внимания расследованию железнодорожных аварий. Существуют возможности для развития расследования железнодорожных аварий в рамках ITSA, но два аспекта могут быть проблематичными. Из-за небольшого числа членов ITSA не может способствовать более широкому внедрению процедур расследования. Кроме того, во многих странах-членах уже существуют достаточно развитые следственные организации. Кроме того, тот факт, что страны-члены разбросаны по всему миру, может осложнить сотрудничество, поскольку условия, культура, инфраструктура и подвижной состав сильно отличаются от страны к стране.

Более эффективным способом содействия развитию расследования железнодорожных аварий, по крайней мере в Евразии, были бы действия Евразийского союза. ЕАЭС следует подготовить Директиву, касающуюся расследования авиационных происшествий. Директива должна определить, какая организация должна проводить расследования железнодорожных аварий. Он также должен определить, какие виды аварий и инцидентов расследуются и что должно быть включено в публичный отчет. Целью расследований должно быть повышение безопасности полетов и информирование общественности.

Маловероятно, что железнодорожные администрации или операторы предложат создать независимые организации по расследованию аварий, поскольку они склонны думать, что это поставит их в оборонительное положение. Железнодорожным организациям следует учитывать, что надлежащее расследование аварий поможет железным дорогам выяснить все факты об авариях и улучшить общее управление качеством и безопасностью полетов. Действительно, если правильно выстроить взаимоотношения между железнодорожными организациями и следственной организацией, то взаимная работа по повышению безопасности будет плодотворной.

Литература

1 Kai Valonen. Investigation of Rail Accidents – International Comparison. Helsinki university of technology. March 6, 2000.

2 Официальный сайт Комиссии по расследованию несчастных случаев Финляндия: www.onnettomuustutkinta.fi (дата обращения 08.10.2020).

3 Официальный сайт Финской железнодорожной администрации: www.rhk.fi (дата обращения 08.10.2020).

4 Официальный сайт Международной ассоциации транспортной безопасности: www.itsasafety.org/itsa (дата обращения 09.10.2020).

5 Официальный сайт Национального совета по безопасности на транспорте (США): www.nts.gov (дата обращения 12.10.2020).

РОЛЬ АЛЬ-ФАРАБИ В СТАНОВЛЕНИИ ТЮРКСКОГО ПРАВА

Г.Ф. Салимжуаров

Студент, Евразийский гуманитарный институт, г. Нур-Султан

На основе литературных данных в работе представлен краткий экскурс в историю становления Аль-Фараби как философа, а так же разбор внутренних логистических связей учения Аль-Фараби и тюркского права. Обращается внимание на тот факт, что использованные средневековым ученым понятия «добродетельный город» и другие предопределили конструкцию данного теоретического образа в практику тюркского правления.

Ключевые слова: Аль-Фараби, право, тюрки, добродетельный город, счастье.

Чем глубже корни и основания того или иного объекта приложения человеческих знаний и умений, а тем более если речь идет о нормах гражданского права, тем авторитетнее предстает данная отрасль знаний и практики. Возраст отечественной юриспруденции официально исчисляется последними несколькими веками, тогда как зачатки знаний и представлений мыслителей о правилах общежития формировались и, более того, закреплены письменно, гораздо раньше, чем принято думать.

В этой связи хотелось бы обратить внимание на тот пласт культуры межчеловеческих отношений и взаимодействия государства и подданных, который исследовал средневековый гуманист, мыслитель, создатель трактатов, ценимый в европейской научной традиции как усердный трактователь трудов античных философов на Востоке.

Абу Наср Мухаммад ибн Тархан ибн Узлаг аль-Фараби (872-951) – знаменитый восточный учёный и философ, теоретик музыковедения, математик. Он комментировал труды Аристотеля, откуда получил звание «Второй Учитель».

В районе Фараба, в месте соединения реки Арысь с Сырдарьей, в I-ом веке нашей эры располагался городок Васидж (сейчас эта территория принадлежит современному Казахстану). В этом месте в 872 году появился на свет Аль-Фараби. Он принадлежал к привилегированным слоям тюркской народности, об этом можно судить по тому, что в полном прочтении его имени присутствует слово «тархан». Азы образования Аль-Фараби получил у себя на родине. В разное время он жил в таких среднеазиатских городах, как Ташкент (тогда он назывался Шаш), Самарканд и Бухара, в

них юноша обучался и работал. Но ему хотелось видеть и познавать мир, и Аль-Фараби уехал из родных мест.

Учение Аль-Фараби, его актуальность и многожанровость не вызывают сомнений. Более того, его квинтэссенция, а именно: счастье как смысл человеческого существования, может и должна браться за основу социально-гуманитарных исследований. Мыслитель средневековья Аль-Фараби пользовался большой популярностью, будучи личностью с обширным кругозором и со знанием дела штудировавшим труды античных авторов. Его трактаты раскрывают системную творческую лабораторию ученого; она базировалась на уважении к человеку как центру мироздания, желании актуализировать суть его миссии на земле. Современное научное видение закономерно пришло к аналогичному выводу: только человеческий разум способен справиться с глобальными вызовами. И это лишний раз подтверждает целостность мировоззрения Аль-Фараби и его влияния на последующий процесс познания в тюркской научной среде как лепту в традицию преемственности.

Философ, исследователь, музыковед, целитель Аль-Фараби остается безусловным брендом и непреходящей гордостью тюркского и мирового сообщества. Своими трудами и духовностью он сумел поднять на достойный уровень, возвысил общетюркское право, язык и культуру. Ведь трактаты ученого напрямую касались обустройства социума, взаимоотношения, в котором строятся людьми, а людей можно научить правильному управлению. Эта рациональная сторона трудов Аль-Фараби являлась почти революционной в период средневековья, тогда как она выражена им весьма условно, опосредованно размышлениями о миссии и свойствах так называемого «города». Под городом Аль-Фараби подразумевает, вне сомнений, более широкое понятие, а именно: «государство», «социум». Не случайно он подразделяет виды городов – от «невежественного» до «добродетельного». Далее раскрываются качества, вкладываемые им в те или иные разновидности «городов». Было бы ошибочным игнорировать наследие Аль-Фараби, который обладал богатым воображением и даром научного предвидения, высветив, под видом урбанистического коллажа, будущую социальную эволюцию.

Противники такой концепции могут выдвинуть контраргумент, что античный период, который преимущественно служил пищей для научных диспутов, содержал это понятие «город-государство», который не может переноситься на средние века и последующие этапы всемирно-исторической спирали. Однако, можно возразить уже потому, что города-государства как реальность присутствовали в контексте развития на протяжении того участка Шелкового пути, что пересекал южные области Казахстана. Такие города, как Сыгнак, Сауран, Алмалык и другие, в силу обусловленности природно-климатических условий приобрели форму моногородов, или городов-крепостей. Этническая наполняемость стационарных поселений, окруженных полупустынями и враждебными иноэтническими обществами, также соответствовала дефиниции «город-государство». Таким образом,

будет справедливым заметить, что Аль-Фараби экстраполировал знания об античности на современные азиатские города-поселения, и данный объект исследований поглощал его воображение и предоставлял благодатное поле для практических опытов.

По Аль-Фараби, каждый человек устроен так, что для собственного существования и достижения наивысшего совершенства он нуждается во многих вещах, которые, он не может доставить себе один и для достижения которых он нуждается в некоем сообществе людей, доставляющих ему каждый в отдельности какую-либо вещь из совокупности того, в чем он испытывает потребность. При этом каждый человек по отношению к другому находится точно в таком же положении. Вот почему лишь через объединения многих помогающих друг другу людей, где каждый доставляет другому некоторую долю того, что необходимо для его существования, человек может обрести то совершенство, к которому он предназначен по своей природе. Деятельность всех членов такого сообщества в совокупности своей доставляет каждому из них всё то, в чём он нуждается для существования и достижения совершенства. Аль-Фараби, как и его учитель Аристотель, развивает натуралистическое объяснение вопроса о возникновении государства.

Поскольку с предметом изысканий мыслителя более-менее все ясно, то возникает вполне уместный вопрос, насколько близко подошел Аль-Фараби к изучению и усовершенствованию правовых отношений в тюркском социуме? Безусловно, сама постановка вопроса имеет место быть, ведь декларируя категорию «доброго» города, ученый априори закладывал в его базис защиту прав горожан. Противники версии легко возразили бы, что средневековая схоластика и юриспруденция – вещи несовместимые, но только не в отношении такой масштабно мыслившей фигуры, каким являлся Аль-Фараби, при жизни признанный учеными братьями «вторым после Платона»! Он никогда не занял бы эту отведенную ему достойную нишу – рядом с именами Авиценны и Ибн Рушда, – без присущей оригинальности и умения всесторонне рассмотреть интересовавший предмет. Правовые отношения, или умение договариваться, присутствуют в любом даже низшем социуме, и вполне могли быть предметом диспутов во времена Аль-Фараби. Мыслитель, претендовавший на создание трактатов о счастье рода человеческого, был вправе обратиться к данной отрасли познания в целях научения последователей его учения правилам, без которых нельзя обходиться в социуме. Таким образом, тюркское право в некоторой степени обязано Аль-Фараби, во-первых, проявленным им интересом, во-вторых, огромной верой в то, что соотечественники придут когда-либо к совершенным формам взаимных контактов, преодолевая невежество и инстинкты военной демократии.

Тюркское право – тема, действительно редко рассматриваемая в специальной литературе, тогда как значение ее выходит за рамки простой интерпретации общетюркского наследия. Глобализация стимулирует интеллектуалов Центральной Азии (ЦА) заняться поисками если не заветного «философского камня», то оптимальных подходов к

практике принятия решений в самых различных сферах человеческого общения, от внутристрановых до региональных и межконтинентальных. В сфере международных отношений, которые становятся все более непредсказуемыми и хрупкими, роль региона ЦА обозначается все более зримее в силу зависимости сообщества от капризов глобального климата, киберпреступности, религиозного экстремизма и терроризма. В силу транзитного географического расположения ЦА подвержена антиправовым влияниям весьма ощутимо. Поиск совместных решений из ситуации вполне под силу на базе междисциплинарных исследований.

Обратившись к наработкам предшественников в лице Аль-Фараби, Ибн Рушда, потомки вправе искать ответы на глобальные вызовы и на сакральном уровне. На рубеже 19-20 вв. к теме роли и влиянию тюркского права в историко-культурном дискурсе обращались казахские исследователи и сочинители Шокан Уалиханов, Абай и Шакарим, Машхур Жусуп Копеев. Репрессии унесли жизни выдающихся юристов начала 20 столетия: Жакыпа Акпаева, Алихана Букейханова, других видных представителей алашевцев, что отодвигает на неопределенное время возможность познакомиться с их видением места и роли тюркского наследия в региональном и всемирном масштабах. Однако, четкое понимание ими ситуации и апелляцию к здравому смыслу истории реконструируют по тем действиям, которые были реализованы руководством Алаш (участие в Государственной Думе России, разработка основ Конституции будущей автономии, позиция в годы первой мировой войны и восстания в Казахстане 1916 года, поиск компромисса и альянс с Советской властью и др.). Модель «доброты» города-государства, изложенная в средние века Аль-Фараби, должна была воплотиться в жизнь Казахстана через проект Алаш.

В годы тоталитаризма любые реверансы в сторону мусульманских ученых-теологов были под «табу». Рукописи на арабской вязи не сразу были «реабилитированы» после многих лет запрета и уничтожения. Очень осторожно в науку возвращена была ранее малоисследованная тюркская предыстория. Благодаря многолетним поискам Льва Гумилева и «евразийцев» на основе артефактов были доказаны наличие письменности и начата дешифровка надписей на каменных изваяниях. Позже, казахстанские и российские этнографы А.Х. Маргулан, Х.А. Аргынбаев, востоковеды-тюркологи С.Г. Кляшторный, Т.И. Султанов, А. Сейдимбек и др. детально реконструировали отголоски древнего права тюрков в анналах истории Евразии.

Немаловажно обратиться к публицистике Мустафы Шокая, прозе и поэзии Магжана Жумабаева, Мухтара Ауэзова, Ильяс Есенберлина, чтобы прочувствовать в специфической мелодике тюркской словесности особый гуманизм. Философское наследие Аль-Фараби обрело новую жизнь благодаря казахстанцам А. Касымжанову и его последователям. Переводы трактатов Аль-Фараби по музыке и медицине на русский язык сделали их достоянием народов Союза и позволили во всей красоте продемонстрировать спектр интересов ученого.

Из исторической науки в сферу юриспруденции, благодаря замечательным трудам академика С. Зиманова по обычному праву казахов, были внесены ценные источники и положения для дальнейшего изучения темы на конкретно-историческом примере. Можно утверждать, что методологические разработки С. Зиманова легли в основу последующего развития и совершенствования права в государствах тюркского мира, в частности традиции гуманизма и историзма. При условии координации исследований, современные наработки в области права в Казахстане, СНГ и дальнем зарубежье со временем позволят создать фундаментальный труд и раскрыть общие и особенные черты формирования нормативно-правовой базы в истории государственности тюрков.

Сакральный характер и методологическую миссию обозначенных норм права метафизически сумел закрепить Аль-Фараби в своих трудах, созданных им во благо поколений. Это важно донести и до нового поколения обучающихся, чтобы помочь им осознать преемственность и бесценность учения Аль-Фараби в продвижении общечеловеческих норм общезнания. К тому же, благодаря изучению праистории юриспруденции, право как отрасль знания и науки в Республике Казахстан и тюркском социуме в целом обретет, на наш взгляд, дополнительную устойчивость в плане фундаментальности. Безусловно, междисциплинарные усилия крайне необходимы в деле изучения тюркского научного наследия. Труды Аль-Фараби известны в современных европейских научных кругах не в должной мере, соответственно задача казахстанских востоковедов, философов, правоведов, историков науки и культуры исправить эту «погрешность».

Литература

- 1 Касымжанов А.Х. Абу-наср аль-Фараби. – М.: Мысль, 1982. – 189 с.
- 2 Назарбаев Н.А. В потоке истории. – Алматы: Атамұра, 1999. – 296 с.
- 3 Гумилев Л.Н. Древние тюрки. – М.: Наука, – 1989.
- 4 Кляшторный С.Г., Султанов Т.И. Летопись трех тысячелетий. – Алматы: Гылым, 1994.
- 5 Зиманов С.З. Общественный строй казахов первой половины 19 века. – Алма-Ата: Изд-во АН КазССР, 1958. – 296 с.
- 6 Муқанова Г.К. Отражение международных контактов тюрков в текстах VIII в. (на примере памятника Кюльтегина) // Материалы Международной научно-теоретической конференции «Древнетюркская цивилизация – памятники письменности». – ЕврНУ, Астана, 2001. – С. 219 – 223.
- 7 Кенисарин А.М., Нысанбаев А.Н. Становление историко-философских идей в учениях Аристотеля и Аль-Фараби-2005.
- 8 Нысанбаев А.Н. Развитие фарабиеведения в Казахстане: итоги, проблемы и перспективы. 2011.

ЖАРАТЫЛЫСТАНУ ҒЫЛЫМДАРЫ

ЕСТЕСТВЕННЫЕ НАУКИ

NATURAL SCIENCE

ҚАЛАЛАРДЫҢ ӨНЕРКӘСІП САЛДАРЫНАН ЛАСТАНУЫ

С. Аманжолқызы

Магистр, оқытушы, Х. Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Атырау қ.

Г. Батырбаева

Магистр, оқытушы, Х. Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Атырау қ.

Ғаламат жаңалықтармен бірге өндірістің жедел дамуы, зауыттардың еселеніп салынуы, қазақ жеріндегі сынақ алаңдары күнделікті тіршілікке араласып, жетістігімен қатар апатында ала келді. Қазіргі кездегі шаруашылық іс әрекеттердің қоршаған ортамен қарым-қатынасының күрделене түсуі, атмосфераның құрлық, су экожүйелерінің беткі қабаттарының, олардың сипаттарының өзгеріске ұшырауы, эптермиялық қаруланудың күшеюі, өндірісте қажетті материалдардың шамадан тыс өндірілуіне байланысты көптеген заттардан қалдық түрінде қоршаған ортаға бөлініп шығуы, яғни қатты, сұйық және газ тәріздес қалдық заттардың мөлшерінің жоғарылап кетуі және басқа да айтулы факторлардың әсер ықпалына тікелей байланысты болып отыр.

Түйін сөздер: экология, фактор, қоршаған орта, қалалардың ластануы.

Елімізде қазіргі кездегі қалыптасқан экологиялық мәселелерге байланысты бірнеше өнеркәсіптік аймақтардың экологиялық жағдайына тоқтала кетейік. Батыс Қазақстан өнеркәсіптік экологиялық аймағына Каспий маңы, мұнай өндіру мен өңдеу, металлургия құрылыс материалдары және тағы басқа да салаларға маманданған Атырау, Маңғыстау, Орал, Ақтөбе облыстары кіреді. Бұл аймақтағы негізгі мәселелер табиғи ортаның мұнаймен ластануы, радиоактивті қалдықтармен ластануы адамның денсаулығына және экожүйелерге әсер етіп, шөлдену процестерінің жүруіне, биоконтурліліктің жойылуына әкелуде. Сондай-ақ, мұнда тыныс алу жолдарының қабыну аурулары мұнай өндіретін аудандарда орташа саны басқа облыстармен салыстырғанда жоғары. Концерогенді көмірсутектердің концентрациясының жоғары болуы бұл аймақта қатерлі ісік ауруы, басқа аймақтармен салыстырғанда 24 есе жоғары екен. Жас балалардың өлімі 1000 адамға шаққанда 37 адамды құрайды. Бұл еліміз бойынша ең жоғарғы көрсеткіш болып отыр [1].

Батыс аймақ Маңғыстау облысы экологиясы ауыр аймақтардың

алдыңғы қатарына жатады. Қауіпті нүктелердің топырақ қабаттарын тексергенде бұл өңірді Семей, Аралдан кейінгі үшінші орынға қоюға болады. Маңғыстау облысында жергілікті тұрғындарға қасірет төндіріп тұрған Қошқар ата улы көлінің су астында 104 млн тонна улы қоспа жатыр. Қазір уран өндірілмейді, ал су буланып, жаға ашық қалған. Әбден кепкен топырақ шаң болып өңірге тарайды. Одан адамдар арасында түрлі аурулар пайда болуда. Әсіресе инсульт ауруы елді түгелдей жайлап болды.

Ақтөбеде көп жылдардан бері Ақтөбе ферробалқыту зауыты мен Ақтөбе хромды қосындылар зауыттары жұмыс істеп келеді. Бұл зауыттар Ақтөбе қаласының солтүстік-батысында қала халқы көп шоғырланған аймақтан 1000м, қала тұрғындарының бақша-саяжай учаскелерінен 700 м ғана қашықтықта орналасса, зауыттардың бір-бірімен орналасу ара қашықтығы 300-400 м. Қазіргі уақытта кәсіпорын аймағының табиғаты аты валентті хром қосындыларымен, солтүстік-батыстан соғатын желдердің әсерінен кәсіпорындардан шығатын заттармен, оның құрамында шанды хром қосындылары және т.б. зиянды заттармен өте белсенді түрде ластануда. Бұлардың мұражайларынан улы заттар қоршаған ортаны бүлдіріп қана қоймай адамдар денсаулығына елеулі залалын тигізуде. Жергілікті сарапшылардың берген мәліметтеріне қарағанда тыныс-қолқа жолдарының ауруы қалада қалыпты деңгейден 3,5 есеге дейін жеткен. Сол сияқты жүрек-қан тамыры жүйесі мен көз аурулары 18 және 2 есеге шейін артқан. Атырау өңірінің ауасының экологиялық жағдайы мұнай-газ өндіруші, энергия-коммуналдық, көлік кешені және тағы басқа мекемелердің ауаға шығаратын заттардың көлемі мен олардың жеке түрлеріне тікелей байланысты. Өткен он жыл ішінде Атырау облысы бойынша орта есеппен әр жыл сайын ауаға 164,65 мың тонна түтін шыққан екен. Оның негізгі өндірушілері облыстың әр түрлі кәсіпорындары. Негізгі облыс бойынша шығатын лас түтіндердің 72,5 % тұрақты мұржасы бар өндіріс мекемелерінің үлесіне тиеді. Оған қоса облыста ауаны автокөліктердің түтінмен ластау да орын алады. Мысалы, соңғы жылдары облыс аумағына ауаға шығатын түтіндердің 24-48 %-ы автокөліктердің үлесінде болды [2].

Сонымен қатар Атырау облысында ластанған аймақтарды қалпына келтіру жұмыстары да жүргізілуде. Мұнда мұнаймен ластанған топырақ жамылғысын тазалаудың биологиялық жолмен тазалау құрылысы (отвал) салынды, бұл пайдаланып отырған жаңа технология ластаушы заттарды 80 %-ға дейін тазалауға мүмкіндігі бар.

Шығыс Қазақстан өнеркәсіптік аймаққа Шығыс Қазақстан облысының аудандары жатады. Қазақстан Республикасы өнеркәсібі жоғары дамыған, түсті және қара металлургия, энергетикалық кешені, полиметалл кендері шоғырланған аймақ. Бұл аймақтағы экологиялық мәселелер қоршаған ортада өндірістік қалдықтардың жиналуы атмосфералық ауаның ластануы ормандарды деградацияға ұшырауы айқын көрінуде.

Тек, Өскемен қаласы бойынша әуе кеңістігіне тарайтын залалды

заттардың 60 %-і осы түрлі түсті металлургия кәсіпорындарының үлесіне, ал соның ішінде Өскемен қорғасын-мырыш комбинатының еншісіне зиянды заттардың 30 %-і тиеді.

Ертіс бассейнінің ластануы шектен шығып отыр. Оның кішігірім салалары Үлбі, Глубокое, Тихая өзендерінің Ертіске құятын тұстарында мыс пен мырыштың мөлшері шекті қалыптан бірнеше есе көп. Яғни, 30 ШРК-ден 300 ШРК-ға дейін барады.

Шығыс Қазақстан облысында орман отау, кесу фактілері орын алып отыр. Сонын кесірінен жасыл желекпен көмкерілген жер көлемі облыс бойынша 150 мыңға кеміп кетті [6].

Солтүстік Қазақстан өндірістік аймағына республикамыздың солтүстік Павлодар, Солтүстік Қазақстан, Ақмола, Қостанай облыстары кіреді. Бұл аймақта мұнай өңдеу, азық-түлік және жеңіл өнеркәсіп маңызды орын алады. Ауыл шаруашылығының зиянкестеріне қарсы күресте биологиялық және агрохимиялық әдістерге баяу көшуіміз кері әсер етуде. Соның салдарынан арам шөптер қатап, ол аз болса, улы химикаттар зиян келтіруде. Көкшетау қаласынан солтүстікке қарай 8,5 км қашықтықта «Васильковский ГОК» кен орны орналасқан. Васильковский кен орны 1979 жылдан бастап жұмыс істеп келеді. Васильковский алтынды-кварц-мышьякті рудалар кен орнына жатады. Мұнда алтын қосындылары бар рудалардың ғана өндірістік маңызы бар. Васильковский ААК құрамында негізгі атмосфера ластанушы көздер үш алаңда орналасқан. Бірінші, қазылған тау рудниктері және үйкектеу учаскелері, екінші, автономиялық уақытша қазандықтар, үшіншісі – алтын айыру фабрикасы. Мұндағы дәстүрлі зиянды заттар шығару көздері асфальт қоспалары қондырғылары, дизельді қондырғылар, қазандықтар АЗС-дан, цехтардан зиянды газдар шығарылады. Ал, дәстүрлі емес зиянды заттар шығару көздеріне инертті материалдардың ашық қоймалары, мұнай өнімдерін сақтау орындары, көліктерге арту, түсіру жұмыстары, тасымалдау жұмыстарын жатқызуға болады [3].

Бұл ластанушы көздерден атмосфераға 29 түрлі зиянды заттар шығарылады. Олардың ішінде органикалық емес шөң көлемі 0,3 және 0,5 мг/м шекті мөлшерден астам. Органикалық емес шаң атмосфераға жылына 4002,715 тонна мөлшерінде шығарылады.

Атмосфераның ластану дәрежесі 1,2-ші алаңдардың санитарлық қорғау аймағы (С33) мен жақын арадағы ауылдар Қонысбай, Красный Яр, Көкшетау қаласы мен Қопа көлі аумағына зиянды заттардың шығарылуы мен олардың таралуына қарай бағаланады. Мысалы: Қонысбай ауылы маңында ауаның құрамындағы органикалық емес шаның көлемі жазда 0,62 (РК) шекті мөлшерде қыста 0,42 шекті мөлшерде. Көкшетау қаласында органикалық емес шаңның фондық концентрациясы жазда 093 (ШРК), қыста 0,79 (ШРК) көлемінде.

Жылдың жазғы және қысқы уақыттарында барлық үш алаңнан

шығарылған зиянды заттарға талдау жасағанда, тек органикалық емес шаңнан басқа зиянды заттардың мөлшері санитарлық қорғау аймағында атмосфера ауасынан нормативтік сапасы бойынша ұсынылған талапқа сай келмейді. Павлодар облысында шырша ағаштарын шығындау қалыпты нормадан екі есеге жоғарылаған.

Орталық Қазақстан өнеркәсіптік экологиялық аймаққа Қарағанды, Жезқазған өңірін жатқызамыз. Бұл аймақ тау-кен өндіру, көмір өнеркәсібі, түсті металлургия және жылу энергиясын өндіретін орталық болып табылады. Орталық Қазақстандағы «Байқоңыр» ғарыш айлағы бұрынғы КСРО-ның өндірістік әскери-ғарыштық кешендерінің бірі еді. 1994 жылы Қазақстан Республикасының өкіметі мен Ресей Федерациясының арасындағы келісім нәтижесінде Ресей Федерациясына «Байқоңыр» ғарыш айлағы 20 жылға жалға берілді.

Байқоңырдан ұшырылған ғарыштық аппараттардың зиянды әсерін шетелдік және отандық ғалымдар зерттей келіп, атмосфера тізбегі тропосфера-стратосфера-ионосфера қабатына әсер етіп, нәтижесінде озон қабатының жұқаруына, парниктік эффектінің пайда болуына үлкен үлесін қосатындығы байқалды. Әсіресе, ерекше қауіпті апатты жағдайлар зымыран тасымалдаушыларды ұшыру кезінде байқалады. 1996, 1997, 1999 жылдары және зымыран тасымалдаушы «Протон» 2 рет апатқа ұшырады. Апат кезінде қоршаған ортаға айтарлықтай мөлшерде жанбай қалған жанармай төгіліп, үлкен аумақты жердің өсімдіктер жамылғысы өртеніп кетті. Сонымен қатар зымыран тасымалдаушы «Протонның» ажырап қалатын бөліктерінің сынақтары түсті. 1999 жылы қазан айында зымыран тасымалдаушы «Протон» құлаған жердің топырағына, суына, ауасына, өсімдік пен жануарларына тексеру жүргізілді. Адамдар мен үй жануарларын тексеріп, гептил тараған жерлерді залалсыздандыру жұмыстары жүргізілді [4].

Ал, Балқаш көлінің ластануына мыс пен энергетика өнеркәсібі бірден бір себепші болып отыр. Мұнда, мыс, мырыш және күл құрамының ауытқуы 78-ден 50 РЗШ аралығында. Қарағанды облысының аумағындағы Нұра өзенінің де экологиялық жағдайлары жақсы емес. Мұны ұзақ жылдар бойы Қарағанды металлургия комбинаты мен «Карбид» өндірістік бірлестігі өздерінің шайынды суларымен ластан, барынша лайлап келеді. Оның құрамында азот, сынап сияқты металдар көптеп кездеседі.

Қар ағанды облысы бойынша ауаға шығарған зиянды қалдықтардың жыл сайын мөлшері 140 мың тонна болса, оның 98 мың тоннасы кәсіпорындарда, 43 мың тоннасы автокөліктерден шығады екен. Сондай-ақ Теміртау қаласының кәсіпорындары бойынша аталмыш көрсеткіш 361 және 13 мың тонна болып келеді [5].

Теміртау, Саран, Шахтинск, Абай қалаларының кәсіпорындарының маңында шамамен 1,7 млрд тонна өнеркәсіптік және тұрмыстық қалдықтар жиналып қалған. Оңтүстік Қазақстан өнеркәсіптік экологиялық аймаққа

– Алматы, Жамбыл, Оңтүстік Қазақстан, Қызылорда облыстары жатады. Оңтүстік аудандардағы негізгі экологиялық мәселелер – су ресурстарының жетіспеуі, жайылымдардың деградациясы, атмосфераның ластануы, жер ресурстарының химиялық тыңайтқыштармен ластануы. Экологиялық және санитарлық-эпидемиялық жағдайдың салдарынан республикамызда ауру-сырқау белең алып,оның ақыры адам өліміне әкеп,өмір ұзақтығының шектелуі байқалады. Іш, сүзек ауруларының деңгей дәрежесі республика бойынша қалыптасқан орта көрсеткішке қарағанда Қызылорда облысында 50 %-ке, Оңтүстік Қазақстан облысында 30 %-тен асып түседі. Жамбыл, Шымкент қалаларына минералдық тыңайтқыштар өндіретін кәсіпорындарды шамадан тыс шоғырландыру да айнала қоршаған ортаға бірқатар салмақ салуда. Жамбыл қаласының бір өзінде өндіріс орындарының ауаны ластауын түгел есепке алсақ, соның үштен бірі осы саланың үлесіне тиеді. Сырдария, Арал, Бадам өзендері бассейндерінде фенол, сынап пестицид – 3 ШРК-дан, 16 ШРК аралығында ауытқып тұрады.

Алматы қаласы ауасының ластану жолдарының бірі бұл автокөліктерден шығатын зиянды заттар болып есептеледі. Қаламыздағы жанармаймен жүретін автокөліктерді табиғи газға ауыстыру тиімді. Біріншіден, бензинге қарағанда газ арзандау, екіншіден, экология мен қоршаған орта үшін аса зиян емес.

Адамның денсаулығының төмендеу,ауруға шалдығуын ағзаның ортаға толық бейімделе алмауымен, қолайсыз әсерлерге берген теріс жауабы ретінде қарастыру керек. Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының (ВОЗ) анықтамасы бойынша, денсаулық дегеніміз – бұл тек аурудың болмауы емес, ол толық физикалық психологиялық және әлеуметтік қолайлылық. Ғалымдардың есептеулері бойынша адамдардың денсаулық жағдайы 50-52 %-ы өмір сүру салтына, 20-25 %-ы-тұқым қуалау факторларына, 18-20 %-ы қоршаған орта жағдайларына, ал 7-12 % ғана денсаулық сақтау саласының деңгейіне байланысты болады. Антропогенді факторлар бұрын болмаған, жаңа техногенді ауруларды туғызады [6].

Адамның денсаулығына зиянды әсер ететін факторлардың ішінде әр түрлі ластаушы заттар бірінші орын алады. Адамның іс-әрекет нәтижесінде биосфераға, оған тән емес 4 млн-нан астам заттар шығарылады. Сонымен қатар, жыл сайын қоршаған ортаға мыңдаған жаңа заттар шығарылады. Олардың көпшілігі ксенобиотиктер (грек тілінен аударғанда *xenos* – бөтен) адам мен басқа да тірі ағзалар үшін бөтен заттар.

Аурулардың көбюі сонымен қатар табиғи ортаның әр түрлі трансформаларымен, топырақтың толық бұзылуы, өнеркәсіптік кешендерге, бір типті тұрғын жерлерге және т.б., яғни «үшінші табиғатқа» айналуына байланысты. Денсаулыққа әлеуметтік және экономикалық жағдайлардың әсері артып отыр. Табиғи және физико-химиялық тұрғыдан алғанда ғана орта болса да, қолайсыз әлеуметтік-экономикалық жағдай

ауру мен өлімнің артуына әкелетінін өмір көрсетіп отыр. Өлеуметтік-экономикалық жағдайдың нашарлауы адамның психологиялық күйі мен стресстік құбылыстар арқылы әсер етеді.

Амосфера – ауа, химиялық қоспалар мен су буынан тұратын күрделі жүйе. Ол биосферадағы фино – химиялық және биологиялық процестердің жүруінің шарты мен метеорологиялық режиміне маңызды факторы.

Атмосферадағы жекелеген компоненттердің қатынасы оның радиацияға, жылу және су режиміне, өздігінен тазартуға қабілетін анықтайды. Атмосфераның газдық құрамы, су буы және әр түрлі қоспалар жер бетіне күн радиациясынан өту деңгейін және жер маңы кеңістігіндегі жылуды ұстап тұруды анықтайды [7].

Атмосфераның маңызды қасиеттеріне оның жылдам араласуы мен үлкен ара қашықтыққа орын ауыстыруы, басқа сфералармен, әсіресе мұхитпен байланысы жатады. Мұхитпен жанасуы нәтижесінде мұхит атмосферадағы көміртегінің қос оксиді СО мен оксидін СО күкіртті газ және басқа қосылыстарды сіңіреді. Атмосферадағы қосылыстардың басым бөлігін өсімдіктер сіңіреді және зат алмасудың топырақ звеносына кіреді. Жылдам араласқшыл қасиеті мен оның ластауды таратуы, сонымен қатар локальді ластануды ғаламдық ластануға айналдыруы фактор болып табылады. Адам атмосфераның әр түрлі параметрлеріне және қасиеттеріне, оның химиялық құрамына, жылу режиміне, орын ауыстыру, радиоактивтілік, электромагниттік фон және т.б. әсер етеді.

Ерте кездерден-ақ ауаның ластануына қарсы шара қолға алына бастаған. XVII ғасырда Англияла ірі қалаларда, Лондонда, көмірді отын ретінде пайдалануға шектеу қойылды. Осы кездерден бастап жер үсті суларының ластануына қарсы, мысалы тұрмыстық қалдықтармен, шаралар қолданыла бастады.

Адам ауаның құрамына кіретін негізгі химиялық элементтер тот пен оттегінің концентрациясына елеулі әсер етпейді. Адам қызметінің нәтижесінде атмосфераға атмосфера үшін бөтен немесе атмосфераға тән заттардың концентрациясының өзгеруіне байланысты ластаушы зат болып табылатын жүздеген заттар келіп түседі.

Атмосфераға шығарылатын химиялық заттардың ішінен бірінші сатысында көмірқышқыл газы тұр. Бұл қосылыс ұзақ өмір сүреді және атмосферада жиналуға қабілетті.

Көміртегі (I) оксидінің көп мөлшері өте қауіпті, бірақ ол тұрақсыз және жылдам СО мен басқа да қосылыстарға айналады.

Химиялық белсенділігінің жоғары және тұрақты көп мөлшерде 150-200 млн. т. (жылына) шығарылуына байланысты күкірт диоксиді (SO_2) немесе күкіртті ангидридтің қауіптілігі зор. Ол өткір иісі бар, түссіз газ. Оның сумен қосылыстары адам мен жануарлардың тыныс алу жолдарын тітіркендіріп зақымдайды. Ұзақ уақытқа созылған улану қан

айналымының бұзылуы мен өлімге әкеліп соқтыруы мүмкін. Күкіртті газ әсіресе өсімдіктер үшін қауіпті. Ол жануарлар мен адамға қарағанда бұл газға өте сезімтал. Өсімдіктер газдың олардың бетіне келіп қону немесе қышқыл жауын-шашынмен келіп түсу нәтижесінде зақымданады [9].

Бұл газ қазіргі кездегі қоршаған ортаның әр түрлі элементтері мен биотасына әсеріне байланысты бірінші орында тұрған әлемдік ластанушы.

Күкіртті ангидридтен басқа атмосфераға күкірттің басқа қосылыстары келіп түседі. Оларға күкіртсутек (H_2S) жатады. Бұл газдың жоғары контракцияларымен улану екенін ісінуіне, тыныс алу параличіне және өлімге әкеліп соқтырады. Табиғатта ол көбінесе су қоймаларында, айыңды сулар мен ақуыздардың бактериалды ластану өнімі ретінде минералдық бұлақтарда кездеседі. Күкірткөміртегі CS_2 – улы қосылыс, түсі оңай жанатын сұйық. Ауамен жарылғыш қоспа түзеді. Вискоздық жібек, целлофан мен инсектицидтер алу үшін шикізат ретінде қолданылады. Адам ағзасына тыныс алу жолдары мен тамақпен бірге түседі, орталық жүйке жүйесінің қызметінің нашарлауын туғызады, есірткілік әсері бар [8].

Қорыта келе, өндіріс салаларының барлық түрін атап айтқанда машина жасау, энергетика, қара металлургия, жеңіл, тамақ т.б. өнеркәсіптерінің қоршаған ортаға тигізетін әсері яғни қоршаған ортаның қалдықтармен ластануы бүгінгі күні басты проблемалардың біріне айналып отыр.

Ластанған ауа әлемдегі барлық адамдардың денсаулығы үшін қатерлі болып табылады. Көптеген зерттеушілер атмосфералық ауа және оның құрамындағы ластанушы урбанизацияланған аймақтарда тұратын тұрғындардың денсаулығына жоғары деңгейде қауіп-қатер туғызатын «бірінші дәрежелі фактор» деп бағалайды.

Қазіргі кезде кез келген қала ауа бассейні өндірістік орындар жүздеген химиялық заттардың түрлерімен ластанған. Бұлардың деңгейі шекті деңгейден әлдеқайда жоғары, ал оның ағзаға тигізетін қосалқы әсерлері өте жоғары болып отыр. Барлық тұрғылықты мекендегі атмосфералық ауаның ластануы ҚР Қоршаған ортаны қорғау Министрлігі, Экологиялық мониторинг Департаментінің ресми мәліметі бойыншы алынған атмосфераның ластану индексі (АЛИ5) кешенінің көрсеткіштері бойынша бағаланады. Республикалық ластанған қалаларына ($АЛИ5 > 5$) 12 қала кіреді, соның ішінде ауаның жоғары деңгейде ластанған қалаларына ($АЛИ5 > 7$) 8 қала (Алматы, Шымкент, Теміртау, Ақтөбе, Тараз, Қарағанды, Өскемен, Жезқазған) кіреді.

Атмосфера тұрақты көздерден шығырылатын зиянды заттардың мөлшері (АЭБ-келтірілген деректер) қалалар бойынша: Павлодар (763,0 мың т., Қарағанды (601,6 мың т.), Жезқазған (487,0 мың т.), Ақмола (120,0 мың т.), Атырау (90,0 мың т.) облыстары болды. Бұл аймақтарда жылу энергетикасы, металлургия, мұнай-газ кәсіпорындары шоғырланған. Сондықтан атмосфераға көтерілген қоқыстар мен газдардың көпшілігі

осы облыстар мен қалалардың аумағына түсіп, өсімдіктерді, суды, жер ресурстарын, ғимараттарды жалпы қоршаған ортаны ластап жатыр. Қазгидромет мәліметі бойынша республиканың әрбір шаршы километріне жылына орта есеппен 1,13 тонна зиянды заттар келетіні байқалған. Шаң фракцияларының қауіптілік коэффициенттері ҚР барлық, атап айтқанда Алматы, Астана, Шымкент, Жезқазған және Атырау қалаларында бірліктен жоғары. Бұл ҚР қалаларының атмосфералық ауасының ұсақ дисперсті шаң бөлшектерімен ластануынан туатын тұрғындар денсаулығы үшін зиянды бейспецификалық әсерлердің даму мүмкіншілігінің қаупі жоғары екендігін көрсетеді.

Сондықтан, адамның тіршілік ететін ортасының жағдайын жақсарту қазіргі уақытта дамыған қоғамның алдыңғы қатарлы міндеттерінің біріне жатады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

- 1 ҚР Конституциясы. 1995 ж. 30 тамыз.
- 2 ҚР 2007 жылғы 9 қаңтардығы №212 Экологиялық кодексі. Республика Парламентінің Жаршысы, 2007 ж., №1, 1-құжат.
- 3 «Қоршаған ортаны қорғау» ҚР Заңы. 1998 ж.
- 4 «Атмосфералық ауаны қорғау туралы» ҚР Заңы.
- 5 Асқарова У.Б. «Экология және қоршаған ортаны қорғау». – Алматы. – 2004 ж.
- 6 Молдахметов З.М., Газалиев А.М., Фазылов С.Д. «Экология негіздері». – Қарағанды. – 2002 ж.
- 7 Дарібаева А.О., Оразбаева Р.С. «Экология негіздері». – Астана. – 2001 ж.
- 8 Бейсенова Ә., Самақова А. «Экология және табиғатты тиімді пайдалану». – Алматы. – 2004 ж.

ПЕРВЫЕ РЕЗУЛЬТАТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ БИОРАЗНООБРАЗИЯ ЧЕШУЕРЫЛЫХ СЕМЕЙСТВА ДРЕВОТОЧЦЕВ (LEPIDOPTERA: COSSIDAE) НЕОТРОПИЧЕСКОГО ЦАРСТВА

А.Е. Найденов

Лаборант-исследователь, Алтайский государственный университет, г. Барнаул, Россия

В данной работе приводятся основные результаты исследования фауны и систематики слабоизученного семейства древоточцев (Lepidoptera: Cossidae) на территории Неотропического царства – наиболее фаунистически богатого и неизученного региона Земли. Представлена краткая история изучения группы, охарактеризованы основные методы исследования, приведен аннотированный список родов. Также в работе обозначены основные проблемы, возникшие на пути исследования и инвентаризации семейства.

Ключевые слова: биологическое разнообразие, фауна, энтомология, систематика, Южная Америка, Центральная Америка, биоразнообразие, инвентаризация.

Семейство Древоточцы – относительно небольшое семейство дитризных чешуекрылых насекомых (Insecta: Lepidoptera), распространенных на всех континентах за исключением Антарктиды. В мировой фауне насчитывается около 1200 описанных видов коssid (Яковлев, 2017). Отдельные представители семейства являются вредителями сельского и лесного хозяйства, в том числе наносят вред в выращивании таких важных культур как чай, кофе, какао и т.д. Вместе с этим обозначенная группа характеризуется слабой степенью изученности, как с фаунистической, так и с систематической стороны. Неотропическое биогеографическое царство, занимающее большую часть Южной Америки, Центральную Америку и самый юг Северной Америки, является фаунистически наиболее богатым биогеографическим регионом Земли и, соответственно, наименее изученным. В первую очередь это касается биоразнообразия беспозвоночных животных, большая часть которых изучена поверхностно, не исключением является и семейство древоточцев.

Изучение древоточцев Неотропического царства началось еще со второй половины XVIII века с описания первых для фауны Америки видов. Однако лишь в конце XIX – начале XX века происходит заметный всплеск

открытий. Наибольший вклад в исследования коссид в этот период внесли американские энтомологи У. Шаус (W. Schaus) и Х.Г. Диар (H.G. Dyar) и французский исследователь Пол Догнэн (P. Dognin). Х.Г. Диар предпринял попытку обобщения данных о древоточцах в иконографии А. Зетца. В начале второй половины XX в. были опубликованы работы Э. Уреты (E. Ureta) и Х. Кленча (H. Clench), в которых они дополняют обобщения Диара и описывают ряд новых таксонов. В 1990 г. в монографии П. Шорля (P. Schoorl) была предложена система древоточцев, основанная, в большей степени, на анализе признаков строения придатков головы и склеритов торакса (Schoorl, 1990). Начиная с конца восьмидесятых годов XX в., изучением древоточцев Неотропики занялась П. Гентили (P. Gentili). В 2008 г. была опубликована ее (с соавторами) работа (Davis et al., 2008) с подробной аргументацией о включенности группы неопределенного таксономического статуса «Cossulinae» в семейство древоточцев, и положившая начало ревизии этого малоизученного подсемейства (Найденев, 2018).

С 2014 года группой энтомологов, включая Ф. Пенко (г. Буэнос-Айрес) и Р.В. Яковлева (г. Барнаул), а с 2019 года и непосредственно автора (А.Е. Найденев) был опубликован цикл работ, направленный на исследование семейства древоточцев Неотропического царства. Общее число обработанных в ходе исследования экземпляров составило более 2000 из 28 стран Нового Света. Как непосредственно автором, так и с помощью коллег, были изучены коллекционные фонды четырнадцати музеев мира.

Основным методом исследования являлось изучение особенностей внешней морфологии рассматриваемых видов: особенности рисунка крыльев, их жилкование и форма, строение антенн, конечностей и, в особенности, структуры полового аппарата. Генитальные структуры, непосредственно связанные с процессом дифференциации видов, являются основным индикатором особенностей видообразования, характера эволюции и таксономического биоразнообразия в отряде Lepidoptera (Кузнецов & Стекольников, 2001). Таким образом, одним из главных индикаторов видовой принадлежности и установления родственных отношений в исследовании выступили структуры гениталий, для изучения которых применялась методика их препарирования: вываривания дистальной половины брюшка в 10-15 % растворе щелочи, окрашивание структур, выдерживание в 96% этаноле и раскладывание в расправленном виде на предметное стекло с предварительно нанесенным на него эупаралом. Готовый постоянный препарат детально изучался с помощью микроскопа. Общее число изготовленных генитальных препаратов в ходе исследования составило более 400. Помимо классических методов, применяемых в энтомологии, в исследовании планируется применение молекулярно-

генетических методов для решения конкретных филогенетических задач. Так, например, автором в ходе работы в лаборатории университета Осло (Норвегия) была получена 61 нуклеотидная последовательность участка гена субъединицы I митохондриальной цитохром с-оксидазы (COI) различных видов неотропических древоточцев.

Результатом проведенного исследования является описание 48 новых для науки видов и 12 новых родов, а также переописание 5 родовых таксонов. Нами было установлено, что фауна древоточцев Неотропического царства на данный момент насчитывает 325 видов из 48 родов и 5 подсемейств.

Аннотированный список родов:

Подсемейство *Chilecomadiinae* Dyar, 1940

1. Род *Chilecomadia* Dyar, 1940

Распространение: Чили, Аргентина. Род включает в себя 2 вида.

2. Род *Rhizocossus* Clench, 1957

Распространение: Чили, Аргентина. Род включает в себя 1 вид.

3. Род *Miacorella* Penco, Yakovlev & Naydenov, 2020

Распространение: Перу, Боливия, Аргентина. Род включает в себя 1 вид.

Подсемейство *Cossinae* Leach, 1830

4. Род *Prionoxystus* Grote, 1882

Распространение: Куба, США, Канада. Род включает в себя 2 вида.

5. Род *Fania* Barnes & McDunnough, 1911

Распространение: США, Мексика(?). Род включает в себя 2 вида.

6. Род *Toronia* Barnes & McDunnough, 1911

Распространение: США, Мексика(?). Род включает в себя 1 вид.

7. Род *Psychidocossus* Fletcher, 1982

Распространение: Коста-Рика. Род включает в себя 1 вид.

8. Род *Miacora* Dyar, 1905

Распространение: Мексика, Сальвадор, Панама, Гайана, Перу. Род включает в себя 6 видов.

9. Род *Comadia* Barnes & McDunnough, 1911

Распространение: США, Мексика. Род включает в себя 5 видов.

10. Род *Surcossus* Heimlich, 1960

Распространение: Чили, Аргентина. Род включает в себя 1 вид.

Подсемейство *Zeuzerinae*, Boisduval, [1828]

11. Род *Allocryptobia* Viette, 1951

Распространение. Гватемала, Гондурас, Панама, Колумбия, Венесуэла. Род включает в себя 1 вид.

12. Род *Bryopoctia* Schoorl, 1990

Распространение: США, Мексика, Коста-Рика, Гватемала, Малые Антильские острова (Гренада, Сент-Винсент, Сент-Люсия, Мартиника, Доминика, Невис), Колумбия, Венесуэла, Перу, Бразилия, Парагвай. Род

включает в себя 12 видов.

13. Род *Carohamilia* Dyar, 1940

Распространение: Гватемала, Мексика. Род включает в себя 2 вида.

14. *Ceuroma* Yakovlev, Naydenov & Penco, 2020

Распространение: Бразилия, Венесуэла, Перу, Парагвай(?). Включает в себя 1 вид.

15. Род *Hamilcara* Barnes et McDunnough, 1910

Распространение: США. Род включает в себя 1 вид.

16. Род *Klagesiana* Yakovlev, Naydenov et Penco, 2020

Распространение: Бразилия (провинция Амазонас). Род включает в себя 1 вид.

17. Род *Listrada* Naydenov, Yakovlev, Penco et Witt, 2019

Распространение: Бразилия (провинция Южная Баия). Род включает в себя 1 вид.

18. Род *Morpheis* Hübner, [1820]

Распространение: США, Мексика, Гондурас, Коста-Рика, Колумбия, Эквадор, Перу, Венесуэла, Суринам, Бразилия, Боливия, Аргентина. Род включает в себя 15 видов.

19. Род *Psychonotua* Grote, [1866]

Распространение: острова Вест-Индии, Центральная Америка, США, Колумбия, Французская Гвиана, Бразилия, Аргентина. Род включает 11 видов.

20. Род *Schreiteriana* Fletcher et Nye, 1982

Распространение: Колумбия, Перу, Парагвай, Аргентина. Род включает в себя 6 видов.

Подсемейство Нуроптинае Neumoegen & Dyar, 1894

21. Род *Hypopta* Hübner, 1818

Распространение: США, Колумбия, Перу, Эквадор, Бразилия, Аргентина, Чили. Род включает в себя 23 вида.

22. Род *Laberlia* Yakovlev, Naydenov & Penco, 2020

Распространение: Колумбия, Эквадор, Перу. Род включает в себя 3 вида.

23. Род *Breyeriana* Orfila, 1957

Распространение: Аргентина, Чили. Род включает в себя 2 вида.

24. Род *Acousmaticus* Butler, 1882

Распространение: Чили. Род включает в себя 2 вида.

25. Род *Langsdorfia* Hübner, [1821]

Распространение: Мексика, Колумбия, Эквадор, Перу, Бразилия, Французская Гвиана, Аргентина. Род включает в себя 19 видов.

26. Род *Philiodoron* Clench, 1957

Распространение: Чили, Аргентина. Род включает в себя 3 вида.

27. Род *Schajovskoia* Penco, Yakovlev et Naydenov, 2020

Распространение: Аргентина. Род включает в себя 1 вид.

28. Род *Givarbela* Clench, [1957]

Распространение: Боливия, Аргентина, Парагвай. Род включает в себя 3 вида.

29. Род *Schausisca* Gentili, 1985

Распространение: Аргентина. Род включает в себя 2 вида.

30. Род *Givira* Walker, 1856

Распространение: США, Мексика, Коста-Рика, Панама, Гватемала, Колумбия, Эквадор, Венесуэла, Французская Гвиана, Перу, Бразилия, Парагвай, Аргентина, Чили. Род включает в себя 78 видов.

31. Род *Psychogena* Schaus, 1911

Распространение: Коста-Рика, Французская Гвиана. Род включает в себя 2 вида.

32. Род *Puseyia* Dyar, 1940

Распространение: Перу, Бразилия. Род включает в себя 2 вида.

33. Род *Inguromorpha* Edwards, 1888

Распространение: США, Мексика, Гватемала, Панама, Французская Гвиана, Эквадор, Бразилия, Парагвай, Аргентина. Род включает в себя 12 видов.

34. Род *Uretiana* Yakovlev, Naydenov & Penco, 2019

Распространение: Чили, Аргентина, Парагвай, Бразилия (?). Род включает в себя 4 вида.

35. Род *Dogniniya* Yakovlev, Naydenov & Penco, 2019

Распространение: Гватемала, Французская Гвиана, Перу, Бразилия. Род включает в себя 4 вида.

36. Род *Qhichwaruna* Yakovlev, Naydenov & Penco, 2019

Распространение: Аргентина. Род включает в себя 1 вид.

37. Род *Wiraqucha* Yakovlev, Naydenov & Penco, 2019

Распространение: Бразилия, Эквадор. Род включает в себя 2 вида.

38. Род *Thonyocossus* Yakovlev, Naydenov & Penco, 2019

Распространение: Бразилия. Род включает в себя 1 вид.

39. Род *Hastam* Yakovlev, Naydenov & Penco, 2019

Распространение: Бразилия. Род включает в себя 1 вид.

40. Род *Dolecta* Herrich-Schäffer, [1854]

Распространение: От Коста-Рики и Панамы до северной Аргентины и Парагвая. Род включает в себя 24 вида.

Подсемейство Cossulinae

41. Род *Citharalia* Clench, [1957]

Распространение: Боливия. Род включает в себя 1 вид.

42. Род *Trigena* Dyar, 1905

Распространение: Мексика, Коста-Рика, Колумбия, Бразилия. Род включает в себя 4 вида.

43. Род *Austrocossus* Gentili, 1985

Распространение: Аргентина. Род включает в себя 1 вид.

44. Род *Biocellata* Davis, Gentili-Poole & Mitter, 2008

Распространение: Гватемала, Коста-Рика, Панама, Колумбия, Французская Гвиана, Перу, Бразилия. Род включает в себя 7 видов.

45. Род *Spinulata* Davis, Gentili-Poole & Mitter, 2008

Распространение: Колумбия, Гватемала, Коста-Рика, Панама, Французская Гвиана, Бразилия. Род включает в себя 11 видов.

46. Род *Simplicivalva* Davis, Gentili-Poole & Mitter, 2008

Распространение: Ямайка, Панама, Коста-Рика, Бразилия, Французская Гвиана, Колумбия, Венесуэла, Боливия. Род включает в себя 10 видов.

47. Род *Magulacra* Davis, Gentili-Poole & Mitter, 2008

Распространение: Панама, Гайана, Французская Гвиана, Бразилия, Боливия. Род включает в себя 5 видов.

48. Род *Cossula* Bailey, 1882

Распространение: от Гватемалы до Эквадора и Южной Бразилии. Род включает в себя 25 видов.

Таким образом, обработав большую часть типовых экземпляров и изучив строение гениталий самцов большинства представителей американских родов, были ревизованы отдельные группы и вместе с этим выявлены основные проблемы инвентаризации всего семейства. Так, например, в подсемействе *Hypoptinae* имеются необоснованно большие рода (*Givira*, *Langsdorfia*, *Hypopta*), включающие в себя виды, явно не относящиеся к этим родовым таксонам. Ревизию многих родов усложняет труднодоступность типовых экземпляров, которые в ряде случаев утрачены (в том числе и уничтожены во время Второй мировой войны). Ряд таксономических проблем внутри некоторых родов остался неразрешенным из-за отсутствия надежных диагностических признаков в пределах одного рода (чаще всего простоты строения генитальных структур, часто сочетающейся с высокой вариабельностью крылового рисунка). Для решения данных задач в будущем планируется применение молекулярно-генетических методов анализа.

Благодарности. Исследование финансово поддержано грантом РФФИ No. 18-04-00440.

Литература

1 Кузнецов В.И., Стекольников А.А. Новые подходы к системе чешуекрылых мировой фауны (на основе функциональной морфологии брюшка). – СПб.: Наука, 2001. – 462 с.

2 Найденов А.Е. Перспективы изучения биоразнообразия

древоточцев (Lepidoptera, Cossidae) Неотропического биогеографического царства // Ломоносовские чтения на Алтае: фундаментальные проблемы науки и техники. Сборник научных статей международной конференции: электронный ресурс. – 2018. – С. 1204–1205.

3 Яковлев Р.В. Древоточцы (Lepidoptera, Cossidae) Африки: опыт исследования неизученного семейства на малоизученном континенте // XV съезд Русского энтомологического общества. Материалы съезда. – 2017. – С. 557-558.

4 Schoorl, J.W. A phylogenetic study on Cossidae (Lepidoptera: Ditrysia) based on external adult morphology // Zoologische Verhandelingen. – 1990. – №263. – P. 1-295.

5 Davis, S.R., Gentili-Poole, P. & Mitter, Ch. A revision of the Cossulinae of Costa Rica an cladistic analysis of the world species (Lepidoptera: Cossidae) // Zoological Journal of Linnean Society. – 2008. – №154. – P. 222-277.

FTAMP 31.25.19

ЭПОКСИАКРИЛАТТАР ЖӘНЕ ПОЛИАМИНДЕР НЕГІЗІНДЕГІ ЖАҢА АНИОН АЛМАСТЫРҒЫШТАР АЛУ ЖӘНЕ ЗЕРТТЕУ

Л.К. Ыбрайжанова

PhD-докторант, М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті, Тараз қ.

Н.А. Бектенов

Х.э.д., профессор, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ.

А.К. Байдуллаева

Оқытушы, Қазақ медициналық үздіксіз білім беру университеті, Алматы қ.

С.Н. Салханова

Аға оқытушы, Қазақ ұлттық аграрлық зерттеу университеті, Алматы қ.

М.Ш. Ережепова

Аға оқытушы, Қазақ ұлттық аграрлық зерттеу университеті, Алматы қ.

Мақалада глицидилметакрилат (ГМА), стирол (СТ) және акрилонитрил (АН) сополимерінің негізінде құрамында азот бар жаңа анионалмастырғыштарды алу мүмкіндіктері зерттелді. Синтездің оңтайлы жағдайлары анықталды және ионалмастырғыштың физико-химиялық қасиеттері зерттелді. Глицидилметакрилаттың (ГМА) сополимерінің негізінде полиэтиленполиамин (ПЭПА) және полиэтиленмин (ПЭИ)

негізінде жаңа аниониттерді алу әдістері жасалды. Аниониттің құрамы мен құрылымы инфрақызыл спектроскопия әдісімен анықталды. ГМА-СТ-АКН және полиаминдер негізіндегі ұсынылған анионит ионалмасу процесінде перспективалы болып табылады және гидрометаллургия саласындағы сулы ерітінділерден әр түрлі метал иондарын бөліп алу үшін қолданылады.

Түйінді сөздер: Глицидилметакрилат, стирол, акрилонитрил, полиаминдер, сополимерзация, метал иондары, анионит, сорбция.

Саркынды суларды тазарту, гидрометаллургияда, медицинада, тамақ өнеркәсібінде, су дайындауда поливалентті және ауыспалы металдарды алу үшін, сынап иондарын, изотоптарды сорбциялау және шоғырландыру үшін, сондай-ақ су бетінде мұнайдың төгілу проблемаларын шешу, табиғи және энергия үнемдейтін ресурстарды кешенді пайдалану және қоршаған ортаны қорғау үшін жоғары тиімді жаңа сорбенттер жасау проблемасы Қазақстан Республикасында өзекті болып қалууда.

Ионалмастырғыш шайырлар адам қызметінің әр түрлі саласында кең қолданылады. Олар жылу энергетикасында суды жұмсарту және тұзсыздандыру, қалдықтарды және қайтарымды суды тазарту үшін, гидрометаллургиядағы металл бөлшектерін бөлу және кетіру үшін, химия өнеркәсібіндегі заттарды тазарту үшін, қалдық металдарды қайта өңдеу және электрлік қаптау үшін қолданылады. Сондықтан жақсартылған кинетикалық, иондық алмасуымен, комплекс түзетін қасиеттерімен, жылу және химиялық төзімділігімен, сондай-ақ механикалық беріктігімен жаңа ион алмастырғыштарды алудың тиімді әдістерін әзірлеу өзекті мәселе болып қала береді. Ионалмастырғыштарды арнайы мақсатта қолданған жағдайда олардың молекулалық салмағы салыстырмалы түрде жоғары заттарды сорбциялау қабілеті маңызды рөл атқарады.

Сополимерзация кезінде мономерлердің бастапқы қоспасындағы дивинильді қосылыстың мөлшерін бақылау мүмкіндігі және, ең бастысы, әртүрлі полимераналогиялық қайта құру үшін алынған сополимерлердің қол жетімділігі үлкен мүмкіндіктерді ашады. Оларға негізделген иониттер төмен кинетикалық қасиеттерге ие және ірі иондар үшін белсенді топтардың қол жетімділігі төмен. Макроторлы ион алмастырғыштар ең тиімді болуы мүмкін, алайда, мұндай сорбенттерді синтездеудің қазіргі әдістерінің кемшіліктері бар. Бұл жоғары физика-химиялық көрсеткіштері бар иониттерді алудың күрделілігі, кейбір бастапқы мономерлердің қол жетімсіздігі мен уыттылығы. Сондықтан, ион алмасу материалдарын синтездеу саласындағы көптеген зерттеулерге қарамастан, берілген қасиеттері бар кеңістіктік құрылымның жаңа иониттерін алудың қол жетімді және қолайлы жолдарын іздеу өзекті болып қала береді.

Осыған байланысты, жақсартылған сорбциялық және кинетикалық

сипаттамалары бар сорбенттерді синтездеу саласында физика – химиялық қасиеттері күнделікті ірі көлемдегі иондарды сіңірудің жоғары жылдамдығына ие жоғары өткізгіш торлы полиэлектролиттер – глицидилметакрилат (ГМА) болып табылады. Глицидилметакрилат құрылымының ерекшеліктері оның радикалды гомо мүмкіндігін негіздейді – қышқылдар мен аминдер негізгі табиғат қосылыстарының қатысуымен катаю реакцияларына қатыса алатын эпоксидті топтары бар активті сополимерлерді алу үшін әртүрлі винилді мономерлермен сополимерлеу [1].

Глицидилметакрилатты әртүрлі полиаминдермен (полиэтиленмин, полиэтилен полиамин) және қышқылдармен (концентрацияланған күкірт, фосфор және тиодигликол қышқылы ерітіндісі), винилоксиэтилметакрилатпен поликонденсациялау процесін жүргізу арқылы ион алмастырғыш қабілеті жоғары және физикалық-химиялық параметрлері жақсартылған тігілген аниониттер мен катиониттералу ғалымдарды қызықтыруда [2].

Гелдік құрылымы бар белгілі полиэлектролиттер кейде ірі металл иондары мен органикалық қосылыстардың сорбциясы мәселесін шеше алмайды. Себебі оларда қатты ісінетін және әлсіз өзара байланысқан полимерлік құрылымды үлгілердің механикалық беріктігі мен химиялық төзімділігі нашар болады. Ал макроторлы сорбенттер барлық белсенді топтары үшін емес, тек макротор аймағындағы шектеулі мөлшердегі иондарды ғана өткізеді [3].

Бұл мәселені шешудің бір жолы – ұзын тізбекті өзара байланыстырғыш агенттері бар сополимерлерді дайындау. Бірнеше байланыстың арақашықтығы әртүрлі ди- және поливинилді қосылыстарды қолдану макромолекулалардың сополимерлену процесінде өзара айқасу дәрежесін бақылауға және олардың негізінде кеңістіктік желінің қажетті мөлшерімен механикалық мықты және осмотикалық тұрақты макроторлы ион алмастырғыштарды алуға мүмкіндік береді [4].

Мақаланың ғылыми жаңалығы – ұсынылып отырған ГМА-СТ-АКН және полиаминдер (ПЭИ, ПЭПА) негізіндегі аниониттер ауыр металдар гидрометаллургиясында қолданылатын ион алмасу процесі саласындағы алғашқы перспективалы аниониттер бола алады.

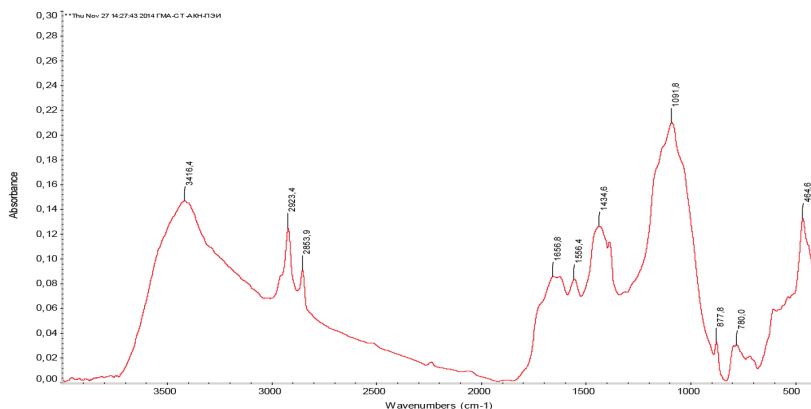
Глицидилметакрилаттың (ГМА) стиролмен (СТ) және акрилонитрилмен (АКН) үштік сополимерінің синтезі радикалды әдіспен диоксан ерітіндісінде ГМА: СТ: АКН = 60:20:20 мол. % қатынасында жүзеге асырылды. Сополимер инертті аргон газымен толтырылып молибден шынылы ампулада және диоксан еріткішінде 90 °C температурада радикалды полимерлену әдісімен синтезделді.

Полиэтиленполиамин, полиэтиленминдермен (ПЭПА, ПЭИ) сызықты және тігілген ГМА-СТ-АКН сополимерлерінің конденсациясы органикалық еріткіштер ортасында сополимер: полиамин (ПЭИ, ПЭПА)

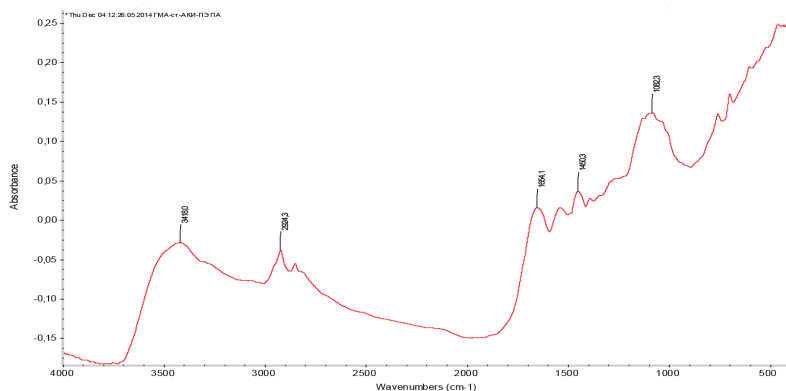
1,0:1,0; 1,0:3,0; 1,0:6,0 массалық ара қатынасында жүргізілді. Механикалық араластырғышпен, термометрмен және тамшылатқыш воронкамен жабдықталған үш мойынды дөңес колбаға алдын ала өлшенген аминнің (ПЭИ, ПЭПА) массасы салынады немесе еріткіштегі еріген ерітінді көлемі құйылды. Осыдан кейін тамшылатқыш воронка арқылы органикалық еріткіштер диоксан немесе диметилформамидте алдын ала ерітілген сополимер ерітіндісі (ГМА-СТ-АКН) біртіндеп құйылды. Механикалық араластырғышпен қарқынды араластыру арқылы қоспаны 80-90 °С температурада қою масса пайда болғанша қыздырылды.

ГМА-СТ-АКН-ПЭПА негізінде аниониттер алудың ең оңтайлы режимі бастапқы компоненттердің (ГМА-СТ-АКН:ПЭПА) массалық ара қатынасы 1:6 және 90 °С температурада 10 сағаттық қыздыру, ал ГМА-СТ-АКН-ПЭИ аниониті үшін 1:3 қатынасында 80 °С температурада қыздыру болып табылады. Аниониттердің статикалық алмасу сыйымдылығы 0,1 н HCl ерітіндісі бойынша ГМА-СТ-АКН-ПЭИ үшін 8,8 мг-экв/г, шығымы 79 % ке тең. Ал ГМА-СТ-АКН-ПЭПА үшін статикалық алмасу сыйымдылығы 0,1 н HCl ерітіндісі бойынша 8,4 мг-экв/г, шығымы 80 % тең болды.

Полимерлі анионит үлгілерінің ИҚ спектрлерін таблетка түріндегі калий бромидін пайдаланып «Nicolet 5700 FT-IR» (Thermo Electron, АҚШ) спектрофотометрінде жазылып алынады. Ол үшін сорбент үлгілері KBr тұзымен араластырылып (200 мг KBr және 1-2 мг зерттелінетін зат), ұнтақталып таблеткаға пресстелді. ИҚ – спектр нәтижелері алынғаннан кейін, спектрлер әр түрлі әдістемелер арқылы анықталып, ондағы функционалдық топтарға сипаттама берілді.

1 сурет. ГМА-СТ-АКН-ПЭИ анионитінің ИҚ-спектрі.

2 сурет. ГМА-СТ-АКН-ПЭПА анионитінің ИҚ-спектрі.

1-2 суреттен көріп отырғанымыздай ГМА-СТ-АКН-ПЭИ аниониттерінің ИҚ спектрлері ГМА-СТ-АКН-ПЭПА үлкен ұқсастыққа ие, бұл жақын химиялық құрылымға байланысты болуы мүмкін. Олардың спектрлерінде эпоксидтік топтарға тән жиіліктері ($780,0-877,8; 3000-3010 \text{ см}^{-1}$) жоқ. Керісінше амин топтарының байланыстарының N-H ($1556-1654 \text{ см}^{-1}$) деформациялық тербелістерінің және C-N ($1062-1091 \text{ см}^{-1}$) валенттік тербелістерінің жаңа жолақтары пайда болады, бұл ГМА-СТ-АКН сополимерінің полиаминдермен (ПЭИ, ПЭПА) химиялық өзара әрекеттесуін айғақтайды.

Сонымен ғылыми зерттеу жұмыстардың нәтижесінде гидрометаллургия саласында практикалық мақсатта қолданылатын физико-химиялық сипаттамалары жақсартылған эпоксиакрилаттар сополимерлері және полиаминдер негізіндегі анион алмастырғыштар өндірісін қамтамасыз етуге болады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

- 1 Ерғожин Е.Е., Бектенов Н.Ә. Эпоксиметакрилат сополимерлері негізіндегі комплекс түзгіш ионалмастырғыштар. – Алматы: 2019. – 232 б.
- 2 Ерғожин Е.Е., Бектенов Н.А., Акимбаева А.М. Полиэлектролиты на основе глицидилметакрилата и его сополимеров. – А: ЭВЕРО, 2004. – 271 с.
- 3 Хасанов А.И., Гарипов Р.М. Влияние способа проведения реакции сополимеризации эпоксидсодержащих акриловых мономеров на свойства сополимеров // Вестник Казанского Техн-кого Унив-та. – 2011. – №14. С.190-193.
- 4 Ruckenstein, E., Ruckenstein, E., Zhang H. Grafting by in situ coupling of epoxy groups of a living copolymer with an anionic living polymer. J. Polym. Sci. A. 1999. Vol. 37, 1, 105 – 112.

ӘЛЕУМЕТТІК ҒЫЛЫМДАР ЖӘНЕ ЭКОНОМИКА

СОЦИАЛЬНЫЕ НАУКИ И ЭКОНОМИКА

SOCIAL SCIENCES AND ECONOMICS

ЭВОЛЮЦИЯ КОНЦЕПЦИИ ИНИЦИАТИВЫ «ОДИН ПОЯС, ОДИН ПУТЬ» В КОНТЕКСТЕ ИНТЕРЕСОВ КАЗАХСТАНА

А.В. Суханов

Магистрант, Международного университета «Астана», г. Нур-Султан

Инициатива «Один пояс, один путь», важным участником которой является Казахстане, вступила в переходной период, который является определяющим для ее дальнейшего развития. Несмотря на серьезные внешние вызовы, с которыми сталкивается проект, он сохраняет высокие перспективы. Это обусловлено особенностями концепции «Один пояс, один путь», которая непрерывно эволюционирует, и к настоящему времени трансформировалась из системы транспортных и экономических коридоров в целостную экосреду. Нашей стране также требуется адаптировать свою стратегию участия в инициативе «Одни пояс, один путь» для реализации национальных интересов.

Ключевые слова: Пояс, путь, Китай, Казахстан, инфраструктура, концепция, геоэкономика, стратегия.

Пандемия коронавирусной инфекции COVID-19, оказавшая глубокое негативное влияние на мировую экономику и запустившая процесс изменения структуры международной торговли, а также обострение противостояние между США и КНР, как двумя крупнейшими экономиками планеты, заставляют по-новому взглянуть на перспективы инициативы «Один пояс, один путь» (далее – ОПОП).

Ряд экспертов полагают, что в свете указанных факторов данная инициатива, выдвинутая 7 лет назад председателем КНР Си Цзиньпином, находившимся в визите в Казахстане, коренным образом сменил траекторию своего продвижения. Между тем, адекватное прогнозирование ситуации требует не просто учета текущей геополитической и геоэкономической конъюнктуры, а глубокого изучения логики его развития.

За минувшее время ОПОП успел трансформироваться в крупнейший в современной истории инфраструктурный проект с общим объемом инвестиций до 2027 года, по оценочным данным, 1,2-1,3 трлн. долларов. Его миссия выходит далеко за рамки создания транспортного маршрута, соединяющего рынки Китая и Европейского союза и проходящего через Казахстан, страны Центральной Азии, Иран и Турцию.

Проект, который в настоящее время охватывает уже более 70 стран, в потенциале нацелен на формирование вокруг транзитного коридора так называемого «пояса» деловой активности – мегаэкономического региона с общей транспортной инфраструктурой, огромным внутренним рынком (более 600 млн. человек). Реализация этого замысла предполагает создание не только инфраструктурных объектов, но также производственных мощностей, специальных экономических зон и новых городов.

Казахстан, в силу своего географического расположения и обширной территории, является важнейшим участником ОПОП, что открывает широкие возможности для реализации транспортно-логистического потенциала. Это отвечает стратегическим интересам нашей республики, позволяя диверсифицировать источники экспортных поступлений и повышать степень интеграции в мировую экономику.

В то же время инициативу «Один пояс – один путь» следует рассматривать и с точки зрения новых возможностей для развития малого и среднего предпринимательства, диверсификации промышленности и расширения двусторонней торговли.

Вместе с тем, реализация проекта ОПОП сопряжена с рисками. Прежде всего, они связаны с перспективами самой инициативы и достижением целевых показателей по инвестициям, транзитному грузопотоку, загруженности новых инфраструктурных объектов. Такие факторы, как нехватка финансирования, невостребованность транспортных мощностей, ухудшение экономической ситуации в Китае, могут негативно отразиться на окупаемости проекта.

Другая группа вызовов – воздействие проекта ОПОП на экономики стран-участниц проекта. Им предстоит адаптироваться к росту конкуренции между транспортными маршрутами, структурным изменениями в экономике и другим условиям. Кроме того, следует учитывать риски увеличения инвестиционной и кредитной зависимости.

Можно по-разному оценивать геополитическое и геоэкономическое значение проекта ОПОП. Но вне зависимости от этого нельзя не признать тот факт, что он является долгосрочным фактором, который будет оказывать значительное влияние на экономику всего региона. Главными выгодополучателями станут те государства, которые смогут целенаправленно использовать все преимущества данной инициативы. Ряд стран уже выстроили собственные стратегии действий в отношении инициативы ОПОП.

Казахстан также имеет видение сопряжения данного проекта с инфраструктурной программой «Нурлы жол», однако на нынешнем этапе этого уже недостаточно. Нашей республике необходимо комплексно прогнозировать разнообразные возможности и риски, которые может создать для отечественной экономики динамично развивающийся Китай и его проект ОПОП.

Для того чтобы правильно выстраивать дальнейшую стратегию, необходимо адекватная оценка концептуальных основ ОПОП.

Сам по себе этот замысел был связан с претворением в современных экономических реалиях древней идеи Великого шелкового пути с осуществлением аналогичной миссии – установления эффективных торговых маршрутов между Востоком и Западом. Изначально формируясь как инфраструктурный проект, он быстро приобрел характер комплексной экономической международной инициативы.

На сегодня ОПОП включает шесть экономических коридоров. Вокруг них формируется сеть железных и автомобильных дорог, трубопроводов, портов, телекоммуникационных линий.

Вместе с тем, анализ показывает, что данный проект отличается от классических инфраструктурных проектов. Его концепция не является застывшей, и до сих пор находится в процессе формирования. Экономическая логика предусматривает сначала создание «жесткой инфраструктуры» (железные и автомобильные дороги, морские порты), а затем мягкой – формирование интенсивной деловой активности, финансовых и инвестиционных потоков.

При этом проект ОПОП является чувствительным к изменениям не только экономических, но и технологических условий, демонстрируя высокий уровень адаптивности. По мере его реализации подключаются все новые измерения, которые ранее даже не рассматривались. В частности, в настоящее время, учитывая доминирование тренда на цифровизацию, ключевым становится такое направление, как «Цифровой Шелковый путь».

Китай, как ключевая страна проекта, находится в процессе трансформации собственного экономического курса. Кроме того, происходят кардинальные преобразования в геоэкономическом ландшафте в целом.

Поэтому представляется целесообразным воспринимать инициативу ОПОП в динамике, как непрерывно эволюционирующую концепцию, и отследить стадии ее жизненного цикла по следующим ключевым критериям.

Во-первых, интересы Китая, связанные с общими задачами его экономического развития. Во-вторых, интересы участников проекта. В-третьих, экономические приоритеты и функционально-структурная модель проекта. В-четвертых, внешняя среда, восприятие со стороны конкурирующих инициатив и систем. В этой связи можно выделить несколько этапов развития концептуальной основы ОПОП.

Первый этап – подготовительный. Он начался с выдвижения Пекином отдельных региональных транспортных и инфраструктурных инициатив. В то же время, помимо отдельных проектов, важно учитывать системные факторы, которые их стимулировали. Будучи одной из самых

быстрорастущих экономик в мире, Китай устойчиво увеличивая объемы промышленного производства и экспорта. За 2000-2008 годы средний ежегодный прирост внешних поставок из КНР составил 25,1 %, импорта – 24,1 %. К 2013 году Китай стал крупнейшим торговым партнером для 130 стран мира.

Именно подобный беспрецедентный рост сделал стратегической необходимостью создание надежных торговых маршрутов, позволяющих увеличивать грузопотоки, минимизировать издержки, диверсифицировать направления поставок, снизить риски, связанные с зависимостью от отдельных торговых и транзитно-транспортных партнеров.

Кроме того, быстрый рост китайской экономики, основанной на расширении экспорта, создал объективные предпосылки для конвертации количественных показателей в качественные и формирования институциональных основ для трансформации торговых достижений во внешнеэкономическую экспансию.

Страны-партнеры были заинтересованы в том, чтобы поручить экономические выгоды от быстрого роста Китая, в том числе устойчивый доход от транзита.

Со стороны других центров экономической силы стремление Китая расширять внешнеторговую инфраструктуру воспринималось, как позитивный фактор. Он отвечал общим интересам, связанным с интенсификации товарооборота с «всемирной фабрикой».

На втором этапе разрозненные инициативы были консолидированы непосредственно в проект «Один пояс, один путь». Заявление об этом было сделано в 2013 году – с этой даты принято вести официальный отчет реализации проекта.

В 2015 году Китаем был принят план действий, описывающий главные цели ОПОП. Тем самым инициатива была инкорпорирована в национальную экономическую стратегию КНР. И к тому времени интересы Пекина значительно трансформировались. Поддержка растущего экспорта по-прежнему была главной задачей, в связи с чем ключевой составляющей ОПОП выступили инфраструктурные инвестиции.

Вместе с тем, была поставлена более масштабная цель – на порядок повысить степень экономической интеграции для достижения совместного процветания.

Уже на этом этапе Китай столкнулся с необходимостью структурных изменений в экономике, ожидая постепенного спада темпов роста, потери конкурентных преимуществ, связанных с дешевыми трудовыми ресурсами, и, соответственно, поиском новой модели роста.

Поэтому перед ОПОП были поставлены задачи улучшения экономической связанности всего обширного региона. Это подразумевало стимулирование торговли, инвестиций, создания новых рынков, что

должно было решить проблему избыточных производственных мощностей и нехватки направлений для инфраструктурных капиталовложений.

Также интересы Китая были связаны с продвижением вверх в цепочке добавленных стоимостей, развитием высокотехнологичных и сервисных секторов, при этом пространство ОПОП представляло собой важнейший рынок. В свою очередь, производства более низкого технологического уровня (выпуск стали, цемента и др.) передислоцировались из КНР в страны-партнеры. Тем самым Пекин изменял структуру своей экономики и одновременно решал проблему снижения уровня загрязняющих выбросов. В частности, в металлургии осуществлялся переход к более высокотехнологичным и экологически чистым производствам, а также к расширению контроля за глобальной торговлей металлами.

В этот период в КНР была принята стратегия «Сделано в Китае 2025», призванная стимулировать технологическое развитие и выход на лидирующие позиции в мире. Поэтому она закрепила роль ОПОП как механизма переноса производств более низких переделов.

Что касается интересов стран-участников проекта, то на первоначальном этапе они были связаны, в первую очередь, с получением доступа к инвестициям, льготному финансированию, возможностью модернизации собственной производственной энергетической и транспортной инфраструктуры.

В План действий по ОПОП сразу было включено 65 государств, что обеспечило беспрецедентный масштаб. При этом сеть институтов развития позволила в кратчайшие сроки открыть финансирование и тем самым «закрепить» интересы участников.

Уже к концу 2015 года, т.е. за несколько месяцев после принятия Плана действий, только один Банк Развития Китая (CDB) поддержал свыше 400 проектов в 37 странах на сумму 110 миллиардов долларов, Exim Bank – свыше 1000 проектов в 49 странах на 80 миллиардов долларов. Помимо этого, к финансированию проектов в рамках ОПОП подключились Agriculture Development Bank of China, Industrial and Commercial Bank of China, Silk Road Fund, Bank of China, China Construction Bank, New Development Bank, China Export and Credit Insurance Corporation, Asia Infrastructure Investment Bank.

Третий этап развития концепта ОПОП связан с его активным инкорпорированием в региональную и глобальную экономическую действительность, что вызвало нарастание противоречий в странах-участниках, а также организацию системного внешнего противодействия со стороны государств, оставшихся вне проекта.

Количественный рост замедлился, началось переосмысление задач проекта, как со стороны инициатора, так и стран-участников, соизмеряющих цели ОПОП со своими стратегическими задачами. Со стороны США и их

союзников в Азиатско-Тихоокеанском регионе стали предприниматься попытки активизации альтернативных инфраструктурных проектов, финансовых и инвестиционных программ.

Участники проекта подвергают критическому пересмотру заявленные изначально инфраструктурные планы, изучают примеры других стран, столкнувшихся со значительным ростом долговой зависимости. Помимо «быстрых побед», сложился «банк неудачного опыта».

В рамках ОПОП на этом этапе сложилась система коридоров: транспортный, энергетический, торговый, информационный. Также с ним связано развитие сотрудничества в научно-технической, сельскохозяйственной, культурной, образовательной, туристической сферах. Каждое из направлений формируется по собственным закономерностям. Показательным примером является упомянутая выше инициатива «Цифровой Шелковый путь», которая была впервые презентована КНР в 2015 году и на начальном этапе представляла собой конгломерат разрозненных проектов, связанных с телекоммуникациями и обработкой данных, в различных странах. Она играла сопутствующую роль, задумываясь как инструмент расширения сбыта продукции китайской отрасли телекоммуникационного оборудования и ИТ.

Однако за достаточно короткие сроки инициатива обрела целостное значение, связанное с глобальной конкуренцией за установление технологических стандартов – что означает долгосрочное лидерство в стратегических сферах телекоммуникационной инфраструктуры следующего поколения (мобильная связь 5G, облачные технологии и др.).

В перспективе именно «Цифровой Шелковый путь» будет одним из ключевых компонентов ОПОП, опережая по значимости традиционную инфраструктуру.

В настоящее время начинается четвертый этап, отправной точкой для которого стали глобальные факторы, отмеченные в начале данной статьи, – реструктуризация мировых торговых потоков из-за последствий пандемии COVID-19 и пересмотра модели американо-китайского экономического взаимодействия

Китай провозгласил политику «двойной циркуляции», предусматривающую повышение значимости внутреннего спроса. США вовлекают в экономическое противоборство с КНР своих партнеров.

В случае реализации наиболее пессимистичного сценария результатом может стать сокращение товарооборота КНР с ЕС – то есть изначально главного звена, вокруг которого выстраивалась инфраструктура ОПОП. Подобное развитие событий, безусловно, напрямую затрагивает экономические интересы Казахстана.

Вместе с тем, даже потенциальная реализация рисков обвала товарооборота не означает отсутствия перспектив для ОПОП, поскольку

проект из транспортного коридора успел трансформироваться в многомерную инновационную модель региональной кооперации.

Из совокупности «коридоров» концепция ОПОП эволюционировала в экосреду, сетевое пространство. В силу уникальности такой модели в настоящее время сложно найти сопоставимые с ОПОП проекты развития регионального или глобального уровня. Для того чтобы противостоять ему, другим странам и блокам придется выстраивать свой аналог экосреды. Таким образом, Китаем задан новый ориентир, и в перспективе можно прогнозировать появление феномена конкуренции транснациональных экономических и технологических экосистем.

На основании изложенного можно сделать следующие основные выводы.

Первое. Концепция ОПОП находится в процессе эволюции. Ее содержание непрерывно меняется при сохранении общих контуров – расширения геоэкономического пространства для развития стран Евразии.

Второе. Концепт ОПОП видоизменяется под одновременным воздействием интересов Китая и остальных участников. На нынешней стадии инициатива уже не является собственно китайской, трансформировавшись в объективный институт, который развивается по своей логике.

Третье. Жизненный цикл ОПОП отражает происходящие геоэкономические и технологические изменения. Адаптивная способность проекта связана с его соответствием реальным запросам региона на модернизацию инфраструктуры и рост экономической вовлеченности.

Казахстану принципиально важно учитывать этот контекст в планировании своей стратегии в рамках ОБОП, соизмеряя с национальными интересами. Назрела безотлагательная необходимость формирования проактивного подхода к участию в ОПОП, учитывая его трансформацию в экосреду.

Литература

1 Группа Всемирного банка. Экономика одного пояса, одного пути. Возможности и риски транспортных коридоров, 2020.

2 OECD Business and Finance Outlook 2018. China's Belt and Road Initiative in the Global Trade, Investment and Finance Landscape, 2018.

3 Peter Cai. Understanding China's Belt and Road Initiative. Lowy Institute for International Policy, 2017, <https://www.lowyinstitute.org/publications/understanding-belt-and-road-initiative>.

АНАЛИЗ ПОЛЬЗОВАТЕЛЬСКОЙ АКТИВНОСТИ И ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ НАСЕЛЕНИЯ С БИЗНЕС-АККАУНТАМИ (НА ПРИМЕРЕ ГОРОДА УСТЬ-КАМЕНОГОРСК)

О.Н. Черткова

*Магистрант, Восточно-Казахстанский технический университет
им. Д. Серикбаева, г. Усть-Каменогорск*

Социальные сети активно развиваются и уже проникли в повседневную жизнь, наверное, каждого казахстанца. Чтобы узнать, что творится в городе, области, стране, не нужно бежать в ближайший киоск за газетой или ждать эфира новостей, стоит только зайти в Facebook или Instagram на страницу узнаваемого блогера, популярного паблика. Значимые события освещаются в первую очередь в социальных сетях. Для того, чтобы сделать покупку, не нужно наматывать круги в торговых центрах в поисках товара, люди сейчас делают покупки точно. Выходя из дома, покупатели уже знают, куда направится и что купить, дела остается за малым, подойдет – не подойдет, понравится – не понравится и все благодаря Social Media Marketing-у. В этой статье отражены результаты исследования, направленного на выявление пользовательской активности и взаимодействие граждан с бизнес-аккаунтами.

Ключевые слова: Social Media Marketing, Instagram, Facebook, бизнес-аккаунт, целевая аудитория, таргетированная реклама.

В статье «Анализ рынка: пользователи интернета и популярные социальные сети в Казахстане» опубликованной на сайте KazDATA INSIDER приведены статистические данные за 2019 год, которые показывают, что коэффициент вовлеченности населения в социальные сети растет с каждым днем и прежде чем сделать покупку, жители сначала заходят за информацией в интернет. Гугл занимает больше 80% рынка интернет-поиска в Казахстане. Яндекс – 13 %. Bing, Yahoo, DuckDuckGo и другие – 7%. Почти 70% пользователей домашнего интернета посещают соц.сети с настольного компьютера и 30% с мобильных телефонов. Более 75 % граждан размещают информацию или мгновенно обмениваются информацией. Участие в социальных сетях составляет практически 70 %. Около 69 % скачивают фильмы, изображение, музыку, смотрят видео, прослушивают музыку, играют или скачивают игры. 36 % на просторах

Интернета получают информацию о товарах и услугах и 32 % отправляют либо получают электронную почту.

Самая популярная соцсеть среди казахстанских интернет-пользователей в сентябре 2019 года – ВКонтакте, треть пользователей интернета. Следом Pinterest, затем YouTube, FB, Инстаграм и Твиттер.

- VKontakte 25,67 %;
- Pinterest 26.23 %;
- Facebook 17.95 %;
- YouTube 15.28 %;
- Instagram 6.33 %;
- Twitter 6.02 %.

В 2020 году пандемия COVID-19 внесла свои коррективы во все сферы жизни. Бизнес – не исключение. Из-за ограничений многие были вынуждены приостановить свою деятельность offline. Именно в этот период в социальных сетях начали появляться новые бизнес-аккаунты. Магазины игрушек, одежды, косметики, товаров для дома, обувные магазины, которые находились в больших торговых домах, плавно перешли в социальные сети и начали работать online.

Бизнес-аккаунт – эта страницы в социальных сетях с особым дизайном и инструментами. С помощью них можно продвигать компанию или продукт, увеличивать лояльность аудитории, наладить обратную связь.

Какие же задачи решает бизнес-аккаунт?

Во-первых, можно определить свою целевую аудиторию. Это позволяет проанализировать пользователей – подписчиков, их активность, взаимодействие с контентом. Понять запросы фолловеров.

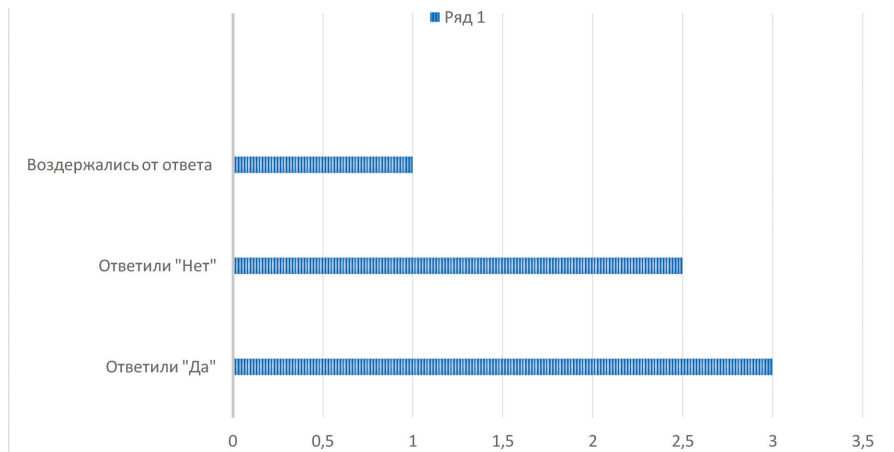
Повысить узнаваемость продаваемой продукции. Создавая контент: видео, фото продукции, компания побуждает пользователей его распространять.

Одна из важнейших задач – получение обратной связи. Бизнес-аккаунты позволяют общаться с аудиторией. Узнавая, как клиенты относятся к бренду, можно увеличивать лояльность ЦА.

Крупные бизнес структуры имеют сайты. Через бизнес-странички в социальных сетях есть возможность активизировать переходы на сайт, собирать лиды, заявки.

Для того, чтобы понять, как часто перед тем, как сделать покупку казахстанцы заходят в бизнес-аккаунты, мы провели опрос среди жителей города Усть-Каменогорск. В опросе приняли участие 2500 человек. Был использован кабинетный метод сбора данных. Преработана вторичная информация и определено количественное соотношение, благодаря полевым исследованиям.

Диаграмма 1.

Таким образом, более 1300 или 55 % опрошенных устькаменогорцев ответили «Да». Они утверждают, что бизнес-аккаунты магазинов или тех, кто занимается предоставлением услуг являются для них ориентиром. На профили в Instagram можно узнать цену, наличие действующих скидок или размеров, если эта одежда и обувь.

38 % или 950 респондентов ответили «Нет». По их словам, они знают, где, что продается и являются постоянными клиентами, поэтому искать магазины, бренды на просторах интернета, нет нужды.

Малая часть, около 200 человек или 7 % отказались что-либо комментировать.

Данный опрос показал, что бизнес-аккаунты работают на деле. Пользователи социальных сетей – потенциальные клиенты активно участвуют в жизнедеятельности бизнес-страничек: сохраняют публикации с понравившимся контентом, комментируют и делятся с друзьями, тем самым популяризуют компанию.

Кроме того, был сделан анализ рынка: популярные социальные сети 2020 года, на примере жителей города Усть-Каменогорск.

Таблица 1. Популярность социальных сетей 2020 года на примере города Усть-Каменогорск.

Название социальных сетей	Пользователи	Возраст
Instagram	33,35 %	15 до 45 лет
Facebook	31, 23 %	От 25 до 65 лет

Vkontakte	14,07 %	От 14 до 30 лет
Twitter	2 %	От 35 до 50 лет
TikTok	19,35 %	От 12 до 28 лет

Из анализа данных представленных в таблице 1, видно, что:

Первое место занимает Instagram. Более 830 опрошенных, ответили, что являются активными пользователями социальной сети.

На втором месте с 31,23 %-ми Facebook. По словам респондентов в ленте ФБ часто встречаются политические новости и в основном они зарегистрированы там для того, чтобы быть в курсе событий.

Третье место принадлежит относительно новой, но набирающей популярность социальной сети – TikTok. 19,35 %.

На четвертом месте с 14,07 %-ми российская социальная сеть VKontakte. Респонденты ответили, что у них есть страницы в ВК, но пользуются они ими редко и только 351 человек ответили, что заходят почитать группы или сообщества, а также периодически используют эту соц.площадку для общения.

Twitter-ом пользуется самая малая часть опрошенных горожан. Всего лишь 2 % или 50 человек.

Вывод. Таким образом, в данной статье представлен результат исследования пользовательской активности и взаимодействия граждан с бизнес-аккаунтами. Количество пользователей Интернета растет и предпочтения соцсетей среди аудиторий меняются. Зная, какими каналами предпочитает пользоваться аудитория, можно наладить эффективную систему коммуникаций: тратить меньше средств, используя таргетированную рекламу и получать больше результатов: заказов и лидов, а также новый поток подписчиков – клиентов.

Литература

1 Багиев Г.Л., Аренков И.А. Основы маркетинговых исследований: Учеб. пособие. СПб.: Изд-во СПбУЭФ, 1996.

2 Патов А. SMM маркетинг: опыт лучших в маркетинговом исследовании WilFire. [Электронный ресурс] URL: <https://rusability.ru>.

3 <https://blog.kazdata.kz/marketing/analiz-rynka-polzovateli-interneta-populyarnye-socseti-v-kazaxstane.html>

4 Халилов Д. Маркетинг в социальных сетях: Манн, Иванов и Фербер, 2018. – 240 с.

5 <https://gs.statcounter.com/social-media-stats/all/kazakhstan>.

КОМПАНИЯ ҚЫЗМЕТКЕРЛЕРІН БАСҚАРУДЫ ЖЕТІЛДІРУДІҢ БАСЫМ БАҒЫТТАРЫ

З.У. Кудайбергенова

*ҚР-ның Президенті жанындағы мемлекеттік басқару академиясының Шымкент филиалы,
Шымкент қ.*

С.Қ. Рыспаева

Шымкент университеті, Шымкент қ.

Берілген мақалада компания қызметкерлерін басқаруды жетілдірудің стратегиялық бағыттарыда қызметкерледі басқару жолдарының әдістері мен тәжірибелік жолдары және оны дамыту жолдары және мүмкіндіктері қарастырылған. Заманауи жағдайда кез-келген компанияларда олардың іс әрекеттерінің әлеуметтік-экономикалық тиімділігін арттыруда адам ресурсын басқару стратегиясының бағыттары мен әдістерін тәжірибеде пайдаланудың басым бағыттары мәселелері ерекше мәнге ие болып отыр. Компания қызметкерлерін стратегиялық басқарудың басым бағыттары негізінде оның мақсатына жетудің негізгі жолдарының бірі екені бәрімізге айқын. Қазіргі бәсекеге қабілетті экономикада компания адам ресурстарын басқаруда таңдаған модельдері бойынша нарықта тұрақты және жоғары нәтижелі жұмыс істеп тұрған компаниялар мысал бола алады. Заманауи экономика және дағдарыстың орын алып отыруына байланысты адами ресурстар потенциалын өндіру және жаңартуды талап етеді. Компания қызметкерлерін басқаруды жетілдірудің стратегиялық бағыттары қызметкерлерге жалдамалы жұмысшы ретінде емес, құндылықтардың жалпы корпоративтік жүйесімен бірлескен топ мүшесі ретінде қарау. Компания қызметкерлеріне жасаған қолайлы жағдай ортаның әлеуметтік және мәдениет мәселелері, қызметкерлерді жұмылдыра жұмыс істету оның күзінеттілігіне сәйкес еңбекті бөлу және оны ұйымдастыру мәселелері бойынша әлі де болса ғылыми зерттеулер мен оны тәжірибеде пайдалану өзекті мәселелер болып отыр. Сондықта ғылыми мақалада қызметкерлерді заманауи басқаруды тиімді пайдалану мен негізгі басым бағыттары қарастырылған.

Түйін сөздер: Компания, қызметкерлер, басқару, еңбекті бөлу, адам ресурсы, кадр, кәсіби жұмыскерлер.

Заманауи экономика жағдайында компания қызметкерлерін басқару тиімділігі, оның кадрлық қызметін ұйымдастырушылық-басқарушылық

құрылымының тиімділігімен бағалау арқылы сипатталады. Бұл құрылым тиімділігінің көрсеткіштері, басқарудың белгілі бір құрылымын реттеу мақсатында негізгі шығындар және олардың кәсіпкерліктің өндірістік шығындарының жалпы сомасындағы үлесі, оның қарапайымдылығы сияқты жанама критерийлері пайдаланылады. Компанияның қызметкерлерін басқару күрделі және көп жақты болған сайын, иерархиялық деңгейлердің саны ұлғая береді және онымен қоса басқару жүйесінің сапалығы төмендей береді. Құрылымдық бөлімшелердің күрделілігі, оның бір функцияны бірнеше құрылымдық бөлімшелерінің атқаруына, ал бұл іс-әрекеттің координациясы мен келісімділігін қиындата түсетіні, басқарушылық лауазымдардың санын көбейтіп, қызметкерлердің іс-әрекет ету деңгейін төмендетеді, ол өз кезегінде басқарушылық аппарат қызметкерлерін ұстаудың қымбаттауына алып келеді [1].

Заманауи экономика жағдайында компанияда еңбек жағдайын жақсарту және жаңа технологиясын пайдалану бәсекеқабилеттіліктің негізгі шараларының бірі болып табылады. Бұл заманауи ғылыми-техникалық прогресс базасында жүзеге асатын жоғары деңгейде орындалатын іс-әрекет және де ол өзінің нәтижесін беріп компания мақсатына жетудің бірден бір жолы. Компанияда қызметкерлерге қолайлы жағдай жасау үш факторға әсер етеді:

Бірінші топ – әлеуметтік-экономикалық фактор, бұл өз кезегінде еңбек жағдайының түрлерінен тұрады, оның өзі ішінара топтарға бөлінеді:

- құқықтық нормативтік (заңдар, нормалар, стандарттар мен орындалудың әкімшілдік және қоғамдық бақылауы);

- экономикалық (материалды және экономикалық ынталандыру, марапаттау, моральды марапаттау, жеңілдіктер жүйелері, ауыр еңбек жағдайындағы компенсациялар және шығындарын өтеу);

- әлеуметтік-психологиялық (еңбекке деген қызметкерлердің қатынасы, психологиялық климат);

- қоғамдық саяси (қолайлы жағдай жасау үгін жұмысшылар қозғалысының түрлері, өнертапқыштық пен рационализациялау).

Екінші топ – техника-ұйымдастырушылық фактор. Олар жұмыс орнында қолайлы еңбек жағдайын құруға әсер етеді. Оның өзі келесі топтарға бөлінеді.

- еңбек құралы және оның өнімі (шикізаттар, материалдар, дайын өнімдер);

- технологиялық процесстер;

- еңбек құралы;

- өндірісті ұйымдастыру түрлері, еңбек және басқару.

Үшінші топ – табиғи факторлар, олардың әсері табиғи ортаның ерекшеліктерімен ғана емес, сонымен қатар құрал-жабдықтарға, технологияға, өндірісті ұйымдастыруға және еңбекке қосымша талаптар қояды. Олардың арасында келесідей кіші топтармен ерекшеленеді:

- географиялық (климаттық аймақтар);
- биологиялық (ауыл шаруашылығы әлеміндегі жануарлар мен өсімдік ерекшеліктері);

- геологиялық (пайдалы қазбаларды өндіру сипаты).

Аталған факторлардың барлығы еңбек жағдайларын бір уақытта және ажырамас бірлікте қалыптастырып, басқа параметрлерімен қатар өндірістік ортаны құрайды.

Сонымен қатар, сала, білестік, жеке өндіріс деңгейінде факторларды классификациялауға көмектеседі, атап көрсеткенде:

- еңбек жағдайын жақсартуға және оны ұйымдастыру мен талдауға;
- еңбек жағдайын жақсарту іс-шараларын жоспарлауға;
- еңбек жағдайын жақсарту мақсатына бағытталған технологиялық процесстер мен қондырғыларды, жаңа құрал жабдықтар жобаларын өңдеуге;

- ресурстарды (қаржылық, материалдық, еңбек) еңбек жағдайларын жақсартуға шоғырландыруға;

- технологияның, жабдықтың өзгеруіне, жаңа материалдар мен технологиялардың енгізілуіне байланысты еңбек жағдайындағы өзгерістерді болжайды.

Аталған факторлар жүйесі жұмыс орындарындағы еңбек жағдайларын тікелей анықтайтын элементтер жүйесінің жиынтығы арқылы қызметкерлерді басқару мен оларға жағдай жасауына әсер етеді.

Тәжірибелік қатынастағы ең қолайлысы болып жұмыстың жеке бағыттарын бағалау болып табылады, ол өз кезегінде қызметкерлерді тиімді басқаруға, шығындарды белгілеуіне және тиімділік көрсеткіштерін анықтауына, мүмкіндік береді.

Компания қызметкерлерін басқарудың басты бағыттарының негізгі элементтері:

- компания қызметінің мақсаты мен стратегиясы;
- компанияның жоспарлау мен болжау жүйесі;
- жоғары лауазымды басқарушылық кадрлардың қарым-қатынасы;
- қызметкерлерді басқару қызметінің ұйымдастырушылық құрылымы;
- қызметкерлерді басқару жүйесінің тиімділігі критерийлері;
- жүйенің қызметкерлерді басқарудағы шектеулер (қаржылық, уақыт, материалдық, жас, әлеуметтік);

- пайдаланылатын ақпараттардың қол жетімділігі, толықтылығы және нақтылығы;

- басқарушылардың біліктілігі мен дағдылары және басқару құзіреттілігі (барлық басқару деңгейлерде);

- сыртқы ортамен байланысы.

Компания қызметкерлерін басқарудың басым бағыттары бойынша компания стратегиясының құрамына:

1. еңбек күшінің ағымын жоспарлау бойынша персоналды іріктеу;
2. квалификацияларын бағалау;
3. еңбек ақы төлеуі немесе еңбек шығынын жалақы түрінде толтыруы, пайда алуда қатысушылығы, акцияларды сатуы және т.б.;
4. қызметкерлердің дамуы.

Компания қызметкерлерін басқарудың басым бағыттары бойынша стратегиясын жасау, жоспарлаудың соңғы кезеңі болып табылады. Сонымен бірге, оны таңдау соңғы болмауы мүмкін, өйткені басқа ұйымдар өзінің стратегиялық бағдарламаларын жасағанда компанияның стратегиясын құруға әсер етуі мүмкін. Ол, стратегия түрін таңдауына және бұрын пайдаланылған стратегиялық шешімдері мен басшының жеке қасиеттеріне, олардың артықшылықтарына мен тағы басқа факторларына әсер етуі мүмкін.

Негізгі өндірістік жұмыс күшінің шығындарынан басқа, компания қызметкерлерін басқару бойынша экономикалық тиімділігін бағалау кезінде нәтижелік көрсеткіш қолданылады. Компания қызметкерлерінің (жеке жұмыскерлердің) еңбек әлеуетінің дамуы, басқару шешімдерін қабылдауы өндірістік әрекеттен қосымша нәтижесін алуға сілтеме жасайды. Бұл қосымшада нәтиже әр түрлі нысандағы көрсеткіштерімен бағалана алатындай етіп жасау қажет. Бұл қосымша нәтижелері келесіден тұрады:

- еңбек өнімділігінің өсуі, оның сапасының жоғарылауы салдарынан өнім көлемін ұлғайту түрінде;
- еңбекпен қамтамасыз ету, кадрлармен еңбек қатынастарындағы әлеуметтік мезеттерді есептеуі арқылы құрылады;
- кәсіби қызметкерлерді іріктеу мен біліктілігі мен бейімділігін жетілдіру ол өз кезінде құралдарды үнемдеуі түрінде (нәтижесі еңбек әлеуетінің белгілі бір жағдайына жету үшін қажетті құралдарын үнемдеуімен көрінеді).

Жалпы соңғы тиімділігін, барлық нәтижелердің жалпыланған көлемі ретінде (мысалы, өнім көлемінің өсуі, өткізуден түскен пайда және т.б.), екіншіден, нақты шараларды жүзеге асыруы арқылы жеке факторларының жиынтығы ретінде есептеуге болады. Бұл әдістердің әрқайсысының оң және теріс жақтары бар [2].

Егер компания қызметкерлерін басқару әрекетінің жалпы көрсеткіші ретінде өндіріс көлемі, оның өсуі, еңбек өнімділігінің өзгеруі сияқты синтетикалық көрсеткіштерді қолданылатын болса, онда олардың шамасын компания қызметкерлерін басқаруы арқылы жұмылдырылған өндірістің жеке факторы ғана емес, сонымен бірге техникалық-технологиялық және ұйымдастырушылық факторлары да әсер етеді.

Кесте 1. Компания қызметкерлерін басқарудағы еңбекті бөлу түрлері.

Түрлері	Түсініктеме
Функционалды	Міндеттерді бөлу қызметкерлер арасында бөлу белгілі бір қызметкерлердің немесе басқару аппараты бөлімшесінің арасында компанияны тиімді басқару үшін жүзеге асырылады.
Иерархиялы	Басқару иерархиясының деңгейлеріне қызметтерді жүзеге асыру үшін оларды белгілі бір топтағы басқарушы қызметкерлерге міндеттерін бөліп беріп, оның негізінде өкілеттілігін қалыптастыру
Техникалық	Белгілі бір қызметкерлер категориялары орындайтын ақпараттарды жинауы, сақтау және қайта құру операцияларын басқару процессін жіктеу
Кәсіпшілік	Қызметкерлерді кәсіби даярлығына байланысты бөлу.
Мамандылық	Жұмысты басқарушылық қызметінің құзіреттілігіне қарай және біліктілігіне, жұмыс өтіміне қабілеттілігіне байланысты бөлу.
Лауазымы	Қызметтерді басқару жүйесіндегі қабілеттілігі мен бейімділігіне қарай

Мысалы, кадрлармен жұмыс істеу барысында кәсіпорын басшылығы, талап етілген материалдық, қаржылық шығындарға және ұйымдастырушылық күш-жігерге көңіл бөледі. Өзін-өзі қаржыландыру жағдайында жұмыс істейтін кәсіпорын үшін мұндай жағдай барлық шығындарды ақтайды [4].

Сондықтан да компания қызметкерлерін басқарудың теориялық аспектілері мен методологиясын тиімді бағалау арқылы жүргізеді. Өйткені оның теориялық және тәжірибелік маңызы зор.

Экономикалық тиімділік – бұл белгілі бір шығын көлемін жұмсап, мақсатталған нәтижеге жетуі немесе белгілі бір нәтижеге жету арқылы, шығындарды азайтуы болып табылады.

Компанияның өндіріс процессі үшін материалдық және еңбек ресурстары қажет. «Еңбек ресурстары» «ресурс» термині болса да мағынасы мүлдем басқа. «Ресурстар» мұнда «жұмыс әлеуеті» түсінігіне сай келеді, ол адамның қоғамдық өндіріске қатысу мүмкіндігін білдіреді. Сонымен, қызметкердің біліктілігі мүмкіндіктерінің ресурсы оларды жетілдірумен бағытталған шаралардың нәтижесінде орын алады.

Компания қызметкерлерінің іс-әрекеттеріне қолайлы жағдай жасау негізгі үш бағыттан тұрады:

- қолайлы еңбек жағдайларын қалыптастыру, оның мазмұнын байыту;

- қолайсыз факторлардың болуына немесе қоғамның өсіп келе жатқан қажеттіліктеріне байланысты еңбек жағдайларын жақсарту, ал еңбек жағдайларын жақсарту мүмкін болмаған кезде оларды қол жеткізілген деңгейде ұстау;

- қызметкерлерді қолда бар және ықтимал қауіптерден қорғау, яғни еңбекті қорғау.

Жаңа компанияларда немесе жұмыс істеп тұрған кәсіпорындарда қайта құру тәртібімен қолайлы жағдайларды қалыптастыруға бағытталған іс-шаралар неғұрлым тиімді болып табылады. Көптеген кәсіпорындар үшін еңбек жағдайларын жүйелі түрде жақсарту және жұмысшыларды қауіпті және зиянды өндірістік факторлардан қорғау компанияның негізгі ұстанымы болып табылады.

Өндірістің қауіпті факторларының әсері өздігінен пайда болмайды, өйткені адамдар техниканы пайдаланады. Сондықтан ол өндірісті ұйымдастыру деңгейіне, қызметкерлердің ұйымдастырылуы мен тәртібіне, олардың біліктілігіне, санитарлық-техникалық және емдеу-профилактикалық қамтамасыз етілуіне, сондай-ақ еңбекті қорғаудан профилактикалық жұмыс деңгейіне байланысты оқшауланады немесе күшейтіледі. Сондықтан еңбек жағдайларын мемлекеттік реттеу қоғамның маңызды әлеуметтік міндеттерінің бірі болып табылады.

Компания қызметкерлерін тиімді басқаруға қатысты экономикалық тиімділігін бағалаудағы шығындар мен нәтижелерді өлшеу нақтылықты талап етеді және олар келесілерден тұрады:

- іс-әрекетінің белгілі бір нәтижесі бойынша таңдап алынған кадрлық саясатты жүзеге асыру үшін білікті және ынталандырылған «кәсіпкерлік» ұғымы көмегімен жету;

- компания қызметкерлерін басқару алдына қойылған мақсаттарға ең төменгі қаражаттарымен жету;

- басқару процесінің нәтижелілігін қамтамасыз ететін ең сапалы басқару әдістерін таңдау. Адам ресурстарын басқару саясаты қойылған өндірістік міндеттерді тиімді шешуге қабілетті кәсіпқойлардың, пікірлестердің ұжымын қалыптастыруға бағытталған.

Адам ресурстарын басқару саясатының негізгі компоненттеріне:

- қызықты жұмысқа мүдделі табысты және кәсіби адамдарды іздеуге негізделген қызметкерлерді іріктеу жүйесі;

- корпоративтік мәдениетке негізделген ішкі коммуникация жүйесі, ақпарат пен білімді еркін және уақтылы алмасу үшін жағдай жасау, мақсаттарды трансляциялау жүйесін құру және қойылған мақсаттарға қол жеткізуді бақылау – «қызметкерлер ұйымның мақсаттары мен құндылықтарын меңгерген және бөлісе алатын»;

– қызметкерлерді үздіксіз оқыту, кадрлық әлеуетті жоспарлау және кадрлық резервті қалыптастыру үшін қажетті жағдайларды жасайтын персоналды оқыту және дамыту жүйесін қалыптастыру.

– қызметкерлерді әлеуметтік кепілдіктер мен жеңілдіктер пакетімен қамтамасыз ету, әр адамның жұмысының нәтижелілігімен және оның жалпы іске қосқан үлесімен ұйым үшін позиция құндылығымен сыйақының нақты байланысын жасайтын уәждеме жүйесін құру;

– қызметкерлердің құзыреттерін бағалаудың нақты критерийлері негізінде құрылған және қызметкерлерге өз әлеуетін іске асыруына және оның алдында тұрған маңызды міндеттерді шешу арқылы стратегиялық мақсаттарға қол жеткізуге мүмкіндік беретін персоналды бағалау жүйесін қалыптастыру жатады.

Халықтың жаппай көші-кону деректеріне сүйенсек, үздік мамандардың алыс және жақын шет елдерге кетуі, еліміздің кәсіпорындарында шығарылатын өнімдердің бәсекеге қабілетсіздігіне мыңдаған кәсіпорындардың жойлуына ықпал етті. Жұмыссыздықтың жоғары деңгейі әлеуметтік шиеленістің өсуіне әкеліп соқты, бұл елдегі саяси жағдайды тұрақсыздандыруы мүмкін.

Мұндай салдар кадрларды басқару саласындағы дағдарысқа дайын емес менеджерлердің қабілетсіздігінің нәтижесі болып табылады. Бұл дамыған нарықтық экономикасы бар елдердің басқару тәжірибесін зерттеу қажеттілігін тағы да растайды.

Жетілген нарықтық қатынастарды қалыптастыру жағдайында еңбек ресурстарын дамыту, Еңбек ресурстарын басқару шеңберінде жүзеге асырылатын еңбек өмірінің сапасын арттыру кәсіпорынның мақсаттарына қол жеткізудің және бәсекелестік күресте артықшылықтар алудың басты факторлары болып табылады. Адами ресурстарды қалыптастыру кәсіпорын штаттарын жинақтау үшін қажет және ол үш кезеңнен тұрады:

1) компанияда орындалатын барлық операцияларында жұмыс істейтін қызметкерлердің біліктілігі мен санын айқындау. Алынған деректер персоналдың кәсіби дағдылары мен мамандықтарын есепке алу жүйесінің деректерімен салыстыру, бұл олардың әрқайсысы бойынша жұмыскерлердің санын көрсете отырып, кәсіптер тізбесін алуға мүмкіндік береді;

2) қысқа мерзімді және перспективалық мақсаттарды іске асыру үшін қажетті персоналдың саны мен сапалық құрамын болжау. Ірі ұйымдастырушылық өзгерістер қарсаңында, мысалы, жаңа зауыт құру кезінде жұмыс күшіне қажеттілікті бағалау қиын міндет болып табылады, оны шешу үшін еңбек нарығындағы жұмыс күшін талдау қажет.

Болашақ қажеттіліктерді анықтау оларды қанағаттандыру жоспарын жасау үшін қажет, оған әдетте жұмысшыларды тарту, жалдау, даярлау және жылжыту шаралары кіреді. Қызметкерлер орындайтын тапсырмаларды

және осы тапсырмалардың сипаттамаларын білу үшін компания жұмыс мазмұнына талдау жасауы керек. Оның нәтижелері лауазымдық нұсқаулықтарда көрсетілуі тиіс;

3) болашақ кадрларға қажеттілікті қанағаттандыру жоспарын әзірлеу және оны жүзеге асыру.

Қызметкерлерді басқарудың басым бағыттарының бірі жаңадан қабылданған қызметкерлердің кәсіби және әлеуметтік бейімделуін қамтамасыз етуді және жаңа білікті кадрларды даярлауды, яғни қызметкерлерді еңбек өнімділігін арттыруына мүмкіндік беретін дағдыларға үйретуді қамтиды.

Компания қызметкерлерін басқару мен еңбек жағдайларын жақсарту қызметкерлердің қанағаттану сезімінің дамытуына, еңбек сапасын жақсартуға, кадрлардың жұмыстан шығуы мен ауысуының төмендеуіне ықпал етеді.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1 Көпешова С., Мұхтарова К.С. Стратегиялық менеджмент. – Алматы: Экономика, 2016. – 275 б.

2 Маукенова А.А. Управление персоналом в системе здравоохранения: практикум / – Караганда: ТОО «Medet Group», 2016. – 128 с.

3 Заманауи басқару жүйелері. оқулық / Р.К. Дорф, Р.Х. Бишоп. – 12-бас. – Алматы: Дәуір, 2017. – 338 б.

4 Аманшаева Д.М. Нарықтық қатынастар жағдайындағы кәсіпорынның кадрлық саясатының ерекшеліктері / Транзитная экономика. – 2009. – №1.

5 Сирченко А.Е. Кадровая политика как инструмент управления персоналом / Молодой ученый. – 2015. – №12. С. 496-499.

6 Одегов Ю.Г., Лабаджян М.Г. Кадровая политика и кадровое планирование; Юрайт. – Москва, 2014. – 444 с.

7 Кадрлық потенциалдық пайдалануды жетілдіру стратегиясы / Экономика негіздері. – 2015. – № 3.

РЕГИОНАЛЬНАЯ ПОЛИТИКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

А.Х. Досов

Магистрант, КИЭУ им. М. Дулатова, г. Костанай

В данной статье рассмотрены теоретические основы региональной политики Республики Казахстан. А также, социально-экономических, правовых и других мер применяемые государством для эффективной и гармоничной развитии регионов, которое способствуют для укрепления социальной и экономической инфраструктуры, хозяйственной деятельности и улучшению уровня жизни населения все нашей страны. Затрагивается и основные требования предъявляемые Казахстану в рамках мировой глобализации, для интегрирования и конкурентоспособности на арене международной экономики.

Ключевые слова: глобализация, устойчивое развитие, административно-территориальная единица, дестабилизация, революция регионов, финансовые дотации.

В рамках мировой глобализации для Казахстана главным является одновременное соблюдение трех требований: интегрирование в мировую экономику, конкурентоспособность на международной арене и обеспечение того, чтобы этот процесс привел к значимым и соразмерным изменениям внутри страны. Достижение этой цели становится проблематичным без участия в этом процессе каждого региона республики, поскольку экономика страны в целом зависит от экономики административно-территориальных единиц, ее составляющих.

Теоретические основы региональной политики связаны, в первую очередь с уточнением определения «устойчивое развитие» – это стабильное социально-экономическое развитие, обеспечивающее непрерывный прогресс общества, имеющий конечной целью обеспечить экономический подъем и одновременно защитить ресурсную базу и окружающую среду с учетом интересов будущих поколений. Устойчивое развитие базируется как на глобальных факторах, так и на учете специфики каждой отдельно взятой территории, ее человеческого потенциала, природных, транспортных и других условий, всего того, что обеспечивает непрерывный воспроизводственный процесс – основу системы устойчивого развития.

Используемый при этом механизм, должен обеспечить управление устойчивостью национальной экономики, защиту всех форм собственности, создание надежных условий и гарантий для предпринимательской активности, сдерживание факторов, способных дестабилизировать ситуацию.

Проблемы регионального развития общеизвестны: достаточно посмотреть вокруг – межрегиональное неравенство бросается в глаза. В начале 90-х годов прошлого века стало понятно: политика выравнивания не оправдывает себя в новых условиях, по крайней мере, выглядит недостаточно эффективной. В первые годы постсоветского периода власть была гораздо больше озабочена макроэкономическими преобразованиями и не обращала особого внимания на региональную политику. Территории воспринимались в лучшем случае как объект применения различных моделей национальной (но не экономической) политики. Ставка в решении проблем на местах делалась на «невидимую руку» рынка: она естественным образом должна была отрегулировать ход региональных процессов. Однако рынок в чистом виде панацеей не стал, он лишь усугубил проблемы, в том числе диспропорции развития. Регулярные финансовые дотации из центра не приводили ни к общему подъему страны, ни к социально-экономическому благополучию отдельно взятых регионов.

Сегодня наша страна, как и ряд других, вступила в эпоху, вызванную глобализацией и названную экспертами «революцией регионов» старые административные границы перестают улавливать течение жизни. Современная региональная политика теперь должна быть адекватной не только процессам и внутри страны, но глобализации. Утрата эффективности прежних схем территориального развития ставит на повестку дня вопрос о разработке новой региональной политики.

Территориальные различия в уровнях социально-экономического развития регионов сложились в силу объективных природно – климатических условий, географического положения, демографической ситуации, а также субъективных факторов, действовавших длительное время. Регионы сгруппированы по так называемому проблемному принципу, т.е. выделены группы регионов, имеющие схожие проблемы и экономические показатели в зависимости от имеющегося экономического потенциала и структуры экономики; а также средними показателями регионов по ВРП и уровню жизни населения.

Результаты исследований. Для аналогии государственной политики в Республике Казахстан возьмем программу развития Костанайской области до 2020 года.

В 2019 году в рамках госпрограммы на реализацию проектов Костанайской области было выделено:

– 1,7 миллиарда тенге на городское и сельское водоснабжение и водоотведение;

- 523,5 миллиона тенге на теплоснабжение;
- 1,37 миллиарда тенге на газоснабжение.

В сфере водоснабжения и водоотведения с 2017 года по программе развития регионов до 2020 года реализовано более 20 проектов, из них в 2018 году завершено 11 проектов.

В 2019 году в области реконструировано 60,3 километра сетей водоснабжения, построено 142,9 километра сетей водоснабжения.

На сегодняшний день по Костанайской области из 556 населенных пунктов централизованным водоснабжением обеспечиваются 180 населенных пунктов, в том числе 172 села или 59,5 процента сельского населения, восемь городов или 97,6 процента городского населения. 376 сел (68,6 процента) или 40,5 процента сельского населения, используют воду из скважин, колодцев, а также привозную воду.

Услугами водоотведения обеспечены по области 15 населенных пунктов (8,3 процента), в том числе 96,9 процента городского населения восьми городов и 10,3 процента сельского населения семи сел.

70 населенных пунктов области газифицированы, природным газом обеспечено 64 сельских населенных пункта Алтынсаринского, Аулиекольского, Денисовского, Житикаринского, Камыстинского, Карабалыкского, Костанайского, Тарановского, Федоровского районов, а также село Перцевка города Рудного.

На 100 процентов обеспечены природным газом жилые дома в 23 селах. В 2018 году проводились мероприятия по запуску газа в двух селах, а в 2019 году планировалось газоснабжение четырех сельских населенных пунктов.

В городе Рудный за счет городского бюджета в 2019 году разрабатывалась проектно-сметная документация стоимостью 1,846 миллиона тенге на три проекта по газификации микрорайонов и внутриплощадочные сети газоснабжения в одном квартале (8,107 миллиона тенге).

В 2019 году выделено бюджетный кредит на строительство газовых котельных с реконструкцией тепловых сетей в поселке Октябрьский города Лисаковск.

В сфере электроснабжения область обеспечена услугами на 100 процентов. В 2018 году прошла реконструкция линий электропередач ВЛ-0,4 кВ села Босколь и станции Магнай Карабалыкского района.

В области четыре моногорода, из них Житикара, Лисаковск и Аркалык не входят в состав функциональных городских районов. Рост экономики моногородов осуществляется за счет якорных проектов.

В городе Житикара реализован якорный проект «Опытно-промышленная добыча и переработка до 450 тысяч тонн руды с получением готовой продукции» ТОО «Брендт». По состоянию на 1 июля произведен 51 килограмм сплава Доре и добыто 8,3 тысячи тонн золотосодержащей руды.

В городе Аркалык реализуются три якорных проекта:

– «Модернизация и развитие птицефабрики яичного направления с производственной мощностью до 300 миллионов яиц в год», заявитель ТОО «Агроинтерптица». Период реализации – 2012-2020 годы. Проектная мощность – 300 миллионов штук яиц в год, объем освоенных инвестиций с начала реализации проекта составил 2 274,1 миллиона тенге, произведено 835 миллионов штук яиц на сумму 85,7 миллиарда тенге, а за первое полугодие 2019 года произведено 49,8 миллиона штук яиц на сумму 955 миллионов тенге;

– «Строительство племенного хозяйства-репродуктора и откормочной площадки на 3000 голов крупного рогатого скота (КРС) в городе Аркалыке», заявитель ТОО «Нур-Жайлау НС». Период реализации – 2012-2020 годы. Проектная мощность – 1000 голов КРС, на 2019 год – 107 голов КРС, объем освоенных инвестиций с начала реализации проекта составил 1 434,6 миллиона тенге. С начала реализации реализовано живым весом 777,6 тонны КРС на сумму 820,9 миллиона тенге, в том числе за 1-е полугодие 2019 года реализовано 105 голов КРС на сумму 40,6 миллиона тенге;

– «Строительство мясоперерабатывающего комплекса в городе Аркалык (ТОО «Торғай ЕТ»), период реализации – 2017-2018 годы. Проектная мощность – 260 тонн мяса, 110 тонн колбас и 55 тонн консервов, объем освоенных инвестиций с начала реализации проекта составил 2 миллиарда тенге. Предприятием произведено 12,1 тонны мяса, 10,6 тонны колбас и 26,5 тонны консервов. Проект введен в эксплуатацию согласно акту ввода 19 ноября 2018 года. Выход на полную проектную мощность ожидается до конца 2020 года.

В сфере деревообрабатывающей промышленности в городе Лисаковск реализован проект стоимостью 235,1 миллиона тенге «Производство Лисаковского картонно-бумажного комплекса (ТОО «Лисаковский КБК»)). Проект введен в эксплуатацию в ноябре 2013 года.

В 2015 году к реализации проекта привлечен инвестор ТОО «Картонно-бумажный комбинат-2015». Оборудование по производству бумаги передано в сублизинг ТОО «ЛисБум.kz». По итогам шести месяцев 2019 года предприятием произведено 3,7 миллиона штук лотков для яиц, это более 100 процентов от плановой мощности.

В рамках государственной жилищной программы «Нұрлы жер» в 2018 году за счет всех источников финансирования построено и введено в эксплуатацию 2 548 квартир и 624 индивидуальных жилых дома общей площадью 299,3 тысячи квадратных метров жилья.

Введены в эксплуатацию четыре арендных дома без права выкупа общей площадью 18,3 тысячи квадратных метров на 264 квартиры. Кроме того, в городе Костанай завершено строительство двух 99-квартирных арендных домов с правом выкупа общей площадью 14,3 тысячи квадратных метров.

С начала 2019 года в области всего введено 192 тысячи квадратных метров жилья, принято в эксплуатацию 1 688 квартир и 339 индивидуальных жилых домов.

Общая сумма затрат из бюджета на реконструкцию и строительство жилья составила 344 миллиона тенге. При этом ремонт общего имущества объектов кондоминиума осуществляется только за счет возвратных средств ранее отремонтированных домов. За 2018-2019 годы за счет возвратных средств в городах области (Костанай, Рудный, Житикара) были отремонтированы шесть многоквартирных домов на общую сумму 51,2 миллиона тенге.

Кроме того, в рамках программы за счет трансфертов из республиканского и областного бюджетов реализуются проекты по развитию инженерной инфраструктуры.

В рамках программы «Развитие регионов до 2020 года» из средств местного бюджета в 2018-2019 годах была построена ограджающая дамба от паводковых вод в селе Узунколь Узункольского района, реконструирована ограджающая дамба с установкой шлюза в селе Узунколь Узункольского района. В 2019 году осуществлен капитальный ремонт моста через реку Карасу на 1 километр автомобильной дороги Шубалан – Карасу Джангельдинского района.

В рамках спецпроекта «Ауыл – ел бесігі» в текущем году планируется отремонтировать 104,3 тысячи квадратных метров улиц в пяти районных центрах Аулиекольского, Карасуского, Мендыкаринского, Сарыкольского и Федоровского районов Костанайской области.

Кроме этого планируется охватить ремонтом 538,9 километра автодорог на общую сумму 14,8 миллиарда тенге. Уже завершены работы по среднему ремонту 16 участков автодорог общей протяженностью 274 километра.

Выводы. Под региональной политикой в новой Концепции понимается комплекс экономических, правовых, социальных и других мер, применяемых государством для эффективного и гармоничного развития регионов, предоставление проблемным регионам равных возможностей с остальными для достижения равнотенных условий жизни, занятости и т.д.

Целью региональной политики является снижение существующих между регионами различий в уровнях социально-экономического развития путем осуществления важных инвестиционных проектов, способствующих укреплению инфраструктуры, хозяйственной деятельности и улучшению уровня жизни населения в сочетании с политикой избирательной поддержки проблемных регионов.

Таким образом, в Республике Казахстан особенно важно управлять региональным развитием страны на базе продуманной программы действий государства. Региональная проблема ничуть не меньше

достойна государственного программирования, чем оборонная политика, хозяйственная или иная другая, но, однако, пока она не попала в основные приоритеты государства.

Литература

1 Послание народу Казахстана (№772 от 12 октября, 2018 года) «Рост благосостояния казахстанцев: повышение доходов и качества жизни» [Электронный ресурс] / Официальный сайт Премьер-Министр РК. <https://primeminister.kz/ru/news/president-ofkazakhstan/17331>.

2 Постановление Правительства РК (№ 808 от 7 декабря 2018 года) О реализации Закона РК «О республиканском бюджете на 2019 - 2021 годы» [Электронный ресурс] // Официальный сайт ИС «Параграф». https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=33354068.

3 Официальный сайт Акимата Костанайской области. <https://www.gov.kz/memleket/entities/kostanay?lang=ru>.

4 РК Законы. О республиканском бюджете на 2019-2021 год (№ 197-VI от 30 ноября 2018 года) [Электронный ресурс] // Официальный сайт Инструмент бухгалтера. <https://uchet.kz/week/mrp-mzp-na-2019-god-v-kazakhstane>.

5 Жахеева М.Б., Абилкаирова Р.А Развитие малого и среднего бизнеса в Костанайской области. X Международная научно-практическая конференция «Научный взгляд в будущее – как путь модернизации общественного сознания», «Дулатовские чтения – 2018». Костанай, 2018 г.- С. 215-219.

ГРНТИ 72.75.39

АНАЛИТИКА СОЦИАЛЬНЫХ СЕТЕЙ ДЛЯ ОПТИМИЗАЦИИ БИЗНЕС-ПРОЦЕССОВ

И.А. Охотенко

*Магистрант, Восточно-Казахстанский технический университет
им. Д. Серикбаева, г. Усть-Каменогорск*

В 2020 году в связи с пандемией COVID-19 существующие десятилетиями различные способы продвижения и продаж стали малоприменимыми в сложившейся ситуации. Тем компаниям, которые не воспринимали использование интернета всерьез, пришлось в короткие сроки уйти в онлайн, чтобы продолжить существовать. Но и тем кто

уже использовал возможности современных технологий, не было легко с началом активного перехода потребителей в онлайн из-за своих малых масштабов. Если хочешь чтобы о тебе узнали и пришли к тебе в интернете, нужно заявлять о себе в социальных сетях. Но недостаточно просто заказать рекламный ролик и крутить его везде, как это происходит на телевидение, нужно искать свою аудиторию и рассказывать ей о себе. И чтобы достичь нужного результата необходимо, заниматься аналитикой социальных сетей, для выявления своей целевой аудитории и способов ее заинтересовать. В этой статье рассматриваются этапы и методы анализа социальных сетей.

Ключевые слова: SMM, аналитика социальных сетей, анализ данных, интернет-маркетинг, социальные сети.

Основатель Amazon Джефф Безос сказал: «Если вы сделаете клиента несчастным в реальной жизни, он расскажет об этом 6 друзьям. А если вы сделаете клиента несчастным в интернете, об этом узнает 6 000 человек» (Джефф Безос).

Социальные сети плотно вошли в нашу жизнь. По различным подсчетам человек в среднем тратит шесть часов в день на соцсети. Facebook, YouTube и Twitter занимают первое, третье и десятое места по посещаемости в Интернете.

Но даже эта статистика не дает полного представления о влиянии социальных сетей. Около миллиарда активных пользователей Facebook в совокупности проводят в сети около 20 000 лет каждый день. На YouTube время затраченное на просмотр видео 800 миллионами уникальных пользователей составляет 500 лет, а 140 миллионов активных пользователей Twitter отправляют более 340 миллионов твитов ежедневно.

Важно отметить, что это не просто пассивное использование социальных сетей. Анализ видео YouTube показывает, что 100 миллионов человек еженедельно совершают какие-то «социальные действия» (ставя отметки «Нравится», «Не нравится», комментируя и т.д.). По данным Министерства информации и общественного развития РК в 2019 году только 10,6 % казахстанцев не было зарегистрировано ни в одной социальной сети.

Из всего вышесказанного следует что влияние социальных сетей на потребителей колоссальное и для грамотного использования такого инструмента необходимо проводить анализ для лучшего понимания своей целевой аудитории.

Аналитика социальных сетей в основном включает в себя три этапа: сбор данных, обработка и представления понятной информации. Стадия сбора данных включает в себя получение необходимых данных из социальных сетей путем мониторинга различных источников в социальных сетях, архивирования соответствующих данных и извлечения

соответствующей информации. Но не все собранные данные будут полезны. На этапе обработки выбираются релевантные данные для моделирования, удаляются зашумленные и низкокачественные данные. После этого используются различные методы анализа данных для получения на их основе понятной информации которую уже можно использовать в дальнейшем.

Эти этапы могут пересекаться. Например, на этапе обработки данных создаются модели, которые могут помочь на этапе сбора данных. Также, если представленные результаты не произвели необходимого эффекта или вовсе оказались бесполезными, то имеется возможность вернуться к этапам сбора и обработки данных, чтобы скорректировать данные или настроить параметры анализа. Поэтому эти этапы выполняются по итеративному подходу, а не линейному. Если модели на этапе обработки не могут выявить полезные закономерности, их можно улучшить путем сбора дополнительных данных для повышения их предсказательной силы. Таким образом может пройти несколько циклов аналитической работы пока не будет достигнут необходимый результат.

Аналитика социальных — это растущая область, которая включает в себя множество методов моделирования и анализа из разных областей. Рассмотрим некоторые из них которые наиболее важны для понимания, анализа и представления больших объемов данных социальных сетей.

Анализ настроений является основным методом, лежащим в основе многих систем мониторинга социальных сетей. Он использует вычислительную лингвистику, обработку естественного языка и другие методы текстовой аналитики для автоматического извлечения настроений или мнений пользователей из текстовых источников на любом уровне детализации (от слов или фраз до целых документов). Такая субъективная информация, полученная о людях, продуктах, услугах или других объектах, поддерживает различные задачи, включая прогнозирование движений фондового рынка, определение рыночных тенденций, анализ дефектов продуктов и управление кризисами.

Тематическое моделирование используется для просеивания больших массивов захваченного текста для выявления доминирующих тем. Темы, выявленные с помощью тематического моделирования, также могут использоваться для решения других аналитических задач, таких как обнаружение интересов пользователей, обнаружение новых тем на форумах или в сообщениях в социальных сетях, или обобщение частей (или всей) текстовой коллекции. Тематическое моделирование использует различные передовые статистические методы и методы машинного обучения. Например, ряд моделей идентифицируют «скрытые» темы, используя частоту совпадения слов в рамках одного сообщения или между

темами и сообществами пользователей. Также может быть принята во внимание информация о положении слов в сообщениях.

Любую социальную сеть можно математически представить в виде графовой модели. В графе социальной сети вершинами являются участники, а ребра означают наличие отношений между ними. Отношения могут быть как направленными, так и ненаправленными. Как правило, выделяют два типа отношений: «дружба» (люди знакомы друг с другом) и «интересы» (есть общие интересы, люди входят в одну группу по интересам). Для анализа графовых моделей социальных сетей иногда удобно использовать коэффициент плотности, определенный как отношение числа ребер в анализируемом графе к числу ребер в полном графе с тем же числом вершин (полный граф – это граф, в котором все вершины соединены между собой). Кроме этого, сеть могут характеризовать такие величины, как число путей заданной длины (путь – последовательность вершин, связанных между собой), минимальное число ребер, удаление которых разбивает граф на несколько частей. Графовые модели социальных сетей используются для моделирования экономических и коммуникационных связей людей, анализа процессов распространения информации, нахождения сообществ и связанных подгрупп, на которые можно разбить всю социальную сеть.

Анализ тенденций используется для выявления и прогнозирования будущих результатов и поведения на основе исторических данных, собранных с течением времени. Приложения анализа тенденций включают в себя прогнозирование роста клиентов или продаж, прогнозирование эффективности рекламных кампаний, опережение изменений в настроениях потребителей, прогнозирование изменений на фондовом рынке и т.д. Анализ тенденций основан на статистических методах, например регрессионный анализ и на более современных методах моделирования, такие как нейронные сети и вспомогательные векторные машины.

Визуальная аналитика – это наука об аналитических рассуждениях, поддерживаемая интерактивными визуальными интерфейсами. Визуальная аналитика включает в себя ряд действий, от сбора данных до принятия решений на основе данных. Хотя многие статистические методы лежат в основе визуальной аналитики (например, сокращение многомерных данных до меньшего количества и более точных значений), способность людей воспринимать закономерности и делать выводы также является ключевыми факторами. Системы визуальной аналитики должны уметь обрабатывать данные, чтобы выявить их скрытую структуру, а также их детали. С точки зрения восприятия пользователем, визуальную аналитику можно рассматривать как набор методов, использующих графические интерфейсы для представления обобщенной разнородной информации, которая помогает пользователям визуально проверять и понимать результаты лежащих в основе вычислительных процессов.

Задача визуальной аналитики состоит в том, чтобы оставаться отзывчивой и создавать лучшие визуальные представления для все более массивных и сложных данных, требующих более быстрой интерпретации.

Таким образом используя различные методы анализа социальных сетей компании могут прогнозировать свои дальнейшие пути развития исходя из предпочтений пользователей, находить свои сильные и слабые стороны по сравнению с конкурентами, создавать новые продукты.

Сфера социальных сетей велика и постоянно изменяется. Несмотря на то, что некоторые сайты социальных сетей стремительно набирают популярность, быстро превращаются в повседневные инструменты (Facebook, запущенный в 2004 году; Twitter в 2006 году), к ним постоянно присоединяются новые платформы (например, TikTok запущенный в 2018 году к концу 2020 имеет около 1,2 млрд. пользователей).

Даже когда компании начинают осознавать опасность игнорирования социальных сетей и, наоборот, возможности, которые он предоставляет, их вопросы показывают, сколько еще остается неизвестным. Опрос 3800 маркетологов выявил их основные проблемы:

- Как отслеживать рентабельность инвестиций в социальные сети?
- Как идентифицировать и взаимодействовать с наиболее влиятельными пользователями социальных сетей?
- Какую тактику использовать для создания эффективной стратегии в социальных сетях?

Аналитические инструменты социальных сетей предназначены для решения подобных вопросов. В то же время социальные сети меняют саму суть бизнеса. По мере того как эти новые коммерческие границы открываются, возникают технические проблемы. Чрезвычайный объем «больших данных» бросает вызов аналитике социальных сетей. Языковые барьеры добавляют дополнительные сложности, поскольку компании начинают отслеживать и анализировать разговоры в социальных сетях по всему миру. Эти проблемы могут нарастать, поскольку аналитика социальных сетей начинает включать данные о местоположении пользователей с помощью мобильных технологий, и возрастает необходимость обрабатывать социальные сообщения и отвечать на них в режиме реального времени.

Литература

1 Laney D. Application Delivery Strategies, 2001. <https://blogs.gartner.com/doug-laney/files/2012/01/ad949-3D-Data-Management-Controlling-Data-Volume-Velocity-and-Variety.pdf>.

2 Thomas J.J. & Cook K.A. A visual analytics agenda. IEEE Computer Graphics and Applications, 2006. 26 (1).

3 Stelzner M.A. Social media marketing industry report. 2012. <https://www.socialmediaexaminer.com/social-media-marketing-industry-report-2010>.

4 Ермолова Н. Продвижение бизнеса в социальных сетях Facebook, Twitter, Google+ / Н. Ермолова. – М.: Альпина Паблишер, 2017. – 358 с.

5 Батұра Т.В. Методы анализа компьютерных социальных сетей. https://www.researchgate.net/publication/313366297_Metody_analiza_komputernyh_socialnyh_setej

6 Халилов Д. Маркетинг в социальных сетях. – М.: МИИФ, 2015. – 280 с.

ГРНТИ 06.71.15

ВЛИЯНИЕ ПАНДЕМИИ КОРОНАВИРУСА НА РЫНОК НЕФТИ

Н.Н. Бексент

Магистрант, Международный казахско-турецкий университет имени Х.А. Ясауи, г. Туркестан

В данной статье рассматриваются факторы, влияющие на формирование цены на нефть в современных условиях. В ходе исследования проанализирована текущая ситуация в нефтяном рынке и отмечается влияние соглашения ОПЕК+ по нефти и сокращения ее добычи на финансовые рынки.

Ключевые слова: цена на нефть, факторы ценообразования, ценообразование на мировом рынке, пандемия коронавируса, соглашения ОПЕК+.

В современных условиях нефтяные компании, которые продавали свои товар на нефтяном рынке находятся в тяжелых и невыгодных условия связи с пандемией коронавируса. Для четкого понимания необходимо разобраться в главных событиях которые происходят в мире.

В последние месяцы мир сотрясает коронавирус, который стал внешним шоком и масштабы которого очень велики. 31 декабря 2019 г. Власти КНР объявили о том, что в стране появилась пневмония в г. Ухань, а уже 11 марта 2020 г. ВОЗ назвала вспышку указанного вируса пандемией. Выход коронавируса за пределы Китая привёл к снижению экономической активностью в ряде стран мира (возможные убытки в

мире оцениваются в 2020 г. как минимум в 0,5-1 трлн. долл.), учитывая то, что многие предприятия стран запада завязаны на КНР, а это, в свою очередь, спровоцировало падение цены на нефть. Вопрос безопасности стали выходит на первое место. В США и Европе сотни тысяч заболевших. 4 млрд. человек в мире стали жить в самоизоляции [1].

В условиях неизбежной глобализации мир и, конечно, экономика в результате обмена товарами, информацией, знаниями становится более взаимосвязанными и открытыми. Следовательно, на процесс ценообразования на нефтяном рынке влияет множество факторов помимо фундаментальных таких как, спрос и предложение, обеспеченность запасами и так далее. Ввиду этого проблема выявления факторов, в наибольшей степени влияющих на процесс ценообразования на мировом рынке нефти, остается актуальной по сей день, ведь прогнозирование будущей стоимости сырья важно для экономических субъектов [2]. Рыночные силы – спрос, предложение и цена - никогда не стоят на месте. Они постоянно взаимодействуют и находятся под влиянием друг друга. Более того, они никогда не бывают свободны от внешнего влияния. Спрос, предложение и цена никогда не меняются без причины. Этому всегда есть объяснение: война, остановившая производство в одной из главных стран-экспортеров, необычайно холодная зима в некоторых важнейших сферах потребления, введение налогов на потребление нефтепродуктов, колебания экономической активности.

Особое значение имеет вопрос о том, каким образом мировой экономический кризис и пандемия скажутся на динамике спроса на нефть в долгосрочной перспективе. С середины текущего десятилетия в научной литературе утвердилась концепция пика глобального спроса на нефть [5, 6 б.]. Анализ спроса и предложения нефти показывает, что движение этих показателей взаимосвязано: двигаются в одном направлении, периодически пересекаясь. В основном они находятся не в равновесном состоянии, причем спрос превышает предложение, однако показатели 2015 года сильно отличаются: объем произведенной нефти был намного выше требуемого количества сырья [2] (рис 1).

Экономический кризис и экзогенный шок спроса на нефть, вызванный пандемией коронавируса, особенно негативно сказались на потреблении нефтяных топлив в дорожном транспорте и авиации. Речь идет не только о временном обвале потребления автомобильного бензина, дизеля и авиатоплива из-за ограничений на мобильность и прерывания транспортных связей между регионами и странами. Появились структурные факторы, которые снижают спрос на использование дорожного транспорта в долгосрочном периоде. Во-первых, наблюдается расширение перехода занятых на удаленный режим работы. Во-вторых, корпоративный сектор в массовом порядке переводит рутинные организационные и бизнес-

операции, совещания и ведение переговоров в режиме видеосообщения. В-третьих, в тех городских поселениях, где это возможно, определенные группы населения отказываются от использования автотранспорта в пользу передвижения на велосипедах и даже пешком. Такие сдвиги частично обусловлены спецификой ситуации и сойдут на нет по мере стабилизации эпидемиологической обстановки, однако некоторые из них носят долговременный структурный характер [3].

Рисунок 1. Спрос и предложение нефти на мировом рынке, млн.бар. в сутки [7].

В мире существует значительное количество сортов нефти, отличающихся друг от друга качественными характеристиками: плотность и содержание серы. Эталонные сорта нефти отличаются низким содержанием серы и служат ориентиром для определения цены других сортов, имеющих схожие характеристики. Ценой на нефть являются спотовые цены барреля нефти одного из маркерных сортов, свободно торгуемых на фьючерсном рынке, обычно североморской нефти Brent или американской нефти WTI [4]. Далее рассмотрим нефтяной марки Brent на изменения цены во время пандемии. Нефть Brent стала эталонным сортом нефти, превзойдя другие сорта, благодаря соответствию таким требованиям, как обеспечение безопасности поставок, наличие на рынке нескольких продавцов (добычу на месторождении Brent вели несколько таких крупных компаний, как Exxon Mobil, Royal Dutch Shell), и, конечно, достойные физические характеристики. Котировки нефти Brent- ориентир по ценообразованию двух третей экспортных поставок сырья. 6 марта 2020

г. страны члены ОПЕК+ не смогли договориться о продлении соглашения по сокращению добычи нефти. С 1 апреля ни у одного из членов Альянса не стало обязательств ограничить добычу нефти. В итоге 12 апреля страны ОПЕК+ заключили новую сделку по сокращению добычи. Суммарно они должны снизить объём производства в мае – июне 2020 г. на 9,7 млн барр. в сутки, далее, до конца года сокращение составит 7,7 млн барр. в сутки, а с января до мая 2021 г. – 5,7 млн барр. в сутки [9]. В первом квартале 2020 г. с введением карантинных мер в мире цены на нефть Brent начал снижаться, свой минимальный пик достиг в 27 апреля 2020 г. цена опустился до 19,3 долл. (рис 2) По прогнозам сокращение мирового потребления нефти может составить 10–25%. Соглашение будет действовать в течение 2+х лет с возможностью пересмотра через полтора года. Это самое масштабное сокращение добычи в рамках ОПЕК+. Предполагается, что новое соглашение по нефти окажет положительное влияние на нефтяной рынок и позволит стабилизировать цены на этот энергоноситель (когда спрос на нефть будет расти, повысятся и цены на неё) и стабилизировать валютные курсы [10]. В результате падения цен на нефть опустился и казахстанский тенге. Курс доллара в апреле возрос до 429, а евро до 469,02 тг. Такое падение курса тенге могло привести к росту процентных ставок по привлекаемым и размещаемым средствам и падению цен на казахстанские финансовые инструменты. Резкое снижение цен на нефть могло привести к сокращению доходов от её экспорта, а у импортёров – к уменьшению спроса на закупаемые товары и в целом – привести к девальвации национальной валюты.

Рисунок 2. График цены нефти Brent за период (декабрь 2019 – октябрь 2020) [7].

В начале апреля 2020 г. глава МВФ заявила, что мировая экономика впала в рецессию из-за пандемии. Отток капитала из формирующихся рынков и развивающихся экономик оценивался в 90 млрд. долл., что было больше, чем аналогичный вывоз капитала, который наблюдался при финансовом кризисе. В ближайшие 2 года потери от пандемии могут составить порядка 5 трлн. долл. В заключение можно отметить, что мир к концу 2020 г. будет выглядеть иначе. Он изменился и мы все будем меняться вместе с ним [11].

Таким образом, нефть безусловно является одним из самых важных товаров мировой экономики и необходимым энергетическим ресурсом современного мира. От нефти, цен на нефть, уровня её добычи зависит состояние мировой и национальной экономики. Нефтяная отрасль является важнейшей отраслью, которая определяет развитие экономики в мире. Рынок нефти подвержен влиянию многих факторов, 2020 год является настоящим испытанием как для нефтяного рынка, так и для мировой экономики в целом. Инфекционная пандемия обрушила спрос на черное золото сначала в Китае, а затем в других развитых странах. Несомненно, на процесс ценообразования нефти влияет множество факторов: в современных условиях нельзя оградиться лишь фундаментальными взаимосвязями, так как мир становится взаимосвязанным и тесным. Различные политические события, договоренности способны повлиять на объем предложения сырья, например, согласие ОПЕК и ОПЕК+. Экономические кризисные ситуации снижают уровень потребления нефти, что отражается на цене. Эта работа позволила сделать вывод о том, что пандемия коронавируса не только повлияла на жизнь людей но на ряд экономических факторов, спрос и предложение на нефть. Пришли к выводу, что ситуация на рынке нефти может изменяться и из-за форс-мажорных ситуаций, таких как эпидемия 21 века – COVID-19.

Литература

- 1 Эксперт, Январь-Апрель, 2020 г.
- 2 Осипова Д.В. Факторы ценообразования на мировом рынке нефти / Вопрос студенческой науки вып. № 10(50) октябрь 2020. С. 243-252.
- 3 Копытин И.А. Мировой рынок нефти: пандемия приблизит пик глобального спроса на нефть // Мировая экономика и международные отношения, 2020, том 64, № 9, с. 26-36.
- 4 Липсиц И.В. Экономика: учебник для вузов / И.В. Липсиц. – М.: Омега-Л, 2006. – 656 с. С. 60-61.
- 5 Жуков С.В. Трансформация мирового рынка нефти. – Москва, ИМЭМО РАН, 2016. – 300 с.

6 Жуков С.В. Мировой рынок нефти в процессе перемен. – Москва. ИМЭМО РАН, 2017. – 118 с.

7 Официальный сайт Invest Brothers.

8 Баринов Э.А. Коронавирус влияние на экономику и финансовые рынки / Путеводитель предпринимателя Том 13, № 2, 2020. С. 111-117.

9 Юшков И., Дроздова Ю. Сделка ОПЕК+ 2020 года: предпосылки и интересы участников / Геоэкономика энергетики. – 2020. С. 6-20.

10 The Wall Street Journal, January–March 2020.

11 Баринов Э.А. Страховой рынок как сегмент финансового рынка ЕС / Ученые записки Российской академии предпринимательства. 2020. Т. 19. № 1. С. 111–117.

ГРНТИ 06.35.31

ОСОБЕННОСТИ УЧЕТА ЗАТРАТ В ТУРИЗМЕ

Э.Н. Курмангалиев

Студент, Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза, г. Караганда

М.Е. Хасенова

Магистр, преподаватель, Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза, г. Караганда

Специфическим объектом бухгалтерского учета для туристических компаний является туристический продукт. В данной статье выделяются сущность туристического продукта, состав затрат, включаемых в себестоимость, а также главные особенности учета затрат на формирование данного продукта. Затраты по продвижению туристского продукта предлагается распределять в составе коммерческих расходов пропорционально между стоимостью реализованных и нереализованных туров и вести отдельный учет затрат по видам деятельности.

Ключевые слова: затраты, методы, себестоимость, счет, туризм, туроператоры, турагенты, турпродукт, учет.

В современном мире туризм рассматривается как один из факторов социально-экономического развития страны. Туризм – одна из наиболее динамично развивающихся сфер казахстанской экономики. Развитие туристской индустрии способствует диверсификации источников доходов регионального бюджета, что в совокупности с другими его

источниками может стать фактором синергетического эффекта социально-экономического развития.

Согласно определению Всемирной туристской организации (ВТО), туризм (tourism) является производным от французского *tour* (прогулка, поездка) и представляет собой путешествие в свободное время, один из видов активного отдыха. Рынок туристских услуг имеет свои специфические особенности, проявляющиеся в разобщённости его участников – туроператоров, турагентов и непосредственных исполнителей туристских услуг. Наиболее распространённой формой бизнеса в туризме является турагентство, осуществляющее деятельность по продвижению и реализации туристского продукта.

Сущность туристского рынка определена как совокупность экономических отношений между хозяйствующими субъектами, целью деятельности которых является продвижение туристского продукта от туроператора с помощью турагента к потребителю – туристу. В туристической сфере остро стоит вопрос формирования полной и достоверной информации, адаптированной к конкретным целям, возникающим в процессе оптимизации прибыли и принятия руководством турфирмы различных управленческих решений.

Объектами бухгалтерского учета в турфирмах, как и во всех других видах коммерческих организаций, являются основные средства, материальные запасы, денежные средства, расчеты с покупателями, поставщиками персоналом и бюджетом, капитал и резервы, финансовые результаты. Однако специфическим объектом бухгалтерского учета для турфирм является туристический продукт – тур.

Туристский продукт – право на тур как комплекс услуг по перевозке, размещению, питанию, экскурсионных услуг, а также услуг гидов-переводчиков и услуг, предоставляемых в зависимости от целей путешествия, являющееся объектом купли-продажи и подлежащее продаже либо туристу, либо другой туристской организации. Туристский продукт может формироваться туристской организацией либо из услуг, права на которые приобретаются у сторонних организаций, либо из услуг, оказываемых собственными силами. Туроператоры выполняют ведущую роль в международном туризме, так как именно они формируют туристский продукт – бронируют и оплачивают отель, заказывают авиарейс, обеспечивают услуги по предоставлению транспорта, экскурсионные услуги и т.д., а именно то, что обычно входит в тур. Кроме того туроператор определяет цены на сформированный им тур и политику скидок.

Важнейшим участком бухгалтерского учёта является учет затрат на формирование туров и определение их себестоимости. Л.В. Разливаева отмечает, что «себестоимость продукции является качественным показателем, в котором концентрированно отражаются результаты

хозяйственной деятельности организации, ее достижения и имеющиеся резервы». В соответствии с отраслевыми документами, себестоимость туристского продукта представляет собой стоимостную оценку расходов, произведённых для получения доходов от осуществления туристской деятельности, и включает следующие затраты:

- 1) на приобретение прав у специализированных организаций по предоставлению туристских услуг;
- 2) на обеспечение туристской организации рабочей силой;
- 3) отчисления в различные фонды и бюджеты;
- 4) на организованный набор работников;
- 5) связанные с освоением новых туров;
- 6) на содержание, обслуживание и управление туристской организацией;
- 7) на выплату комиссионных вознаграждений контрагентам;
- 8) возникающие по не востребованной туристами части услуг, права на которые приобретаются партиями, блоками для целей формирования туров;
- 9) прочие затраты и платежи, включая расходы на сертификацию туристских маршрутов и оплату лицензии на осуществление туроператорской или турагентской деятельности.

Для туристских организаций характерны экономические ситуации, связанные с колебанием спроса на отдельные туры по причинам сезонности. Это влечет за собой изменение объемов продаж туристских услуг, что в свою очередь существенно влияет на себестоимость услуг и финансовые результаты туристской организации. Эта ситуация придает особое значение выделению переменных и постоянных затрат, включаемых в себестоимость туристских услуг. Затраты туристской фирмы группируются по следующим экономическим элементам:

- материальные затраты;
- затраты на оплату труда;
- отчисления на социальные нужды;
- амортизация;
- прочие затраты.

Каждая из вышеперечисленных групп объединяет однородные по экономическому содержанию затраты, которые не могут быть разложены на собственные части и рассчитываются независимо от того, где они произведены и каково их производственное назначение. Чтобы определить, во что обходится организации производство каждой единицы туристского продукта, согласно Методическим рекомендациям, затраты группируются по следующим статьям калькуляции:

- затраты по приобретению прав на услуги сторонних организаций, используемые при производстве туристского продукта;

- затраты, связанные с деятельностью производственного персонала;
- затраты подразделений туристской организации, участвующих в производстве туристского продукта»;

- накладные расходы;
- коммерческие расходы.

Наиболее важными и используемыми для целей планирования и контроля являются переменные затраты (например, затраты на приобретение услуг сторонних организаций, комиссионное и агентское вознаграждение). Затраты, которые незначительно изменяются при колебаниях объемов производства, услуг, являются постоянными (затраты на рекламу, арендная плата, амортизация основных средств и нематериальных активов).

При формировании себестоимости туристического продукта организации могут использовать один из следующих методов учета затрат:

- нормативный метод;
- позаказный метод;
- метод «директ-кост».

Учет затрат на производство турпродукта организуется в туризме, как правило, по позаказному методу. Сущность позаказного калькулирования состоит в том, что все прямые затраты (основные материалы, заработная плата основных производственных рабочих с отчислениями на социальное страхование и обеспечение) берутся в расчет в разрезе статей калькуляции по каждому конкретному заказу. Косвенные затраты учитываются по местам образования, предназначения и статьям калькуляции и отражаются в себестоимости каждого заказа после их распределения в соответствии с выбранной базой.

Объектом учета затрат является отдельный заказ на производство конкретного туристского продукта или группы типовых туристских продуктов, либо совокупность заказов на производство туристских продуктов, которые можно объединить по определенному качественному признаку (географическое направление, сезонность, поставщик комплекса прав на услуги сторонних организаций – туроператоров по приему). К прямым расходам относятся затраты на приобретение в целях производства туристского продукта прав на следующие услуги туристам:

- по размещению и проживанию;
- транспортному обслуживанию (перевозке);
- питанию;
- экскурсионному обслуживанию;
- медицинскому обслуживанию, лечению и профилактике заболеваний;
- визовому обслуживанию и иные затраты, связанные с оформлением туристской поездки;

– добровольному страхованию от несчастных случаев, болезней и медицинскому страхованию в период туристской поездки;

– обслуживанию гидами-переводчиками и сопровождающими.

В соответствии с принятой учетной политикой, себестоимость туров в части прямых расходов (стоимость услуг, приобретаемых непосредственно у поставщиков, например, авиабилеты), учитывается на счете 8110 «Основное производство» с организацией аналитического учета по видам расходов, которые списываются в дебет счета 1320 «Готовая продукция» – субсчет «Турпродукты», по каждому сформированному туру. Общехозяйственные расходы в течение месяца учитываются по дебету счета «Общехозяйственные расходы», а затем списываются на себестоимость туров пропорционально прямым затратам на их формирование.

К общехозяйственным относятся затраты на оплату труда с отчислениями на социальные нужды, амортизация основных средств, расходы на аренду офиса, командировочные расходы. В затраты на оплату труда включаются любые начисления работникам турфирмы в денежной или натуральной формах: стимулирующие начисления и надбавки, компенсационные начисления, связанные с режимом работы или условиями труда, премии и единовременные поощрительные начисления, а также затраты, связанные с содержанием этих работников, предусмотренные трудовыми договорами (контрактами) или коллективными договорами.

Затраты по продвижению туристского продукта включают все коммерческие расходы, к которым относят комиссионные вознаграждения, уплачиваемые посредническим организациям, расходы на рекламу, расходы на участие в выставках, ярмарках и др. Коммерческие расходы в туристских организациях отражаются по дебету счета 7110 «Расходы на продажу». Коммерческие расходы подлежат распределению между стоимостью реализованных и нереализованных туров. В доле, относящейся к реализованным турам, они ежемесячно списываются с кредита счета 1310, 1320, 1350 в дебет счета 7210 «Себестоимость продаж». На практике бывает трудно разделить затраты между туроператорской и турагентским видам деятельности. Это связано с тем, что при осуществлении туристическими фирмами туроператорской и турагентской деятельности одновременно используются одни и те же помещения, телефонные номера, оргтехника, канцтовары. А имеющиеся у туристических фирм свои точки реализации – турагентства также могут заниматься как продажей путевок собственного производства, так и продажей по посредническим договорам путевок других туроператоров. Кроме того, в небольших турфирмах, как правило, один и тот же управленческий персонал курирует как туроператорскую, так и турагентскую деятельность. При наличии у организации обособленных подразделений, выполняющих отдельные работы, услуги, которые используются при производстве туристского продукта (гостиницы, дома

отдыха, специальный туристский транспорт и т.д.), их затраты учитываются на счете 8300 «Вспомогательное производство».

Специфика вида деятельности предполагает, что в стоимость туров включаются так называемые затраты по невостребованным услугам, к которым относятся расходы, приобретаемые блоками и партиями. В случае реализации прав на невостребованные туристами услуги (в частности, авиабилетов на свободные места в чартерном рейсе) их стоимость не учитывается в стоимости туристского продукта, а отражается в качестве расходов по дополнительной услуге «продажа авиабилетов»). Туристской организации следует вести раздельный учет затрат по осуществляемым видам деятельности (туроператорская, турагентская). При реализации билетов на чартерный рейс, как в составе туристского продукта, так и в свободной продаже, при непосредственном формировании стоимости путевки туристской фирме следует из общей суммы расходов по оплате чартерных рейсов выделять стоимость авиабилетов, реализованных как отдельные услуги, обособленно от туристского продукта.

Таким образом, учет затрат на производство, продвижение и продажу туристского продукта ведется с целью их своевременного, полного и достоверного отражения в бухгалтерском учете, выявления отклонений от применяемых норм и плановой себестоимости, а также контроля за использованием материальных, трудовых и финансовых ресурсов. Данные учета затрат на производство, продвижение и продажу туристского продукта используются при определении фактических финансовых результатов деятельности туристской организации, в процессе анализа этих результатов для выявления имеющихся внутрипроизводственных и внутрихозяйственных резервов.

Литература

- 1 О бухгалтерском учете и финансовой отчетности. Закон Республики Казахстан от 28 февраля 2007 г.
- 2 Методические рекомендации по применению международного стандарта бухгалтерского учета (IAS) 2 «Запасы».
- 3 Торшаева Ш.М. Теория бухгалтерского учета. – Караганда, 2000 г. – 155 с.
- 4 Разливаева Л.В. Производственный учет: Учебное пособие – Караганда: КЭУ, 1998 г.
- 5 Нургалиева Р.Н. Промежуточный финансовый учет. Учебное пособие в 2-х частях – КЭУ, 2005.

ВЗАИМОСВЯЗЬ БУХГАЛТЕРСКОГО И НАЛОГОВОГО УЧЕТА

М.Ж. Казбек

Магистрант, Университет международного бизнеса, г. Алматы

А.С. Досманбетова

К.э.н., доцент, научный руководитель, Университет международного бизнеса, г. Алматы

Говоря о взаимосвязи между бухгалтерским и налоговым учетом, необходимо отметить следующее: разрыв между этими двумя видами учета является довольно серьезной проблемой не только для бухгалтеров-практиков, но и работников налогового ведомства. В статье даны сравнительные определения понятиям «бухгалтерский учет» и «налоговый учет», проанализированы различия и взаимосвязь бухгалтерского и налогового учета, а также выявлены проблемы, возникающие при ведении данных двух учетных систем.

Ключевые слова: бухгалтерский учет, налоговый учет, налоговое законодательство, налоги, Международные стандарты финансовой отчетности.

Бухгалтерский и налоговый учет – это два особых вида учета, которые позволяют сгруппировать информацию о хозяйственной деятельности экономического субъекта. Несмотря на многочисленные сходства между терминами, имеется и ряд отличий.

Прежде чем перечислять отличия и взаимосвязь бухгалтерского и налогового учета рассмотрим базовые понятия о двух этих видах контроля финансовой деятельности компании.

Бухгалтерский учет – система непрерывного и сплошного документального отражения информации о состоянии и движении имущества и обязательств организации методом ее двойной записи в денежном выражении на счетах бухгалтерского учета в соответствии с законодательством Республики Казахстан. Бухгалтерский учет в Казахстане ведется на основании Закона Республики Казахстан «О бухгалтерском учете и финансовом учете» от 27 февраля 2007 г. №5442. Данные бухгалтерского учета во взаимосвязи с данными оперативного и статистического учета используются для анализа, планирования и отчетности.

Бухгалтерский учет как наука представляет собой учение о системе получения, обработки и выдачи учетной информации с целью

использования ее в управлении звеньями экономики. Основными задачами бухгалтерского учета и отчетности являются:

- Формирование полной и достоверной информации о деятельности организации и ее имущественном положении, полученных доходах и понесенных расходах;

- Обеспечение при совершении организацией хозяйственных операций внутренних и внешних пользователей своевременной информацией о наличии и движении имущества и обязательств, а также об использовании материальных, трудовых и финансовых ресурсов в соответствии с утвержденными нормами, нормативами и сметами;

- Предотвращение отрицательных результатов хозяйственной деятельности организации и выявление резервов ее финансовой устойчивости.

Информация, полученная из бухгалтерского учета, является основой для принятия большей части управленческих решений. Данные, которые сгруппированы и детализированы по соответствующим признакам, позволяют сделать вывод о финансовом состоянии организации и перспективах ее развития, оценить финансовые риски и сформировать инвестиционные программы. На базе учетных данных формируется бухгалтерская и статистическая отчетность, откуда общество узнает о состоянии и развитии народного хозяйства.

Бухгалтерский учёт тесно связан с органами налоговой инспекции и налоговой системой в целом. Налоговая система является одним из главных элементов рыночной экономики. Она выступает главным инструментом воздействия государства на развитие хозяйства, определение приоритетов экономического и социального развития.

Понятие налогового учета установлено ст. 56 Налогового кодекса, согласно которой налоговый учет – это процесс ведения налогоплательщиком и налоговым агентом учетной документации в соответствии с требованиями Налогового кодекса в целях обобщения и систематизации информации об объектах налогообложения и объектах, связанных с налогообложением, а также в целях исчисления налогов и других обязательных платежей в бюджет и составления налоговой отчетности.

Налоговый учет основывается на данных бухгалтерского учета. Порядок ведения бухгалтерского учета устанавливается законодательством Республики Казахстан о бухгалтерском учете и финансовой отчетности, учетной политики Общества.

Нужно также отметить тот факт, что в налоговом учёте оформляются и используются такие же первичные учётные документы, что и в бухгалтерском учете. Так же закреплены на законодательной основе такие основные признаки бухгалтерских регистров, как систематизация данных первичных учетных документов по счетам бухгалтерского учета

и их юридическая необходимость – установление ответственности лиц, сформировавших и подписавших регистры. Если возникает ситуация, когда информации, накопленной в регистрах бухгалтерского учёта, недостаточно для распознавания налоговой базы, исчисления и уплаты налога, в организации могут быть созданы собственные налоговые регистры. Они формируются на основе бухгалтерских путем добавления в них дополнительных показателей, или разрабатываются независимые регистры налогового учёта.

Налоговый кодекс РК «О налогах и других обязательных платежах в бюджет» является основой налогового законодательства. Он устанавливает виды налогов, применяемых на территории РК, определяет налогоплательщиков и объекты налогообложения, также устанавливает ставки налогов, формы и сроки сдачи отчетности по налогам.

Организации могут составлять финансовую отчетность в соответствии с МСФО. Учету и отражению налогов посвящены следующие стандарты:

- МСФО IAS 12 «Налоги на прибыль»;
- МСФО IAS 26 «Учет и отчетность по программам пенсионного обеспечения (пенсионным планам)».

Данные стандарты посвящены непосредственно налоговому учету, но в МСФО есть также и стандарты, косвенно влияющие на налоговый учет. Компания может применять МСФО для ведения бухгалтерского учета и составления финансовой отчетности. Но поскольку между МСФО и налоговым учетом имеются некоторые различия, приоритет отдается внутреннему налоговому законодательству РК. Различия заключаются в используемых методах оценки основных средств и товарно-материальных запасов, в методах определения себестоимости продукции и прибыли в компании и так далее.

В условиях формирования рыночных отношений основным направлением в области налоговой политики является определение налогов, эффективно выражающих новые отношения между государством и налогоплательщиками. С помощью налоговой системы государство активно влияет на рынок и регулирует развитие производства, способствуя ускоренному росту одних отраслей или форм собственности и «угнетению» других.

Таким образом, можно сделать вывод, что налоговый учет позволяет государственным органам контролировать полноту и своевременность уплаты налогов, а бухгалтерский учет, в свою очередь, ведется с целью составить бухгалтерскую отчетность, на основании которой можно судить о результатах финансово-хозяйственной деятельности организации.

Развитие двух учетных систем постепенно привело к тому, что у налогового учета осталось все меньше общего с бухгалтерским. У них

принципиально разные цели, разные пользователи и разные подходы к формированию принципов учета. У регулирующих их норм принципиально разная правовая природа. Общая сфера, благодаря которой бухгалтерский и налоговый учет не разделились сразу же – это источник получения информации, то есть факты хозяйственной деятельности предприятия.

В связи с тем, что бухгалтерский и налоговый учеты существенно отличаются, предприятиям приходится вести двойную бухгалтерию, что совершенно нерационально и требует дополнительных временных и материальных затрат.

Для начала необходимо отметить некоторые общие черты финансового и налогового учета:

- обязательность ведения: бухгалтерский учет определен Законом о бухгалтерском учете, а налоговый – Налоговым Кодексом РК;
- используемые измерители – денежное выражение (тенге);
- объект учета – организация в целом (если быть более точной, для налогового учета объектом являются хозяйственные операции, осуществленные налогоплательщиком в течение отчетного периода;
- периодичность составления в предоставлении отчетности;
- обязательное документальное подтверждение всех хозяйственных операций;
- «исторический» характер, т.е. отражаются результаты отчетных (прошлых периодов);
- пользователи информации – внутренние и внешние.

Цели ведения обоих учетов приблизительно одинаковые – формирование полной и достоверной информации для внутренних и внешних пользователей. Однако методики ведения совершенно разные.

По нашему мнению, с точки зрения затрат разделение бухгалтерского и налогового учета влечет негативные последствия для компаний, так как приведет к возникновению дополнительных затрат. Малые и средние предприятия ведут, как правило, бухгалтерский и налоговый учет совместно, так как у них недостаточно средств на формирование налоговых отделов и развитие налогового учета обособленно от бухгалтерского. В таких предприятиях вся ответственность по ведению обоих учетов возлагается на бухгалтеров. Из-за увеличения нагрузки предприятию следует увеличить штат бухгалтерии либо воспользоваться услугами аутсорсинговых компаний, что также требует определенных средств.

Таким образом, чтобы изучить взаимосвязь налогового и бухгалтерского учета нужно детально рассмотреть их взаимодействие, посмотреть на их соотношение в ранние периоды развития, учесть множество фактов, таких как развитость налогообложения в стране, экономической сферы, роль государства в жизни общества и его влияние на деятельность организаций и многие другие. Определение соотношения

бухгалтерского и налогового учета не просто. Оба учета играют важную роль в деятельности организации, так как они оба ведутся с целью отражения финансового состояния предприятия, формирования бюджета и разработки дальнейших управленческих решений.

Литература

- 1 Ергожин Д. Новый кодекс существенно приближает налоговую систему Казахстана к мировой практике // *Налоги и финансы.* – №1. – 2009.
- 2 Кодекс Республики Казахстан «О налогах и других обязательных платежах в бюджет» (Налоговый кодекс).
- 3 Правила ведения бухгалтерского учета (Приказ Министра финансов Республики Казахстан от 31 марта 2015 года № 241. Зарегистрирован в Министерстве юстиции Республики Казахстан 6 мая 2015 года № 10954.)
- 4 Кожин В.В. Бухгалтерский и налоговый учет: Управление прибылью, 2005 г., – 416 с.
- 5 Закон Республики Казахстан от 28 февраля 2007 года №234-III «О бухгалтерском учете и финансовой отчетности» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 15.11.2020 г.)
- 6 Ендовицкий Д.А., Бухгалтерский и налоговый учет на малом предприятии: учебное пособие / Д.А. Ендовицкий, Р.Р.Рахматулина. – М.: КНОРУС, 2007. – 256 с.

ГРНТИ 06.52.35

ТЕХНОЛОГИЧЕСКАЯ ТЕНДЕНЦИЯ, ФОРМИРУЮЩАЯ НОВЫЙ ЛАНДШАФТ ЭКОНОМИКИ И ОБЩЕСТВА

К.В. Кулик, А.Т. Тлеубердинова, В.Б. Кулик
Университет «ТУРАН», г. Алматы

Современная мировая экономика переживает культурный сдвиг в сторону цифровой трансформации, основные процессы переводятся в цифровой бизнес, обеспечивая техническую оптимизацию, обеспечиваются новые потоки доходов и возможности создания ценности. Авторы статьи рассматривают вопросы внедрения цифровых технологий в деятельность предприятий. Авторами определены и обоснованы основные факторы диджитал-трансформации энергетических систем: цифровизация,

децентрализация и декарбонизация. В статье сформулированы критерии перехода предприятия в статус цифрового, отмечены его преимущества.

Ключевые слова: цифровизация, система, цифровая трансформация, цифровые технологии, цифровая экономика, цифровое пространство.

В последние годы концепция «цифровизации» заняла прочное и высокое положение среди ведущих элементов, влияющих на развитие и выживание современных предприятий. Цифровизацию чаще всего определяют, как использование цифровых технологий для изменения бизнес-процессов и повышения эффективности и доходов; как процесс перехода в цифровой бизнес. Следует отличать ее от понятий «оцифровка» и «цифровая трансформация». Для ясности, дадим следующее пояснение. Оцифровка представляет собой процесс перехода от аналоговой формы к цифровой (цифровое включение). Иначе говоря, оцифровка берет аналоговый процесс и преобразует его в цифровую форму без каких-либо изменений по сути самого процесса. Цифровая же трансформация заключается в использовании цифровых технологий для изменения бизнес-модели, получения новых доходов и создания возможной ценности [1].

Теоретический обзор существующих определений позволил выделить четыре подхода формулировки дефиниции «цифровизация», позволяющих объяснить логическую последовательность ее развития (таблица 1).

Условия, обуславливающие необходимость определения ценностей цифровизации для бизнеса, формирования навыков, необходимых для использования преимуществ цифровых активов, определяет подход, связывающий цифровизацию с внедрением цифровых технологий в различные сферы жизни. Именно распространение цифровых технологий в бизнесе и обществе, а также связанные с этим изменения в возможности подключения отдельных лиц, организаций и объектов рассматривалось в первую очередь при возникновении самого понятия цифровизации.

Дальнейшим развитием данного подхода является мнение о цифровизации, как очередном инновационном этапе развития экономики и общества, обусловленным новыми методами цифровых технологий, требующим пересмотра всех необходимых составляющих.

Таблица 1. Обзор определений термина «цифровизация».

№	Основное содержание определения	Авторы	Комментарии автора
1	2	3	4
1	Внедрение современных цифровых технологий в различные сферы жизни и производства	Х. Гимпел, С. Хрсейни, Р. Хабер, Л. Пробст, М. Реглингер, У. Фаист [2]; С. Легнер, Т. Эйманн, Т. Хесс, С. Мэтт, Т. Бехманн, П. Дреус, А. Маедче, Н. Урбах, Ф. Ахлеманн [3]; С. Бреннен, Д. Крейс [4]; И. Столтерман, Ф. Форс [5]; Г. Унрух, Д. Кирон [6]; Г. Вестерман, С. Калмеджейн, Д. Боннет, П. Феррарис, А. МакАффе [7].	Пионерное определение «цифровизации», предполагающее структурирование разнообразных сфер экономической и социальной жизни вокруг цифровых коммуникаций и медиа-инфраструктур, оптимизирующее процессы, способствующее конвергенции соответствующей отрасли или рынка. Стоит согласиться с тем, что цифровизация радикально меняет основу традиционного режима деятельности
2	Процесс преобразования всех аспектов деятельности, включая пересмотр ценностного предложения, бизнес-процессов и работы персонала на основе IT-инструментов и технологий	В. Кулагин, А. Сухаревски, Ю. Мефферт [8]; М. Ачаловская [9]; В.Г. Халин, Г.В. Чернова [10].	Подход, близкий по основному содержанию к предыдущему, но предусматривающий необходимость включения развития различных компонентов процедуры
3	Процесс совершенствования бизнес-модели компании на основе информационных технологий	Т. К. Нарула, С. Рана [11]; В. Парида, Д. Жодин, В. Рэйм [12].	Данный подход требует наличия определенного потенциала экономического, экологического и социального воздействия за счет внедрения новой бизнес-логики

4	Использование цифровых технологий, как обязательное условие конкурентного преимущества, обеспечивающее конкурентоспособность	М. Портер, Д. Хеппельман [13]; Е.Б. Банке, В. Бутенко, И. Котов, Г. Рубин, Ш. Тушен, Е. Сычева [14]; В.Г. Халин, Г.В. Чернова [10].	Неоспоримый факт, определяющий конечную целевую направленность цифровизации
Примечание: Составлено автором			

В результате слияния физического и цифрового мира цифровизация стала движущей силой изменений в корпоративном мире, поскольку интеграция Интернета и производственных процессов позволила сформировать конкурентное преимущество в части анализа и управления данными. Такие изменения, вызванные цифровизацией, оказались революционными, требующие значительных изменений в отраслях, замены устаревших бизнес-моделей на новые. Потенциал цифровизации и использования новых приложений, Big Data, автоматизация, взаимосвязи в цепочке создания стоимости и цифровые клиентские интерфейсы создают основу для реструктуризации секторов. Цифровизация оказывает значительное влияние на ценностное предложение, управление внутренней инфраструктурой и отношения с клиентами. Необходимость знаний в области киберфизических систем или ноу-хау в области аналитической обработки данных требует, в свою очередь, повышения квалификации персонала.

Так, агентство Accenture Technology Vision выделяет пять основных технологических тенденций, формирующих новый цифровой ландшафт.

1. Интернет. Благодаря персонализации приложений и услуг Интернет станет центром цифрового опыта любого пользователя.

2. Экономия результатов. Поскольку возможности подключения повсеместно расширяются, повышаются и возможности предприятий по измерению результатов предоставляемых услуг. Бизнес-модели, позволяющие оценить результаты продаж гораздо больше привлекают клиентов, чем те, которые просто продают товары.

3. Эволюция платформы. Быстрое развитие облачных технологий и мобильной связи разрушают технологические барьеры и снижают затраты, связанные с созданием глобальных платформ. Эти платформы имеют огромный потенциал для инноваций и предоставления услуг нового поколения.

4. Интеллектуальное предприятие. Достижения в области науки о данных, когнитивных технологий и вычислительной мощности

теперь объединены для повышения потенциала «умных предприятий», построенных на основе интеллекта умных машин и программного обеспечения. Превращая большие данные в интеллектуальные данные, компании могут достичь более высокого уровня операционной эффективности и инновационного потенциала.

5. Новый взгляд на человеческий капитал. Цифровая экономика создает все больший спрос на совместную работу машин и людей. Достижения в носимых устройствах, естественных интерфейсах и интеллектуальных машинах открывают новые возможности для расширения человеческих талантов с помощью технологий [15].

Ряд исследователей рассматривают цифровизацию как возможность использования цифровых технологий для обновления бизнес-модели и получения новых доходов, возможностей создания ценности в промышленных экосистемах. Согласно данным исследования McKinsey, рост возможностей, обусловленный цифровизацией, в свою очередь вынуждает компании критически оценивать используемую стратегию с целью заблаговременного выявления новых возможностей для бизнеса, адаптации своих бизнес-моделей либо разработки новых [16].

Цифровая трансформация бизнеса рассматривается как набор семи элементов, в которую входят: бизнес-модель; организационная структура; цифровые навыки сотрудников; оцифровка бизнес-процессов; ИТ-инфраструктура; оцифровка товаров / услуг; цифровые каналы для взаимодействия с клиентами [17].

Переход к статусу цифрового предприятия требует гораздо более глубоких изменений, чем просто инвестирование в новейшие цифровые технологии. Цифровое предприятие постоянно стремится внедрять новые и более экономичные операционные модели, основанные на гибких бизнес-процессах, подключать платформы для аналитики и возможностей совместной работы, повышающих эффективность компании. Оно выявляет и разрабатывает новые цифровые бизнес-модели, гарантирующих ориентир на клиентов и сотрудников.

Для цифровизации предприятия эксперты отмечают необходимость акцентирования внимания на трех ключевых областях:

- цифровые бизнес-модели, определяющие цели компаний;
- цифровые действующие модели, устанавливающие способы достижения целей;
- цифровые таланты и навыки, характеризующие потребности в людских ресурсах для достижения успеха.

Преобразование бизнес-модели осуществляется через цифровую модификацию бизнеса, новый цифровой бизнес и цифровую глобализацию. Эти процессы происходят путем добавления цифрового контента в существующие продукты и услуги и внедрение новых цифровых решений.

«Бизнес-моделирование – это поиск систематического способа раскрытия долгосрочной ценности для организации при предоставлении ценных продуктов и услуг» [18].

Теория бизнес-моделей помогает аналитикам концептуализировать и оценивать бизнес-идеи. Поощрение компаний и их бизнес-моделей зависит от следующих аспектов:

- ценностного предложения предприятий;
- целевого сегмента;
- процесса формирования ценности;
- прогнозируемого дохода и его источников.

Традиционные аналоговые операторы, стремящиеся стать цифровыми предприятиями, сталкиваются с двумя основными проблемами. Во-первых, бизнес-модель, служившая неплохо в течение десятилетий, больше не работает так, как хотелось бы в связи с нарушением цифровыми инновациями. Во-вторых, попытки создать новую жизнеспособную бизнес-модель для цифровой эпохи потерпят неудачу, если компания сама не перестроится соответствующим образом. Эта проблема была названа дилеммой новатора и впервые была изложена почти 20 лет назад в книге Клейтона Кристенсена [19]. Самой большой проблемой, с которой могут столкнуться предприятия в связи с цифровыми нововведениями, – это отсутствие видения.

Операционная модель определяется как четкое, «общее» описание ключевых отношений, взаимодействия между бизнес-функциями, процессами и структурами, необходимыми организации для выполнения своей миссии, обеспечения связи между определенной стратегией и ее выполнением. Переход на инновационные и гибкие операционные модели обеспечивает владение необходимыми современными ИТ-технологиями. Операционная модель гарантирует более высокую рентабельность активов и некоторые заметные преимущества, как:

- большая гибкость – способность быстрее реагировать на меняющийся спрос, достижения в области технологий, новые рыночные возможности и сбои в цепочке поставок;
- снижение волатильности прибыли. Фирмы с высокими фиксированными затратами полагаются на выручку для покрытия этих затрат, поэтому чистая прибыль не постоянна и может сильно колебаться;
- более высокая экономия средств за счет масштабной работы. Легкие модели активов могут помочь компаниям достичь больших масштабов без необходимости вложения капитала.

И, наконец, цифровизация требует от предприятия привлекать, удерживать и развивать необходимые кадровые ресурсы, используя корпоративную культуру и актуальные способы мотивации, конкуренция за специалистов активизировалась, а разрыв в цифровых навыках растет.

Обеспечение успешной цифровой трансформации требует вовлеченности каждого уровня предприятия, каждого сотрудника. Можно инвестировать миллионы в новые системы, процессы и технологии, но все эти инвестиции будут бесполезны, если структура и культура компании препятствуют возникновению новых цифровых стратегий. Препятствием для цифровизации являются отсутствие цифровых навыков и недостаток цифрового мировосприятия.

В качестве наиболее востребованных цифровых навыков можно отметить:

- компьютерные знания, цифровой образ мышления;
- аналитические способности больших данных;
- креативность, творческое решение проблем с применением цифровых технологий;
- способность к системной интеграции;
- владение кибербезопасностью (например, шифрованием, обнаружением угроз, анализом рисков);
- понимание и применение систем IoT;
- умение визуализировать данные.

Для обеспечения успеха цифровой трансформации необходимо создание новой корпоративной культуры на предприятии с вовлечением каждого сотрудника в цели и видение организации, поощрять сотрудничество, основанное на кросс-функциональных командах.

Использование цифровых технологий позволяет компаниям оптимизировать ресурсосбережение, снизить затраты, повысить производительность труда и эффективность работы сотрудников, оптимизировать цепочку поставок, повысить лояльность и удовлетворенность клиентов [20, 21].

Мощными инструментами для решения подобных проблем могут стать искусственный интеллект и другие технические средства цифровых технологий (таблица 2). Интеллектуальные системы помогают лицам, принимающим решения, делать более сложный выбор на этапах проектирования, строительства, эксплуатации и технического обслуживания электрических сетей.

Таблица 2. Примеры применения цифровых технологий.

Технологии	Выполняемые функции
1	2
Искусственный интеллект (Artificial Intelligence)	Усовершенствованные модели прогнозирования, новый взгляд на большие наборы данных об операционных активах

Программирование (Machine Learning)	Реализация искусственного интеллекта
Глубокое обучение (Deep learning)	Способ достижения машинного обучения
Блокчейн	Децентрализованные энергетические транзакции, источники возобновляемой энергии, учет и выставление счетов
Бизнес-платформы	Обмен данными между владельцами активов, операторами, регулирующими органами и инвесторами
Дроны и дистанционное зондирование	Повышенная безопасность за счет использования дронов для проверки ветряных турбин, картографирования с использованием спутниковых данных, автоматизированная оценка ветровых ресурсов
Мобильная связь и планшетные устройства	Мобильные и планшетные устройства для стандартизации рабочего процесса на местах и автоматизации сбора данных
Большие данные (Big Data) и управление данными	Сравнительный анализ производительности активов, применение машинного обучения в крупных объемах для разнообразных активов
Application Programming Interface (API) и Software as a Service (SaaS)	Инженерные и аналитические модели, предоставляющие заинтересованным сторонам возможность расширенного сотрудничества
Цифровой двойник	Цифровой двойник ветряной турбины или распределительной сети для расчета оставшегося срока службы, прогноза отказов и надежности
Примечание: Составлено автором на основе [20, 22, 23, 24, 25, 26,27]	

Сегодня в компаниях формируется новый принцип отбора сотрудников, выросших на цифровых технологиях («поколение миллениалов»), способных обеспечить мгновенный доступ к разнообразной информации о товарах, конкурентах и рынках. По данным исследования Всемирного экономического форума, таких специалистов при выборе работодателя интересует: возможность карьерного роста (48 %), корпоративная культура (38 %) и возможности обучения / развития (32 %). Удовлетворенность таких сотрудников зависит от многих факторов, но наиболее значимыми

являются технологии, которыми владеет компания, и оборудование на рабочем месте [20].

И, наконец, логическим завершением последовательности развития взглядов на цифровизацию является ее оценка, как фактора повышения эффективности экономики и улучшения качества жизни посредством снижения затрат за счет автоматизации деятельности и улучшения потока информации, более быстрого реагирования на потребности клиентов, увеличения производственных мощностей и качества продукции, расширения технологических возможностей, что обеспечивает значительное конкурентное преимущество и получение большей выгоды.

Таким образом, цифровизация в энергетическом секторе предполагает создание и использование компьютеризированной информации и обработку огромных объемов данных, генерирующихся на всех этапах цепочки поставок энергии, что является весьма значимым для каждого сегмента энергетической экосистемы: домашних хозяйств, потребителей, распределения, передачи, генерации и розничной торговли и должно привести к трансформации энергетической системы. Основной целью цифровизации является повышение эффективности деятельности сети за счет более качественного, дешевого и быстрого мониторинга, восстановления и обслуживания активов с помощью «более умных» сетей.

Литература

1 Digitalization and the future of energy. https://smartenergycc.org/wp-content/uploads/2019/07/Digitalization_report_pages.pdf.

2 Gimpel H, Hosseini S, Huber R, Probst L, Röglinger M, Faisst U (2018). Structuring Digital Transformation: A Framework of Action Fields and its Application at ZEISS// Journal of Information Technology Theory and Application. 19 (1):Art. 3

3 Legner C, Eymann T, Hess T, Matt C, Böhm T, Drews P, Maedche A, Urbach N, Ahlemann F (2017) Digitalization: Opportunity and Challenge for the Business and Information Systems Engineering Community. Business & Information Systems Engineering: The International Journal of WIRTSCHAFTSINFORMATIK, 2017, vol. 59, issue 4, No 9, 308 pages. https://econpapers.repec.org/article/sprbinfse/v_3a59_3ay_3a2017_3ai_3a4_3ad_3a10.1007_5fs12599-017-0484-2.htm.

4 Brennen S. and Kreiss D. (2014). Digitalization and Digitization. <http://culturedigitally.org/2014/09/digitalization-and-digitization/>

5 Stolterman E. and Fors A.C. «Information Technology and the Good Life» in Information Systems Research: Relevant Theory and Informed Practice, B. Kaplan et al. (eds), London, UK: Kluwer Academic Publishers, 2004. <https://www8.informatik.umu.se/~acroon/Publikationer%20Anna/Stolterman.pdf>.

6 Unruh G. and Kiron D. 2017, «Digital transformation on purpose», MIT Sloan Management Review, November 6. <https://sloanreview.mit.edu/article/digital-transformation-on-purpose/>.

7 Westerman G., Calmédjane C., Bonnet D., Ferraris P. and McAfee A. (2011), «Digital transformation: a road-map for billion-dollar organizations», MIT Center for Digital Business and Capgemini Consulting, Cambridge, MA and Paris.

8 Кулагин В., Сухаревски А., Мефферт Ю. Digital@Scale: Настольная книга по цифровизации бизнеса: Интеллектуальная Литература, 2019. – 293 с.

9 Ачаповская М. Цифровизация экономики как драйвер инновационного развития//Банкаўскі веснік, САКАВІК 2019. <https://www.nbrb.by/bv/articles/10611.pdf>

10 Халин В.Г., Чернова Г.В. Цифровизация и ее влияние на российскую экономику и общество: преимущества, вызовы, угрозы и риски. Управленческое консультирование. 2018;(10):46-63. <https://doi.org/10.22394/1726-1139-2018-10-46-63>.

11 Narula T.K., Rana S. Digitalization in India// International Journal on Emerging Technologies (Special Issue NCETST-2017) 8(1): 298-303(2017)

12 Parida V., Sjödin D. and Reim W. Reviewing Literature on Digitalization, Business Model Innovation, and Sustainable Industry: Past Achievements and Future Promises// Sustainability 2019, 11, 391.

13 Porter M.E. and Heppelmann J.E. 2015, «How smart, connected products are transforming companies», Harvard Business Review, Vol. 93 No. 10, pp. 96-114.

14 Банке Е.Б., Бутенко В., Котов И., Рубин Г., Тушен Ш., Сычева Е. Россия онлайн? Догнать нельзя отстать. Отчет. The Boston Consulting Group (BCG). 2016. https://image-src.bcg.com/Images/BCG-Russia-Online_tcm27-152058.pdf

15 Accenture, Digital Business Era: Stretch Your Boundaries – Accenture Technology Vision 2015. https://www.accenture.com/us-en/_acnmedia/Accenture/Conversion-Assets/Microsites/Documents15/Accenture-Technology-Vision-2015-Outcome-Economy.pdf

16 McKinsey Global Survey (2014), «The digital tipping point: McKinsey Global Survey results», McKinsey Global Survey, NJ, <https://www.mckinsey.com/business-functions/mckinsey-digital/our-insights/the-digital-tipping-point-mckinsey-global-survey-results>.

17 Digital transformation of business. K. Schwertner. Trakia Journal of Sciences, Vol. 15, Suppl. 1, pp 388-393, 2017 Copyright © 2017 Trakia University Available online at: <http://www.uni-sz.bg>.

18 Cuofano G. FourWeek MBA. What Is a Business Model? 30 Successful Types of Business Models You Need to Know. <https://fourweekmba.com/what-is-a-business-model>.

19 World Economic Forum White Paper Digital Transformation of Industries: Digital Enterprise. <http://reports.weforum.org/digital-transformation/wp-content/blogs.dir/94/mp/files/pages/files/digital-enterprise-narrative-final-january-2016.pdf>

20 Coupette J. 2015, «Digitalisierung zwischen Erwartung und Implementierung», IM + io Fachzeitschrift für Innovation, Organization und Management, Vol. 1. C. 69-75. https://www.aws-institut.de/im-io/wp-content/uploads/2015/12/sp_coupette.pdf.

21 Loebbecke, C. and Picot, A. 2015, «Reflections on societal and business model transformation arising from digitization and big data analytics: a research agenda», Journal of Strategic Information Systems, Vol. 24 No. 3, pp. 149-157. https://www.researchgate.net/publication/282949781_Reflections_on_societal_and_business_model_transformation_arising_from_digitization_and_big_data_analytics_A_research_agenda.

22 Sinan Küfeoğlu, Gaomin Liu, Karim Anaya and Michael G. Pollitt. Digitalisation and New Business Models in Energy Sector. https://www.researchgate.net/publication/337886761_Digitalisation_and_New_Business_Models_in_Energy_Sector

23 Michael Rachinger, Romana Rauter, Christiana Müller, Wolfgang Vorraber, Eva Schirgi, (2018). "Digitalization and its influence on business model innovation", Journal of Manufacturing Technology Management, <https://doi.org/10.1108/JMTM-01-2018-0020>

24 Tien J.M., 2013. Big data: Unleashing information. J. Syst. Sci. Syst. Eng. 22, pp. 127–151. <https://link.springer.com/article/10.1007/s11518-013-5219-4>.

25 Copel M., 2016. The Difference Between AI, Machine Learning, and Deep Learning? | NVIDIA Blog. <https://blogs.nvidia.com/blog/2016/07/29/whats-difference-artificial-intelligence-machine-learning-deep-learning-ai>.

26 Chupong C., Plangklang B. Electricity Bill Forecasting Application by Home Energy Monitoring System//5th International Electrical Engineering Congress, Pattaya, Tailand, 8-10 March 2017. https://www.researchgate.net/publication/320584825_Electricity_Bill_Forecasting_Application_by_Home_Energy_Monitoring_System.

27 Xu Y., Ahokangas P., Reuter E. EaaS: Electricity as a Service? // Journal of Business Models (2018), Vol. 6, No. 3, pp. 1-23. <http://jultika.oulu.fi/files/nbnfi-fe202003248983.pdf>.

РЕЛИГИЯ И ЭКОНОМИКА В КОНЦЕПЦИИ М. ВЕБЕРА

З.Х. Валитова

*Доцент, Карагандинского университета имени академика Е.А. Букетова,
г. Караганда*

В статье рассматриваются идеи и рассуждения социолога М. Вебера относительно взаимосвязи религии и экономики. Отмечается важное значение данной связи для социальной теории, которая открывает анализ капиталистического общества за рамками экономического развития. Особый акцент сделан на процессе рационализации, приведшей к глубоким изменениям в организации современной жизни и работы. В современном капиталистическом обществе люди менее руководствуются религиозной этикой, и больше – бюрократическими нормами эффективности и расчетливости.

Ключевые слова: М. Вебер, религия, экономика, капитализм, рационализация.

В работе «Протестантская этика и дух капитализма» Вебер исследует взаимосвязь между мирскими проблемами, которые ориентированы на экономическую деятельность и обладание материальными благами и потусторонними проблемами религиозной веры (например, жизнь после смерти, спасение). Стимул для исследования Вебера исходил из его эмпирического наблюдения. Он заметил, что капитализм процветает только в некоторых частях Европы, конкретнее в протестантских странах, тогда как католические страны были относительно не затронуты капитализмом. О преобладании в бизнесе протестантов, а не католиков Вебер пишет: «При ознакомлении с профессиональной статистикой любой страны со смешанным вероисповедным составом населения неизменно обращает на себя внимание одно явление ... Мы имеем в виду несомненное преобладание протестантов среди владельцев капитала и предпринимателей, а равно среди высших квалифицированных слоев рабочих, и прежде всего среди высшего технического и коммерческого персонала современных предприятий. Это находит свое отражение ... почти повсеместно, где капитализм в пору своего расцвета мог беспрепятственно совершать необходимые ему социальные и профессиональные преобразования; и чем интенсивнее шел этот процесс, тем отчетливее конфессиональная статистика отражает упомянутое явление [1, с. 61].

По наблюдениям М. Вебера, даже в тех странах, где католики были не ограниченными такими запретами, они, в отличие от протестантов, склонны были выбирать не предпринимательские профессии, а среди квалифицированных рабочих, как правило, оставались в ремеслах, а не занимались канцелярской или квалифицированной работой на вновь созданных фабриках [2, с.124].

На первый взгляд, Вебер, начинает с того что Дюркгейм пытался объяснить один объективный социальный факт другим социальным фактом (конфессиональными различиями в профессиональной специализации). Однако для Вебера эти социальные явления сами по себе требуют не только их выявления, но и дальнейшего понимания. Таким образом, в соответствии со своим собственным определением социологии, Вебер приступил к исследованию того, какие основополагающие религиозно-доктринальные или культурные убеждения в первую очередь породили различные религиозные и социальные структуры (институты). Точнее, выяснялось культурное своеобразие протестантизма, несоответствие между католиками и протестантами в их отношении к бизнесу и промышленности. Вторая задача, поставленная Вебером, выявление «духа» современного капитализма, характеризующееся аскетизмом – дисциплинированное навязывание бережливости и рациональности в отношении богатства, накопленного благодаря тяжелой работе. Это контрастировало с приобретением благ в доиндустриальные эпохи, которое было обусловлено основными потребностями людей в выживании.

По словам Вебера, при капитализме трудовая этика доводилась до дисциплинированной, методической рациональности в поисках прибыли. Целью стал экономический успех, а не просто выживание. Накопление денег / прибыли в результате добросовестной работы и скромного образа жизни привело к инвестициям и реинвестированию капитала, необходимого для строительства заводов и общей инфраструктуры, необходимых для расширения капитализма.

Вебер прослеживает, как идея аскетизма и трудовой этики как долга или призвания переплетена с прибыльной, повседневной экономической деятельностью. Генезис такой этики Вебер прослеживает со времен Реформации, критического события, определившего западную современность, и особенно американскую культуру, и общество.

Среди ранних протестантских течений, для Вебера особое значение имел кальвинизм, название которого происходит от Джона Кальвина (1509-1564), французско-швейцарского реформатора. Вебер был глубоко знаком с кальвинизмом, религией своей матери. Кальвин не соглашался с Лютером в том, что Божья благодать отдана непосредственно верующему человеку. Кальвин вместо этого постулировал доктрину предопределения – веру в то, что спасение человека уже было предопределено Богом. Другими словами,

при рождении спасение – независимо от того, идет ли некто на небеса или в ад – уже известно Богу и независимо от того, как вы живете своей жизнью, независимо от того, сколько добрых дел вы делаете или сколько вы ищите Божьей благодати. Эта догма была выражена в «авторитетной Вестминстерской исповеди», которую Вебер цитирует в своей работе. Однако, вопрос о вечном спасении был очень важен для многих людей в шестнадцатом и семнадцатом веках и по-прежнему важен для многих людей сегодня.

Для Кальвина и его последователей, которые верили в предопределение, дилемма о том, что делать с спасением, стала огромной психологической проблемой. Если вы верите в всемогущего и славного Бога, и вы верите, что Бог уже опечатал вашу судьбу, и вы знаете, что вы не можете узнать планы Бога, что вы должны делать? Отличие от католиков, которые могли бы получить благодать и спасение через церковь (например, исповедание), кальвинист никому не мог обратиться за помощью и не имел уверенности в спасении. Вебер пишет: «Это учение в своей патетической бесчеловечности должно было иметь для поколений, покоровшихся его грандиозной последовательности, прежде всего один результат: ощущение неслышанного дотоле внутреннего одиночества отдельного индивида... он был обречен одиноко брести своим путем навстречу от века предначертанной ему судьбе. Никто не может ему помочь. Ни проповедник ... ни таинства ... ни церковь.... Это абсолютное устранение веры в спасение души с помощью церкви и таинств было той решающей идеей, которая отличала кальвинизм от католицизма. В этом находит свое завершение тот великий историко-религиозный процесс расколдования мира» [1, с. 142-143].

Внутреннее одиночество кальвиниста, его «глубокая духовная изоляция», однако, не приводили ни к гедонизму, ни к меланхолическому фатализму. Это не заставило кальвиниста, понимавшего, что в любом случае ничто не может помочь изменить его судьбу, жить, как угодно.

Неизвестность судьбы спасения у протестантов (кальвинистов) развило понимание того, что усердный труд и, как результат, финансовый успех были «знаком», благословением, указывающим на то, что Бог был на их стороне. Они пришли к выводу, для того чтобы добиться этого «знака» и получить душевный комфорт, необходимо жить скромно, экономя свои деньги и вкладывая их в дело, чтобы сделать еще больше. Подобная рационализация кальвиниста, по убеждению Вебера, вызывала рождение капитализма. Вебер назвал этот самоотверженный подход к жизни протестантской этикой. «Практически это означает, что Бог помогает тому, кто сам себе помогает, что кальвинист, таким образом, сам «создает» свое спасение, правильное следовало бы сказать – уверенность в спасении (и мы действительно встречаем подобные высказывания), что это спасение, однако, не может быть обретоно, как того требует католицизм,

постепенным накоплением отдельных достойных деяний, а является следствием систематического самоконтроля, который постоянно ставит верующего перед альтернативой: избран или отвергнут? [1, с.151-152].»

Принимая такое представление, кальвинисты взяли на себя обязательство продемонстрировать (доказать) свое спасение себе и другим посредством материального успеха. Вебер утверждает, что кальвинист «создает свое собственное спасение или, вернее, убеждение в этом».

Вера в убежденность в том, что вы один из избранных, была продемонстрирована не эмоциональными чувствами близости к Богу (например, мистицизмом), а объективным доказательством, полученным из видимых материальных результатов морально дисциплинированной и методической мирской деятельности, прославлением Бога через труд.

Таким образом, рационализм кальвинистов целенаправленно, планомерно и методично проникал в повседневную жизнь.

В свою очередь, индивидуальная саморегуляция и самодисциплина оживили расширение капитализма. Кальвинистские религиозные убеждения и их рационализация привели через дисциплинированную трудовую этику к накоплению капитала. Дело не в том, что протестантизм создал капитализм, но он ускорил его развитие. Капиталистическая индустриализация расширилась в восемнадцатом и девятнадцатом веках в странах, где преобладал рациональный, аскетичный протестантизм (например, Англия, Германия, Америка). Таким образом, непредвиденным следствием кальвинизма было расширение капитализма.

В более общем плане кальвинизм посеял семена индивидуализма. Если человек стоит отдельно перед Богом в состоянии внутреннего одиночества и сам несет ответственность за доказательство своего спасения, это требует культивирования индивидуальной независимости, самообеспеченности, саморегуляции и личной ответственности. Эти привычки и ценности, которые многие родители и учителя сегодня стремятся привить детям, особенно в американском обществе.

Таким образом, утверждал Вебер, есть очевидная связь и близость между определенной культурой или религиозной системой убеждений в стране и ее социальными институтами. Протестантизм порождает индивидуализм, способствующий достижению и экономической производительности.

Обсуждение Вебером связей между культурой (например, религиозных убеждений) и экспансией капитализма имеет важное значение для социальной теории, потому что оно открывает анализ капиталистического общества за рамками экономического развития. В отличие от К. Маркса, М. Вебер подчеркивает, что культурные убеждения и ценности имеют важное значение в формировании социальных институтов, включая экономику. Кальвинисты не порождали капитализм,

но в результате своих конкретных религиозных убеждений и их мирской рационализации (рациональный методический аскетизм в труде и во всех аспектах повседневной деятельности) увеличивали прибыль и капиталистические инвестиции и институционализировали культурные ценности тяжелой работы и индивидуализма. Таким образом, кальвинисты превратили мирской успех в духовную добродетель. Другие ветви протестантизма, хотя и не согласующиеся с понятием предопределения, также приняли кредо бережливости и тяжелой работы.

Кроме того, Вебера интересовали и другие мировые религии, в особенности те их аспекты, которые не способствовали развитию капитализма в конкретных обществах.

Сегодня мы видим, что капитализм больше не основан на ценностной (религиозной, аскетической) этике. В современном капиталистическом обществе люди менее руководствуются религиозной этикой, и больше – бюрократическими нормами эффективности и расчетливости. Одним из наиболее заметных вкладов Вебера является определение рационализации как ключевого фактора переход доиндустриального общества в индустриальное. Рационализация (использование силы знаний, разума, планирования и объективности) в промышленном обществе ознаменовала собой изменение традиции, эмоций, суеверий и личных отношений доиндустриального общества. Она привела к глубоким изменениям в организации жизни и работы. Например, с рационализацией предприятия должны были работать на проверенных экономических принципах, а не на обычаях. Рационализация проявилась в различных институтах современного общества, таких как государство и власть, закон, бюрократия и современный город. Рационализация относится к нашей попытке понять мир вокруг нас, связать события с осмысленной картиной мира. По словам Вебера, рационализация с акцентом на социальный контроль в конечном итоге заключит нас всех в «железную клетку», оградив нас от нашей свободы, автономии и индивидуальности.

Одним из наиболее известных эффектов рационализации стало расширение бюрократии как доминирующего типа организации. Бюрократия развилась настолько, что она охватывают практически все сферы жизни.

Официальные организации становятся центральной чертой сегодняшней общественной жизни. Общество настолько изменилось, что большинство из нас родилось в рамках официальной организации. Мы получаем образование в официальных организациях, мы тратим на них свою трудовую жизнь и т.д. Изменение настолько обширно, что мы даже не можем думать о современном обществе, не обращаясь к официальным организациям. Одной из основных характеристик официальных организаций является то, что они, как правило, развиваются в бюрократии [2, с.140-142].

Таким образом социология Вебера – это теория подъема капитализма и природы капиталистического общества, основанная на развитии и распространении рационализации на все сферы жизни общества. Истоки и природа современного капитализма объясняются с точки зрения развития и распространения целерациональности. Вебер также изучал различные аспекты современного капитализма – право, бюрократию, современный город, как часть процесса разворачивания этой рациональности. Процесс рационализации в современном капиталистическом обществе привел к тому, что Вебер называл «разволшебствлением мира». Это общество, в котором рациональные цели определяют жизнь. Поэтому теория современного капиталистического общества Вебера была теорией рационализации мира.

Литература

1 Вебер М. Протестантская этика и дух капитализма / Вебер М. Избранные произведения. М.: Прогресс, 1990. – 808 с.

2 Alatas S.F., Sinha V. Sociological Theory Beyond the Canon. – Springer, 2017. – 391 p.

ТЕХНИКАЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР ЖӘНЕ ТЕХНОЛОГИЯЛАР
ТЕХНИЧЕСКИЕ НАУКИ И ОТРАСЛЬ ТЕХНОЛОГИИ
TECHNICAL SCIENCES AND TECHNOLOGIES OF THE
INDUSTRY

ТАБИҒИ ТІЛГЕ АРНАЛҒАН МУЛЬТИАГЕНТТІК ЖҮЙЕ

Г. Қалман

PhD-доктарант, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан қ.

Бұл мақалада мультиагенттік жүйенің әдістерін қолдана отырып, табиғи тілді өңдеуге арналған қазіргі зерттеу жобасы сипатталған. Танымдық құрылым 6 модульден тұрады: Сөйлеу-мәтін, мәтін-сөйлеу, морфологиялық, семантикалық, дискурстық және сұранысты талдаушылар. Мақала мультиагенттік жүйелерге қысқаша кіріспеден және табиғи тілді өңдеуден басталады. Жобаның сипаттамалары, оның әртүрлі модульдері және агенттердің өзара байланысы келтірілген.

Түйін сөздер: агенттер, мультиагентті жүйе, морфологиялық талдау, семантикалық талдау.

Табиғи тілді өңдеудің негізгі мақсаты - компьютерді пайдаланушы енгізген деректерді түсіну. Түсіну – бір көріністен (пайдаланушы енгізуінен) екіншісіне (ішкі көрініс) ауысу ретінде анықталуы мүмкін. Бұл трансформация әр түрлі кезеңдерді қамтиды: сөйлеуді мәтінге айналдыру, морфологиялық талдау, синтаксистік талдау, семантикалық талдау және прагматикалық талдау. Осы кезеңдердің соңында кіріс сөйлемдерінің компьютерлік семантикалық түсіндірмесі жасалады. Содан кейін бұл интерпретацияны әртүрлі қосымшалар қолдана алады. Мұндай қосымшаларға мысалы, машиналық аударма, мәліметтер базасының интерфейсі және сұрақтарға жауап беру жүйесі жатады. Көптеген факторлар түсіну мәселесінің күрделенуіне ықпал етеді. Картография түрі – негізгі фактор болып табылады.

Бірінші кезең – сөйлеуді мәтінге түрлендіру, ол пайдаланушының сөзін кіріс мәтініне түрлендіреді. Табиғи тілді өңдеу жүйесінің екінші кезеңі-пайдаланушы (немесе синтаксистік анализатор) мұнда сөздердің реттілігі, сөздердің бір-бірімен қалай байланысты екенін көрсететін құрылымға айналады. Сөздік немесе лексика пайдаланушы енгізген деректердегі сөздерді анықтау үшін қолданылады. Сөздік көлемін азайту үшін тек сөздердің түбірлері сақталады.

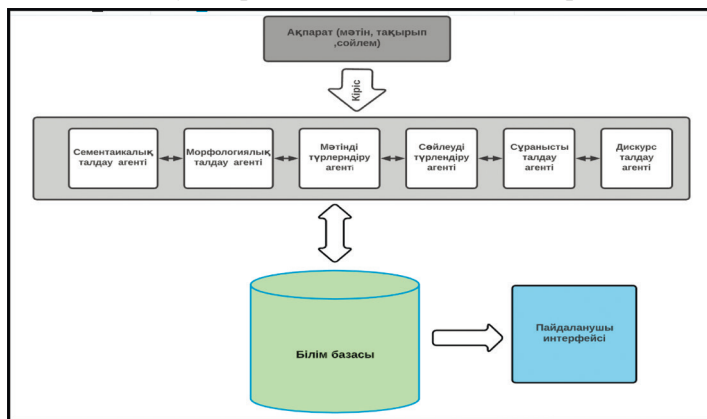
Морфологиялық анализатор кіріс мәтіндік сөздерді, сөздік сөздерге жасыру үшін қолданылады. Сондықтан морфологиялық талдау, сөздік көлемін азайтуда маңызды болып саналады.

Табиғи тілді өңдеудің үшінші кезеңі – семантикалық талдау. Бұл кезеңде, кіріс сөйлем құрылымының семантикалық көрінісі құрылады. Әрі қарай, дискурстық талдау жүргізіледі. Пайдаланушының енгізілуіне жауап – дискурстың семантикалық көрінісі негізінде жасалады. Нәтижесінде мәтінді сөйлеуге түрлендіру модулінің көмегімен, сөйлеуге түрленеді.

Мультиагентті жүйелер технологиясы – бағдарламалық жүйелерді жобалауды енгізудің жаңа парадигмасы болып жарияланды. Агенттер – бұл өз пайдаланушыларының атынан дербес әрекет ететін күрделі компьютерлік бағдарламалар. Бұл ашық және таратылған ортада күрделі мәселелерді шешуге арналған [2]. Табиғи тілді өңдеу, бірге жұмыс істей алатын бірнеше агенттерді қажет етеді. Мультиагенттік жүйе – бұл әр мәселені шешушінің жеке мүмкіндіктерінен немесе білімінен тыс мәселелерді шешу үшін өзара әрекеттесетін, бағдарламалық жасақтама агенттерінің байланысқан желісі.

Жүйе туралы түсінік.

Жүйені түсіну үшін пайдаланушы енгізген деректерді (сөйлем немесе абзац) сөйлеу түрінде қабылдайды. Содан кейін пайдаланушы пайдаланушының енгізуіне қатысты бірнеше сұрақтарды енгізе алады. Жүйе бұл сұрақтарға жауап беруі керек. Бұл кіріс туралы түсініктерді көрсетеді. 1-суретте мультиагент түсіну жүйесінің схемасы. Жүйе 8 модульден тұрады. Лексикалық құрылымдық модуль (лексикалық агенттердің білім базасы), 6 танымдық құрылымдық модуль (сөйлеу-мәтін, морфологиялық, семантикалық, дискурсивті және сұрау анализаторлары) және пайдаланушы интерфейсі. Тезис модульдерінің толық сипаттамасы көрсетілген.

1-сурет. Мультиагентті жүйесі.

Пайдаланушы интерфейсі.

Пайдаланушы интерфейсі – түсіну жүйесі мен пайдаланушы арасындағы байланысты жеңілдету үшін қажет. Пайдаланушы жүйемен

сөйлесіп жатқанда немесе сұрақтар қойса, жүйе сұрақтарға жауап береді, немесе қателер туралы хабарлайды. Тиісті мәтіндер төртінші терезеде көрсетіледі. Бұл терезелер – пайдаланушы кірісін көрсетуге арналған енгізу терезесі, пайдаланушы сұрақтарын көрсетуге арналған сұрау терезесі, жүйелік жауапты көрсетуге арналған жауап терезесі және қате туралы хабарламаларды көрсетуге арналған қате терезесі. Жүйеде әр түрлі қателерді анықтауы керек, олар танылмаған сөзді, грамматикалық сөйлем қатесін, семантикалық сөйлем қатесін, шешілмеген түсініксіз сұрақты қамтуы мүмкін. Бұл қателер пайдаланушыға ұсынылады. Кейбір сұрақтарға жауап келесідей болуы мүмкін: «жауап беруге болатын ақпарат жоқ». Осы терезелерден басқа, пайдаланушыға әр агенттің шығысын мультиагенттік жүйеде көрсетуге мүмкіндік беретін ашылмалы мәзір бар. Осылайша, пайдаланушы әр агентті бақылай алады.

Сөйлеуді мәтінге айналдыру агенті.

Пайдаланушы сөйлемді, абзацты немесе сұрақты сөйлеу түрінде айта алады. Сөйлеуді мәтінге түрлендіру агенті кіріс деректерін мәтінге түрлендіреді. Түрлендірілген мәтін кіріс терезесінде немесе сұрау терезесінде көрсетіледі. Сонымен қатар, пайдаланушы сөйлемді, абзацты немесе сұрақты мәтін түрінде енгізе алады. Бұл агент әр пайдаланушы үшін дауыстық профильді қолдайды.

Морфологиялық талдау агенті.

Морфологиялық талдау агенті: кіріс сөйлемін негізгі формадағы сөздер тобына (етістіктер, зат есімдер, сын есімдер, үстеулер және т.б.) түрлендіреді. Сонымен қатар, бұл агент олардың лингвистикалық ақпаратын жинайды (түрі, уақыты,). Бұған когнитивті агент (морфологиялық анализатор) және лексикалық агенттердің (префикстер мен жұрнақтар) өзара әрекеттесуі арқылы қол жеткізіледі. Морфологиялық талдаушы агент – сөздердің негізгі нысандарын сәйкестендіру, олардың лингвистикалық ақпаратын алу және талдау жүргізу үшін аффикстер агенттерін пайдалану үшін білім базасына (сөздік агенттеріне) жүгінеді. Бір сөз үшін морфологиялық анализатор агенті бірнеше негізгі формаларды бөліп алып, оларды бағалай алады.

Семантикалық талдау агенті.

Сөйлемге арналған сөздер тобын және олардың лингвистикалық ақпаратын ескере отырып, бұл агент басқа агенттерімен (зат есімдер мен етістіктер) өзара әрекеттеседі. Зат есімдер мен зат есімдердің атрибуттарын өңдеуде сын есімдер, үстеулер, есімдіктер және т.б. қолданылады.

Білім базасы.

Сөздік агенттер лексикалық құрылымда ұсынылған. Онда агент ретінде табиғи тіл лексикасы және олар туралы барлық лингвистикалық ақпарат бар. Білім базасында агенттердің көрінісі атрибуттарды көрсетеді.

Дискурстық талдау агенті.

Көптеген ұсыныстар агенттерінің қосалқы қауымдастықтарын

ескере отырып, дискурстық анализатор агенті сөйлемдер арасындағы айырмашылықтарды шешеді. Бұл осы сөйлемдердегі есімдіктер мен сөйлемдер негізінде жасалады.

Сұрау тілін тандаушы агент.

Бұл білім базасындағы «сұраулы сөздерінің» агенттерімен және мәселені шешу агенттердің қосалқы қауымдастығын құру арқылы жасалады. Сұрау агенті жауаптарды алады және оларды қолданушыға ұсынады.

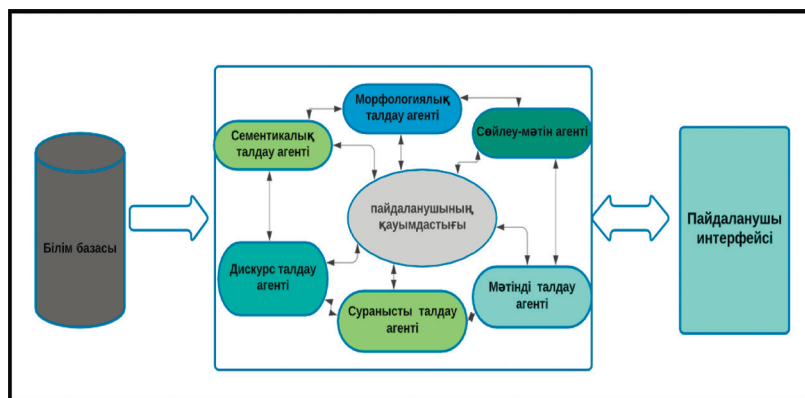
Мәтінді сөйлеуге түрлендіру агенті.

Жүйе пайдаланушының сұрақтарына жауаптарды немесе қате туралы хабарламаларды көрсетеді. Бұл тұжырымдардың екеуі де мәтін немесе сөйлеу түрінде ұсынылған. Мәтінді сөйлеуге түрлендіру агенті – шығыс мәтінді сөйлеуге түрлендіреді.

Агенттер арасындағы өзара байланыс.

Табиғи тілді түсінудің мультиагентті жүйесі оның танымдық құрылымдық модульдері (морфологиялық, семантикалық, дискурсивті және сұрау анализаторлары) мен лексикалық құрылымдық модуль (лексика) агенттер арасындағы өзара әрекеттесуді көрсетеді. Семантикалық агент сөйлемдегі етістіктерді анықтау үшін етістік агенттерімен өзара әрекеттеседі. Негізгі етістік агент атаулы агенттермен өзара әрекеттеседі, олар пайдаланушының ішкі қауымдастығына ұсынады. Дискурсивті агент әр түрлі сөйлемдерге қабілетті болу үшін есімдік пен пропозициямен байланысады. Содан кейін үш координаталық, бағыныңқы және екілік қатынастар агенттері толық абзацты құрайтын ішкі қатынастардың құрылымын жасайды. Сұранысты талдау агенті сұрау агентін құру үшін пайдаланушының ішкі қауымдастығымен өзара әрекеттеседі.

Бұл ішкі қауымдастық дұрыс жауапты алу үшін пайдаланушы енгізу ішкі қауымдастықтарының құрылымымен өзара әрекеттеседі.

2-сурет. Агенттер арасындағы байланыс.

Қорытынды. Табиғи тілді түсінуді, тілдегі мәтіннің мағынасын көрсететін интелдік көрініске бейнелеу ретінде қарастыруға болады. Бұл мақалада мультиагентті жүйені қолдана отырып, жүйені түсінуге арналған қазіргі зерттеу жобасы ұсынылған. Жүйе лексикалық-құрылымдық тәсіл мен танымдық-құрылымдық тәсілді біріктіреді. Танымдық құрылым 6 модульден тұрады: сөйлеу, мәтін, морфологиялық, семантикалық, дискурсивті және сұрақ анализаторлары. Бұл агенттер пайдаланушы енгізуін білдіретін агенттердің ішкі жиындарын құру үшін бір-бірімен өзара әрекеттеседі. Сұрау анализаторының агенті пайдаланушыға жауап беру үшін, кіріс агенттерінің қосалқы қауымдастықтарымен өзара әрекеттесетін, қосалқы агенттер қауымдастығын жасайды.

Бұл жүйенің кейбір модульдері жүйе ретінде талдау жасалынып іске асырылды. Жеке қосымша ретінде ағымдағы жұмыс пайдаланушы интерфейсі, мен жүйелік модульдер арасындағы байланысқа бағытталған.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1 Processing in Advances in Artificial Intelligence: 12th Brazilian Symposium on Artificial Intelligence, J. Wainer & A. Carvalho Pfeirer (Editors), Springer-Verlag, Berlin – Heidelberg, pp. 312-322. 1995.

2 <http://www-2.cs.cmu.edu/-sofiagents/multi.html>, The Intelligent Software Agents Lab, Camegie Mellon Univeristy.

3 Pallotta V. «A logical framework for designing robust distributed NLP applicatons» Eurolan 2001, Intemational Workshop on Modular Programming for NLP, Iasi, Romania, 2001.

4 Репьёв А.В. Адаптивная система обучения работников станций. / Научная сессия МИФИ-2006. Сборник научных трудов. М.:МИФИ, 2006. Т.3. С. 170-171.

5 Luck M., McBurney P., Preist C. Agent technology: Enabling next generation computing a roadmap for agent based computing. – Southampton, UK: AgentLink, 2003.

6 Иванов С.Н., Кудинов В.А. Об архитектуре компьютерных обучающих систем на основе мультиагентных систем / Ученые записки: Электронный научный журнал Курского государственного университета. 2010. – №1.

ИССЛЕДОВАНИЕ МЕТОДОВ АНАЛИЗА ЭФФЕКТИВНОСТИ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ПРОГРАММ И РАЗРАБОТКА ИС ДЛЯ ИХ МОНИТОРИНГА

А.А. Онербай

*Магистрант, Казахский университет экономики, финансов и международной торговли,
г. Нур-Султан*

Реализация потребности приобретение жилья в собственность рассматривается как важнейшая социально-политическая и экономическая проблема в нашей стране. В статье исследуются вопросы реализации мероприятий по государственной поддержке населения в улучшении его жилищных условий. Сформулированы основные проблемы проведения жилищной политики в стране, обосновывается важность и необходимость реализации системы мониторинга для прозрачности процесса. Усовершенствованная система мониторинга (веб-портал), будет реализован для удобства выбора и прозрачности при распределении жилья, объединит клиентов, строительные компании и государственные органы на одной платформе в единой базе данных.

Ключевые слова: система мониторинга, государственные программы по жилищному строительству, доступность жилья, прозрачность систем мониторинга, аудит, мониторинг, оценка.

Как известно, процедуры мониторинга проводимых государственных программ по жилищному строительству на всеобщее обозрение, является труднодоступным многим заинтересованным лицам. В связи с этим, тема исследования, направленная на разработку доступного, интуитивно-понятного для пользования всеми заинтересованными лицами систему мониторинга, основанной на индикаторах и результатах, а также как инструмент сбора информации и отчетности является весьма актуальной задачей.

На сегодняшний день политика в сфере обеспечения доступности жилья в Казахстане является приоритетной. В Послании бывшего Президента РК Н.А. Назарбаева народу Казахстана сказано: «Перед Правительством и соответствующими министерствами стоит важная задача по созданию реального, конкурентного и прозрачного рынка недвижимости в стране.

В настоящее время в Казахстане главный фокус государственной жилищной политики сконцентрирован на реализации Государственной

программы «Доступное жилье – 2020». Согласно данным Министерства финансов РК в 2013 году на реализацию данной программы выделено 150,9 млрд. тенге или 2,5 % от общей суммы расходов Республиканского бюджета РК на 2013 год. В целом, потребность затрат из госбюджета для реализации программы до 2020 года составляет более 2 трлн. тенге [1].

Цель программы «Доступное жилье – 2020» – комплексное решение проблем развития жилищного строительства, обеспечивающее дальнейшее повышение доступности жилья для населения. Главным ее целевым индикатором является увеличение объема строительства общей площади жилья в РК к 2020 году до 10 млн. кв. м.

С учетом последних изменений к Программе в апреле 2014 года граждане РК, попадающие под требования групповых категорий могут участвовать в 5 направлениях Программы.

1. Жилье для очередников МИО;
2. Жилье по линии КИК аренда с выкупом;
3. Жилье АО «ФН «Самрук-Казына»;
4. Жилье для молодых семей по линии ЖССБК;
5. Жилье для всех категорий населения по линии ЖССБК.

В ходе исследовательской работы проанализирована востребованное направление обеспечения жильем, по линии ЖССБК для всех категорий граждан.

ЖССБК с момента образования банка смог выдать 63 086 займов или 12,5 % от всех депозитов, открытых в ЖССБ.

Причина столь невысоких показателей по выдаче займов ЖССБ, безусловно, является главное требование банка по накоплению 50 % от суммы заключенного договора. Принимая во внимание, высокие цены на жилье на рынке недвижимости, в особенности после проведенных девальваций в стране, для граждан данное требование становится все более обременительным.

Более того в результате последних изменений в программу, требования к данной категории населения ужесточились (напр. требования по отсутствию фактов преднамеренного ухудшения жилищных условий за последние 5 лет; наличие прописки в г.Астана и г.Алматы не менее 2-х лет и т.д.).

Вдобавок жилье для всех категории населения по линии ЖССБК распределяется между МИО и ЖССБК в следующей пропорции:

- 50 % для участников группы I;
- 50 % для участников группы II.

В итоге можно констатировать, что почти во всех направлениях присутствует право участия группы I и их приоритет в Программе очевиден.

По результатам исследований, 55 %, то есть каждый второй казахстанец испытывает на сегодняшний день потребность в улучшении своих жилищных условий.

Если следовать требованиям программы «Доступное жилье – 2020» к ее участникам, то по самым грубым расчетам около 8,8 млн. граждан или порядка 80% населения Казахстана в возрасте 16-62 лет не могут участвовать в программе.

Как показывает анализ программы, государственная жилищная политика в основном нацелена на решение жилищных вопросов социально уязвимых слоев населения, государственных и военнослужащих, а также работников бюджетных организаций, права которых установлены в Законе РК «О жилищных отношениях». Но за «бортом» остается львиная доля населения, жилищные проблемы которых оставлены на решение самих граждан.

В условиях дисбаланса между спросом и предложением на рынке жилищного строительства, дорогих цен на жилье и высокого уровня ставок по ипотечным кредитам, на сегодняшний день только 20-25 % граждан трудоспособного населения Казахстана, могут самостоятельно решать жилищные проблемы на рынке (с помощью получения ипотечного кредита).

Государственная политика по решению жилищных проблем населения через систему жилстройсбережений в реалиях казахстанского рынка недвижимости себя не оправдала. За 10 лет существования ЖССБ, банк смог выдать лишь 63 086 займов или 12,5 % от всех депозитов ЖССБ [2].

Принимая во внимание, что ежегодно из республиканского бюджета для выплаты премий по вкладам в жилищные строительные сбережения выделяются порядка 7 млрд. тенге, а на содержание самого ЖССБ тратится из бюджетных средств и накоплений населения миллиарды тенге, было бы эффективнее просто субсидировать ипотечные кредиты населения, как это практикуется в европейских странах и в России.

Программа очень усложнена в виде многочисленных требований, разделений на категории и недоступностью процесса мониторинга. В процессе исследования реализаций жилья преимущественное право принятия решения отдано местным исполнительным органам, что делает программу менее прозрачной и более бюрократичной.

При оценке хода реализации государственных программ возможно оперировать 3-мя базовыми понятиями:

1. аудит (по определению соответствия конкретной управленческой практики установленным формальным требованиям);
2. мониторинг (по получению регулярной обратной связи о достигнутом прогрессе в достижении программной цели и в решении соответствующих задач);
3. непосредственно оценка (по углубленному анализу результативности и эффективности реализации программы, который обычно дополняется обширным аналитическим блоком).

Мониторинг – это постоянный и систематический сбор информации о значениях заранее выбранных индикаторов для обеспечения руководителей и других заинтересованных сторон сведениями о том, насколько успешно выполняется программа, в какой степени достигаются поставленные цели и как используются фонды, выделенные на данную программу.

Оценка программы – это систематический сбор информации о деятельности в рамках программы, ее характеристиках и результатах, который проводится для того, чтобы вынести суждение о программе, повысить эффективность программы и/или разработать планы на будущее. Важно иметь в виду, что в зависимости от цели оценка может быть формирующей (ее результаты можно использовать, чтобы усовершенствовать программу, повлиять на ход ее реализации) или итоговой, суммирующей (по ее результатам можно извлечь уроки на будущее, но изменить что-либо в программе уже нельзя).

Аудит – рассматривает, как организация использует свои активы для оптимизации работы по программе в соответствии с управленческими нормативами и стандартами. Аудит смотрит на то, как мы работаем, и проверяет, соблюдаются ли управленческие правила [3].

Ключевые факторы мониторинга и анализа эффективности реализации государственных программ:

- Формирование карточек государственных программ;
- Централизованное ведение в единой базе данных информации по всем программам жилищного строительства через веб-интерфейс;
- Сбор показателей исполнения государственных программ с помощью веб-интерфейсов сбора;
- Загрузка данных об исполнении государственных программ и утвержденных плановых объемов финансирования государственных программ из автоматизированных систем планирования и исполнения бюджета;
- Мониторинг результатов выполнения государственных программ: фактическое финансирование, достижение целевых показателей, оценка их влияния на изменение ситуации в различных сферах региона и выявление причин отклонений от запланированных показателей;
- Анализ выполнения планов реализации государственных программ;
- Оценка эффективности реализации государственных программ в соответствии с нормативно-правовыми актами;
- Построение рейтинга исполнения государственных программ;
- Ранжирование программ по уровню эффективности реализации программ;
- Кластеризация программ по уровню эффективности;
- Формирование аналитической отчетности на веб-портале системы;

Результаты проведения сравнительного и системного анализа систем по обеспечению жильем граждан РК, позволяют сделать вывод о необходимости реализации усовершенствованной системы мониторинга проводимых государственных программ по жилищному строительству.

Усовершенствованная система мониторинга (веб-портал), будет реализован для удобства выбора и прозрачности при распределении жилья, объединит клиентов, строительные компании и государственные органы на одной платформе в единой базе данных. Проанализировав весь путь участия вкладчика в государственной программе жилищного строительства необходимо максимально оптимизировать и автоматизировать его. На портале вкладчики смогут выбрать интересующий их строительный объект, подать заявку на участие в госпрограмме, пройти процедуру распределения жилья и выбрать понравившуюся квартиру. Весь процесс от начала до конца реализации квадратных метров будет открытым и прозрачным. Частным застройщикам портал недвижимости также позволит удалённо подавать заявки ЖССБ в на реализацию среди вкладчиков ЖССБ строящегося/построенного ими жилья. При этом вкладчики сами будут решать, интересен ли им тот или иной объект частного застройщика [4].

Литература

1 Казахстанский опыт оценки эффективности государственных программ, №2 2009 г. Вестник Института законодательства РК, с. 20-27.

2 Реализация программы жилищного строительства «Нұрлы жер»: <http://kds.miid.gov.kz/ru/kategorii/realizaciya-programmy-zhilishchnogo-stroitelstva-nurly-zher>.

3 Об утверждении государственной программы жилищного строительства «Нұрлы жер»: <https://egov.kz/cms/ru/law/list/P1800000372>.

4 Сафоновой Н.В., Фунтовой Л.Г. «Местное самоуправление в Казахстане: состояние, проблемы, пути решения». Усть-Каменогорск, 2012 г.

МЕМЛЕКЕТТІК СТАНДАРТТАУ ЖҮЙЕСІ

Ж.Ж. Аканова

Т.ғ.к., қауымдасқан профессор, «Нархоз Университеті», Алматы қ.

М.К. Камалбеков

Магистр, оқытушы, Халықаралық Бизнес Академиясының колледжі, Алматы қ.

Мақалада Қазақстанда стандарттаудың құқықтық негізі «Техникалық реттеу туралы» мемлекеттік заңда бекітілген мемлекеттік стандарттау жүйесі және сонымен қатар бұл заңнан басқа Қазақстанда стандарттау аумағында оған сәйкес шығарылатын заңнама актілері де реттелетіндігі қарастырылған.

Түйін сөздер: Стандарт, келісім, жүйе, рәсімдеу, нормативтік құжат.

Мемлекеттік стандарттау жүйесі (МСЖ) стандарттаудың мақсат және тапсырмаларын, стандарттау органдарының және қызметінің құрылысын, олардың құқығы және міндеттері, халық шаруашылығының барлық салаларындағы стандарттау бойынша жұмыстарды жүргізу әдістері және ұйымдастырылуы, әзірлеу тәртібі, рәсімдеу, келісім, қабылдау, басылымы, стандарттарды және басқа да нормативті-техникалық құжаттаманы енгізу, сонымен қатар олардың енуі мен бұзылмауын бақылауды анықтайтын өзара байланысқан ережелер мен жағдайлардың жинағы.

1-кесте.

Осылайша МСЖ ұйымдастырушылық әдістемелік және тәжірибелік стандарттау негізін халық шаруашылығының барлық буындарында анықтайды.

Стандарттау әдістері:

- Кешенді стандарттау;
- Жеке объектілерді стандарттау;
- Озық стандарттау;
- Стандарттаудың кешенді салаларда мақстатты жүйелері.

Мемлекеттік стандарттау жүйесі келесі негізгі стандарттау мақсаттарын анықтайды:

– Техникалық прогрестің жеделдетуін, қоғамдық өндірістің және еңбектің өнімділік тиімділігін жоғарылату, ондағы инженерлік және басқарушылық, өнімнің сапасын жақсарту және оның тиімді деңгейін қамтамасыз ету;

– Өнімнің өндіру және жобалау аумағындағы мамандандырылуды дамыту үшін жағдай жасау;

– Елді қорғау қажеттілігімен өнімге қойылатын байланыстыру талабын қамтамасыз ету;

– Әлемдік нарықтың талаптарына жауап беретін жоғары сапалы тауарлар экспортының кең дамуы үшін жағдай жасау;

– Өндірістік қорды тиімді пайдалану және материалдық еңбек ресурстарын үнемдеу;

– халықаралық экономикалық және техникалық қарым-қатынасты дамыту;

– елдің денсаулығын сақтауға, жұмысшылардың еңбегін қорғауға және т.б. кепілдік беру.

1-сурет. Мемлекеттік стандарттау жүйесінің келесім шарттары.

Көрсетілген мақсаттарға жету үшін стандарттау алдына келесі мақсаттар қояды:

– берілген өнімнің сапа көрсеткіштерінің комплексті стандарттау негізінде дайын өнім сапасына талаптар қою, сонымен қатар (оның дайындалуына қажет) шикізатқа, материалдарға, жар тылай фабрикаларға және жинақтаушы бұйымдарға;

– алдыңғы қатардағы ғылым, техника және өндірістің деңгейіне сәйкес келетін және оның жобалануы, сериялық өндірісі және қолданылу (пайдалануы) кезеңіндегі қажетті сапалы дайын өнімді қалыптастыру үшін жағдай жасайтын стандарттар жүйесін әзірлеу;

– өнімнің сапа көрсеткіштерінің, бақылау және сынау әдіс-тәсілдерінің бірыңғай жүйесін, сонымен қатар бұйымның тағайындалуына қарай қажетті сенімділік деңгейін анықтау;

– тиімді сапаны қамтамасыз ету және түрлердің, маркалардың және түр өлшемдердің ұтымсыз емес көп болуын болдырмау мақсатында өнімді жобалау және өндіру аумағындағы нормаларды, талаптарды және әдістерді бекіту;

– мамандандырудың маңызды шарты және өндірістің үнемділігін қамтамасыз ету, өзара ауысымдылық деңгейін көтеру, пайдалану тиімділігі және бұйымдарды жөндеу ретінде өнеркәсіптік өнімнің бірыңғайлығын және машиналарды агрегаттауды дамыту; елде өлшеудің біртұтастығын және шүбәсіздігін қамтамасыз ету; физикалық шамалардың мемлекеттік эталондарының бірліктерін жетілдіру; сонымен қатар жоғары дәлдікті өлшеу әдіс-тәсілдері.

Сонымен бірге келесі бекітулер қарастырылады:

– құжаттандырудың бірыңғай жүйесі (ондағы басқарудың автоматтандырылған жүйесінде қолданылатын құжаттандырудың бірыңғайланған жүйесі) техника экономикалық ақпараттының және өндіріс ұйымының жүйесін және еңбектің ғылыми ұйымының техникалық тәсілдерін топтастыру және қолдану жүйесі;

– ғылым және техниканың маңызды салаларындағы бірыңғай терминдер мен белгілер, сонымен қатар халық шаруашылығының салаларында;

– табиғатты қорғау аумағындағы және табиғат ресурстарын қолдануды жақсарту аумағындағы стандарттар жүйесі.

Жоғарыда аталған тапсырмалар жинақты және жоспарлы болу керек және стандарттау бойынша жұмыстардың жоспарлы жүргізілуіне қол жеткізу керек.

Стандарттау бойынша нормативтік құжаттар:

- Техникалық шарттар, техникалық талаптар;
- Параметрлер және (немесе) өлшемдер;
- Конструкциялық құрылымдар және өлшемдер;
- Маркалар және сорттименттер;
- Типтік техникалық процесстер;

- Қабылдау ережелері;
- Бақылау әдістері (сынау, бақылау);
- Таңбалау, тасымалдау, баптау және сақтау ережелері.

Стандарттарды кезең мен қайта қарастыруға негізделген және олардың ғылым, техника және өндіріс жетістіктерінің негізінде тұрақты жаңартылатын оның халық шаруашылық сипаты және динамизмі де мағынаға ие.

2-кесте.

Стандарттаудың әдістемелік сұрақтары, оның ұйымдастырылуы және қызмет етуі мемлекеттік негіз салушы «ҚР Мемлекеттік стандарттау жүйесі» стандарттар кешенінде берілген. Бұл кешен келесі құжаттарды қосады:

1. ҚР СТ 1.0- 2003 «ҚР МСЖ. Негізгі жағдайлар».
2. ҚР СТ 1.3- 2003 «ҚР МСЖ. Стандарттау және ұқсас қызмет түрлері».
3. ҚР СТ 1.4-2004 «ҚР МСЖ. Әзірлеу, келісім, бекіту, және техникалық шарттарды мемлекеттік тіркеу тәртібі».
4. ҚР СТ 1.1-2003 «ҚР МСЖ. Фирмалық стандарттар».
5. ҚР СТ 1.5-2004 «ҚР МСЖ. Құрылымына, мазмұнына, баяндалуына және мазмұнына жалпы талаптар».
6. ҚР СТ 1.10-2004 «ҚР МСЖ. Өнімді каталогтау. Негізгі жағдайлар».
7. ҚР СТ 1.11-2004 «ҚР МСЖ. Өнімнің каталогты беттерін толтыру, ұсыну және есептеу мен сақтау тәртібі».
8. ҚР СТ 1.14-2004 «ҚР МСЖ. Ғылыми техникалық, инженерлік және басқа да қоғамдық бірлестіктердің стандарттары».
9. ҚР СТ 1.16-2004 «ҚР МСЖ. Стандарттау бойынша нормативті құжаттардың орындалуын, сертификаттау ережелерін және сертификатталған өнімдерді мемлекеттік қадағалау және бақылауды жүзеге асыру тәртібі»
10. ҚР СТ 1.18-2004 «ҚР МСЖ. Мемлекеттік қадағалау мен бақылау және оларды тапсыру тәртібінің нәтижесі бойынша жазбаша өкімнің түрлері».
11. ҚР СТ 1.28-2002 «ҚР МСЖ. Штрихты кодтау жүйесі. Негізгі жағдайлар».

12. ҚР СТ 1014-2000 «ҚР МСЖ. Қызмет көрсету стандарты. Негізгі жағдайлар».

Қолданылған әдебиеттер тізімі

- 1 <https://www.opiq.kz/kit/72/chapter/>.
- 2 <https://kk.wikipedia.org/wiki/>.
- 3 <https://informburo.kz/kaz/zhasandy-intellekt-degen-ne-zhne-ony-adamzata-aup-anday.html>.
- 4 <https://kk.birmiss.com>.

FTAMP 20.51.19

САЙТТЫҢ ҚҰРЫЛЫМЫ ЖӘНЕ АШЫҚ БІЛІМ БЕРУ ОРТАСЫНЫҢ ЖАҢА БАҒЫТЫ

Ж.Т. Тілеубаева

Магистрант, Қазақ экономика, қаржы және халықаралық сауда университеті, Нұр-Сұлтан қ.

Мақалада ашық білім беру орталары мен ресурстарды дамыту бойынша сипаттаудың талпынысы жасалды. Өз бетінше білім алушыларға, жоғары оқу орындарының студенттеріне, мектептерде ашық білім беру орталарың маңыздылығы туралы және оны орынды пайдалануы және қолданыстағы виртуалды білім беру ресурстарын өз бетінше білім алу процесінде пайдаланылуы туралы баяндалады. Ашық білім беру ортасын іске асыруда сандық материалдар, курстар, бейне материалдар қолданылады және де одан әрі оқытуға, контентті жақсарту және ұйымдастыру пайдаланылуы сипатталады.

Түйін сөздер: білім беру жобалары, сайт құрылымы, ашық білім беру орталары мен ресурстары, өз білімін жетілдіру, ақпараттық технологиялар.

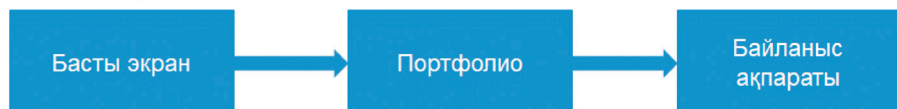
Бәрімізге белгілі 21 ғасыр – цифрландыру және интернет ғасыры болып табылады. Қазіргі таңда ғылым биік шыңдарға жетіп жатыр, осыған байланысты адамзатта дамып келеді. Ақпараттық технологиялар адам өмірінің барлық салаларында пайдаланылады. Атап айтсақ құрылыс, медицина, экономика және әрине білім беру саласын да айналып өткен жоқ.

Әлемдік білім беру кеңістігі күннен-күнге кеңейіп келеді. Ақпараттық технологиялардың дамуының нәтижесінде бүгінгі таңда әртүрлі ашық білім беру орталары педагогикаға жаңа бір оқыту әдісі – ретінде еніп және қолданылып келеді. Әрбір ашық білім беру орталары қандайда бір құрылымынан тұрады.

Сайттың құрылымы – бұл орналастыру схемасы, оның негізгі бөлімдердің және беттерінің бір-біріне қатысты жайғастыруы. Бұл жоспар-сызбасы сайттың құрамын, оның беттері мен логикалық байлауын көрсетеді.

Мұндай жоспар-сызбасы әдетте графикалық немесе көрсеткіш блок түрінде байланысын бейнеленеді. Сайттың құрылымы қандай сайт жоспарлағанына тәуелді болады. Сайттық бірнеше құрылымдар түрі бар: сызықтық, блоктық және бұтақты.

Сызықтық құрылым – ең қарапайым құрылым және мұнда әрбір бет басқа бір бетке сілтеме болып табылады. Қолданушы бүкіл сайт бойынша бір жол арқылы басынан аяғына дейін өтеді. Осындай құрылымы лендинг, сайт-портфолио, презентацияда қолданылады. Осы құрылымның негізгі міндеті пайдаланушының нақты жол бойынша сайттың басынан аяғына дейін өткізу.

Сурет 1. Сызықтық құрылымы.

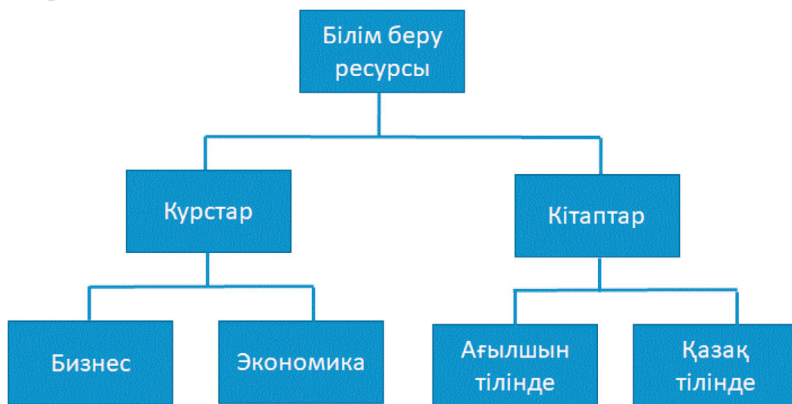
Бұл құрылым тармақталған болуы мүмкін. Онда пайдаланушының бірнеше өнімдерімен таныстыру, бірақ сайту бойынша навигация бет бетімен жүреді.

Блоктық – бұл құрылым өте сирек кездеседі, өйткені барлық сайттарға қолайлы емес. Негізінен ол бір өнімді таныстыруға арналған. Әрбір блок бір қандай да артықшылықты сипаттайды және барлық беттер бір-біріне сілтейді. Сондықтан мұндай сайт жылжыту үшін тек қана контент дайындау керек.

2-сурет. Блоктық құрылым.

Бұл ең көп таралған түрі сайттың құрылымының бірі – бұтақты. Әрбір келесі парақша иерархиялы болып табылады. Бұтақты құрылымы әртүрлі сайттар қолдануға мүмкіндік береді. Ол интернет-дүкенге, ақпараттық ресурстарға, коммерциялық сайттарға, порталдар және тағы басқаларға пайдаланылады.

3-сурет. Бұтақты құрылым.

Әлемдегі пандемия жағдайы әрбір адамның өміріне әсер етті. Әсіресе пандемияның білім жүйесіне ықпалы зор болды, оффлайн оқып жүрген адамдар онлайн жүйесіне ауысып кетті. Онлайн форматтағы білім беру жүйесін айтқанда есімізге «ашық білім беру ресурсы» бірден түседі.

Ашық білім беру ресурсы салыстырмалы түрде жаңа бағыт, ол Бастапқы Ашық Кодтан және Ашық Қол Жеткізуден тұрады. Жер шарының кез келген түкпірінен адам бұл сайтқа қол жеткізе алады және коммерциялық емес болып табылады.

Менің ойымша Ашық білім беру ресурсы терминін бұл коммерциялық емес мақсатта қоғамның сауатын ашуға, білімін дамытуға арналған сайт болып табылады.

«Ашық білім беру ресурсы термині бірінші рет 2002 жылы UNESCO конференциясында қолданылды. «Ашық білім беру ресурсы технологиялық жағынан қамтамасыз етілген және коммерциялық емес мақсаттарда қоғаммен пайдалануға, бейімдеуге немесе консультацияға қолдануға арналаған. Әдетте интернет желісінде еркін қол жетімді болып табылады. Ашық білім беру ресурстары өзі оқу-жаттығу объектілерін, дәріс материалдарын, әртүрлі сілтемелер, оқыту-модельдеуін, оқытушылар мен пайдаланушыларға арналған методикалық құралды және эксперименттерді қамтиды» [1].

Мысалы, 2000 жылдары Интернет желісі танымал бола бастаған уақытта көпшілікке көптеген материалдар еркін қол жетімді болмады, әртүрлі шектеулер болды (желіге не онлайн материалға шектеу). Кейбір оқытушылар өзінің жеке парақшасы немесе Moodle бағдарламалық қамтамасыз ету арқылы сабақтарын беретін, лекцияларын орналастыратын.

2001 жылы Массачусетс технологиялық институты (MIT) OpenCourseWare өз бастамасын жасады. Бұл интернетте жарияланған және барлық желі пайдаланушыларына қол жетімді курстан, материалдан тұрады.

Қазіргі таңда ашық білім беру ресурстары екіге бөлінеді:

1. «Үлкендер» білім беру порталдарын ішінде формальды орналасқан, әдетте жоғары сапалы және айқын мақсаты оқыту болып табылады;

2. «Кішкентай» жеке адаммен бірқатар басқа сайттар мен сервистердің арқылы YouTube және Slideshare секілді платформа арқылы жарияланады.

Ашық білім беру ресурсы немесе ортасы қамтиды:

1. Оқу контент: толық курсы, оқу бағдарламалары, оқу-жаттығу объектілері, коллекциялар мен журналдар;

2. Құралдар: әзірленген бағдарламалық қамтамасыз ету қолдау, пайдалану, оқу контентін қайта пайдалану, оны іздеу және ұйымдастыру, контентті басқару жүйесінің мазмұны, әзірлеу құралдары контенті және онлайн оқу қоғамдастығы.

3. Ресурстар енгізу: лицензия зияткерлік меншік жәрдемдесу үшін ашық материалдарын жариялау, жобалау принциптері, үздік тәжірибе және контент оқшаулау болып табылады.

Әлемде шапшаң өзгеріп келеді, сонымен қатар білім беру жүйесі және оны алу әдістері де әлемнің дамуына сәйкес жылдам өзгеруі тиіс. Әлемдегі жаңа технологияның дамуына білім алушы да және білім беруші де заман талабына сәйкес дамуға ілесіп оны игеруі керек. Қазіргі уақытта ұйымдастырушылық құрылымдар және білім беру мекемелері әсіресе жас ұрпаққа және ересектерге білім беруде, «білім бүкіл өмір бойыннан», «өмір бойы білім алу» (lifelong learning) қағидасының тенденциясы жүріп жатыр.

Білім беру саласының артықшықтары мен кемшіліктері бар. Мысалы, ашық білім беру ортасында (бұдан әрі – АББО) жарияланған мәліметтер, курстар жеткілікті ақпаратты және пайдалы болса да, бірақ оның материалды ұсыну әдістемесі және usability жеткіліксіз немесе дұрыс жобаланбаған болуы мүмкін.

Бірақ біз бір маңызды фактіні ұмытпауымыз қажет тек білімінің 80 % өз бетше жасаған жұмыспен келеді, ал қалған 20 % – курстар және оқытушылар береді.

Желтоқсан айының соңында 2019 жылы Қытайдағы Ухань қаласында «COVID-19» вирустың жаңа түрі табылып, бүкіл әлем бойынша таралды. Өлі күнге дейін бүкіл әлем зардабын сезіп келеді. Осыған байланысты Денсаулық сақтау ұйымы 2020 жылы 11 наурыз пандемия жариялады.

Осы себеп салдарына байланысты карантин жарияланды. Мектептер, колледждер мен ЖОО қашықтықтан білім беруге көшті. Қазіргі таңда АББО танымал, және осы жағдайға дәріптелген. АББО білімін алу үшін тұрақты желі және тәртіп қажет, себебі кез-келген адам оқу бағдарламаларына тіркеліп, меңгере алады.

Менің ойымша қазіргі уақытта еліміздегі АББО-ларды бір жүйеге келтіру керек және оның бағдарламасы, мазмұны Қазақстан Республикасы білім беру стандартына сәкес болуы қажет. АББО өзінің платформасы болуы керек және 3 бағатта дамыту керек:

1. Жалпы орта білім беру саласы;
2. Арнайы білім беру (колледж) саласы;
3. ЖОО білім беру саласы.

АББО сайтын жобалау үшін белгілі бағдарламалық қамтамасыз етуде Axure Pro пайдаланып, визуализациялаудың маңызы зор.

Мысалға алсақ АҚШ-та 4000-нан ЖОО бар және көп университеттерде өзінің қосымша ашық білім беру сайттары бар. 2001 жылда құрылған ашық білім беру сайты Massachusetts Institute of Technology (бұдан әрі – MIT) <https://ocw.mit.edu>, 500 миллионнан астам пайдаланушылар және 2500 астам курстары бар.

MIT OpenCourseWare статистикасы бойынша:

- Келушілердің 80 % жақсы әсер еттеді;
- Мұғалімдердің 96 % осы сайт оқытушылардың курстарын жақсартты;

– 96 % келушілер өздерінің таныстарына осы сайтты ұсынады.

Егер кез келген курсын ашсақ келесіні көреміз: силлабус, күнтізбе, лекцияның жазбалары. Барлық мағлұматты архив арқылы жүктеуге болады.

MIT OpenCourseWare әртүрлі подкасттардан, әртүрлі медиа ресурстардан, видео-лекциядан және факультативтерден тұрады.

Егер OpenCourseWare сайтына көшсек бірнеше қойындыдан: «Home», «Find courses», «For Educators», «Give now», «About» және «Search» батырмаларлан тұрады.

«Find courses» қойындысы 3 түрден тұрады:

1. Топик, курс және кафедра бойынша табу;
2. Коллекция (жаңа курс бойынша мәлімет, көп пайдаланылатын курс, аудио және видео лекциялардан тұрады);
3. Кросс пәндерден тұрады;
4. Аударылған курстар (түрік, қытай және корей тілдерінде) [3].

Ашық білім бері ортасының дәстүрлі емес әдісі болып табылады. Барлығына қол жетімді Сайтта әртүрлі нұсқадағы материалдар бар. Осы әдіс бойынша курсты өткендерге сертификат беріледі, болшақта пайдалы болады.

Осы аталған елдерді зерделей келе, келесі қорытындыға келдім. Біздің мемлекетте ашық білім беру ортасын ашу үшін құру үшін тұрақты интернет, оңай қолжетімді сайт, дизайнмен, электронды кітаптармен және т.б. қажет.

Ашық білім беру ортасының мүмкіндіктерінің бірі курсқа әлемнің кез келген түкпірінен және қолайлы уақытта қосылуы, оқытушылар жұмыспен, отбасымен немесе ЖОО оқуымен арасында теңдестіре алады.

Ашық білім беру ортасының тағы бір мүмкіндіктерінің бірі ол оқытушының тайм менеджмент және икемділік қасиеттерін дамытады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1 Open Educational Resources: Opportunities and Challenges Dr. Jan Hylén, OECD's Centre for Educational Research and Innovation, Paris, France from <http://www.oecd.org/education/ceri/37351085.pdf>;

2 <https://postium.ru/struktura-sajta-razrabotka-v-vide-sxemy>.

3 <https://ocw.mit.edu/index.htm>.

4 <http://knacits.ru>.

САНДЫҚ ЛОГИКАЛЫҚ МИКРОСХЕМАЛАР

С.А. Наурызбаева

Магистр, С. Сейфуллин атындағы Агротехникалық университеті,

Нұр-Сұлтан қ.

Әртүрлі деңгейдегі жиналымды микросхемалар арқылы жүзеге асырылатын цифрлық құрылғылар мен цифрлық өңдеу тәсілдері заман талабына сай (әртүрлі) құралымдардың негізін қалайды. Атқарар қызметі мен күрделілігі жағынан әртүрлі цифрлық құрылғының (логикалық элементтерден бастап есептеу машиналарына дейін) жұмысы екілік санау жүйесінде жүзеге асырылады, яғни олардың кірістеріне түсетін және оның шығыстарынан алынатын ақпарат екілік сан түрінде көрсетіледі.

Түйін сөздер: Микросхема, цифрлы логикалық микросхема, кіріс және шығыс кернеу, шығыс типтері.

Сандық микросхеманың жұмысы екілік санау жүйесіне негізделген. Ол сонымен қатар заманауи дербес компьютерлер мен барлық есептеу және байланыс жүйелерінің әрекетінің негізінде жатыр. Интегралды микросхемадағы сандық логикалық элементтер-бұл микроэлектронды бұйымдар, дискретті сигналдарды өзгерту және өңдеу үшін арналған. Басқарылатын сигналдар түріне байланысты сандық интегралды микросхеманы 3 топқа бөлуге болады: потенциалды, импульсті және импульсті – потенциалды.

Логикалық элементтердің басым көпшілігі потенциалдыққа жатады, онда тек қана потенциалдық сигналдар қолданылып, импульсті сигналдар мүлде қолданылмайды. Барлық логикалық элементтер параметрлердің жинағымен сипатталады.

Қарапайым сұлбатехникалық шешімдер мен олардың даму тенденциялары оқытылады. Сандық техникалардың өндірістің әртүрлі саласында кең қолданылуы интегральдық микросхемалардың пайда болуымен байланысты. Дискретты транзисторлар мен диодтардан құралған сандық құрылғылар едәуір габариттер мен салмақты болды, олар элементтердің санының көп болуынан және әсіресе дәнекерлі бірігулердің себебінен сенімсіз жұмыс істеді. Ондаған, жүздеген, кейде мыңдаған компоненттен тұратын ИМсхемалар сандық құрылғыларды дайындау мен жобалаудың жаңа жолын табуға мүмкіндік берді. Бөлек микросхеманың сенімділігі элементтер санына көп байланысты емес, және жекеленген транзистордың сенімділігіне жақын, ал қолданылатын қуат жеке компонентке қайта есептегенде интеграция деңгейінің жоғарылауынан шұғыл кемиді.

ТМД елдерінің өнеркәсіптері интегралдық микросхемалардың (ИС) көлемді тізімдемесін шығаруда. Автоматика құрылғыларын және есептеу

техникасын құрау үшін К155 сериялы сандық микросхемалар кең таралуда, олар транзисторлы-транзисторлық логиканың(ТТЛ) биополярлы ИС-ның стандартты технологиясымен дайындалады.

Сандық микросхемалар функцияларына қарай комбинациялы және тізбектелген деп бөлінеді. Біріншісіне ішкі жадысы жоқ ИС жатады, бұл ИС-дың шығу жағдайы нақты уақыттағы кіріс сигналдарының деңгейлерімен анықталады.

Екінші топқа-жағдайы нақты уақыттағы кіріс сигналдарының деңгейлерімен ғана емес, ішкі жадысының бар болуынан микросхеманың осыған дейінгі сәттегі де жағдайымен анықталатын микросхемалар жатады.

Заманауи сандық техникалардың және жүйелердің элементтік базасы сандық интегралды схемалар болып табылады. Сандық интегралды схема (ИС) – бұл микроэлектронды зат. Интегралды технология әдісімен жасалған (көбіне жартылай өткізгіштер), жеке корпусқа жалғанған және дискретті (сандық) сигналдың өзгеру функциясын жүзеге асырады. Өндірісте шығып жатқан сандық (ИС) номенклатурасы кең және өзгеру функциялары алуан түрлі. Сандық сигналдардың қарапайым өзгеруін сандық (ИС) жүзеге асырады, олар логикалық элемент деп аталады (ЛЭ).

Сандық (ИС), демек және құрылғыларды жұмысын сипаттау үшін, осылардың негізінде құрылған, бульдік алгебра немесе логикалық алгебра математикалық аппарат қолданылады.

Екілік санау жүйесінде екі және оның дәрежесі қолданылады. Яғни 1, 2, 4, 8, 16, 32, 64, 128. Әрбір келесі сан алдыңғы санды жүйенің негізіне көбейту негізінде, яғни алдыңғысын келесі дәрежеге көтереді. Ондық жүйе үшін әр алдыңғы сан онға көбейтіледі, өйткені сандық жүйенің негізі он болады.

Егер екілік аппарат электр сигналдары арқылы берілсе, онда тек екі кернеу деңгейі қажет болады. Әдетте, бұл он (жоғары) және аз он немесе тіпті теріс (нөл)

Көбінесе жоғары деңгейдегі кернеу логикалық бірлік ретінде қарастырылады, ал төмен деңгейдегі кернеу логикалық нөл ретінде қарастырылады. Сонымен қатар, теріс логика да бар: жоғары деңгейдегі кернеу логикалық 0, ал төменгі деңгей – логикалық бірлік. Бұл мақалада біз тек он логиканы қарастырамыз.

К155 сериялы микросхемалары өз уақытында ең көп таралған және танымалдыққа ие болған еді. Олар үшін логикалық нөлдік кернеу 0...0,4 в, ал логикалық бірлік-2,4...5,0 в. бұл серия үшін номиналды қуат кернеуі + – он пайыздық төзімділікпен 5 в құрайды.

Басқа қуат кернеуі бар микросхеманың басқа сериялары үшін бұл сандар, әрине, әртүрлі, бірақ бір серия шегінде өзгермейді. Шамамен, микросхеманың көптеген серияларындағы логикалық блоктың кернеуі қуат кернеуінің жартысынан бастап толық қуат кернеуіне дейін болады деп айтуға болады. Мысалы, К561 сериялы микросхемалар үшін +15V қуат кернеуі +7,5...15V аралығында болады. К561 сериясы қуат кернеуі 3...15V аралығында жұмыс істейді. Бұл жағдайда логикалық бірліктің кернеуі жоғарыда айтылғандай шектерде болады.

Цифрлық логикалық микросхемалар шығыс DIP-корпустарында және сыртқы беткі монтажда (SOIC, TSSOP, SSOP және т.б.) шығарылады.

Қарапайым логикалық элементтерді, мысалы, емес, 2І-емес, 3 немесе-емес және т.б. қосу аз шығыстарын қажет ететіні анық. Алайда, мұндай элементтерді қолданатын электр тізбектері олардың жиынтығынан тұрады. Осы себептерге байланысты өндірушілер микросхеманың бір корпусында бірнеше логикалық элементтерді орналастырады, мысалы, К155ЛА3 микросхемасы 2ЖӘНЕ –ЕМЕС төрт элементін қамтиды.

Қазіргі уақытта қажетті микросхеманы шығарумен бірнеше компания айналысады: Texas Instruments, Fairchild Semiconductor, ON Semiconductor, ААҚ «ИНТЕГРАЛ» және т.б. Цифрлық микросхеманың кең өндірісін бастаған алғашқы компания Texas Instruments. Бұл микросхемалар 74 сериясына жатады. Схемотехниканың одан әрі дамуы 74L, 74H және т.б. пайда болуына әсер етті. Мұның аналогы ретінде TTL: 133, К133, 155, К155 және т.б. СССР де шығарылды. Шығарылған әр түрлі сериялар өзінің жылдамдығымен, өнімділік, қуат тұтыну, жүктеме қабілеті және т. б. ерекшеленеді. Бір сериялы микросхемаларды және баспа схемасына бірдей орнату әдісін таңдау ұсынылады. Өзірленген құрылғы жоғары жиілікті емес, сондықтан кез-келген TTL сериясының элементтерін қолдануға болады. Схема 100 кГц-тен жоғары жиілікте жұмыс істеген жағдайда, кідіріс уақыты, фронттардың ұзақтығы және басқа жиілік параметрлері бойынша таңдалған логикалық микросхемалар сериясының жарамдылығын тексеру қажет.

Қазіргі уақытта шығарылған чиптердің ішінен SN74НС сериясын таңдаймыз. Оның ерекшелігі – 2...6 В кернеудің кең диапазоны, фронттардың аз ұзақтығы 500 нс ($U_{CC} = 4,5$ В) және қанағаттанарлық кідіріс уақыты 28 нс ($U_{CC} = 4,5$ В). Шығыс элементтерін қолданған жағдайда, F1 логикалық функциясы үшін екі SN74НС00N микросхемасы қажет болады, олардың әрқайсысында 2 ЖӘНЕ-ЕМЕС төрт элементі және 2 ЖӘНЕ-ЕМЕС екі элементі, сонымен қатар құрамында 4 ЖӘНЕ-ЕМЕС екі элементі бар бір SN74НС20N микросхемасы орнатылған. Екі микросхема DIP-14 корпусында жасалған. Беттік орнату кезінде SOIC-14 корпусында жасалған ұқсас микросхеманы қолдануға болады, сәйкесінше SN74НС00D және SN74НС20N. сандық микросхеманы одан әрі таңдау кезінде SN74НС00N екі корпусының бірінде 2 ЖӘНЕ-ЕМЕС логикалық элемент қолданылмағанын ескеру қажет, оны схеманың басқа бөлігіне қосуға болады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

- 1 Новиков Ю.В. Введение в цифровую схемотехнику. – Москва 2007 г.
- 2 Дэвид М., Харрис и Сара Л Харрис. Цифровая схемотехника и архитектура компьютера. 2013 г.
- 3 Нсанов М.А. Цифровые устройства. Учебник для колледжей, 2018 г.

АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫ
СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫЕ НАУКИ
AGRICULTURAL SCIENCE

ВЕТЕРИНАРЛЫҚ САНИТАРЛЫҚ КЛИНИКА ҚЫЗМЕТІН ТИІМДІ ҰЙЫМДАСТЫРУДАҒЫ ФАКТОРЛАР ӘСЕРІН БАҒАЛАУ

Б.Қ. Сариева

*Магистрант, Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті,
Орал қ*

Ж.К. Ержанова

Э.ғ.к., Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті, Орал қ.

Бұл мақалада ветеринарлық санитарлық клиника қызметін тиімді ұйымдастырудағы факторлар әсерін бағалауды тиімді ұйымдастыру арқылы жүзеге асырылу жағдайлары мен шарттары көрсетілген. Сонымен қатар мақалада Батыс Қазақстан облысы жағдайында қараусыз қалған жануарлар мен оларға қолдау көрсетудегі кедергі келтіретін факторлар мен қауіп-қатерлер, оларды жою шаралары мен ветеринарлық санитарлық клиника қызметін тиімді ұйымдастыру мүмкіндіктері келтірілген, экономикалық көрсеткіштер динамикада талдана отырып, авторлар ветеринарлық санитарлық клиника қызметін мемлекеттік қолдауды жетілдіру тетіктерін ұсынған.

Түйін сөздер: тиімділік, ұйымдастыру, фактор, үй жануарлары, бюджет.

Ветеринариялық санитарлық қызметті ұйымдастыру әрқашан маңызды болып саналады. Елдегі әлеуметтік экономиканы қайта құрудың нәтижесі ұйымдастыру жұмыстарының деңгейіне тікелей байланысты. Ветеринария ісін ұйымдастыруды нашар жүргізу – шаруашылық ісінің бұзылуына, әртүрлі індет ошақтарының пайда болуына әкеп соқтырады.

Республикадағы ветеринарлық істің жағдайы әлеуметтік-экономикалық факторларға байланысты. Оған жататындар: қоғамдық құрылыс, өндіріс деңгейі, ғылым мен мәдениеттің дамуы, жоғары және арнаулы орта ветеринарлық білім беру орталықтары, ветеринарлық мекемелерді, өнеркәсіпті және ауыл шаруашылығын білікті мамандармен қамтамасыз ету, сонымен қатар материалдық-техникалық жағынан дұрыс жабдықтау. Нарықтық экономика қиыншылығына қарамастан, мемлекеттік деңгейде ветеринарлық істі жақсарту барысында әртүрлі жұмыстар жүргізіліп, іске асырылды. Мысал ретінде айта кететін болсақ, ветеринарлық заңдар ережесі, нормативтік-құқықтық құжаттар, білікті

мамандарды даярлау, әртүрлі ветеринарлық қызметке арналған құрал-жабдықтар, препараттар, дәрі-дәрмектер мен аспаптар жасау, ветеринарлық басқару қызметін жаңа құрамда қайта құру, мал шаруашылығындағы нысандарға қатаң түрде ветеринарлық-санитарлық бақылау жасау және адам мен малға ортақ ауруларға қарсы тиімді күрес шараларын жүргізу сияқты жұмыстар атқарылуда [1].

2019 жылғы есептік мәліметтерде Батыс Қазақстан облысында 652325 адам құраған болса, оның Орал қаласында 309454 адамы шоғырланған. Қалада тұратын адамдар қолға үйренген жануарларды, ауылшаруашылық мал мүліктерін ұстайды. Ескере кететіні, осы үйде ұстайтын малдардың жалпы санын бақылауда ұстау қиындық тудырады. Бұған қоса, қалаларда орналасқан ет өнімдерін өңдейтін кәсіпорындарға, ет сататын базарларға аудандардан, басқа облыстардан, шетелдерден мол көлемде ауылшаруашылық ет өнімдері келеді. Нәтижесінде, ауылшаруашылық малдары мен өнімдері адамдар көп орналасқан тар аудандарда болуы көптеген жұқпалы аурулардың қалыптасуы мен өнімдердің бұзылуының көбеюіне әкелуі мүмкін. Нарықтық экономиканың өркендеуі қалаларда мал мен өнімдеріне қатысты сауда, өндірістің дами беретінін, сонымен қатар, ветеринария саласындағы мамандардың жауапкершілігі көбейетінін көрсетеді.

Осыған байланысты, қала мен мал өнімдерін қабылдайтын, сақтайтын, өңдейтін және сататын кәсіпорындардың ветеринарлық тұрғыдан тазалықты, қалалық деңгейде малдарға ветеринарлық қолдауды ұйымдастыру үшін ауылшаруашылық ветеринарлық көмектен өзге, мамандандырылған қалалық ветеринарлық қызмет жүйелері бар. Осы жүйеге мемлекеттік ветеринарлық мекемелер, ведомстволық және жеке кәсіпкерлік ветеринарлық қызметтер жатады.

Иттерді аулаумен айналысатын ұйымның қағидалары, қаңғыбас жануарларды аулауды, тасымалдауды аулаумен айналысатын ұйым жүзеге асырады, аулау уәкілетті органмен бекітілген қаңғыбас иттерді аулау жоспарына сәйкес, сондай-ақ азаматтардың өтініштері бойынша жүргізу, қаңғыбас иттер мен мысықтарды аулау бойынша жұмысқа медициналық тексеруден өткен, құтыруға қарсы профилактикалық егулер (вакцинация) алған, психоневрологиялық және наркологиялық диспансерлерде есепте тұрмайтын адамдар жіберу міндеттерін атқарады.

Аулаудың рұқсат етілген құралдарына мыналар жатады: қозғалатын препараттарды қолдана отырып, тиісті сертификаты бар, мөлшері бар пневматикалық қару, желілер сондай-ақ аулау кезінде жануардың қырылуына әкеп соқпайтын басқа да құралдар.

Бүгінгі күні Орал қаласында үйсіз иттер саны 20 мыңға жуық. Орал қаласындағы қараусыз қалған жануарлардың пайда болуына әсер ететін факторлар мыналар:

– ерекше жағдайларға байланысты меншік иесінің жануарды

жоғалтуы (кездейсоқ);

– иесінің жануарды асыраудан қасақана бас тартуы, әрі қарай оның қамқорлықсыз болуы;

– қараусыз жануарлар арасында көбею қабілеті бар, жыныстық жағынан жетілген дарактардың болуы;

– Батыс Қазақстан облысының көршілес аудандарының аумағынан қараусыз қалған жануарлардың қоныс аударуы;

– азық қалдықтары түрінде қараусыз қалған жануарларға арналған жемшөп базасының болуы.

1 кесте. БҚО бойынша иттер мен мысықтарды аулауды қаржыландыру серпіні.

мың теңге.

№	Аудан	2016 ж.	2017 ж.	2018 ж.	2019 ж.	2019 ж. 2016 жылға % қатынасы
1	Ақжайық	2500,0	2105,0	1717,0	1837	73,5
2	Бәйтерек	3884,0	5619,0	5567,0	4542,0	116,9
3	Бөкей орда	638,0	402,6	630,2	645,4	101,2
4	Бөрлі	8806,0	9043,0	9879,0	9044,0	102,7
5	Жаңақала	480,0	514,0	750,0	750,0	156,3
6	Жәнібек	1394,0	1000,0	1000,0	1000,0	71,7
7	Казталов	560,0	1000,0	1000,0	1000,0	178,6
8	Қаратөбе	600,0	651,0	700,0	1249,0	208,2
9	Сырым	1520,0	1700,0	2562,0	2562,0	168,6
10	Тасқала	1141,0	2188,0	2188,0	2188,0	191,8
11	Теректі	1516,0	1622,0	1736,0	1858,0	122,6
12	Шыңғырлау	1000,0	1543,0	1200,0	1300,0	130,0
13	Орал қаласы	29227,9	23801,0	28286,0	28286,0	96,8
	Барлығы	53266,9	51188,6	57215,2	56261,4	105,6

Батыс Қазақстан облысында иттер мен мысықтарды аулауды жыл сайын қаржыландыру бюджет қаражаты есебінен жүзеге асырылады. БҚО бойынша қараусыз қалған иттер мен мысықтарды аулауды қаржыландыру көрсеткіштерін 1-кесте мәліметтерінен көреміз [2].

2019 жылы 2016 жылмен салыстырғанда БҚО бойынша иттер мен мысықтарды аулауды жыл сайын қаржыландыру көлемі 5,6%- ға артты, Орал қаласы бойынша 3,2% - ға төмендеді. Бұл өңірдің географиялық және табиғи-климаттық ерекшеліктеріне, иттер мен мысықтардың санының

күрт өсуіне байланысты.

Қараусыз жануарлардың болуымен туындайтын проблемалық жағдайлар мыналар:

– жануарлардың жұқпалы ауруларының, оның ішінде адам мен жануарларға аса қауіпті және ортақ ауруларының пайда болу және таралу ықтималдығы;

– физикалық (покустар) және психикалық әсер ету салдарынан адамдардың денсаулығына зиян келтіру тәуекелі.

БҚО бойынша ауланған жануарлар санының динамикасын 2 кесте мәліметтерінен көре аламыз.

Біздің елімізде ветеринарияның жаңа транзиттік жағдайларға бейімделуі эхинококкоз және көзі ит болып табылатын басқа гельминтозоноздар бойынша эпидемиологиялық шиеленістің өсу себептерінің бірі болды.

Иттердің басқа да көптеген жұқпалы аурулары зооноздар болып табылады және олар бүкіл мемлекет ауқымында эпизоотиялық жағдайды реттеуді талап ететін қоғамдық маңызға ие болады.

2-кесте. БҚО бойынша ауланған жануарлар санының динамикасы [7].

бас.

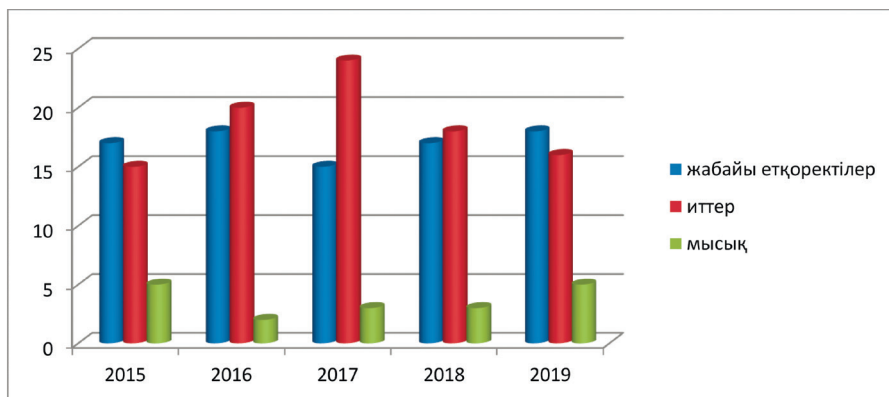
№	Аудан	Жануарлар саны										2019 ж. 2016 жылға % қатынасы	
		2016 ж.		2017 ж.		2018 ж.		2019 ж.					
		ит	мысық	ит	мысық	ит	мысық	ит	мысық				
1	Ақжайық	1050	0	1402	0	762	0	770	0	72,6	-		
2	Бөкей орда	388	42	342	0	478	0	475	0	123,2	-		
3	Бөрлі	2487	508	2422	474	2764	618	2600	468	111,1	121,7		
4	Жаңақала	542	0	444	3	465	13	456	20	85,8	-		
5	Жәнібек	638	93	549	63	280	0	276	34	43,9	-		
6	Зеленов	3261	0	3746	0	3711	0	3613	0	113,8	-		
7	Казталов	497	205	854	152	861	139	880	98	173,2	67,8		
8	Қаратөбе	279	12	337	59	278	72	280	69	99,6	600,0		
9	Сырым	1235	113	1062	7	770	254	780	267	62,3	224,8		
10	Тасқала	241	0	820	0	730	0	750	0	302,9	-		
11	Теректі	2332	0	2554	0	2258	0	2359	0	96,8	-		
12	Шыңғырлау	841	2	817	10	652	0	653	0	77,5	-		
13	Орал қаласы	6118	341	5883	386	5061	348	5070	276	82,7	102,1		
	Барлығы	19909	1316	21232	1154	19070	1444	18962	1232	95,8	109,7		

Гельминтоздардың алдын алу жөніндегі іс-шаралар кешенінде негізгі болып жануарларды емдік дегельминтизациялау жүргізу болып табылады.

Сондықтан халықтың ауыл шаруашылығы, сәндік, басқа да үй жануарлары мен құстарына, сондай-ақ ветеринарлық қызметтер нарығында гельминттерге қарсы иттерге өңдеу жүргізуге деген сұранысы мен қажеттілігі салыстырмалы түрде тұрақты болып табылады.

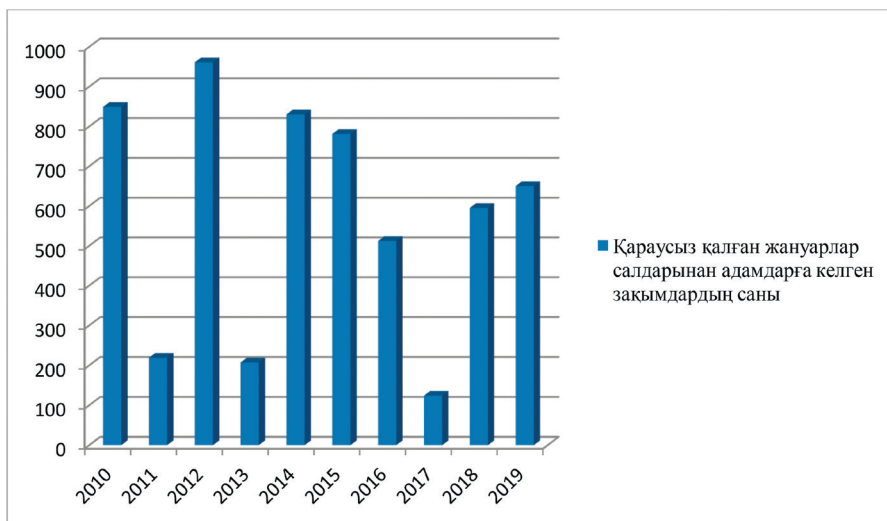
Батыс Қазақстан облысында қазіргі уақытта гельминтоздар бойынша аса қауырт эпидемиологиялық және эпизоотиялық жағдай қалыптасты, олардың таралу көзі ет қоректілер болып табылады.

2010 жылдан бастап 2019 жылға дейін облыс аумағында құтырумен ауырған 210 мал анықталды. Олардың 40 %-ын үйсіз иттер құрады. Үй ет қоректілерінің құтыруымен ауыру облыс аумағында үйсіз жануарлардың тығыздығына тікелей байланысты. Бұл мәліметтерді 1-суреттен көруге болады [4].

1-сурет. БҚО-да 2015-2019 ж. құтырма ауруының таралуы туралы деректер.

Қараусыз қалған жануарлар салдарынан адамдарға келген зақымдардың санын 2 суреттен көреміз.

2-сурет. Адамдарға қараусыз қалған иттермен келтірілген зақымдардың саны.

2019 жылғы қоғамдық денсаулық сақтау департаментінің мәліметі бойынша күдікті жануарлармен байланыста болған 940 адамның 909-ы 0-4 тәулікке, 21 адам 5-7 тәулікке, 6 адам 8-14 тәулікке және 4 адам екі аптадан астам уақытқа жүгінген (2 сурет.)

Жоғарыда келтірілген мәселелерді ескере отырып, қараусыз қалған жануарларды күтімге алу шараларын ұйымдастыру бүгінгі күннің талабы.

Осыған байланысты Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті жанынан «Жәрдем-Вет» оқу-ғылыми өндірістік орталығы ашылып өз жұмысын бастады. Жобаның мәні қараусыз қалған жануарларды стерильдеу саласында қызмет көрсету, ветеринариялық клиника зертханасын жаңғырту болып табылады. Оқу ғылыми өндірістік орталығы ветеринариялық клиниканы стерилизациялау/кастрациялау және жақсартылған жағдай жасау жолымен қараусыз қалған жануарлардың санын реттеу қызметтерін атқарады. Жобаны жүзеге асыру барысында күтілетін нәтижелер: азаматтардың денсаулығын, жануарлар мен адамға ортақ аурулардан қорғау; Орал қаласының құтыру, лептоспироз, стригущий лишай, эхинококкоз және т. б. сияқты аурулары бойынша эпизоотиялық жағдайды жақсарту; қоршаған орта және басқа жануарлар үшін жағымсыз салдарлар эпидемиологиясы проблемаларын шешу; иттер мен мысықтарды тіркеу үшін бірыңғай база құру: барлық иттер мен мысықтарды есепке алу; алдын алу іс-шараларын нақты жоспарлау және Жәңгір хан атындағы

БҚАТУ-дың ветеринариялық факультетінің студенттеріне операция жүргізу және ветеринарлық өңдеу кезінде практикалық дағдыларға үйрету [5].

Қазіргі уақытта Орал қаласы бойынша қараусыз қалған жануарлар оларды өсіру мақсатында үнемі аулау жолымен ұсталады.

«Жәрдем Вет» мынадай қызмет түрлерін ұсынады:

– қараусыз қалған иттер мен мысықтарды аулауды Орал қаласының ветеринариялық станция бригадасымен орындалады;

– ауланған иттер мен мысықтарға 3 жұмыс күні ішінде қажетті күтім мен азықтандыру жүзеге асырылады;

– талап етілмеген жануарлар Қазақстан Республикасының заңнамасында тыйым салынбаған дәрі-дәрмектермен жансыздандырылуға жатады [6].

Ветеринариялық қызметті тиімді ұйымдастыруда көптеген факторларға, оның ішінде өңірдің географиялық және табиғи-климаттық ерекшеліктеріне, әр түрлі мал басына, халықтың тығыздығына, кадрлық әлеуетке байланысты болады [3].

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1 Әбдірахманов С.Қ., Әбеуов Х.Б. Ветеринариядағы менеджмент / Алматы. – 2016. –10-11 б.

2 Бизнес-план проекта ГЧП «Оказание услуг по стерилизации безнадзорных животных с возвращением на прежние места обитания». – Стерилизация. г. Уральск. 2019 г.

3 Тепляков Е.Г. Эффективные управленческие решения в организации ветеринарного обслуживания. Ветеринария. – 2017. – № 2 (февраль). – С. 7-11.

4 Абекешев Н.Т. Распространение зоонозов собак в городе Уральске и пригородной зоне / Н.Т. Абекешев, М.Ш. Шалменов. Наука и образование. – 2019. – № 2 (55). – С. 140-143.

5 Рахметова А. Гуманный метод вместо истребления / Приуралье. – 2020. – 21 февраля. – С. 4

6 Славина В. Не убивать, а стерилизовать / В. Славина. Приуралье. – 2020. – 21 февраля. – С. 13.

7 stat.gov.kz.

САУЫН СИЫРЛАРЫНЫҢ СҮТ ӨНІМДІЛІГІНЕ БҰЗАУЛАУ КЕЗЕҢІНІҢ ӘСЕРІ

Ә.Б. Егінбай

Магистрант, С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті, Нұр-Сұлтан қ.

Мақалада қырдың қызыл тұқымына жататын сауын сиырларының сүт өнімділігіне, бұзаулау кезеңінің әсер етуін зерттеудің нәтижелері қарастырылды.

Сүт фермасында екі тәжірибе топтары құрылды. I тәжірибе тобына қыс айларында бұзаулаған, II тәжірибе тобына көктем айларында бұзаулаған сиырлар алынды. Әрбір топта 20 бас сиырдан болды. Зерттеу барысында келесі көрсеткіштер зерттелді: сиырлардың тірі салмағы, азықтандыру көрсеткіштері, сүт өнімділігі (жалпы сауымы, сүт майлылығы, сүттегі белок мөлшері).

Зерттеу Қарағанды облысы, Жаңаарқа ауданында орналасқан «Әділет Агро» шаруа қожалығы аумағында жүргізілді.

Түйін сөздер: сауын сиырлар, қырдың қызыл тұқымы, бұзаулау кезеңі, тірі салмақ, сүт өнімділігі, азықтандыру рационы.

Еліміздің экономикалық дамуының қазіргі кезеңінде мемлекеттің азық-түлікке деген тәуелсіздігін қамтамасыз етіп, бәсекеге қабілетті болуы үшін отандық сүтті мал шаруашылығын дамытудағы басым бағыттардың бірі жоғары және сапалы өнім беретін мал басын көбейту болып табылады. Сүтті мал шаруашылығы адамдардың жоғары құнды тамақ өнімдеріне деген қажеттіліктерін қанағаттандыруда және тағамдық өнеркәсіпті мал шаруашылығынан алынатын шикізатпен қамтамасыздандыруда маңызды да жетекші сала болып есептеледі [1].

Сүт ірі қара малдың аналықтарының сүт безінен бөлінетін, химиялық құрамы күрделі биологиялық сұйықтық болып табылады. Бұл жаңа туған төлдер үшін толыққанды әрі алмастыруға келмейтін қорек, сонымен бірге кез келген жастағы адам үшін қажетті өнім, өйткені сүтте ағзаның өмір сүруіне қажетті барлық қоректік заттар бар.

Өзінің құрамы мен жоғары биологиялық құндылығының арқасында сүт адам тамақтануының аса маңызды өнімі болып саналады. Сонымен қатар сауын сиырларынан алынатын сүт өнімі жалпы сүт өнеркәсібі үшін бірден-бір шикізат көзінің қызметін атқарады.

Бүгінгі күні республика аумағында ауыл шаруашылық малының санының артуына қарамастан, малдан алынатын өнімнің көлемі мен сапасын жоғарылату мәселесі де жан-жақты зерттеуді қажет етіп отыр.

Сүт өндіру бағытындағы тауарлы шаруашылықтардың басты мақсаты сауын сиырларының санын арттыру ғана емес, сонымен қатар, алынатын өнімнің, яғни сүттің өнімділігін және сапасын жақсарту болып табылады. Сондықтан болар, сауын сиырларының сүт өнімділігіне әсер ететін әртүрлі факторларды зерттеу ауыл шаруашылығы ғылымдары саласындағы зерттеуші ғалымдардың назарын аударып отырған басты тақырыптардың бірі.

Бұл мәселені зерттеушілер сауын сиырларының сүт өнімділігінің генетикалық потенциалын жақсартуға кең көлемдегі селекциялық жұмыстардың нәтижесі әсер еткенін жоққа шығармайды. Жалпы зерттеулерге қарағанда сауын сиырларының сүт өнімділігінің көлемі мен сапасын арттыруға әсер ететін негізгі факторлар қатарына келесілерді жатқызады: сауын сиырының қандай тұқымдас түріне жататындығы, бағып-күту шарттары, сүтті сауып алудың әдістері. Дегенмен, бірқатар зерттеулер, сүт өнімділігінің көлемі мен сапасын арттыруға әсер ететін технологиялық факторлардың бар екенін және сауын сиырлары үшін бұзаулау кезеңінің сүт өнімділігіне әсер ететін басты технологиялық факторлардың бірі екенін көрсетіп отыр [2, 3, 4, 5].

Жоғарыда айтылғандай, сауын сиырлардың сүт өнімділігіне тек тұқымы, күтіп бағу және азықтандыру жағдайы сияқты физиологиялық факторлардан басқа сиырлардың бұзаулау кезеңі секілді маңызды технологиялық факторлардың әсері бар екенін жан-жақты зерттеу маңызды мәселе екені анық болып отыр.

Соныменен, бұл бағыттағы зерттеу жұмыстарын жүргізу барысында негізгі зерттеу объектісі ретінде Қарағанды облысы, Жаңаарқа ауданында орналасқан «Әділет Агро» шаруа қожалығының сауын сиырларынан сүт өнімдерін алу процесі қарастырылды. Зерттеу жұмыстары 2019 жылдың қараша айынан басталды.

Зерттеу барысында сауын сиырлары екі тәжірибелік топқа бөлінді. I тәжірибе тобына қыс айларында бұзаулаған, II тәжірибе тобына көктем айларында бұзаулаған сиырлар алынды. Өрбір топта 20 бас сиырдан болды. Барлық малдардың бағып ұстау жағдайы, азықтандыру деңгейі бірдей және толыққанды болуына барынша жағдай жасалды. Зерттеу кезінде барлық зоотехникалық және ветеринарлық нормалар қатаң сақталды.

Зерттеу жұмыстары барысында бұзаулау кезеңінің сүт өнімділігі мен сапасына әсерін анықтау үшін бірнеше көрсеткіштердің, яғни сиырлардың тірі салмағының, азықтандыру көрсеткіштерінің, сүт өнімділігін көрсететін жалпы сауым көлемі мен сүттің химиялық құрамының (майлылығы, сүттегі белок мөлшері және т.б.) байланысқан динамикасы бақылауға алынды.

Зерттеу барысында тікелей өлшеулер мен статистикалық әдістерден басқа, сүттің физикалық-химиялық көрсеткіштерін анықтауда «ГОСТ 25179-90 Молоко. Методы определения белка», «Методика издания состава молока коров. ИСО 2446–2011 – Молоко. Метод определения содержания жира» және т.б. мемлекетаралық стандарттар мен нормативтік құжаттар пайдаланылды.

«Әділет Агро» шаруа қожалығындағы сауын сиырлардың сүт өнімділігінің нақты есебі күнделікті сүт сауымының деректері бойынша жүргізілді.

Сүттің физикалық-химиялық көрсеткіштері бойынша орташа тәуліктік сынамасындағы:

- майдың – Гербер бойынша қышқылдық әдіспен (МЕСТ 5867-90);
- ақуыздың – формольді әдіспен (МЕСТ 25179-90);
- құрғақ заттың – арбитражды әдіспен (МЕСТ 3626-73);
- лактозаның – йодометриялық әдіспен;
- майсыздандырылған сүт қалдығының – есептік әдіспен;
- күлдің – құрғақ күлдеу әдісімен;
- тығыздығының – лактоденсиметрмен (МЕСТ 3625-84) мөлшері

бойынша бағалау жұмыстарын жүргізуге болады [6].

Зерттеу жұмыстары кезінде алдымен екі топтағы сиырлардың тірілей салмақтары анықталды. Бұл көрсеткіш сүт өнімділігіне әсер етуші негізгі сыртқы факторлардың бірі болып табылады. Осы арқылы екі жыл мезгілінде бұзаулаған сиырлардың салмақ қосуының қаншалықты жақсырақ екендігін көре алуға болады.

1 кесте. Сиырлардың тірілей салмақ көрсеткіштері.

Топтар	Тірілей салмағы, кг
I топ (қыс)	558±6,5
II топ (көктем)	550±7,2

Кестеде көрсетілгендей қыста бұзаулаған сиырларының тірілей салмағы 558 кг, көктемде бұзаулаған сауын сиырларының тірілей салмағы 550 кг, бірінші және екінші топтағы сиырларының тірілей салмағының айырмасы 8 кг немесе 1,4% құрады.

Келесі нәтижелер шаруа қожалығы сауын сиырларының сүт өнімділігін тәуліктік және жылдық сүт сауымы көлемі және сүттегі май мен ақуыз мөлшері бойынша бағалау негізінде алынды (2 кесте):

2 кесте. Сүт өнімділігі және оның құрамы.

Көрсеткіштер	Қырдың қызыл тұқымына жататын сауын сиырлары	
	I топ	II топ
305 күндегі сауым, кг	3102,5	3560
Майлылығы, %	3,55	3,68
Ақуыз, %	3,09	3,29
Сүттегі май мөлшері, кг	110,1	131
Сүттегі ақуыз мөлшері, кг	95,7	117,2
Сүттілік коэффициенті	556	647,2

2 кестеде берілген деректер «Әділет Агро» шаруа қожалығы сауын сиырларынан алынған сүт өнімінің 305 күндегі орташа сауым көлемі мен құрамын көрсетеді. Бұл деректерден шаруашылықтағы бірінші бұзаулаған сиырлардың сүт мөлшері 3102,5 кг екені, екінші бұзаулаған сиырлардың сүт мөлшері 3560 кг екені байқалады. Ақуызы бойынша II топтың көрсеткіші 3,29 %, ал I топтыкі болса 3,09 % құрады. I топ бойынша орташа майлылығы 3,55 %, II топта бұл көрсеткіш 3,68 %.

Зерттеу нәтижесі бойынша шаруашылықтағы сүт майлылығының төмен екенін бірден байқауға болады, мұның себебі азықтандыру рационында жіберілген қателіктерден болуы мүмкін деген болжам бар.

Соныменен, жоғарыда келтірілген деректер «Әділет Агро» шаруа қожалығындағы сиырлардың 305 күндігіндегі орташа сауым көлемі және оның құрамы бойынша көктемде бұзаулаған сиырлардың сүт өнімділігінің көрсеткіші жоғары болатынын көрсетті, яғни сиырлардың сүт өнімділігі жағынан II топ (көктемде бұзаулаған) сиырларының көрсеткіші 3560 кг жоғары болды. Ақуызы бойынша II топтың көрсеткіші 3,29 %, ал I топтың көрсеткіші болса 3,09 %-ды құрады, айырмашылық 0,2 %. I топ бойынша орташа майлылығы 3,55 %, II топта бұл көрсеткіш 3,68 %, айырмашылық 0,13 %.

Жалпы зерттеу нәтижелері, Қазақстанның орталық аймағында өсірілетін қырдың қызыл тұқымы сиырларының жергілікті климаттық жағдайға жақсы бейімделгендіктен олардың сүт өнімділігі толық құнды азықтандыру мен күтіп бағу жағдайында әр маусым сайын ұлғаятынын байқатты.

Сонымен қатар, зерттеу нәтижелері бұзаулау кезеңінің сүт өнімділігі мен сапасына әсерін жыл мезгіліндегі азықтандыру түрлері мен мөлшеріне, климаттық және бағып-күту жағдайлары сияқты факторлармен

тығыз байланыста қарастыру қажеттігін көрсетті. Бұл бағыттағы зерттеу жұмыстарын қара ала тұқымды немесе басқа да тұқымдас сауын сиырлары үшін де жүргізу және зерттеу нәтижелерін салыстыру бұзаулау кезеңінің сүт өнімділігіне әсерін бағалауда жаңа нәтижелер мен мүмкіндіктерді ашуға көмектесуі мүмкін.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1 Мысик А.Т. Развитие животноводства в мире в 2008-2009 г. / Зоотехния. – №1, 2012, С. 24-27.

2 Карамаев С.В. Технологические свойства молока коров молочных пород в зависимости от сезона отела: монография. Кинель. 2016. – 181 с.

3 Влияние породы коров и сезона года на технологические свойства молока при производстве сладкосливочного масла / А.В. Кузнецов [и др.] / Известия Оренбургского государственного аграрного университета. – 2010. № 3. С. 85-88.

4 Мамаев А.В., Самусенко Л.Д. Влияние голштинской породы на химический состав и технологические свойства молока коров чернопестрой породы // Вестник ОрелГАУ. 2014. № 3 (48). С. 10-13.

5 Egger-Danner C., Cole J.B., Pryce J.E., Gengler N., Heringstad B., Bradley A., Stock K.F., Invited review: overview of new traits and phenotyping strategies in dairy cattle with a focus on functional traits // Issue: 2 Pages: 191-207 Published: FEB 2015

6 Омаркожаулы Н., Шуркин А.И. Практикум по животноводству; КазАТУ им.С.Сейфуллина. – Астана, BG-print. 2007. – 176 с.

МАЗМҰНЫ / СОДЕРЖАНИЕ / CONTENT

Гуманитарлық ғылымдар

Гуманитарные науки

Humanities

Максат Р.М. Демаркация исторических границ Казахстана как один из следствие эффективного государственного и местного самоуправления	4
Манасбаева Н.Ш. Отыменные адъективы в казахском языке	16

Педагогика және білім беру

Педагогика и образование

Field of pedagogy and education

Садыбекова С.І., Болатбек М.Б. Бастауыш сынып оқушыларына ағылшын тілі грамматикасын оқыту	21
Калимжанова Р.Л. Предпосылки синхронного развития феноменов «культуры» и «образования» в условиях развития цифровой научно-образовательной среды	26
Сапарова А.С., Жумабаева З.Е. Мектеп жасына дейінгі солақай балалармен жұмыс жүргізудің ғылыми-теориялық негіздері	32
Личман Е.Ю., Лях А.М., Павлючик А.Н. Социальная и психолого-педагогическая реабилитация детей с особыми образовательными потребностями в условиях музыкального театра	37
Камалов Ю.Н., Курабаева Ф.А., Балташева П.Н. Жаңартылған білім беру бағдарламасы негізінде көркем шығармашылық сабақтарында оқушылардың қабілеттерін дамыту	43
Шаймұрзын М.А. Білім беру үдерісінде смарт технологияларды қолданудың маңызы	47
Шамгонова Ж.Б., Саркеева А.А. Жаратылыстану пәндерінде жаңартылған білім бойынша әдіс-тәсілдерді тиімді пайдалану	53
Наурызбаева Г.К., Габдуллина Г.Л. Повышение уровня профессиональных компетенций студентов вуза в процессе обучения физики	56
Өмірзақ А.Е. Орта мектеп химия курсындағы билингвистикалық оқытудың тиімділігі	61
Шакен Қ.Қ., Болтаева С.Ж. Жаһандану жағдайындағы білім беру мәселесі жайлы	64
Токтарбайұлы О., Бекболатов Б.С. Развитие навыка анализа данных через применение методов предметно – языкового интегрированного обучения (CLIL) на уроках физики	69
Шабар Н., Ережепова А.Ш. Қашықтықтан оқыту жағдайында химияны оқытуда ақпараттық-коммуникациялық технологияларды қолдану	73
Қасымжан А.Г., Калжанова Г.К. Физик-студенттердің зерттеу құзыреттілігін қалыптастыру жолдарын негіздеу	79

Бахтиярова Г.Р., Жаксыбай Н.М. Отбасылық құндылықтар – ұлттық құндылықтарды қалыптастыру негізі	84
Аужанова И.Д., Қасымжанова Қ.С. Қазақ халқының салт-дәстүрін дәріптеу арқылы ұлттық сана-сезімді қалыптастыру	88
Тойбазаров Д.Б., Осипова Е.В. Организация дистанционного обучения по математике для учащихся 5-х классов	92
Мусабекова И.Т., Пернебай Ж.А. Білім беру ортаның цифрландыруы мен экономиканы цифрландырудың өзара байланысы мен құқықтық негіздері	98

Құқық қорғау, әскери іс және қауіпсіздік
Юриспруденция, военное дело и безопасность
Law enforcement, military and security

Қамысбаева А.Қ. Жоғары оқу орындарындағы эндаумент қорларының маңыздылығы	105
Шуханов Р.С., Балжанова А.К. Защита авторских прав и практика борьбы с незаконным использованием борьбы интеллектуальной собственности в сети интернет	112
Зайтым Е.З. Проблемалы борышкерлерден алиментті өндіріп алудың өзекті мәселелері	119
Байжанова К.У., Нурмаханова Ж.М., Рыскулбекова Б.Р. Некоторые теоретические вопросы субъекта уголовного правонарушения	125
Тайшықов Ж.Х., Жемпейісов Н.Ш. Ұлттық экономикалық қауіпсіздікті қамтамасыз етудегі прокуратура органдарының рөлі	129
Исабаев А.А. Расследование железнодорожных аварий – международное сравнение	135
Салимжуаров Г.Ф. Роль аль-Фараби в становлении тюркского права	145

Жаратылыстану ғылымдары
Естественные науки
Natural science

Аманжолқызы С., Батырбаева Г. Қалалардың өнеркәсіп салдарынан ластануы ...	151
Найденов А.Е. Первые результаты исследования биоразнообразия чешуерылых семейства древооточцев (Lepidoptera: cossidae) неотропического царства	159
Ыбрайжанова Л.К., Бектенов Н.А., Байдуллаева А.К., Салханова С.Н., Ережепова М.Ш. Эпоксикакрилаттар және полиаминдер негізіндегі жаңа анион алмастырғыштар алу және зерттеу	165

Әлеуметтік ғылымдар және экономика
Социальные науки и экономика
Social Sciences and Economics

Суханов А.В. Эволюция концепции инициативы «Один пояс, один путь» в контексте интересов Казахстана.....	169
Черткова О.Н. Анализ пользовательской активности и взаимодействия населения с бизнес-аккаунтами (на примере города Усть-каменогорск)	178
Қудайбергенова З.У., Рыспаева С.Қ. Компания қызметкерлерін басқаруды жетілдірудің басым бағыттары	182
Досов А.Х. Региональная политика в Республике Казахстан.....	190
Охотенко И.А. Аналитика социальных сетей для оптимизации бизнес-процессов	195
Бексент Н.Н. Влияние пандемии коронавируса на рынок нефти	200
Қурманғалиев Ә.Н., Хасенова М.Е. Особенности учета затрат в туризме	205
Казбек М.Ж., Досманбетова А.С. Взаимосвязь бухгалтерского и налогового учета	211
Кулик К.В., Тлеубердинова А.Т., Кулик В.Б. Технологическая тенденция, формирующая новый ландшафт экономики и общества	215
Валитова З.Х. Религия и экономика в концепции М. Вебера.....	226

Техникалық ғылымдар және технологиялар
Технические науки и отрасль технологии
Technical Sciences and technologies of the industry

Қалман Г. Табиғи тілге арналған мультиагенттік жүйе	233
Онербай А.А. Исследование методов анализа эффективности государственных программ и разработка ис для их мониторинга	238
Аканова Ж.Ж., Камалбеков М.К. Мемлекеттік стандарттау жүйесі.....	243
Тілеубаева Ж.Т. Сайттың құрылымы және ашық білім беру ортасының жаңа бағыты.....	247
Наурызбаева С.А. Сандық логикалық микросхемалар	253

Ауыл шаруашылығы
Сельскохозяйственные науки
Agricultural science

Сариева Б.Қ., Ержанова Ж.К. Ветеринарлық санитарлық клиника қызметін тиімді ұйымдастырудағы факторлар әсерін бағалау.....	257
Егінбай Ә.Б. Сауын сиырларының сүт өнімділігіне бұзаулау кезеңінің әсері.....	265

Scientific publication

Proceedings of the international scientific conference
«Modern science: new approaches and current research»

24-25 December 2020
Almaty, Kazakhstan

Responsible editor – A. Amangeldiyev
Technical editor – B. Kosdauletov

Signed to the press on 30.12.2020.
Circulation of 100 copies. 60X84/16 format
Offset paper font «Times New Roman»
Order no. 15198

Published in the printing house of the «Bilim Innovations Group» center
Uly Dala avenue 38/494, Nur-Sultan city, Republic of Kazakhstan, 010000
Phone: +77074929322; e-mail: info@kazconf.com